

RENAN

JÉZUS ÉLETE

FORDÍTOTTA
DR. HARASZTI ZOLTÁN

BEVEZETÉSSSEL ELLÁTTA
KUNCZ ALADÁR

RÉVAI-KIADÁS

1921. — 8444. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T. Nyomdája
Budapest, V., Ügynök-utca 8.

RENAN*)

I.

A renani eszményiségnek és a szerető, szinte hívő renani hitetlenségnek a XIX. század második felére való termékeny hatását nehéz lenne még ma kimutatni. Lanson, aki Renan arcképét lelkes vonzalommal rajzolja meg, a renanizmus jelentőségének tetőpontját abban látja, hogy az egymással fenekedő voltairei hitetlenség és a harcoló vakbuzgóság közé a rokonszenvező, megértő eszményiséget, s a tudományokra és erkölcsi érzésre épített igazságszeretet ékelte s ezáltal mind a két félre halálos csapást mért. Ha szószerint ezt a megállapítást nem is fogadhatjuk el, különösen abban, ami Renannak a szellemi és érzelmi világra való hatását illeti, de magára Renanra és műveinek jellegzetességére vonatkozólag annál jellemzőbbnek találjuk.

*) Renan (Ernest). Szül. 1823-ban. Tréguierben (Côtes-du-Nord). Iskoláit itt végezte, aztán papi pályára ment. A saint-sulpicei szemináriumot 1845-ben hagyta el és ezután a Keleti Akadémiát és a College de France-ot látogatja. 1849-ben Olaszországban és 1860-ban Szíriában, jár (tanulmányúton., 1861-ben kineveizik a College de France héber tanszékére. Állását az 1863-ban megjelent Jézus élete miatt elveszti, de 1870-ben újra megkapja. Meghalt 1892-ben.

Lehetetlen észre nem vennünk, hogy Renanban egészen új lélekösszetétel, egészen új életfelfogás jelentkezik. Műveinek nemcsak szelleme, de legkisebb mondata is föltűnően érezteti azt a különös és egyéni légkört, amelyben született. Még nyelvészeti magyarázatain, részletekbe menő topográfiai leírásain is ott él, éltet és melegít a renani lehellet, akár csak Dosztojevszki sajátos szelleme regényeiben és novelláiban. Csakhogy míg ez utóbbi az életből vett benyomásait művészi képzeletével korlátlanul át-egyéneseitheti, addig Renannal szemben dogmatikus hit és dogmatikus hitetlenség, nyelvtudományi pontosság és történetírói tárgyilagosság a maga vétóitá egyaránt fölveti.

Művei: A tudomány jövője, 1848-as gondolatok (L'avenir de la science, pensées de 1848); Averroes és az averroizmus; A szemita nyelvek általános és rendszeres tört.; Vallástörténeti tanulm. (jÉtudes d'histoire religieuse); Tanulmányok és kritikák (Essais de morale et de critique); A kereszténység eredete (les Origines du Christianisme) hét kötetben (I. Jézus élete, II. a)Z Apostolok, III. Szent Pál, IV. Antikrisztus, V. Evangélisták, VI. A keresztény egyház, VII. Marcus Aurelius. A VIII. köt. általános (tárgymutató); Korszerű kérdések (Questions contemporaines); Filozófiai párbeszéddek; Újabb vallástörténeti tanulmányok; Történeti és útirajzok (Mélanges d'histoire et de voyages); Bölcséleti drámák; Caliban; A Lé.the vize; Némi papja; Jouarre fejedelemasszonya; Izrael népének története (1888—1894.); Gyermek- és fiatalkori emlékek; Beszéddek és felolvasások; Levelezése (1896 és 1898).

Jézus élete. 1863-ban jelent meg. Két év alatt kétszáz ezer példányban fogyott el. A műnek kétféle kiadása van; a tudományos és a Renantól rövidített, jegyzetnélküli. népszerű kiadás. Az előbbi magyar fordításban csak egyszer jelent meg 1864-ben Lipcsében, Wigand György kiadásában. A fordító neve nincs feltüntetve. Az utóbbi magyar nyelven többször látott napvilágot. Jelen fordítás a tudományos kiadás után készült.

Gondoljunk csak két hatalmas művére: az egyik, a *Kereszténység eredete*, amely Jézus életét, Az Apostolokat, Szent Pált, Antikrisztust, Az Evangélistákat, a Keresztény egyházat és Marcus Aure-Jiust foglalja magában, a másik *Izrael népének története* öt kötetben. Vegyük még ehhez a szemita nyelvekről és az averroizmusról irt műveit. Mily óriási anyag! Az írónak, hogy ezt feldolgozhassa, hányféle tudományos módszer felhasználására, hányféle tudományág feldolgozására volt szüksége. És Renan anyagát nemcsak feldolgozza, de életre is kelti. Nem elégszik meg a tudós feladatával, aki a múlt emlékeit összeszedi, csoportosítja és magyarázza. Művészi képzelete legalább is oly erős, mint tudományos szomszárja. A múlt emlékeit nemcsak azért keresi, mert tudásvágy ösztönzi, hanem azért is, mert az életet szereti.

Kutató buzgóság és művészi képzelet azonban még nem meríti ki Renan egyéniségét. Szellemét, mint valami titkos igazgatót, amely alakjait egy magasabbrendű belátás szerint beszélteti és cselekedteti, minden föltámasztott történeti kép és korszak ' mögött ott érezzük. Mikor az események szemünk előtt egymásután lejátszódtak s a rég elfeledett kor . embereire ismét sötétség borul, mintegy kezünkben marad még egy kéz, keze Renannak, aki vezetett bennünket. Mindent, amit kalauzolása mellett látunk, elélejthetünk, de emelkedett eszméinek érintése lelkünkön és életfelfogásunkon kitörülhetetlen nyomot hagy. A tudós Renannál, a művész Renannál, ránk erősebben hat a bölcs Renan, aki megértő szeretetét sohasem tagadja meg az emberi dolgoktól, ha néha kissé fölülről is tekint le rájuk.

Renan egyéniségének ez az összetettsége és

több irányban való kiterjeszkedése oka annak, hogy róla értékelői oly különbözőképen s annyiféle elfogultsággal ítékeztek. Bourget óta a „nagy dilettáns”⁴⁴ sokszor hangoztatott szólam, ha rövid jellegzetességgel akarják őt meghatározni. A teológusok hitetlennek mondják; a radikálisok szemére vetik, hogy alapjában csak a dogmáktól s nem a vallástól szakadt el. A szaktudósok túlságosan jó írónak s nagy művésznek tartják ahhoz, hogy megbízható adatgyűjtő lehessen. Egyesek bölcséleti drámaiban a tagadás sötét szellemét, mások a hívő optimizmus megnyugvását látják. Brunetiére róla irt tanulmányának első felében bebizonyítja, hogy nála nagyobb stilista alig volt, s ugyané tanulmány másik felében tudományának felkészültségét és eszméinek emelkedettségét kétségbe vonja.

Ez ellentétes megítélések legtöbbször elfogult meggyőződésekből és pártszempontokból erednek, de Renan bonyolult lelki életének és többirányú tehetségének is része van bennük. Sokkal közvetlenebbül és őszintébben fejezte ki önmagát, gondolatainak és hangulatainak hullámzását, semhogy arcképének fővonásait, gondolatvilágának alapeszméit valami nagy könnyűséggel lehetne megjelölni.

Életében s életét tükröző levelezésében erőteljes és töretlen akaratú embernek látszik. Műveiben szelleme engedékeny, megértő s ha a végletek közt kell választania, inkább a cinizmust, mint a vakbuzgóságot választja. Pályája és érvényesülése csupa igenlés, öntudatos cselekvés; műveiben megnyilatkozó eszmevilága kerülése minden állításnak, erősítésnek, egyszóval inkább elemző bírálat, mitit építő lelkesültség. Ezek az ellentétek azonban csak látószólagosak. Szellemének és egyéniségének tüzete-

sebb vizsgálata elvezet ahhoz a magasabb légkörhöz, amelyben minden külső és belső ellentét összhangba olvad.

2.

Renan gondolatvilágának kialakulása a XIX. század második felének első évtizedébe esik. A francia szellemi¹ élet fejlődésének ezt a korszakát különösen erős idegen hatás jellemzi. A hegeli viszonylagosság-tan és a darwini fejlődés-elmélet az egész akkori nemzedék életfelfogását és tudományos érdeklődését jelentékenyen megváltoztatja. A francia szellemtől mi sem volt idegenebb, mint e két tudományos alaptétel.

A francia elme könnyen vonatkoztat el, könnyen összegezes ebből kifolyólag könnyen állít és tagad. Megnyilatkozási formájában főként szónoki vagy művészi. A logikában és dialektikában egészen otthonos, de a tárgyilagos, tudományos módszerek kezelésétől idegenkedik.

A hegelianizmusnak pedig a nagy jelentősége éppen abban van, hogy a tudományos vizsgálatokba a Viszonylagosság gondolatát beleviszi. Szerinte az igazság nem föltétien, hanem viszonyokhoz, helyzetekhez és korokhoz kötött. A tudósnak megértőnek kell lennie; az elavult igazság mögé fel kell építenie a kort, amelyben ennek az igazságnak létjogosultsága volt. Az eszmék világát a különböző emberi és társadalmi viszonyokkal össze kell kötnie s egyiket a másiktól kell megmagyaráznia.

Szeretet, hit, vallás, szemünkben bármennyire is egy fogalomnak, egy érzésnek látszanak, mind csupán pillanatnyi fölületei az örökké új és új kive-

tódésekben megnyilvánuló eszmének. Marad a fogalom, a név, de változik, fejlődik az érzés és ezt a fejlődést a különböző korviszonyok épp úgy határozzák meg, mint a tovahömpölygő viz színét a különböző összetételű talajok, amelyekben keresztül folyik. Csupán az embert ész okozkodásaival nem lehet az élőknek még közelébe sem jutni. Finomabb eszköz a bárd — írja valahol Renan — a kérész felboncolására, mint az emberi ész az életjelenségek fölfogására.

Érdekes, hogy Hegelnek filozófiai módszere a németeken kívül legnagyobb hatással a franciákra volt. Taine egyik kisebb értekezésében Hegel bölcséletét nagy, fából készült gótikus templomhoz hasonlítja és szerinte a modern tudománynak egyéb teendője sem volt, mint hogy ezt a faépületet köbe faragja.

Hegelnek kissé zavaros Phenomenológiájában és egyéb műveiben, így különösen nagyszerű vallásbölcséleti történetében, bár kidolgozatlanul, s talán kissé összehányva, de benne vannak már valóban a mai tudománynak összes legfontosabb alapelvei. A darwinizmus sem más, mint a hegeli gondolatnak a természettudományokba való átvitele.

Hegelnek legnagyobb hatása a franciák közül Tainere és Renanra volt. Taine a német filozófus eszméjét eszthetikai, irodalmi és történeti, Renan pedig vallástörténeti jelenségek vizsgálatában használta fel. De rajtuk kívül a modern francia tudomány majd mindegyik képviselője tanult tőle. Gobineau-nak faj-elmélete, Brunetiérenak fejlődés-elmélete és legújabban Bergsonnak egész filozófiája a hegeli gondolatokkal szoros kapcsolatban áll.

A sok tekintetben zárt és minden más gondolat-

firmával szemben idegen francia szellemnek magán jelentős erőszakot kellett tennie, hogy ezt a tipikusan jémet eszmét befogadhassa és termékenyen felhasználhassa. A francia tudományos világban e két egymással merev ellentétben álló eszmevilág ölelkezése Szükségképen nemzetközi légkört eredményezett, amely egészen az 1870—71-iki német-francia háborúig tartott. Hegelre azonban jellemző, hogy a vezető elmék, különösen Brunetiére, a francia vereséget követő nemzeti visszahatás idejében épp úgy mérítettek belőle, mint megelőzőleg a tudományos nemzetköziség előkészítői. Hegel ugyanis bölcséleti építményét annyira sokoldalúan és tárgyilagosan építette fel, hogy alatta minden meggyőződés és minden pártszempont egyformán megférhetett.

Francia követői ebben róla példát nem vettek. Taine irodalomtörténeti^ módszerének igazságáról annyira meg van győződve, hogy inkább a vizsgált jelenségeken változtat, sem mint módszerét ejtené el. Gobineau fajteóriáját körömszakadtáig védi és Brunetiére az átmeneteket a műfajok fejlődésében ‘ akkor is megtalálja, mikor a valóságban azok egyáltalában nincsenek meg. A francia dialektika elfogultságra való hajlamát még a germán tárgyilagos-sággal való összeforradásában sem veszíti el.

Renan működésében a hegeli eszme a biblia kritikájából indul ki. Amint a bibliát olyannak tekintjük, amely a vallásos és szellemi élet fejlődésének hosszú periódusát zárja magába, annak egy-sége széthull s végtelen távlatok felé nyílik meg az ut, melynek torkolatánál idáig a kijelentéses, s nem történeti biblia mindent elzárva állt.

A pozitív teológia terén az úttörő nem Renan volt. Strauss-száí az élén a kereszténység evolúció-

ján egy egész német iskola dolgozott már. Renan nyomukba lépett, de nagy arányokban kidolgozott műveivel, képzeletének teremtő erejével messze fölülmúlta őket. A németek a téglát hordták Össze, a hatalmas épületet azonban Renan építette. Straussék a szó szoros értelmében úttörők voltak, akik a fáradtságos munkába minden termelőképességüket beléölték. Renan a tőlük megnyitott úton oly magaslatokra hágott, honnan egy egészen új világ csodálatos látomásai tárultak elébe.

A renanr mű tehát hegeli magból nőtt, a német teológiai iskola öntözte, de a nagyszerű növény erőteljes lendületének, terebélyes lombzatának és pompázó virágainak magyarázatát Renan egyéniségében kell keresnünk.

3.

Renan Tréguierben született, egy kis breton városban. Itt végezte iskoláit, itt serdült ifjúvá. Bámuló szeme a breton tengerpart jelenségeit szívta magába.-A zord szépségét ködök fátyla alá rejtő partvidék szolgáltatva képzeletének azt az anyagot, amelyből egész életén át épített.

Egyik legszebb, legfinomabb szövésű művében, Gyermekkora és ifjúsága emlékeiben, Renan a lelkében tovább élő breton tengeri vidéket a legendás Is várossá] szemlélteti, melyet a tenger hullámai már rég elnyeltek, de amelynek tornyait a viharzó tenger hullámörvényeiben a breton halász meglátja s ha a tenger elcsitul, harangjainak zúgását hallja. Az elsülyedt Is, az elhagyott breton világ, az új élet hullámai bármennyire is döntötték, Renan lelkében tovább él, sőt önnön lelkévé válik. A végtelenbe

ringó tenger szemét nagy távlatokhoz szoktatta és részesévé tette azős kelta léleknek, amelyben messzi, napfényes szárazföldek után örök honvágy él és veszedelmek idején, a tenger szörnyű, ellenséges magányában törhetetlen hit zendül fel.

Hiába szakadt el Bretagnéből, ebből a nagy szikla-kolostorból, melynek lábát örökös tenger mossa; hiába lépett ki a papi szemináriumból és szakított a dogmatikus gondolatvilággal: azért csak úgy látott, gondolkozott és álmodozott, mint ahogyan a breton tengerpart megtanította. Öreg korában, világraszóló dicsőségének idejében is megdobbant a szive, ha templomi kökereszt előtt öreg asszonyokat láti imádkozni. Ilyenkor szeme előtt öntudatlanul is a mélységes hullámörvény tűnik fel, vitorlák szárnyának vergődését, árbocoknak csikorgó sikitását hallja s érzi a megnyílt, a mindent elnyelő végtelenséget, amelybe a kelta halász imával ajkán zuhan be.

Renan hívő lélek volt; pozitív hitének elvesztése nagy lelki válságba sodorta. „Rettenetes hontalanságot éreztem — írja Emlékezéseiben. — A bairali halaknak, amint mondják, több ezer évre volt szükségük, amíg tengeri halakból édesvízi! halakká lettek. Az én átalakulásomnak pár hét alatt kellett végbemennie. A katolicizmus bűvös gyűrűjével az életet oly teljesen átkarolja, hogy nélküle minden unalmasnak és szomorúnak látszik. A világ olyan volt számomra, mint valami sivatag. Ha a kereszténység már többé nem volt igazság, minden más közömbösnek, üresnek, érdektelennek tűnt fel. Úgy éreztem magamat, mintha törpék hangyabolyába kerültem volna.“

Nagy lelki küzdelmében azonban megerősítette a dac, amelyet ellenfeleinek kicsinyessége, alantas

mesterkedései keltettek fel. Nyilvánvalóan érezte lelki fölényét, s tudta, hogy míg azok minden erejüket vallástaktikai kérdésekre fordítják, addig ő a hit kérdését élő, leikéhez nőtt problémának érzi. Tanulmányaiban teljesen elmerül s első művében, amelyben egyénisége a maga teljességében bontakozik ki, az 1863-ban megjelent Jézus életében, legfőbb célja tulajdonképen az, hogy a krisztusi eszmét tisztán, a maga ragyogó emelkedettségében emelje ki abból a hínárból, amelybe magyarázók, hamisítók és valláspolitikusok eltemették.

Renan egyéniségének legérdekesebb lélektani oldala éppen az, hogy elvesztett hite és vallásos meggyőződése helyébe miként épít új hitet és meggyőződést, anélkül, hogy akarná, csupán veleszületett képzelete hajlamának és irányításának engedve. Az ő életének is megvan az eltemetett Is városa, s ez a katolicizmus. Ugyanazzal a termékeny, exaltált képzelettel látja tornyait a hullámból kiemelkedni és harangjait a vizek alatt csengeni, mint testvére, a breton halász. És életének nagy műve az volt, hogy ezt a várost a hullámok alól kiemelte. Képzeletét tudományos kutatások ösztökélték, de az izmos szárnyakat rá a breton költői képzelet forrasztotta. Ezért tudományos szempontból minden renani művel szemben fel lehet vetni a kérdést: ez is nem csupán képzelet műve, mint a másik, amelynek főhibáját maga Renan a valóságtól való eltérésben látta?...

Lehetséges, de szép azokon az utakon járni, amerre Renan képzelete vezet. És nemcsak a képek elragadók, hanem a légkör is, amelyben felcsillognak. Ez a légkör, a renani filozófia, éppen olyan, mint a tenger világa, ahol csak az árnyalatok érvé-

nyesülnek, de mindig új és számtalan változatban. Csupán egy valami állandó benne, ami köré kristálytiszta jegecesedik ki a nagyszerű egész, s ez a renani hit, a renani meggyőződés, hogy minden emberi önzés, minden emberi tülekedés, bármilyen véres legyen is az útja, a tiszta eszményiség világába törekszik.

Kuncz Aladár.

HENRIETTE NŐVÉREN TISZTELELTÉHEZ.

Meghalt Byblos-ban, 1861. szeptember 24-én

Isten kebelén szenderegve, emlékszel-e még a végtelen napokra, a mikor Ghazirban kettecskén írtuk e lapokat, melyekre az együtt bejárt helyek ihlettek? Hallgatógon ültél mellettem, elolvastál újra minden lapot s alig volt befejezve, lemásoltad, míg a tenger, a falvak, a völgyek és hegyek lábainknál terültek el. Mikor a káprázató fényt felváltotta a csillagok megszámlálhatatlan serege, finom és gyengéd kérdéseid, szelid kétélyeid visszavezettek közös gondolataink magasztos tárgyához. Egyszer azt mondtad: e könyvet szeretni fogod, mert veled együtt írtam, s mert tetszik neked. Ha olykor féltetted is a léhák korlátolt ítéletétől, meg voltál győződve mindig* hogy az igazán vallásos lelkek gyönyörködni fognak benne. E kedves elmélkedések között a halál szárnya mindkettőnket megérintett; a zsisbasztó láz ugyanazon órában fogta le szemeinket; csak én ébredtem fel!... Most ott pihensz Adonis földjében, a szent Byblos és a megszentelt vizek közelében, melyekbe az ősi misztériumok asszonyai hullatták könnyeiket. Ó, jó Nemtő, aki szerettél, tárd tel előttem az igazságokat, amelyek a halálnál erősebbek, a tőle való félelmet elűzik és csaknem hozzá édesítenek.

BEVEZETÉS,

melyben főleg e történet forrásairól van szó.

A „Kereszténység Eredeté“ről szóló történelmi műnek fel kellene ölelnie az egész homályos, ha szabad mondanom, földalatti korszakot, mely e vallás első nyomainak megjelenésétől addig az időpontig terjed, amikor létezése már nyílt, tudott, általánosan ismert tényyé vált. E munka négy kötetből állna. Az elsőt, melyet ime a közönség elé bocsátók, magát az eseményt tárgyalja, mely az új vallás kiinduló-pontja lett; ezt teljesen a hit-alapító magasztos személye tölti be. A második az apostolokról és közvetlen tanítványaikról szólna, helyesebben azokról az átalakulásokról, melyeken a vallás eszméje a két első keresztény nemzedékben átment. A 100-ik év körül zárnám le a kötetet, annál az időpontnál, mikor már Jézus utolsó barátai is meghaltak s mikor már az Új Szövetség összes könyvei csaknem teljesen a mai alakjukban voltak. A harmadik kötet a kereszténységnek az Antoniusok alatti helyzetét mutatná be. Ebiben látnok, mint bontakozik ki a kereszténység lassan-lassan, s mint folytat szinte szakadatlan harcot a császárság ellen, mely — ez időben már a közigazgatás tökélyének legmagasabb fokára jutva s bölcsészek kormányzata alatt állva — a csirázó felekezetben oly titkos és hatalmát istentől származtató társulatot üldözött, mely makacsul szembe szállt vele és szüntelenül aláaknázza. E könyv az egész

II-ik század történetét magában foglalná. A negyedik kötet végül azt a döntő haladást tüntetné ífel, melyet a kereszténység a szíriai császárok kora óta megteitt. Ebben azt látnék, mint omlik össze az Antoniusok tudós alkotása s lesz feltartóztathatlan az ó-kori polgárosultság hanyatlása, mint húz hasznat a kereszténység romlásukból, mint foglalja el Szíria egész Nyugatot s Ázsia isteneinek és istenekké emelt bölcseinek sorában, mint vesz erőt Jézus mindazokon a rétegeiken, melyek a bölcselettel és tisztán polgári állammal már nem érték be. Ebbe a korba esik a Középtenger körül ellhelyeződőtő fajok vallási eszméinek gyökeres átalakulása. A keleti valláseszme mindenütt túlsúlyra emelkedik és a kereszténység, népes, nagy egyházzá fejlődve, teljesen elfelejti az ezeréves birodalomról szőtő álmait, széttépi a zsidósággal való utolsó kapcsolatait s teljesen a görög és latin világba lép át. A III-ik század harcait és irodalmi munkáságát, amelyek már eléggé ismertek, csak főbb vonásaikban adnám elő. Még rövidebben mondanám el a IV-ik század elején történt üldözéseiket, a császárság végső erőfeszítéseit azokhoz a régi elvekhez való visszatérésre, melyek a vallási egyesülésektől minden helyet megtagadtak az államban. Végül épen csak sejtetném azt a politikai fordulatot, amelynek eredményeként Konstantin alatt felcserélődnek a szerepek: a legszabadabb és legegényibb vallási mozgalomból megkötött állami kultusz lesz, sőt mi több, az üldözött meggyőződésből üldöző tekintély jegecesedik ki.

Nem tudom élek-e addig s lesz-e elég erőm rá, hogy hatalmas tervet megvalósíthassam. Meg leszek elégedve, ha Jézus éledének megírása után még megadatik nekem, hogy — úgy ahogyan én látom — elbeszélhetem az apostolok történetét, a keresztény öntudat állapotát a Jézus halálát követő heiekbent a feltámadás legend a-körének

kialakulását, a jeruzsálemi egyház első tetteit, szent Pál életét, a Néró-korabeli megpróbáltatást, az Apocalypsis megjelenését, Jeruzsálem pusztulását, a batániai héber keresztény-felekezetek alapítását, az evangéliumok szerzését, a Jánostól származott kis-ázsiai nagy iskolák keletkezését. Minden más elhalványul e csodálatos első század mellett. A történelem eglyik ritika sajátossága, hogy sokkal tisztábban látjuk, mi történt a keresztény világban 50-től 75-ig, mint hogy mi történt 100-tól 150-ig.

Az e könyvben követett terv nem engedte meg, hogy ellentétes helyeknél hosszú kritikai fejtegetéseket szőjsek a szövegbe. A jegyzetek összefüggő rendszere alkalmat ad az olvasónak, hogy a szöveg minden állítását a kiforrásokból ellenőrizhesse. E jegyzeteknél szigorúan az első kézből való idézetekre szorítkoztam, vagyis azoknak: az eredeti forrásoknak megjelölésére, melyeken az egyes megjegyzések vagy feltevések alapulnak. Tudom, hogy az ily tanulmányokban kevésbé jártas egyéneknek egészen más magyarázatokra lett volna szükségük. De nem szokásom újra-csinálni valamilyet, ami már megvan!, és jól van meg. Hogy csak a francia nyelven irt könyvelket idézzem, azoknak, akik meg akarják őket szerezni, a következő munkákat ajánlom:

Etudes critiques sur l'Évangile de saint Matthieu, Albert Réville-től, a rotterdami vallon egyház lelkészétől;¹⁾

Histoire de la théologie chrétienne au siècle apostolique, Reuss-től. a strassburgi theologiai tanszék és a protestáns szeminárium tanárától;²⁾

¹⁾ Leyden, Noothoven van Goor, 1862. Páris, Cherbuliez. A hágai kereszténység-védő társulat által megkoszorúzott munka.

²⁾ Strassburg, Treuttel és Wurtz, 2-ik kiadás, 1860. Páris, Cherbuliez.

Des doctrines r e l i g i e u s leis des Juifs pendant les deux siècles antérieures à l'ère chrétienne, Michel Nicolas-tól, a montaubani protestáns theológia tanszék tanárától;¹⁾

Vie de Jésus, dr. Strauss-tól Littré-nek, az Institut tagjának fordításában;²⁾

Revue de théologie et de philosophie chrétienne; megjelent 1850-itól 1857-ig Colani szerkesztésében — Nouvel le Revu© de théologie, mely 1858 óta az előbbi folytatása volt.³⁾

Akik tanulmányozni óhajtják e kitűnő műveket,⁴⁾ egész sereg oly pontról találnak bennük magyarázatot, melyet nekem igen röviden kellett összefoglalnom. Különösen az evangéliumi szövegek részletes kritikáját Strauss úgy írta meg, hogy az kívánnivalót alig hagy maga után. Noha Strauss csalódott az evangéliumok szerzésére vonatkozó elméletében,⁵⁾ s noha könyvének, véleményem szerint, az a hibája, hogy túlsókat mozog a theológia és tulkeveset a történelem terén,⁶⁾ — mégis, hogy ellenőrizni lehessen szempontjaimat, melyek sok

¹⁾ Páris, Michel Lévy fréres. 1860.

²⁾ Páris, Ladrance, 2-ik kiadás, 1856.

³⁾ Strassburg, Treuttel és Wurtz, Páris, Cherbuliez.

⁴⁾ Ép most, mikor ezeket a lapokat nyomják, jelent meg egy könyv, melyet nem habozom az előbbieik közé sorozni, noha nem olvashattam azzal a figyelemmel, amelyet megérdemel: Les Évangiles, Gustave d'Eichthal-tól. Első rész: Examen critique et comparatif des trois premiers évangiles¹. Páris. Hachette, 1863.

⁵⁾ Azok a nagy eredmények, melyeket e tekintetben bírunk, csak Strauss munkájának első kiadása óta érettek el. A tudós író különben a következő kiadásokban maga is nagy őszinteséggel megemlékezik erről a körülményről.

⁶⁾ Alig szükséges megjegyezni, hogy Strauss könyvének egyetlen szava sem igazolja azt a különös és képtelen rágalmat, mellyel igen használható, pontos, szelleműs és lelki.

apró kérdésnél vezettek, okvetlenül ismerni kell e könyv mindig éles elméjű, bár olykor kissé szörszálhasogató fejtegetéseit.

Nem hiszem, hogy az ó-kori kútfők közül akár egy forrást is mellőztem volna. Az egyéb elszórt adatok tömegéről nem beszélve, öt nagy írásgyűjteményünk maradt Jézusról, s a korról, melyben élt: ezek: 1. az evangéliumok és általában az. Új-Szövetség iratai; 2. az Ó-Szövetség úgynevezett apokrif iratai; 3. Philo munkái; 4. Josephus munkái; 5. a Talmud. Philo iratainak megbecsülhetetlen értékük., hogy eleink tárják, azokat a gondolatokat, melyek Jézus idejében a nagy vallási kérdésekkel eltelt lelkekben forrongtak. Philo ugyan egy más zsidó tartományban élt, mint Jézus; de ő is hasonlóképen ment volt a Jeruzsálemben uralkodó kicsinyességektől s ezért mintegy *Jézus* testvérbátyjának mondhatná az ember. Hatvankét éves volt, mikor a názárethi próféta tevékenységének tetőpontján állott, s még túlélte legalább tíz évvel. Mily kár, hogy a sors véletlene nem vitte el Galileába! Mi mindent tudhattunk volna meg általa!

Josephus, minthogy főleg a pogányok számára ír, előadásában nem ily őszinte. Jézusról, Keresztelő Jánosról, galoniti Júdásról szóló rövid feljegyzései szárazak és színtelenek. Érezni, mint igyekszik e jellemre és szellemre egyaránt oly mélységesen zsidó mozgalmakat úgy adni elő, hogy a görögök és rómaiak is megérthessék. A Jézusról szóló részt¹⁾ hitelesnek tartom. Ez egészen meretes könyvét — melynek legfeljebb az általános részekben használt egészen egyéni módszer van némi ártalmára — felületes emberek előtt meg akarták hitelétől fosztani. Strauss nemhogy tagadta volna valaha Jézus létezését, inkább könyvének minden lapja feltételezi azt. Csak annyi igaz, hogy Strauss, Jézus egyéni jellemét sokkal! elmosódottabbnak tünteti fel, mint amilyen az talán a valóságban volt.

¹⁾ Ant. XVIII. III. 3.

Josephus modorában van írva, s ha e történetíró Jézust megemlíti, csakis így beszélhetett róla. Csupán azt érezni ki, hogy keresztény kéz átsimította ezt a helyet, néhány szót toldott hozzá, amely nélkül csaknem istenkáromló¹⁾ lett volna, s talán kitörölt vagy megváltoztatott néhány kifejezést.²⁾ Nem szabad elfelejteni, hogy Josephus irodalmi jelentőségét a keresztényeknek köszönheti, akik az ő iratait szent történetük nagyfontosságú bizonyítékai gyanánt fogadták el. Valószínűleg a II-ik században, a keresztény eszméknek megfelelően kijavított új kiadásuk is készült.³⁾ Mindenesetre, ami Josephus munkáinak tárgyunkra nézve roppant érdekességet kölcsönöz, az, hogy élénk világot vetnek a korra. Neki köszönhetjük, hogy Heródest, Heródiást, Antipast, Fülöpöt, Hannát, Kaiphast, Pilátust szinte ujjunkkal érinthetjük, s hogy meglepő valóságban láthatjuk őket magunk előtt.

Az Ó-Szövetség apokrif iratai — főleg a sibylli versek zsidó része és Énoch könyve, melyek Dániel könyvéhez kapcsolódnak, mely maga is igazi apokrif irat — rendkívül fontossággal bírnak a messiási elméletek történetének fejlődésére és Jézus Isten országáról való elgondolásainak megértésére nézve. Különösen Énoch könyve, mely igen olvasott volt Jézus környezetében⁴⁾, szolgáltat kulcsot az „Ember Fia“ kifejezéshez és a hozzá fűződő eszmékhez. E különböző művek. keletke-

¹⁾ „Ha szabad öt embernek nevezni.“

²⁾ E helyett: *χριστός οὗτος ἦν* bizonyosan ez állt: *χριστός αὐτός ἐλέγετο*. v. ö. Ant., XX. IX. 1.

³⁾ Eusebius (Hist, ecc 1., I. 11, és. D e m onstr. evang. III. 5.) úgy idézi a Jézusról szóló helyet, amint ezt Josephusnál olvassuk. Origemes (Contra Celsum. I. 47; II. 13.) és Eusebius (Hist, ecc 1., II. 23.) idéznek egy más keresztény beszúrás is. mely Josephus egyetlen, máig fennmaradt kéziratában sincs benne.

⁴⁾ Judae Epist., 14.

zésének kora, Alexandre, Ewald, Dillmann, Reuss kutatásai után, kétségtelen pontossággal meg van állapítva. Minden vélemény megegyezik abban, hogy a legfontosabbakat a Krisztus előtti II-ik és I-ső században szerzették. Dániel könyvének keletkezési ideje még biztosabb. A két nyelvnek, amelyen írva van, sajátosságai; a görög szavak belekeverése; az Antiochus Epiphanes koráig történt események világos, határozott és pontos előadása; a régi Babilóniáról rajzolt hamis képek; a könyv egész színezete, mely semmiben sem emlékeztet a fogság idejének irataira, sőt ellenkezőleg, egész sereg hasonlósággal a Seleucidák korának hiedelmeire, erkölcsaire, elképzeléseire üt; a látomások apokaliptikus fordulatai; a könyvnek a héber Kánonban a próféták során ikivül való helyezése; Dániel nevének kihagyása az Ecclesiastica XLIX-ik fejezetének dicskölteményeiből, ahol pedig helye lett volna; és sok más százszor kimutatott biztosíték nem teszi kétségessé, hogy Dániel könyve annak a nagy rajongásnak a gyümölcse, melyet Antiochus üldözései a zsidók között előidéztek. Nem a régi prófétai irodalomba kell sorozni e könyvet, hanem az apokaliptikus irodalom élére kell állítani, mint első példáját annak a költési ágnak, melyhez utána a különféle sibylli énekek, Enoch könyve, János jelenései, Ésaiás mennybemenetele és Esdrás negyedik könyve tartoznak.

A kereszténység eredetének történetében a Talmudot eddig kevés figyelemre méltatták. Geigerrel együtt úgy vélem, hogy azoknak a viszonyoknak az igazi ismeretét, melyek között Jézus fellépése lejátszódott, e bizarr gyűjteményben kell keresni, melyben annyi értékes tanítás van a leghaszontalanabb szörszálhasogatással keverve. Minthogy a keresztény theológia és a zsidó theológia alapján párhuzamosan haladt egymás mel-

lett, az egyik történetét a másik története nélkül nem lehet jól megérteni. Az evangéliumok számtalan anyagi részlete különben a Talmudban találja magyarázatát. Lightfoot, Schoettgen, Buxtorf, Otho terjedelmes latin gyűjteményei már temérdek idevonatkozó adatot tartalmaznak. Feladatul tűztem magam elé, hogy kivétel nélkül, minden átvett idézetet összehasonlítok az eredetivel. Egy zsidó tudósnak, a talmud-irodalomban rendkívül jártas Neubauer urnák, munkám e részében nyújtott közreműködése lehetővé tette számomra, hogy még tovább menjek, s néhány új kapcsolattal tárgyam legkényesebb részeit is megvilágítsam. A korszakok elválasztása itt fölöttébb fontos, miután a Talmud összeállításának ideje körülbelül a 200-ik és 500-ik év közé esik. Oly pontossággal jártunk el, amilyennel csak lehetséges az idevonatkozó ismeretek mai állásában. Az ily kései évszámok bizonyos aggodalmakat keltenek azoknál, akik megszokták, hogy egy kútfőnek csak arra a korra nézve tulajdonítsanak értéket, amelyben keletkezett. De ez aggodalmak itt nem helyénvalók. A zsidók tana az Asmoneusok korától a II-ik századig leginkább szóbeli volt. Az ily szellemi fokon álló időket nem szabad oly korszak szokásai szerint megítélni, melyben általánosan elterjedt az írástudás. Az ősi arab költemények, a védák, századokon át szájhagyomány útján maradtak fenn s mégis teljesen szilárd és kényesen művészi formájuk van. A Talmudnál viszont éppen a külső forma teljesen értéktelen. Tegyük még hozzá, hogy Szent Juda misná-ja előtt, mely a többbit mind kiszorította, történetek már az összeállításra nézve kísérletek, melyeknek első nyomai sokkal régebbre nyúlnak vissza, mint általában hiszik. A Talmud stílusa a folyó jegyzetekéhez hasonlít; a szerkesztők valószínűleg nem tettek egyebet, mint bizonyos

címek alatt osztályozták az iratoknak azt a roppant tömkelegét, mely nemzedékeken át a különböző iskolákban felgyülemlett.

Szólnunk kell még azokról a művekről is, melyek mintegy életrajzai a kereszténység megalapítójának s amelyeket így természetesen első hely illet meg Jézus életének megírásában. Az evangéliumok kialakulásáról szóló teljes tanulmány önmagában külön mű volna. (Azon kitűnő munkák útján, amelyek e' kérdést harminc esztendő óta tanulmányozták, sikerült az azelőtt megközelíthetetlennek tartott feladatot oly megoldásra juttatni, mely után ugyan még bizonyára sok homályosság marad, de amely a történetírás kívánalmainak teljesen megfelel.) Második kötetünkben alkalmunk lesz még erre visszatérni, mivel a kereszténység jövőjére nézve az .evangéliumok összefoglalása egyik legfontosabbika azoknak az eseményeknek, melyek az első század második felében lefolytak. Itt csak a kérdés egyik oldalát érintjük, azt, amely előadásunk alaposágához okvetlenül szükséges. Mellőzve mindazt, ami az apostoli kor megjelenítésére tartozik, csupán azt kutatjuk, vajjon az evangéliumokban található adatok mily mértékben használhatók fel egy ész-oki elvek szerint megírt történelmi műben? *)

Hogy az evangéliumok részben legendaszerűek, az egészein nyilvánvaló, minthogy tele vannak csodákkal és természetfeletti dolgokkal; de különbség van legenda és legenda között. Seriki sem kételkedik Assisi Ferenc

*) Akik bővebb felvilágosítást óhajtanak, Réville idézett művén kívül olvashatják Reuss és Scherer munkáit a Revue de théologie X., XL, XV-ik kötetében; új sorozat II, III, IV; továbbá Nicolas munkáját a Revue germanique 1862. évi szept. és dec. és 1863. évi apr. és jun. füzetében.

életének) főbb vonásaiban, noha abban lépten-nyomon találkozzunk természetfelettel. Viszont senki sem hisz „Tyanai Apollo életé“ben, minthogy ezt jóval a hős halála után írták s tisztán úgy, mint egy regényt. Mikor, kik és mily körülmények között foglalták össze az evangéliumokat? Íme, ez az a döntő kérdés, melytől függ, hogy mily véleménnyel legyünk hitelük felől.

Tudjuk, hogy mind a négy evangélium egy-egy személy nevét viseli, ki vagy az apostoli történetből, vagy magából az evangéliumi történetből ismeretes. E négy egyén nincsen szigorúan szerzőként beállítva. E kifejezések: „Máté szerint“, „Márk szerint“, „Lukács szerint“, „János szerint“, nem foglalják magukban azt, mintha a legrégebb vélemény szerint ez elbeszéléseket elejétől végig Máté, Márk, Lukács vagy János írta volna;¹⁾ csupán annyit jelentenek, hogy e hagyományok a megnevezett apostoloktól származnak s az ő tekintélyükkel fedik magukat. Világos, hogy ha ezek az evangéliumi elnevezések jogosak, az evangéliumok, anélkül hogy megszűnnének részben legendaszerűek lenni, rendkívüli becset nyernek, mert visszavezetnek bennünket a Jézus halálát követő félszázadba, sőt Ikét esetben még cselekedeteinek szemtanúihoz is.

Lukácsra vonatkozólag semmi kétségnek sincs helye. Lukács evangéliuma rendszeres írásmű, mely korábbi kútforrásokon alapszik.²⁾ Oly ember munkája, ki válogat, egybevet, következtet. Ez evangélium szerzője kétségkívül azonos az „Apostolok cselekedetei“-ével.³⁾ Az Apostolok cselekedetei-nek szerzője társa volt szent

¹⁾ Mint ahogyan azt mondják: „Héberék szerinti evangélium“. „Egyiptomiak szerinti evangélium/*

²⁾ Luk. I. 1—4.

³⁾ A p o s t. c s e l. I. 1. V. ö. Luk. 1. 1—4.

Pálnak¹⁾ s e cím tökéletesen ráillik Lukácsra.²⁾ Tudom, hogy ez érvelés ellen nem egy ellenvetést lehet emelni; de egy dolog mindenesetre kétségen kívül áll, az, hogy a harmadik evangélium és a Cselekedetek szerzője a második apostoli nemzedékből való, s ez tárgyunkra nézve elég. Ez evangélium keletkezési ideje különben meglehetősen pontossággal megállapítható magából a könyvből merített következtetések alapján. Lukács XXI-ik fejezete, mely a munka többi részétől elválaszthatatlan, bizonyosan Jeruzsálem ostroma után, de csak kevéssel utána,³⁾ íródott. Itt tehát szilárd talajon állunk; mert oly munkáról van szó, melyet végig ugyanaz a kéz a legteljesebb egyöntetűséggel írt.

Máté és Márk evangéliumának távolról sincs meg ez az egyéni jellege. Személytelen munkák, melyekben a szerző teljesen elmosódik. Az ilyen művek élére irt név nem sóikat jelent. De ha Lukács evangéliuma meghatározott időből való, ugyanez áll Máté és Márk evangéliumára is; mert bizonyos, hogy a harmadik evangélium későbbi a két elsőnél és kidolgozása is fejlettebb. Erre vonatkozólag különben fontos bizonyítékunk is van a II-ik század első feléből. E bizonyíték Papias hieropolisi püspöktől ered, aki komoly, hagyományokat kedvelő ember volt; s egész életében nagy gondnal gyűjtötte mindazt, amit Jézus személyéről meg lehetett tudni.⁴⁾

¹⁾ A XVI. 10-től a szerző szemtanúnak vallja, magát.

²⁾ II. Tim. IV. 11; Philem. 24; Col. IV. 14. Minthogy a Lucas név (Lucanus rövidítése) nagyon ritka, nem kell névcserétől tartani, ami különben az Új-Szövetségre vonatkozó kritikai kérdésekben oly sok zavart okoz.

³⁾ 9. 20, 24. 28. 32 vers. V. ö. XXII. 36.

⁴⁾ Euseb. Hist. e c c 1., III. 39. Nem lehet kétség e hely hitelessége felől. Eusebius valóban nemhogy túlbecsülné Papias tekintélyét, inkább zavarba jő naivitása és nvers millenarizmusa miatt, s egészen lenézéssel beszél róla. V. ö. Ireneus, A av. haer. III. I.

Miutáni előbb kijelenti, hogy ily dolgokban többre becsüli a szájhagyományt az írotnál, Papias megemlíti két, Krisztus tetteiről és szavairól szóló iratot: 1. Márknak, Péter apostol magyarázójának, rövid, hiányos), időbeli rendezés nélküli iratát, mely elbeszéléseket és beszédeket *λέοντα* á *πραχέντα* tartalmaz, s amely Péter apostol tanítása és emlékezete nyomán készült; 2. egy példabeszéd-gyűjteményt *λόγια*, melyet Máté írt héber nyelven,¹⁾ „s amelyet mindenki úgy fordított le, ahogy tudott.⁴¹ Bizonyos, hogy e két leírás eléggé ráillik annak a két könyvnek a külső képére, melyet ma „Mátéi evangéliumá“-nak és „Márk evangéliumáénak nevezünk, s amelyek közül az elsőt hosszú beszédei jellemzik, a második pedig főleg adomákban gazdag. Utóbbi apró tények előadásában sokkal pontosabb az előbbinél, egyébként azonban) szűkszavú a szárazságig, beszéd kevés, van benne s a megszerkesztése is gyöngye. Hogy e két munka abban a formában, melyben mi olvassuk, teljesen egyezne azokkal, amelyeket Papias olvasott, nem lehetne állítani; először, mert Máté irata Papias korában csupán héber nyelvéből állott, melynek eléggé különböző fordításai (keringtek közkézen, s másodsor, mert Márk és Máté iratai akkoriban teljesen elütőek voltak, s őket minden egyezés nélkül, és alighanem különböző nyelven, állították össze. Már pedig a szövegek mostani alakjában, Máté evangéliumában és Márk evangéliumában, oly hosszú és tökéletesen azonos, párhuzamos részek vannak, hogy fel kell tennünk, hogy vagy az első végleges összeállítója tartotta szem előtt a másodikat, vagy a második végleges összeállítója az elsőt, vagy pedig mindketten ugyanazt a mintát másolták 10. Legvalószínűbb, hogy sem Máté, sem Márk evangéliumának nincs meg

¹⁾ Illetve szemita tájszólásban.

az eredetije s hogy két első evangéliumuk már átdolgozás, melynél az egyik szöveg hézagait a másiktól igyekeztek kipótolni. Ez a törekvés valóban nyilvánvaló, hogy mindegyikük teljes példányt akart. Akinek -a példányában csak a beszédek voltak meg, az óhajtotta az elbeszéléseket isi és megfordítva. így) történt), hogy Máté evangéliumába Márknak csaknem minden adomája bele van) olvasztva, s hogy Márk, evangéliumí-má-nak ma. egy sereg oly vonása van, mely Máté logia-iból származik. Mindegyik bőven merített azonkívül a körülötte tovább folytatódó evangéliumi) hagyományokból is. E hagyományt az evangéliumok oly (kevésbé, merítették ki, hogy az Apostolok cselekedetei és a legrégebbi egyház-atyák Jézus több mondását idézik, melyek hiteleseknek látszanak, s amelyek nincsenek benne a mi evangéliumainkban.

Tárgyunkra nézve nem volna sok értéke annak, hogy tovább folytassuk e finom elemzést, s bizonyos mértékig megkíséreljük visszahozni egyrészt Máté eredeti logia-it, másrészt a mesterkéletlen elbeszélést, amint az Márk tollából folyt. A logiák kétségkívül Jézus nagy beszédeit tárják elénk, melyek az első evangélium terjedelmes részét töltik ki. Valóban, e beszédek a többi részből kiszakítva is meglehetősen egészet hlikotnák. Ami az első és második evangélium elbeszéléseit illeti, úgy látszik, közös iraton alapulnak, melynek szövege hol az egyikben, hol a másokban bukkan fel s amelynek a második evangélium mai formájában csak kevésbé változtatott ismétlése. Más szókkal, Jézus élet-története a synopticusoknál két eredeti kútfőn alapszik.: 1. Jézus Máté apostol által összegyűjtött beszédein; 2. azon adomák és személyes tanítások foglatán, melyeket Márk itt össze Péter emlékei nyomán. Bízvást állíthatjuk, hogy e két kútfő, más

forrásokból eredő feljegyzéseikhez keverten ma is megvan a két első evangéliumban, melyek nem ok nélkül viselik a „Máté szerinti evangélium“ és a „Márk szerinti evangélium“ nevet.

Mindenesetre elvitathatatlan, hogy Jézus beszédeit már a legrégebbi időkben feljegyezték arami nyelven s hogy ugyancsak korán megírták nevezetesebb tetteit is. Nem voltak ezek végleges és dogmatikailag megállapított szövegek. A hozzánk eljutott evangéliumokon kívül voltak még mások is, melyek mind azt igényelték, hogy szemtanuk hagyományain¹⁾ alapulnak. Kevés fontosságot tulajdonítottak ez iratoknak s a gyűjtők, mint Papias, sokkal többre becsülték a szájhagyományt.²⁾ Mivel-hogy még azt hitték, hogy a világnak nemsokára vége lesz, keveset törődtek azzal, hogy a jövő számára szerezzenek könyveket; csak az volt fontos, hogy szívében megőrizték élő képét annak, kit nemsokára viszontlátni reméltek az égben. Ezért volt százötven éven át oly kevés tekintélyük az evangéliumi szövegeknek. Senki sem csinált belőle lelkiismereti kérdést, ha beletoldott valamit, felforgatta a sorrendet, vagy egyiket a másikból kibővítette. A szegény ember, akinek csak egy könyve van, azt akarja, hogy abban benne legyen minden, ami szívét érdekli. A könyvecskéket odakölcsönözték egymásnak; mindenki beírta a saját példányának szélére azokat a szavakat és példázatokat, amelyeket másutt talált s amelyek meghatották.³⁾ A világ legszebb

¹⁾ Luk. I. 1—2; Origenes. Hóm. iii. Luc. 1; sz. Jer. Comment in M a 11 h. prol.

²⁾ Papias Eusebiusnál, A. E III. 39; V. ö. ír. A d v. haer. III., II. és III.

³⁾ Így János szép elbeszélése is. VIII. 1—11.. csak libeg, anélkül, hogy biztos helyet találna az elfogadott evangéliumok keretei között.

műve tehát homályos és tisztára népies forrásból származott. Egyik összefoglalásnak sem volt feltétlen becse. Justinusnál, ki gyakran hivatkozik „az apostolok emlékirataidra,¹⁾ ahogyan ő nevezi őket, meglehetősen más alakjuk volt az evangéliumi forrásoknak, mint ma; mindenesetre, egyáltalán nem törődik azzal, hogy szószerint idézzen belőlük. Az ébionita eredetű ál-kelemieni iratokban, az evangéliumi idézetek szintén ilyenek. A szellem volt minden; a betű semmi. Csak mikor a II-ik század második felében a hagyomány elhalványult, jutnak az apostolok neveit viselő szövegek döntő tekintélyre és nyernek törvény-erőt.

Ki ne látná e források értékét, melyek a két első keresztény nemzedék meghatott emlékeiből, gyermekelbeszéléseiből eredtek s telve vannak még azzal a hatalmas benyomással, melyet az alapító magasztos személye gyakorolt s amely, úgy látszik, sokáig túlélte őt? Tegyük még hozzá, hogy a szóbanforgó evangéliumok valószínűleg a keresztény közösség azon -ágától származnak, mely a legközelebről érintkezett Jézussal. A simítás utolsó munkája, legalább a Máté nevét viselő szövegen, alighanem a Palesztinától északkeletre eső tartományok egyikében, Gaulonitisben, Haurauban, vagy Bataneában történt, hová a római háború korában sok keresztény menekült, hol még a II-ik században is Jézusnak rokonai voltak²⁾ s ahol az eredeti galileai irányzat tovább fennmaradt, mint egyebütt.

Eddig csak a három, úgynevezett synopticus evangéliumról beszéltünk. Most a negyedikek kell áttérnünk,

¹⁾ *Τὰ Απομνημονεύματα των Αποστόλων, á χαλεῖται εὐαγγέλι.ά* Justinus, Ápol. I. 33., 66., 67; Dial. cum Try ph., 10, 100., 101. 102., 103., 104., 105., 106., 107.

²⁾ Jul. Afr.. Eusébiusnál. H E I. 7

mely a János nevét viseli. A kételyek itt sokkal alapsabbak s a kérdés nehezebben oldható meg. Papias, aki János iskolájához tartozott, s aki, ha nem is volt az ő hallgatója, mint Ireneus állítja, sokat volt együtt Jézus közvetlen tanítványával, többek közt Arision-nal és Pnesbyteros Joannes-sel; Papias, aki Arision és Presbyteros Joannes elbeszéléseit szenvedélyesen gyűjtötte, szóval sem emlékszik meg János „Jézus életé”-ről. Ha munkáiban erről elütés volna, Eusebius, ki kiemel nála mindent, ami az apostoli század irodalmi történetére, vonatkozik, kétségkívül felhívta volna rá a figyelmet. A belső nehézségek, melyek magából a negyedik evangélium tartalmából folynak, nem kevésbé nagyok. A pontos és szemtanúra valló közlések mellett, honnan kerülnek ide e beszédek, melyek teljesen elütnek a Máténál találhatóktól? Jézus életrajzának általános terve mellett, mely, úgy látszik, jobb és szabatosabb mint a synopticusoké, honnan e furcsa helyek, melyeken a szerző külön dogmatikai elfogultságát érezzük, Jézustól teljesen idegen eszméket s néha jeleket, melyek óvatosságra intenek az elbeszélő jóhiszeműsége iránt? S honnan végül a legszebb, legtisztább, legigazabban evangéliumi nézetek mellett azok a foltok, melyeket legszívesebben a szenvedélyes hívő betoldásainak tekint az ember? Valóban János-e az, Zebedeus fia és Jakab testvére (kiről a negyedik evangélium egyszer sem emlékezik meg), ki görögül még tudta írni ez elvont metafizikai szemlélődéseket, amilyenek sem a Talmudban, sem a synopticusoknál nem fordulnak elő? Mindezek fontos dolgok s én a magam részéről nem merném állítani, hogy a negyedik evangéliumot végig egy egykori galileai halász írta volna. De, hogy ez evangélium egészben véve az első század vége felé, a Jánoshoz tartozó kisázsiai

nagy iskolából eredt s hogy Jézus élettörténetének oly változatát tartalmazza, mely a legnagyobb figyelemre méltó s gyakran a többiek fölé helyezendő, úgy egyéb bizonyítékokkal, mint magának az iratnak tanúságával annyira be van igazolva, hogy e tekintetben semmi kívánni való sem marad.

Aztán senki sem vonja kétségbe, hogy 150 körül a negyedik evangélium már megvolt s hogy Jánosnak tulajdonították. Szent Justinus,¹⁾ Athenagoras,²⁾ Tatianus,³⁾ Antiochus, Teophilus,⁴⁾ Ireneus⁵⁾ pontos szöveghelyei mutatják, hogy ez evangéliumot akkor már minden vitás kérdésben idézték, s hogy az a dogma fejlődésének szinte sarkköve volt. Ireneus előadása határozott; Ireneus pedig János iskolájából került ki, és közte és az apostol között csak Polycarpus állott. Evangéliumunk a gnoszticizmusban, s különösen Valentinus rendszerében,⁶⁾ a montanizmusban⁷⁾ s a quartodecimanok vitáiban⁸⁾ nemkevesebbé döntő szerepet játszik. János iskolájának fejlődését követhetjük legjobban a II-ik században; de ez iskolát sem érthetjük meg, ha magát a negyedik evangéliumot nem kísérjük vissza bölcsőjéig. Tegyük még hozzá, hogy a Szent Jánosnak tulajdonított első levél bizonyosan ugyanattól a szerzőtől származik, mint a

¹⁾ Apol., I. 32, 61; Dival. cum Tryph.. 88.

²⁾ L e g a t i o pro Christ., 10.

³⁾ A d v. Qraec.. 5. 7; v. ö. Euseb. H. E. IV. 29; Theodorefis, H a e r e t i q, f a b u l. I. 20.

⁴⁾ A d A u t o I y cum, II. 22.

⁵⁾ Adv. haer. II. XXII. 5; III. I. V. ö. Euseb, H. E. V. 8.

⁶⁾ ír. Adv. haer., I. III, 6; III, XI. 7; H. Hipp., Philosophumena, VI. II, 29. és köv.

⁷⁾ ír. Adv. haer., HI. XI. 9.

⁸⁾ Euseb.. H. E. V, 24.

negyedik evangélium;¹⁾ e levelet pedig Polycarpus,²⁾ Papias,³⁾ Ireneus⁴⁾ Jánosénak tartja.

De különösen a mű olvasása tehet meggyőző benyomást az emberre. A szerző minidig mint szemtanú beszél; János apostolnak állítja be magát. Ha tehát a mű nem csakugyan az apostoloktól való, fogásra kell gondolkodnunk, melyet a szerző maga is elismer. Noha a kor felfogása az irodalmi jóhiszeműség dolgában lényegesen különbözött a mienktől, hasonló hamisításra még sincs példa az apostoli világban. A szerző különben nemcsak azt akarja elhitetni, hogy ő János apostol, de tisztán látszik az is, «hogy ez apostol érdekét szolgálja. Minden lapja elárulja a szándékot, hogy növelni szeretné tekintélyét s fitogtatni, hogy ő volt Jézus kedvence,⁸⁾ hogy minden magasztos alkalommal (az Utolsó-vacsoránál, a Kalvária-hegyén, a sírnál) az övé volt az első hely. A szerzőnek Péterhez való., egészben véve testvéries), azért bizonyos vetélkedéstől nem ment viszonya,⁸⁾ Judás iránt való gyűlölete,⁷⁾ mely talán még az árulás előtti időből származik, itt-ott előtűnik. Szinte azt kell hinni, hogy Jánosi, öreg korában, olvasván a közkézen forgó evangéliumi elbeszéléseket, egyrészt különböző pontatlanságokat fedezett fel bennük,⁸⁾ másrészt fájjalja, hogy

¹⁾ I. Ján.. I. 3. 5. A két irat stílusa a legteljesebb mértékben egyezik; ugyanazon fordulatai, kedvenc kifejezései vannak.

²⁾ E p i s t. a d P h i l i p p.. 7.

³⁾ Euseb.. H. E.. III. 39.

⁴⁾ A d v. h a e r.. III. XVI. 5. 8. V. ö. Euréb. H. E., V, 8.

⁵⁾ XIII. 23; XIX. 26; XX. 2; XXI, 7. 20.

⁶⁾ Jan. XVIII, 15—16; XX. 2—6; XXI, 15—19.

⁷⁾ VI, 65; XII, 6; XIII, 21. és köv.

⁸⁾ Az a mód, ahogyan Aristion vagy Pnesbyteros Joannes Márk evangéliumáról Papias előtt nyilatkozik (Euseb.. H. E., III. 39), csakugyan jóakaró kritikát, vagy jobban mondva, elnézést foglal magában, ami amellettszól, hogy János tanítványainak e részben pontosabb ismereteik voltak.

Krisztus történetében nem juttattak neki elég jelentős helyet; s hogy ekkor elkezdett diktálni egy sereg dolgot, melyet jobbam tudott), mint mások), hogy így megmutassa, hogy sok esetben, mikor csak Péterről beszélnek, ő vele együtt, sőt előtte szerepelt.¹⁾ Már Jézus életében megmutatkoztak a féltékenység e futó érzései Zebedeus két fia és a többi tanítvány között.²⁾ Jakab halála óta testvérei, János, maradt egyedüli örököse azoknak a bizalmas emlékeknek, melyeknek e két apostol, mindenki tanúsága szerint, letéteményese volt. Innen folytonos emlékeztetése, hogy ő az utolsó életben levő szemtanú³⁾ s öröme, hogy oly körülményeket beszélhet el, melyeket egyedül ő ismerhetett. Innen az a sok apró, részletes vonás melyek mintha egy szövegmagyarázó megjegyzései lennének: „Halt óra volt“; „éjszaka volt“; „ez embert Malchusnak hívták“; „szénszerpenyő alá gyújtottak, miért hideg volt“; „e köntösön egy öltés sem volt“. Innen végül az összeállítás hanyagsága, az előadás menetének kuszasága, az első fejezetek lazasága; miindmegannyi megfejthetetlen vonást, ha evangéliumunkat történeti érték nélküli, egyszerű iflheologiai munkának tekintjük s amelyek viszont tökéletesen érthetőkké válnak, ha a hagyománnyal egyezően, aggasztánykori emlékeiket látunk bennük, nrk olykor csodálatosan frissek olykor sajátságosán összezavarodottak.

János evangéliumát, valóban, erősen bonckés alá kell venni. Egyrészt ez evangélium Jézus életének oly szövedékét⁵ nyújtja, mely jelentékenyen különbözik a synopticusokétól. Másrészt oly beszédek ad Jézus szájába, melyeknek hangja¹, stílusa), fordulatai, tanai telje-

¹⁾ V. ö. Ján. XVIII. 15. és köv.-ket Máté XXVI. 58.-hoz; Ján. XX. 2—6-t Márk XVI. 7-hez. Lásd Ján. XIII. 24—25.

²⁾ Lásd a kilencedik fejezetet.

³⁾ I. 14; XIX. 35; XXI. 24. és köv. V. ö. Jan. I. lev. I. 3. 5.

sen mások, mint a synopticusok által előadott logiák-é. Utóbbi tekintetben oly nagy a különbség, hogy az embernek végleg választania kell. Ha Jézus úgy beszélt, mint Máté állítja, nem beszélhetett úgy, mint János szeretné. A két tekintély közötti választásban pedig soha egy kritikus sem habozott, s nem is fog habozni. Mérföldnyi messzeségben a synopticusok egyszerű, érdekek nélküli, személytelen hangjától, János evangéliumában léptenyomon előtűnik a hitvitázó elfogultsága, a hívő hátsógondolatai, a szándék), hogy egy tételt bebizonyítson s hogy elenifeleiti legyőzzed) Nem hangzatos, nehézkes, rosszul megírt s erkölcsi értelemiben meglehetősen üres szóár adatokkal alapította meg Jézus az ő isteni művét. Ha nem is tudnók Papiastól, hogy Máté Jézus mondásait! eredeti nyelvükön írta le, a synopticus beszédek természetessége, örök igazsága, hasonlíthatatlan bája, e beszédek mélységesen héber fordulatai, a kor zsidó tudósainak mondásaival való hasonlósága, Galilea szellemével való tökéletes összhangzása, mind e jellemvonások elég hangosan beszélnének, ha összehasonlítanék őket azzal a homályos gnosztikával, körmönfont metafizikával, mely a János beszédeit betölti. Ez nem azt jelenti, mintha János beszédeiben nem lennének! csodálatos felvillanások, vonások, melyek valóban Jézustól származnak.²⁾ De e beszédek misztikus hangja, semmikép sem felel meg Jézus ékesszólásának, amint azt a synopticusok után elképzeljük. Új szellem fuvallata érzett; a gnosis már elkezdődött; Isten országának galileai kora lezá-

¹⁾ Lásd például a IX. és XI. fejezetet. Gondojunk különösen arra a sajátos hatásra, amit az olyan helyek, mint Ján. XIX. 35, XX. 31; XXI. 20—23, 24—25. keltenek a synopticusok mellett, akik minden elmélkedéstől távol állanak.

²⁾ Például IV. 1. és köv.; XV. 12. és köv. Több János által idézett szó előfordul a synopticusoknál is. (XII. 16; XV. 20.)

rult; Krisztus közeli eljövételének reménye elhalványult; a metafizika kietlenségei, az elvont dogma sötét útvesztői következnek. Jézus szelleme hiányzik belőlük s ha csakugyan Zebedeus fia írta e lapokat, írásuk közben bizonyosan elfeledte Genesareth tavát s a drága beszélgetéseket, melyeket partjain hallott.

Ami különben eléggé bizonyítja, hogy a negyedik evangéliumban előadott beszédek nem eredeti történelmi emlékek, hanem csak oly elmélgedések, melyek arra vannak szánva, hogy a szerző bizonyos kedvenc tanait Jézus tekintélyével fedezzék, azaz, hogy a keletkezésük idején KJs-Ázsiában uralkodó szellemi állapotokkal teljes összhangban állanak. Kis-Ázsia akkoriban egy különös syncretisticus bölcséleti mozgalom színhelye volt, a gnoszticizmus minden csirája megvolt már itt. János, úgy látszik, ivott az idegen forrásokból. Lehet, hogy a 68-iki (a Jelenések kelte) és a 70-iki (Jeruzsálem pusztulása) válságok után, a tüzes, nyugtalan lelkű öreg apostol, kiábrándulva a hitből, hogy az Ember Fia nem sokára megjelenik a felhőkben, hajlott az eszmék felé, melyeket maga körül talált s amelyek közül több könnyen összeolvadhatott bizonyos keresztény tanokkal. Csak természetes hajllamának engedett, miikor ezeket az új eszméket Jézusnak tulajdonította. Minden mással együtt, emlékeink is átalakulnak; velünk együtt változik az egyén képe is, akit ismertünk.¹⁾ Minthogy Jézust az igazság megtestesülésének tekintette!, János nem habozott neki tulajdonítani azt, amihez, mint az igazsághoz eljutott.

Ha őszinték akarunk lenni, hozzá kell tennünk, hogy

¹⁾ így tűnt Napoleon szabadelvűnek száműzött társai emlékezetében, mikor ezek visszatértük után a kor politikai társadalmának közepette találták magukat.

Jánosnak magának valószínűleg kevés része volt ebben s hogy ezi a változás inkább körülötte, mint általa történt. Nélha szinte azt kell hinni, hogy az apostoltól származó pompás megjegyzéseket tanítványai az eredeti evangéliumi szellemtől teljesen elütő értelemben magyarázták. Valóban, bizonyos részeket csak később csatoltak a negyedik evangéliumhoz; ilyen az egész XXI-ik fejezet,¹⁾ melyben a szerző, úgy látszik, hódolni akart Péter apostol iránt, halála után, s felelni azokra az ellenvetésekre, melyeket magának Jánosnak halálából le fognak vonni, vagy már le is vontak (21—23. vers). Több más hely törlések és javítások? nyomait mutatja.²⁾

Lehetetlen megtalálni ilyen messziségből mind e* különös problémák kulcsát, s kétségkívül igen soki meglepetés várna még ránk, ha behatolnánk e misztikus efezusi iskola titkaiba^ mely valószínűleg nem egyszer tévedt homályos utakra. De levonhatunk egy fontos tapasztalatot. Mindenki, aki úgy fogna Jézus életének megírásába, hogy az Evangéliumok egymáshoz mért értékéről megállapodott ítétele volna s csupán a tárgy iránt való érzéstől vezetné magát, sok esetben fölébe helyezné János előadását a synopticusoikénak. Különöseit Jézus életének utolsó hónapjait csak Jánosból lehet megmagyarázni; a Kínszenvedések számos jelenete, mely a synopticusoknál érthetetlen,³⁾ valószínűséget és lehetőséget nyer a negyedik Evangélium elbeszélésében. Ezzel szemben azonban kétségbe merem vonni, hogy bárki is meg tudná írni Jézus igazi életrajzát azoknak a beszédeknek az alapján, melyeket János Jézusnak tulajdonít. Ezt a folytonosan önmagáról prédikáló, önmagasztaló mo-

1) Nyilván a XX. 30—31. versek alkották „a régi befejezést.

2) VI. 2, 22; VII. 22. .

3) Például, ami Judás árulásának megjövendölésére vonatkozik.

dórt, örökös magyarázgatást, mesterkelt beállítást, hosszas okoskodást minden csoda után, ezeket a darabos és suta beszédeket, miknek hangja is oly sokszor hamis és egyenetlen,¹⁾ ízléses ember nem tűrhetné a synopticusok gyönyörű mondásai mellett. Nyilvánvaló, hogy ezek csínált munkák,²⁾ melyek úgy képviselik Jézus prédikációit, ahogy Plató párbeszédei Socrates beszélgetéseit. Olyanok, mint a zenész változatai!, ki egy adott téma fölött maga rögtönöz. A téma tán nincs mindem hitelesség nélkül, de a kivételbeini, a művész képzelete szabad utat enged magának. Érezni az erőszakoltságotj, szónoki mutatványt, keresettséget.³⁾ Tegyük még hozzá, hogy Jézus kedvenc szavai hiányzanak az említett részekben. Az „Isten országa“ kifejezés, melyet a Mester annyira szeretett,⁴⁾ csak egyszer fordul elő bennük.⁸⁾ Viszont azoknak a beszédeknek a stílusa, melyeket a negyedik Evangélium Jézusnak tulajdonít, tökéletesen hasonlítanak szent János leveleinek stílusához; látszik, hogy >e beszédek írásánál a szerző nem emlékeit, hanem saját gondolatainak egyhangú menetét követte. Egy egész új, misztikus nyelv bontakozik itt ki, melyről a synopticusoknak halvány fogalmuk sem volt („világ“, „igazság“, „élet“, „világosság“, „Sötétség“, stb.) Ha Jézus valaha ezen a hangon beszélt volna, mely, ha szabad így mondanom, sem nem héber, sem nem zsidó, sem nem tal-

¹⁾ Lásd például II. 25; III. 32—33. és a VII, VIII, IX. fejezetek hosszú vitáit.

²⁾ Gyakran érezhető, hogy a szerző ürügyet keres arra, hogy valamely beszédnek helyet csináljon (III., V., VIII., XIII. és köv. fejezetek).

³⁾ Például a XVII. f.

⁴⁾ A synopticusokon, az Apostolok cselekedetein, szent Pál levelein kívül az Apocalypsis is bizonyítja.

)5 Ján. III. 3, 5.

mudi, hogyan őrizhette volna meg tanítványai közül csak egy is ily jól a titkot?

Az irodalomtörténet különben más példát is nyújt, mely ezzel a történelmi jelenséggel a legnagyobb hasonlóságot mutatja, s megmagyarázását is megkönnyíti. Socratest, ki, akár Jézus, maga nem írt, két tanítványa, Xenophon és Plató révén ismerjük, akik közül az első tiszta, áttetsző, személytelen előadásával a synoptikusoknak felel meg, a második erőteljes egyéniségével a negyedik Evangélium szerzőjére emlékeztet. Ha ki akarjuk fejteni a socratesi tant, vájjon Plató „Párbeszédei⁴¹!-, avagy Xenophon „Emlékiratai⁴⁴!- kell-e követnünk? E tekintetben nem lehet kétség; mindenki az „Emlékiratokéhoz s nem a „Párbeszédekéhez, tartja magát. De azért semmit sem tanulhatunk Plató írásából Socratesről? Jó kritikára vallana-e, ha ez utóbbi életrajzának megírásánál elhanyagolnék a „Párbeszédek“-et? Ki merné ezt állítani? A hasonlóság különben, nem teljes s az eltérés a negyedik Evangélium javára szól. Valóban, ez evangélium szerzője a jobbik életrajzíró; mintha csak Plató, noha költött beszédek ad mestere szájába, fontos mozzanatok is ismerne ennek életéből, amikről Xenophon mitsém tud. · ’

Anélkül, hogy véleményt mondanánk arról a ténybeli kérdésről, mely kéz írta a negyedik Evangéliumot, s jóllehet, úgy véljük, hogy legalább is a beszédek nem Zebedeus fiától valók, elfogadjuk, hogy a mű mégis „János szerinti evangélium“ ugyanolyan értelemben, mint ahogyan az első és második Evangélium „Máté szerinti⁴⁴ és „Márk szerinti.“ A negyedik Evangélium történeti szövedékét Jézus élete alkotja, amint azt János iskolájában ismerték; ezt az elbeszélést mondotta el Aristion és Presbyteros Joannes Papiasnak, anélkül hogy közölték volna vele, hogy az mégis van írva, talán azért,

mert semmi jelentőséget sem tulajdonítottak a dolognak. Hozzáteszem, hogy nézetem szerint ez az iskola jobban ismerte az Alapító életének külső körülményeit, mint az a csoport, melynek emlékeiből a synopticus Evangéliumok megszülettek. Főleg Jézus jeruzsálemi időzéseiről oly adatai voltak, amelyekről a többiek nem tudtak. Az iskola követői Márkot közepes életrajzírónak tartották s egész rendszert gondoltak ki bizonyos hézagai kipótlására.¹⁾ Lukács bizonyos helyei, ahol szinte visszhangját érezzük a jános-i hagyományoknak,²⁾ bizonyítják különben, hogy e hagyományok a keresztény közösség többi része előtt sem voltak teljesen ismeretlenek.

Ezek a fejtegetések bizonyára elégségesek arra, hogy a továbbiak folyamában rávilágítsanak az okokra, melyek arra készítették, hogy a Jézus életére vonatkozó négy útjelző közül majd ennek, majd annak juttassak elsőséget. Egészben véve, elfogadom hitelesnek a négy kánoni Evangéliumot. Mind a négy eredete, szerintem, az első századba nyúlik vissza s szerzőik körülbelül azok, akiknek tulajdonítják őket; történeti értékük azonban nagyon különböző. A beszédekre nézve kétségkívül összehasonlíthatlanul Máté érdemli a legnagyobb bizalmat; benne vannak a logiák, megjegyzések, melyek maguk is Jézus tanításainak eleven és tiszta emlékei nyomán keletkeztek. Szelíd és mégis rettentő villanás,

¹⁾ Papias, id. h.

²⁾ Így a vétkes nő bűnbocsánatai; Lukács ismeretsége a bethániai családdal; Mártha jelleme, mely János *διηκόνει*-ének felel meg (XII. 2); a nő rajza, ki Jézus lábait hajával törli meg; Jézus jeruzsálemi útjainak homályos sejtelme; az a gondolat, hogy a Kínszenvedések alatt három hatóság előtt jelent meg; a szerzőnek az a véleménye, hogy néhány tanítvány ott volt a megfeszítésnél; tudomása arról a szerepről, melyet Anna Kaiphasnál játszott; az angyal megjelenése a haláltusánál (v. ö. Ján. XII. 28—29.).

igazi isteni erő húzza alá ezeket a szavakat, szakítja ki a szövegből s teszi őket a bíráló előtt könnyen felismerhetőkké. Aki feladatául tűzte ki, hogy az evangéliumi történetből rendes művet alkot, annak e tekintetben pompás próbaköve van; Jézus igazi szavai szinte maguktól kibontakoznak; mihelyt hozzájuk érünk e különböző hitelű hagyomány-tömkelegben, máris megmozdulnak; ösztön!-szerűleg beszélni kezdenek s ők maguk foglalják el helyüket az elbeszélésben, melyből páratlan módomban kimagaslának.

Az elbeszélő részek, melyék az első Evangéliumban ezt az eredeti magot körülfogalják, már nem ilyen hi-telesek. Solkí elmosódott, a második keresztény nemzedék áhítatából eredő legenda van bennük.¹⁾ Márk evangéliuma sokkal zártabb, pontosabb, később beszótt meséktől kevésbé túlterhelt. A három synopticus közül ez maradt meg a legrégebbsnek s legeredetibbsnek, ebbe csúszott bele legkevesebb későbbi elem. A tárgyi részletek Márknál annyira világosak, hogy a többi evangélistáknál hasztalan keresnek párjukat. Szereti Jézus bizonyos szavait szirchaldeai nyelven idézni?) Tele van aprólékos megfigyelésekkel, melyek minden bizonynyal szemtanútól származnak. Semmi sem szól az ellen, hogy ez a szemtanú, ki nyilván követte Jézust, ki szerette és közvetlen közelről látta őt, ki eleven képét őrizte meg, ne volna maga Péter apostol, amint azt Papias állítja.

Amí Lukács művét illeti történelmi értéke érthetően csekélyebb. Másodkézből való írat. Az elbeszélés itt érettebb. Jézus szavai átgondoltabbak, kidolgozottabbak

¹⁾ Különösen az I. és II. f. Lásd a XXVII. 3. és köv.; 19., 60., összehas. Márk-al.

²⁾ V. 41; VII. 34. Máténál csak egyszer találjuk ezt a sajtáságot. (XXVII. 46.).

benne. Némely mondás túlhajtott és meghamisított.¹⁾ Minthogy Palesztina határain kívül s bizonyára Jeruzsálem ostroma²⁾ után írt, a helységeket a szerző nem jelöli meg olyan szigorúan, mint a két másik synopticus; hibás fogalma van a templomról is, melyet ugij képzel el, mint egy imaházat, hová az ember ájtatoskodni jár;³⁾ simít a részleteken, hogy a különböző elbeszélések közt⁴⁾ összhangzást teremtsen; hajlít azokon a részekon, melyek Jézus isteni voltának rajongóbb felfogása szempontjából zavarók lehetnének,⁵⁾ túlozza a csodákat;⁶⁾ időrendi hibákba téved,⁷⁾ teljesen járatlan a héberben,⁸⁾ Jézus egy szavát sem idézi ezen a nyelven, minden helységet görög nevéen említ. Érezni az író, aki összefoglal, az embert, aki közvetlenül nem látta a tanukat, hanem szövegekből dolgozik s erőszakos fordulatokat enged még magának, hogy összeegyeztesse azokat. Lukács valószínűleg szem előtt tartotta Márk életrajzi gyűjteményét és Máté logiai-t. Dé túlzott szabadsággal kezeli őket; majd összekever két adomát vagy két példázatot, hogy egyet csináljon belőlük;⁹⁾ majd felbont egyet, hogy kettőt csináljon belőle.¹⁰⁾ A forrásokat saját külön felfogása szerint magyarázza; nincs meg benne Máté és Márk tökéletes pártatlansága. Hajlandóságairól és külön törekvéseiről

¹⁾ XIV. 26. Az apos.tolság szabályai (X. fejezett) különösen tulyffpic

²⁾ XIX. 41., 43—44; XXL 9., 20; XXIII. 29.

³⁾ II. 37; XVIII. 10. és köv.; XXIV. 53.

⁴⁾ Például IV. 16.

⁵⁾ III. 23. Kihagyja Máté XXIV. 36.

⁶⁾ IV. 14; XXII. 43., 44.

⁷⁾ Például ami Quiiriniust, Lysaniast, Theudast illeti.

⁸⁾ V. ö. Luk. I. 31-et Máté I. 21-el.

⁹⁾ Például XIX. 12—27.

¹⁰⁾ így, a bethániai lakomából két elbeszélést csinál (VII. 36—48. és X. 38—42).

több dolgot meg lehet állapítani: szigorúan ájtatos;¹⁾ súlyt helyez rá, hogy Jézus megtartotta az összes zsidó szertartásokat;²⁾ rajongó demokrata és ebionita, vagyis éles ellensége a tulajdonnak, ki meg van győződve, hogy a szegények megtorlása elkövetkezik;³⁾ módfelett kedveli az olyan adomákat, melyek a bűnösök megtérését, az alázatosak felmagasztalását emelik ki;⁴⁾ sokszor meg is változtatja a régi hagyományokat, hogy ily fordulatot adhasson nekik.⁶⁾ A Jézus gyermekkoráról szóló legendákat, azokkal a hosszú kibővítésekkel, énekekkel, szokásos lefolyásokkal, melyek apokrif evangéliumok lényeges vonásai, első lapjain elfogadja ő is. Végül, Jézus élete végének elbeszélésében néhány gyöngéd érzéstől áthatott részletet említ, s Jézus némely gyönyörű szavát idézi,⁶⁾ melyek a hitelesebb elbeszélésekben nem fordulnak elő s amelyeken érezni a legenda munkáját. Lukács valószínűleg valamely későbbi gyűjteményből kölcsönözte őket, mellyel főleg ájtatos érzéseket akartak kelteni.

Az ilyen forrással szemben természetesen fölöttébb vigyázottnak kellett lenni. Époly kevésbé lett volna kritikai eljárás egyszerűen figyelmen kívül hagyni, mint

¹⁾ XXIII. 56.

²⁾ II. 21., 22., 39., 41., 42. Ez ebionita vonás. V. ö. Philosophumena, VII., VI. 34.

³⁾ Lázáriról és a gazdagról szóló példabeszéd. V. ö. VI. 20. és köv.; 24. és köv.; XII. 13. és köv.; XVI. egészen; XXII. 35. V. ö. Apost. csel., II. 44—45; V. 1. és köv.

⁴⁾ Az asszony, aki megkeni a lábakat; Zacheus. a töredelmes bűnös; a farizeusról és az adószedőről szóló példabeszéd; a tékozló fiú.

⁵⁾ Például, bethániai Mária az ő szemében megtérő bűnös.

⁶⁾ A Jeruzsálemet sirató Jézus; a vér-verejték; a szent nők találkozása; a töredelmes bűnös, stb. A jeruzsálemi nőkhöz intézett szavakat (XXIII. 28—29.) csak iaz ostrom után, 70-ben költhettek.

mérlegelés nélkül felhasználni. Lukácsnak még oly forrásai voltak, melyek ma miár nincsenek meg. Nem annyira evangélista, mint inkább Jézus életrajzírója, „összeegyeztető“, aki Marico és Tatianus módja szerint simitgatott. De első századbéli életrajzíró, istenáldotta művész, aki függetlenül azoktól a vonásoktól, melyeket a régebbi forrásokból merített, oly szerencsés rajzzal, átfogó ihlettel és kidomborítással mutatja be az alapító jellemét, amilyent a két másik synopticusban nem találunk. Az ő evangéliumának olvasása nyújtja a legtöbb élvezetet; mert a közös tárgy hasonlíthatlan szépségével oly művészi és szerkesztési készséget párosít, mely különösen emeli az arckép hatását, anélkül, hogy súlyosan ártana az igazságnak.

Mindent egybevetve, el lehet mondani, hogy a synopticus szerkesztésnek három fokozata van: 1. az eredeti kútfői állapot (Máté Aóyta-ja, Márk *λεχθέντα η πραχθέντα-ϊώ*, vagyis az első feljegyzések, melyek már elvesztek; 2. az egyszerű összeállítás állapota, mikor az eredeti kútfők összeolvadtak, anélkül, hogy a szerzők különösebb szerkesztési gondot vagy épen egyéni nézetet vittek volna bele (Máté és Márk mai evangéliuma); 3. a szándékos és átgondolt mérlegelés vagy szerkesztés állapota, mikor érezni a különböző változatok összeegyeztetésére való törekvést (Lukács evangéliuma). János evangéliuma, mint már mondtuk, másfajta s teljesen különálló munka.

Látni fogjuk, hogy az apokrif evangéliumokat egyáltalán nem használtam. Ezek semmi tekintetben sem állíthatók egy sorba a kánoni evangéliumokkal. Nem egyebek lapos és gyerekes szószaporításoknál, melyeknek kiindulási alapja a kánoniak voltak, melyekhez semmi értékessel sem járultak. Ellenben, különös gondal gyűjtöttem a régi, a kánoniakkal egyidőbeni élt, de

ma már elveszett evangéliumoknak azokat a foszlányait, melyeket az Egyházatyák megőriztek, így a Zsidók evangéliumának, az Egyiptomiak evangéliumának, Justinus, Marcio és Tatianus evangéliumának töredékeit. A két első különösen jelentős, mért Máté logiái-hoz hasonlóan, arameus nyelven íródott s úgy látszik, ez apostol evangéliumának volt a változata, továbbá, mert az ebionitákinak, vagyis azoknak a kis bataneai keresztény községeknek volt az evangéliuma, melyek megtartották a szir-chaldeai nyelvet, s némi tekintetben mintha folytatták volna Jézus irányát. De meg kell vallani, hogy abban az állapotban, ahogy hozzánk eljutottak, a kritikai értékelés szempontjából ezek az evangéliumok alatta állanak Máté mai evangéliumának.

Úgy hiszem,, midezektől eléggé kitűnik, milyfajta történeti értéket tulajdonítok az evangéliumoknak. Sem nem életrajzok a Svetonius modorában, sem nem költött legendák, mint a Philostratuséi; legendaszerű életrajzok ezek. Szívesen hasonlítanám őket a szentek legendáihoz, Plotinus, Proclus, Isidorus életrajzához s más hasonló írásokhoz, melyekben különböző mértékben egyesül a történeti igazság azzal a szándékkal, hogy az erény mintaképeit állítsák eléink. A pontatlanság, mely minden népies alkotás jellemvonása, különösen érezhető bennük. Képzelnék el, hogy tiz-ízfizenkét évvel ezelőtti, ^a császárság három vagy négy öreg katonája külön-külön hozzáfog, hogy emlékei nyomán megírja Napóleon életét. Világos, hogy elbeszéléseikben számos tévedés és nagy eltérés lenne. Az egyik Wagramot Marengo elé tenné; a másik habozás nélkül leírná, hogy Napóleon kiűzte a Tuillériákból Robespierre kormányát; a harmadik kihagyná a legfonótosabb hadjáratokat. Egy dolog azonban bizonyára mély igazsággal emelkednék ki ezekből a gyermekes elbeszélésekből és pedig a hős jelleme, az a

hatás, melyet maga körül keltett. Ilyen értelemben ezek a népies történetek becsesetbbiek; volnának az ünnepélyes és hivatalos történetírásnál. Ugyanezt mondhatják az evangéliumokról. Minthogy csupán arra ügyeltek, hogy a mester kiválóságát, csodatetteit, tanításait domborítsák ki, az evangélisták teljes közönyösséggel viseltetnek minden iránti, ami nem maga Jézus szelleme. Épen ezért az időre, helyre, személyekre vonatkozó ellentmondásoknak itt nincs jelentősége; mert mi mindenütt csupán Jézus magasztos szellemének megnyilvánulását keressük, s édes-keveset törődünk azzal, ami a szerkesztők egyéni munkája, ők csak egyszerű leíróknak tartották magukat s csak egyre volt gondjuk: semmit ki ne hagyjanak abból, amit tudnak.¹⁾

Kétségkívül, sok előítélet is vegyült az ilyen emlékek közé. Több elbeszélést, különösen Lukácsnál, csak azért költöttek, hogy Jézus képének bizonyos vonásait annál elevenebben domborítsák ki. Maiga a ikép minden nap változott. Jézus egyedül álló jelenség volna a történelemben, ha a mellett a szerep melletti, amelyet betöltött, nem másították volna meg csakhamar alakját. Sándor legendája kivirágzott, még mielőtt bajtársainak nemzedéke kihalt volna; Assisi Szent Ferencé már életében elkezdődött. Ugyancsak gyors átformálódás ment végbe a Jézus halálát követő husz-harminc év *alatt is, mely egy eszményi legenda határozott vonalait nyomta életrajzára. A halál tökéletesbiti a legtökéletesebb embert is; hiba nélkül valóvá avatja azok előtt, akik szereték. Különben, ugyanakkor, mikor meg akarták rajzolni, egyúttal igazolni is akarták a mestert. Sók adomát azért költöttek, hogy bebizonyítsák, hogy benne a messiási jóslatok beteljesültek. Ez a folyamat azonban, melynek

¹⁾ Lásd Papias fentebb idézett helyét.

jelentőségét nem szabad tagadni, nem magyarázna meg mindent. A kor egyetlen zsidó munkája sem nyújtja azoknak a jóslatoknak a pontos sorozatát, melyeket a Messiásnak teljesítenie kellett volna. A Messiásra vonatkozó célzások közül, miket az evangéliumok felhoznak sok annyira erőltetett, annyira elcsavart, hogy nem lehet feltenni, hogy általánosain elfogadott hitnek felelték volna meg. Egyszer így okoskodtak: „A Messiásnak ezt és ezt kellett tennie; Jézus pedig a Messiás; Jézus tehát ezt és ezt tette.“ Máskor pedig megfordítva: „Jézussal ez és ez történt; Jézus pedig a Messiás; ennek és ennek kellett tehát a Messiással történnie“.¹⁾ A túlságosan egyszerű magyarázatok mindig hamisak, miikor a népérzés ilyen mélységes alkotásainak szövedékét kell elemezni, melyek gazdagságukkal és végtelen változosságukkal fittyet hánynak minden rendszernek.

Mondanunk sem kell, hogy ilyen források mellett, ha kizárólag olyat akarnánk adni, ami megtámadhatatlan, az általános körvonalakra kellene szorítkoznunk. Majdnem minden réfei történetben, még azokban is, melyek sokkal kevésbé legendaszerűek ezeknél, a részletek tömérdek kételyre szolgáltatnak okot. Ha két elbeszélésünk van ugyanegy dologról, rendkívül ritkán esik meg, hogy a két elbeszélés egyezzen. Hát miikor csak egy van, nincs okunk zavarban lenni? El lehet mondani, hogy az összes adomák, beszédek, híres mondások között, miket a történetírók idéznek, egy sincs szigorúan hiteles. Voltak ott gyorsírók, hogy megrögzítsék a röpké szavakat? Volt mindenkor krónikás jelen, hogy feljegyezze a szereplők mozdulatait, viselkedését, érzéseit? Próbáljuk csak megállapítani, hogy ez, vagy az a mai esemény valójában hogyan is folyt le; nem

¹⁾ Lásd például Ján. XIX. 23—24.

fog sikerülni. Két szemtanúnak ugyanazon eseményről szóló elbeszélése is jelentékenyen különbözik egymástól. Azért az elbeszélések minden színéről lemondjunk s csak az egybevágó téhyek előadására szorítkozzunk? Ez a történetírás halála volna. Igaz, azt hiszem, hogy ha néhány rövid s szinte emlékezetbe vésődött mondástól eltekintünk, a Máténál közölt beszédek közül egy sem szószerinti; hisz még gyorsírói jegyzeteink is alig azok. Készséggel megengedem, hogy a Kínzenvedések csodálatos elbeszélésében igen sok hozzátvetőlegesség van. De Jézus történetéit írják-e akkor, ha kihagyják ezeket a prédikációkat, melyek oly elevenen tükrözik beszédeknek szellemét, s ha Josephus-szal és Tacitus-szal csupán annak elmondására szorítkoznánk, hogy „a papok bujtoztatására Pilátus parancsa folytán megölték?” Nézetem szerint, ez sokkal károsabb pontatlanság volna, mint amilyenek akkor tesszük ki magunkat, ha elfogadjuk a szöveg egyes részleteit. Ezek a részletek nem betű szerinti igazak; de igazak egy felsőbb igazság szempontjából, igazabbak, mint a puszta igazság, mert ezek maga a kifejező és beszédes, az eszme magasságára emelkedett igazság.

Kérem azokat, akik úgy találják, hogy túlságos bizalmat helyeztem ezekbe a jobbára legendaszerű elbeszélésekbe, ne feledjék a fentebbi megjegyzéseket. Mivé zsugorodnék Sándor életrajza, ha csak arra szorítkoznánk, ami kétségtelenül bizonyos benne? Még a részben téves hagyományokban is van egy adag igazság, melyet a történetírás nem hanyagolhat el. Senki sem vetette Sprengernek szemére, hogy Mohamed életének megírásában nagy tekintettel volt a hadith-ra, vagyis a prófétára vonatkozó szájhagyományokra s hogy gyakran ad hőse szájába szószerinti oly beszédeket, melyek csak ennek a forrásnak a nyomán ismeretesek. A Moha-

medra vonatkozó hagyományok történeti értéke pedig nem több, mint az evangéliumi beszédekéi és elbeszéléseké. A hegira 50-ik és 140-ik esztendeje között írták őket. Ha meg fogják írni a kereszténység születését közvetlenül megelőző és követő századok zsidó iskoláinak történetét, legkevésbé sem fognak habozni, hogy Hillel-nek, Sammai-nak, Gamaliel-nek tulajdonítsák azokat az elveket, amelyeket a misna és a gemara nekik tulajdonít, noha ezek a nagy gyűjtemények több száz évvel az említett tudósok halála után keletkeztek.

Azokat viszont, akik azt hiszik, hogy a tőitenelem a hozzánk eljutott források értelmezés nélkül való közlésében áll, azokat kérem, gondolják meg, hogy ilyen tárgynál ez a módszer megengedhetetlen. A négy legfőbb kutforrás éles ellenmondásban van egymással; Josephus különben néhol kiigazítja őket. Választani kell. Ha azt állítjuk, hogy egy esemény nem történhet egyszerre kétféleképp, sem pedig lehetetlen módon, még nem erőszakolunk rá a történelemre *a priori* bölcseletet. Abból, hogy egy eseménynek több különböző változatát ismerjük abból, hogy a hiszékenység ezekhez a változatokhoz méseszerű körülményeket kevert, a történetírónak nem szabad azt következtetni, hogy az esemény hamis; de ilyen esetben óvatossá kell lenni, a szöveget jól meg kell vizsgálni s induktív utón kell eljárni. Van az elbeszéléseknek különösen egy fajtája, melynél ezt az elvet szükségképen alkalmazni kell és pedig a természetfölötti dolgokról szóló elbeszéléseknél. Ha igyekszünk megmagyarázni, vagy a legendákra visszavezetni ezeket az elbeszéléseket, még nem annyit jelent, hogy az elmélet kedvéért megcsonkítjuk a tényeket; sőt inkább annyit, hogy maguknak a tényeknek a vizsgálatából indulunk ki. Az összes csodák közül, melyekkel a régi történetek tele vannak, egy sem ment végbe tudó-

mányos feltételek között. Soha meg nem cáfolt tapasztalás mutatja, hogy csodák csak olyan; időkbén és országokban történnek, ahol azokban hisznek s csak olyan emberek előtt, akik hajlandók bennük hinni. Egy csoda sem teljesült még olyan egyének előtt, akik egy tény csodaszerűségét meg tudták volna ítélni. Sem a népből való, sem a nagyvilági emberek nem illetékesek e tekintetben. Nagy óvatosság s a tudományos kutatásokban való hosszas jártasság szükséges ehhez. Nem láttuk-e napjainkban, mint váltak nagyvilági emberek durva bűvészet vagy gyerekes képzelődés bábszereivé? Csodaszerű dolgok, melyek mellett egész kis városok tanúskodtak, a szigorúbb nyomozás után, büntetendő cselekményekké változtak.¹⁾ Ha be van bizonyítva, hogy egy mai csoda sem állja ki a komoly vizsgálatot, nem valószínű-e, hogy a múltbeli csodák, melyek mind népi gyülekezetek előtt történtek, szorosabb kritika mellett, szintén nem állnak ki a próbát?

Tehát nem ennek vagy annak a bölcseletneik nevében, hajnem az állandó tapasztalat nevében, számúzzük a csodát a történelemből. Nem mondjuk: „a csoda lehetetlen“; hanem; azt mondjuk; hogy „eddig még nem történt bebizonyítható csoda“. Ha holnap előáll egy varázsló elég komoly, megvizsgálásra érdemes bizonyítékokkal, s kijelenti, hoigiy — mondjuk — fel tudja támasztani a halottat, mit csinálnánk? Élettani tudósokból, fizikusokból, vegyészekből, történeti kritikában jártas egyénekből bizottságot neveznénk ki. Ez a bizottság kiválasztaná a holttestet, meggyőződne, hogy a halál csakugyan) bekövetkezett-e, kijelölné a termet, ahol a kísérletnek le kéne folynia s megtenne minden szükséges) elő-

¹⁾ Lásd a Gazette des Tribunaux 1851. szeptl 10. és NOV. 11.. továbbá 1857. máj. 28-iki számát.

vigyázati intézkedést, hogy később az eredményhez semmi kétség se férjen. Ha ilyen feltételek között a feltámasztás sikerül, a bizonyossággal csaknem! egyenlő valószínűséget kaptunk. Azonban, minthogy egy kísérletnek mindig megismételhetőnek kell lennie s mert másodszor is meg kell tudni csinálni, amit már egyszer megcsináltunk s végül, mert a csodák országában könnyebbről vágy nehezebből szó sem lehet, feliszólitánók a varázslót, hogy csodatettét más körülmények között, más holttesteken, más környezetben, ismételje meg. Ha a csoda mindannyiszor sikerülne, két dolog lenne bebizonyítva: az első, hogy történnek a világon természetfeletti események; a második, hogy a csodatevő képesség csak bizonyos személyek tulajdona. De ki ne tudná, hogy soha csoda ilyen körülmények között még nem történt; hogy eddig mindig a csodatevő választotta meg a kísérlet tárgyát, helyét és közönségét; s hogy különben leggyakrabban maga a nép az, mely, abból az ellenállhatatlan szükségből, hogy a nagy eseményekben és nagy emberekben valami istemszerűt láthasson, költi utóbb a csodás legendákat? Az új rendig tehát ragaszkodunk a történelmi kritikának ahhoz az elvéhez, hogy a természetfeletti elbeszélést agy kiéli tekinteni, hogy az mindig vagy hiszékenységet vagy csalást foglal magában, s hogy a történetírónak kötelessége azt értelmezni, és megvizsgálni, mennyi benne az igazság és mennyi a tévedés.

*

Ezeket az elveket követtem e munka megírásánál. A szövegek tanulmányozása mellett, egy hatalmas fényforrás segített: láttam azokat a helyeket, ahol az események lejátszódtak. A régi Fönícia felkutatására indult tudományos misszió, melyet 1860-ban és 1861-ben ve-

zettem, módot nyújtott rá, hogy Galilea határán tartózkodjam s gyakran odautazhassam. Bejártam mindenfelé az evangéliumi tartományt, meglátogattam Jeruzsálemet, Hebront és Samariát; Jézus történetének talán egy fontos helye sem került el figyelmemet. Az egész történet, mely,, (messziről, mintha egy képzelt világ felhői közt lebegne, ezáltal testet, oly szilárdságot kapott, mely bámulatra ragadt. A szövegek és helyek meglepő egyezése, az evangéliumi esemény csodálatos összhangja a tájjal, mely keretével szolgált, úgy hatott rám,, mint valami kinyilatkoztatás. Egy ötödik evangélium állt szemeim előtt, tépett ugyan, de miéigi® olvasható, s ettől fogva Máté és Márk elbeszélésein keresztül, egy elvont lény helyett, ki mintha sohasem létezett volna, egy csodás emberi alakot láttam élni és mozogni. Nyáron Ghazirba, a Libanonra, menteim, hogy kissé kipihenjem magam s gyors vonásokban megrögzítettem a megjelent képet, s ez a (törtéket keletkezett belőle¹. Mikor egy kegyetlen megpróbáltatás siettetete elutazásomat, csak néhány lap volt már hátra. A könyv így egészen azoknak a helyeknek a közelében íródott, ahol Jézus született és felnőtt. Visszatérésem óta szakadatlanul azon dolgoztam, hogy minden kis részében átvizsgáljam! és ellenőrizzem azt a vázlatot!, melyeit! egy majronifa kunyhóban, öt-hat könyvvel magami körül, sietve összeróttam. .

Némelyek talán sajnálni fogják, hogy munkám életrajzi formát öltött. Mikor először elgondoltam a kereszténység eredetének történetét, úgy ahogyan meg akartam írni, az valóban a tanok története volt, melyben az emberek szinte semmi szerepet sem játszottak volna. Jézust alig neveztem volna meg; főleg azt igye-

keztem volna kimutatni, hogyan csíráztak ki és árasztották el a világot azok az eszmék, melyek az ő neve alatt keletkeztek. De azóta megértettem, hogy a történelem nem elvont eszmék pusztá játéka s hogy az emberek benne fontosabbak, mint a tanok. Nem a megigazolásról és a megváltásról szóló elmélet teremtette meg a reformációt, hanem Luther és Calvin. A persis-mus, hellenizmus, judaismus, keveredhettek volna minden formában, a feltámadásról és az Igéről szóló tanok fejlődhetek volna» századokon keresztül, anélkül* hogy létrehozták volna e termékeny, páratlan, nagyszerű tettet, a kereszténységet. Ez a tett, Jézus, szent Pál, szent János műve. Jézus, szent Pál, szent János történetét megírni, annyi, mint a kereszténység eredetének történetét írni meg. A régebbi mozgalmak csak annyiban tartoznak tárgyunkhoz, amennyiben elősegítik ezeknek a rendkívüli embereknek a megértését, akik természetesen nem lehettek minden kapocs nélkül az-zal, ami őket megelőzte.

Mikor a múlt nagy szellemeit ilyen megfeszített erővel idézzük, bizonyos ihletettséget és sejtő találgatást nem szabad kifogásolni. Egy nagy élet szerves egésze mely nem adódhat apró tények pusztá halmazai-ból. Mély érzésnek kell áthatni, és egységbe foglalni az egészet. A művészi érzék jó vezető az ilyen tárgynál; egy Goethe kifinomult tapintata nyerne itt teret. A művészet alkotásainak legfőbb feltétele, hogy oly eleven rendszert alkossanak, melynek minden kis része indokolt és szükségszerű. Az ilyen történeteknél, az igazság fellelésének az a legbiztosabb jele, ha sikerült a szövegeket úgy egybefűzni, hogy logikus és valószerű elbeszélést kapjunk, melyben nincs semmi, ami megüt-közést kelthetne. Az életnek, a szerves alkotások fejlődésének, az árnyalatok fokozatainak belső törvényeit kell

pillanatról-pillanatra figyelni; mert amit itt fel kell találni, az nem az anyagi körülmény, melyet lehetetlen ellenőrizni, hanem maga a történet lelke; amit kutatni kell, az nem az apróságokban való bizonyosság, hanem az általános szellem helyességej, a színezés igazsága. Minden vonás, mely eltér a klasszikus elbeszélés szabályaitól, óvatosságra intsen; mert az esemény, melynek elbeszélésiéről Iszó van, eleven; természetes; és összhangzó volt. Ha nem sikerül az elbeszélésben is így adni vissza, akkor bizonyos, hogy nem jól láttuk. Gondoljunk arra, hogy ha *Phidias* Minerváját a leírások nyomán aikarnók megalkotni, száraz, szögletes, mesterikéit művet kapnánk. Mi következik ebből? Csak az, hogy a szövegek nem nélkülözhetik a hozzáértő magyarázatot, s hogy tapintatos kézzel ösztönöznünk kell őket, amíg csak nem közelednek egymáshoz s nem adnak oly egészet, melyben az összes adatok szerencsésen egybeolvadtak. Biztosak volnánk-e akkor is, hogy vonásról-vonásról bírjuk a görög szobrot? Nem; de legalább az nem volna torzkép; megvolna a mű általános szelleme, egyik formája annak, amilyen csakugyan lehetett.

Nem haboztunk benne, hogy az eleven szervezetnek ezt az érzését válasszuk-e vezérül a történet általános elrendezésében. Az evangéliumok olvasása elég annak bebizonyítására, hogy szerzőiket, nloha Jézus életét jól ismerték, nem vezették valami szigorú időrendi adatok; Papias különben világosan meg is mondja.¹⁾ Ezek a kifejezések: „Ez időben... ezután... akkor... lön pedig...” stb., egyszerű átmenetek, melyek arra valók, hogy a különböző elbeszéléseket, egyiket a másikával összekapcsolják. Ha az evangéliumok összes ada-

¹⁾ Id. h.

tait abban a kuszaságban hagynék, ahogyan a hagyománytól kapjuk, az époly kevéssé volna Jézus életrajzának írása, mint amily kevéssé volna valamely híres férfi életrajza az, ha ifjú-, férfi- és öregkora leveleit és adomáit összevissza közölnék. A Korán, amely szintén a legnagyobb összevisszaságban nyújtja a Mohamed életének különböző szakaira vonatkozó részeket, az élelműjű kritika előtt feltárta titkát; csaknem bizonyossággal megállapították azt az időrendet, melyben ezeket az iratokat szerkesztették. Az Evangélium ily rendezése sokkal nehezebb, minthogy Jézus közpályája sokkal rövidebb és kevésbé eseménydiis volt, mint az izlám alapítójáé. A kísérletet azonban, mely az útvesztőben vezérfonalat akar találni, nem szabad hiábavaló szörszálhasogatásnak tekinteni. Nem nagy visszaélés a hypothesissei, ha feltesszük, hogy egy vallásalapító azzal kezdi, hogy magáévá teszi korának uralkodó erkölcsi elveit s divatozó szokásait, hogy érettebb korában s gondolatainak teljes birtokában, nyugodt, költői, minden vitától ment ékesszólásban nyilatkozik meg szelíden és szabadon, mint a tiszta érzelem; végül, hogy lassankint rajongóvá válik, az ellenállással szemben felhevül, vitákkal és súlyos támadásokkal végzi. Ezeket az időszakokat tisztán meg lehet különböztetni a Koránban. Az a rend, melyet a synopticusok végtelenül finom tapintattal követnek, hasonló menetű. Ha figyelemmel -olvassuk Mátét, a beszédek sorrendjében megtaláljuk a fentebbi fokozatosságot. Észrevehető különben, milyen tartózkodó kifejezéseket használunk, mikor Jézus eszméinek fejlődését akarjuk megmagyarázni. Az olvasó, ha úgy tetszik, az itt követett beosztást oly mesgyéknek tekintheti, melyek egy ilyen mély és bonyolult gondolat módszeres kifejtéséhez okvetlenül szükségesek.

Ha a tárgy szeretete fokozhatja annak mélyebb megér-

tését remélem, el fogják ismerni, hogy ez a feltétel nálam nem hiányzott. Hogy egy vallás történetét megírassuk, ahhoz szükséges: először, hogy higyjünk benne (enélkül nem tudnék megérteni, mivel ragadta el és elégítette ki az emberi öntudatot); másodsor, hogy ne higyjunk benne föltétlenül, mert a feltétlen hit nem fér össze a lelkiismeretes kutatással. De szeretni hit nélkül is lehet. Ha nem is kötjük le magunkat egyik formához sem, mely az emberek imádatát lebilincseli, azért még nem mondunk le arról, hogy élvezzük mindazt, ami benne szép és jó. Egy múltó jelenés sem meríti ki az istenséget; Isten megnyilatkozott Jézus előtt, Isten meg fog nyilatkozni ő utána is. Istennek az emberi öntudat mélyén rejlő megnyilatkozásai, moha mélységesen egyenlőtlenek is, ugyanazon forrásból fakadnak s annál isteniebbek, minél hatalmasabbak és ösztönösebbek. Jézus tehát nem csupán azoké, akik tanítványainak vallják magukat. Közös ékessége ő mindenkinek, akinek emberi szive van. Dicsőségét nem az szolgálja, ha a történelmen kívül helyezik; igazibb hódolatot tanúsítunk iránta, ha bebizonyítjuk, hogy az egész történelem értetetlen nélküle.

ELSŐ FEJEZET.

Jézus helye a világtörténelemben.

Döntő fontosságú eseménye a világtörténelemnek az a forradalom, amely folytán az emberiség legnemezebb rétegei a pogányság bizonytalan neve alatt összefoglalt régi vallásokról oly vallásra tértek át, mely az isteni egységen, a szentháromságon és Isten Fiának testté-lételén alapszik. Közel ezer esztendőre volt szükség, míg ez az áttérés befejeződhetett. Magának az új vallásnak a kialakulásához háromszáz esztendő kellett. A forradalom eredete azonban, melyről itt szó van, oly esemény, mely Augusztus és Tiberius uralkodásának idejére esik. Akkor élt az a magasztos egyén, ki merész fellépésével, s azzal a szeretettel, melyet sugallani tudott, megteremtette az emberiség jövőendő hitének tárgyát, s megjelölte annak kiinduló poritját.

Az ember, mióta csak különbözni kezdett az állattól, vallásos volt, vagyis látott a természetben! valamit a valóságban, s önmaga számára, a halálon túl is. Évezredek óta, a legsajátságosabban tévelygett ez az érzés. Sok fajnál nem terjedt túl a boszorkányhit durva formáján, melyben az ausztráliai szigetvilág bizonyos részein ma is feltalálhatjuk. Némelyeknél a vallási érzés gyalázatos mészárlássá fajult, a régi -mexikói vallásnak ez adja meg a jellegét. Másoknál, különösen Afrikában, tiszta fetisizmussá, azaz egy anyagi tárgy imadásává

sülyedt, melynek természetheletti erőt tulajdonítottak. Mint ahogy a szerelem ösztöne, mely pillanatokra a legközönségesebb embert is mintegy önmaga fölé emeli, olykor fajtalanságba és kegyetlenségbe csap át: épúgy a vallás isteni adománya is sokáig oly fekélynek, a tévedések és bűnök oly kútforrásának tűnhetett fel, melyet az emberi nemből ki kell irtani, s melyet a bölcseknek igyekezniük kell elfojtani.

Azok a ragyogó civilizációk, melyek a messzi ó-kor óta Kínában, Babilóniában, Egyiptomban kifejlődtek, előmozdították a vallási érzés kialakulását is. Kína miár igen korán eljutott bizonyos közepes józansághoz, mely megóvta a nagyobb eltévelyedésektől. Nem ismerte a vallásos szellemnek sem előnyeit, sem kinövéseit. Semmiestre sem volt e tekintetben irányító befolyással az emberiség történetének nagy áramlataira. A babilóniai és szíriai vallások sohasem vetkőztek ki különös érzékeségükből; e vallások, egészen elenyészésükig, időszámításunk IV-ik és V-ik századáig, a romlottság bölcsői maradtak, melyekből azonban olykor, költői ráérzéssel, átható sugarak törtek az isteni világ felé. Egyiptom, látzólagos bálványimádása ellenére is, már korán fel tudott emelkedni bizonyos természetfölötti tanokig és magasabbfoku jelképessegig. De e kifinomult teológiai magyarázatok kétségkívül nem voltak eredetiek. Az ember, ha már tisztán látott egy eszmét, sohasem talált gyönyört abban, hogy azt szimbólumokkal eltakarja: sőt leggyakrabban — s épp azért, mert az emberi szellem a képtelenségbe nem tud belenyugodni — hosszas gondolkozással eszméket keresünk régi rejtélyes képek mélyén, melyeknek értelme már elveszett. Az emberiség hite különben, nem Egyiptomból származott. Azok az elemek, melyek a keresztény vallásba, ezer átalakuláson keresztül, Egyiptomból és Szíriából szivárogtak, csak

jelentéktelen külső formaságok, oly salak, amilyen a leg-tisztább kultuszokban is mindig visszamarad. E vallások legfőbb fogyatkozása mély babonásságuk volt; millió meg millió bűvös ereklyénél és varázsszernél egyebft nem adtak a világnak. Egyetlen! nagy erkölcsi gondolat sem indulhatott ki a százados zsarnokságtól leigázott fajokból, melyek csaknem minden: egyéni szabadságot megfojtó intézményekhez szoktak.

A lélek költészete, a hit, szabadság, becsületesség, önfeláldozás, azzal a két nagy fajjal jelent meg a világon, mely bizonyos értelemben az emberiség alkotójává lett: az indo-európai és a szemita fajra gondolok. Az indo-európai faj első vallásos megérzései erőseit naturalisztikusak voltak. De mély és erkölcsi naturalizmus volt ez, a természet szerelmes átölelése az ember által, gyönyörű költészet, tele a végtelenség érzetével, alapja mindannak, amit a germán és kelta szellem, amit egy Shakespeare és egy Goethe fejezett ki később. Nem volt ez s:em átgondolt vallás, sem átgondolt erkölcs; mélabú, gyöngédség, képzelődés volt; s mindenben komoly volt, ami az erkölcs és vallás főfeltétele. Az emberiség hite azonban nem indulhatott ki innen, mert e régi vallásoknak nagy küzdelmeikbe került a sok-istenségből kibontakozni, s nem jutottak el világos szimbólumig. A brahmanizmus csak azért tudta magát napjainkig fenntartani, mert az indekben a megőrző képesség bámulatosan ki van fejlődve. A buddhizmus nyugat felé való minden kísérlete kudarcot vallott. A druidizmus kizárólag nemzeti forma maradt, egyetemes jelentőség nélkül. A görög újítási kísérletek, az orphismus, a misztériumok, nem tudtak a lelkeknek komoly táplálékot nyújtani. Csupán a perzsáknak sikerült dogmatikus, csaknem) egy-istenes és bölcsen szervezett vallást alkotniok; de könnyen meg lehet, hogy az ő szervezetük is utánzás vagy kölcsönzés

volt. Bizonyos, hogy Perzsia nem térítette meg a világot; ellenkezőleg, maga tért meg, mikor határain feltűnni látta az isteni egység lobogóját az izlám kezében.

A szemita fajé¹⁾ a dicsőség, hogy megalkotta az emberiség vallását. Messze a történelem határai mögött, sátorában, mely érintetlen maradt a már romlott világ kicsapongásaitól, a beduin patriarcha a világ hitét készítette élő. Erős ellenszenv a sziriai kéjes kultuszok iránt, a szertartás legnagyobb egyszerűsége, a templomok teljes hiánya, a bálványoknak jelentéktelen *theraphim-Gkx* való csökkentése: ezekben állott felsőbbisége. Az összes nomád szemita törzsek közül, a Ben-Israelé volt kijelölve rendkívüli hivatásra. Egyiptommal való régi vonatkozásai, melyek talán némely külsőség elsajátítását eredményezték, még csak növelték a bálványimádástól való irtózatát. A „Törvény⁴⁴ a *Thóra*, melyet nagyon régen véstek kötéblákra, s melyet nagy felszabadítójukra, Mózesre vezettek vissza, már az egy-istenség törvénykönyve volt, s az egyiptomi és chaldeai intézményekhez képest, a társadalmi egyenlőség és az erkölcsiség hatalmas csiráit foglalta magában. Egész vallási kegyeserük egy hordozható ládából vagy szekrényből állott, melynek két oldalán karikák voltak az emelőrudak számára; ebben őrizték a nemzet szent tárgyait, ereklyéit, emlékeit s végül a „könyvet“,²⁾ a törzs mindig nyitvaálló naplóját, melybe azonban csak nagyon meg-

¹⁾ Nem szabad elfelejteni, hogy ez a szó itt egyszerűen azokat a népeket jelzi, amelyek az úgynevezett szemita nyelvek valamelyikét beszélik vagy beszélték. A megjelölés, maga teljesen hibás; azok közé a kifejezések közé tartozik, mint a „gót építészet“, „arab számok“, melyeket meg kell tartanunk, hogy megértethessük magunkat, még akkor is, ha téves-voltuk már nyilvánvaló.

²⁾ Sámuel I. könyve, X, 25.

gondoltan írtak. A rudak eltevésével és a hordozható levéltár őrzésével megbízott család, miután mindig a könyv körül volt és rendelkezhetett felette, csakhamar nagy tekintélyre tett szert. De nem innen származott az az intézmény, mely eldöntötte a jövőt; a héber pap nem sokban különbözik az ó-kor többi papjától. A legfeltűnőbb különbség Izráel és a többi theokratikus nép között abban állt, hogy a papságnak itt mindig alárendelt jelentősége volt az egyéni ihlettel szemben. Minden vándor-törzsnemeg volt a papjain kívül a mzöz-ja, prófétája, élő orákuluma, kihez oly homályos kérdések megfejtéséért fordultak, melyek a tisztánlátás magasabb fokát kívánták, Izráel nabi-jainak, kik *csoportokba*., *iskotlákba* szervezkedtek, nagy tekintélyük volt. Mint az ősi demokratikus szellem védelmezői, a gazdagok ellenségei, s ellenzői minden politikai szervezetnek s mindennek, ami más nemzetek útjaira terelhetne volna Izráelt, ők voltak a zsidó nép vallási elsőségének igazi eszközei. Már jó eleve határtalan reményeket ébresztettek, s mikor a népet, mely részben az ő oktalan tanácsaiknak lett áldozata, az asszír hatalom letiporta, azt hirdették, hogy végtelen birodalom vár még rája, egy napon Jeruzsálem lesz az egész világ fővárosa, s zsidó lesz az egész emberiség. Jeruzsálem és temploma úgy tűnt fel előttük, mint egy magas hegyen fekvő város, melyhez el kell zarándokolni minden népnek, mint egy jóshely, honnan az egyetemes törvény adatik, mint egy eszményi birodalom központja, hol az emberiség, melynek Izráel megteremtette békéjét, feltalálja ismét az éden örömeit.¹⁾

¹⁾ Ésaías II. 1—4, és különösen XL. és köv., LX. és köv.; Mikeás IV. 1. és köv. fejezetek. Nem szabad elfelejteni, hogy Csaias könyvének második része, a XL. fejezettől kezdve, nem Esaiástól való.

Már hallatszanak ismeretlen, a vértanuságot dicsőítő és a „fájdalmak férfiak”-nak hatalmát ünneplő hangok. Ama fennkölt halálraítéltek egyikének magasztalására, kik, mint Jeremiás, vérükkel festették Jeruzsálem utcáit, egy ihletett férfi dicsőenket szerzett „Isten Szolgájának szenvedéseiről és diadaláról, melyben Izrael szellemének szinte egész prófétai ereje összpontosul.¹⁾ „Felnőtt mint egy vesszőszál ő előtte, és mint gyökér a száraz földből, nem volt néki alakja és ékessége. Utált és az emberektől elhagyott volt, fájdalmak férfiak és betegség ismerője! mint aki elől orcáinkat elrejtjük, utált volt; és nem gondoltunk vele. Pedig betegségeinket ő viselte, és fájdalmainkat hordozó, és mi azt hittük, hogy ostoroztatik, verettetik és kinoztatik Istentől! És ő megsebesítettett bűneinkért, megrontatott a mi vétkeinkért, békességünknek büntetése rajta van és az ő sebeivel gyógyulánk meg. Mindnyájan mint juhok eltévelyedtünk, ki-ki az ő utára tértünk; de az Úr mindnyájunk vétjét ő reá veté. Kínoztatott, pedig alázatos volt, és száját nem nyitotta meg, mint bárány, mely mézszárszékre vitetik és mint juh, mely megnémul az öt nyirok előtt; és száját nem nyitotta meg! És a gonoszok közt adtak sirt néki, és a gazdagok mellé! jutott kinos halál után. És az Úr akarta őt megrontani betegség által; hogyha önönlelkét áldozatul adja, magot lát és napjait meghosszabbítja, és az Úr akarata az ő keze által jó, szerencsés lesz.“

Ezzel egyidőben mélyreható módosítások történtek a Thórában is. Új szövegek tűntek fel, mint a Deuteronomos, azzal az igénnyel, hogy ők képviselik Mózes igazi törvényét, de valójában a régi nomádokétól egészen elütő szellemet honosítottak meg. A nagy vakbuzgóság volt e szellem főjelleme. Ezelős hívők szüntelenül

¹⁾ És a. LII. 13. és köv. LIII, egészen.

erőszakoskodásokat, idéznek elő minden ellen, ami Jehova szertartásától eltér; sikerül behozni egy vértörvény - könyvet, mely halálbüntetést szab a vallási vétségekre. A jámborság csaknem mindenkor az erőszak és szelíd-ség csodálatos ellentéteire vezet. Ez a buzgóság, melyet a Bírák korának nyers egyszerűsége nem ismert, oly meghatottan értelmes, és lágyan kenetes hangokat sugallt, amilyeneket a világ még nem hallott addig. Erős érdeklődés válik érezhetővé a társadalmi kérdések iránt; az utópiák, a tökéletes társadalomról való álmodozások helyet kapnak a törvénykönyvben. Mint a patriarchális erkölcs, forró ájtatosság, ősi megérzések és jámbor kifinomultságok keveréke, — melyek befőtlik egy Ezékiel, Ésaías, Jeremiás lelkét — a Pentateuch végre elnyeri miai szilárd formáját s századokra felleb-bezhetetlen törvényévé lesz a nemzeti szellemnek.

Azután, hogy e nagy könyv létrejött, a zsidó nép története feltartóztatatlan gyorsasággal halad előre. Mivel a nagy birodalmak, melyek egymást váltják fel Nyugat-Azsiában, megfosztják a földi uralom minden reményétől, valami zord szenvedélyességgel vallási álmodozásokra vetette magát. Keveset törődve nemzeti uralkodóházzal vagy politikai függetlenséggel, a zsidó nép aláveti magát minden kormánynak, mely megengedi neki, hogy vallási szokásait és szertartásait szabadon követhesse, tarácinak ettől fogva nincs más törekvése, mint vallásos rajongóinak, más ellensége, mint az egy-istenség ellenségei, más hazája, miint a Törvénye.

S ez a Törvény, jól jegyezzük meg, teljesen társadalmi és -erkölcsi volt. Oly férfiak készítették, kik a földi élet magas eszményétől voltak áthatva, s azt hitték, hogy ennek az eszménynek a megvalósításához megtalálták a legjobb eszközöket. Mindnyájuknak meggyőződése, hogy a Thóra szigorú betartása mellett nem

maradhat el a tökéletes boldogság. A Thóra semmiben sem hasonlít a görög vagy római „Törvényekéhez, melyek pusztán az elvont jogszabályokat tartalmazták, s csak kevésbé bocsátkoztak a boldogság és egyéni erkölcsiség kérdéseibe. Előre érezni, hogy a belőle keletkező eredmények társadalmiak s nem, politikaiak, hogy a mű, melyen ez a nép dolgozik, Isten országa, s nem polgári állam, egyetemes intézmény, s nem nemzetiség vagy haza.

Sok eltvelyedés ellenére is, Izráel csodálatosan betöltötte ezt a hivatást. A törvény iránti való buzgalomtól eltelve, a jámbor férfiak hosszú sora, Esdras, Nehemiás, Óniás, a Makkabeusok, lépnek fel egymásután a régi intézmények védelmében. A gondolat, hogy Izrael szentek népe, Isten választott törzse, melyet szövetséggel kötött magához, mind mélyebb gyökeret ver. Mérhetetlen várakozás tölti be a lelkeket. Az egész indoeurópai ókor a teremtés idejére tette „a paradicsomot; összes költői egy elmúlt aranykort sirattak. Izráel a jövőbe helyezte az aranykort. A vallásos, lelkek örök költészete, a Zsoltárok, a maguk mélabus, isteni harmóniájukkal, ebből a rajongó áhítatból fakadtak. Izráel valóban és kiválólag Isten népe lesz, míg körülötte a pogány vallások mindinkább lesüllyednek, — Perzsiában és Babilóniában valami hivatalos szédelgessé, Egyiptomban és Szíriában durva bálványimádássá, a görög és latin világban pedig látványossággá fajulnak. Amit a keresztény vértanúk cselekedtek időszámításunk első századaiban, amit az üldözö orthodoxia áldozatai cselekedtek magában a keresztény ség kebelében egészen korunkig,, ugyanazt cselekedtek a zsidók a keresztény időszámítást megelőző két század alatt. Élő tiltakozás voltak a babona és vallás anyagiassága ellen. Az eszmék rendkívüli mozgalmassága, mely a legeljen-

téteőbb eredményekre vezetett, a vitás legmegkapóbb és legeredetibb népévé tette őket ebben a korban. A Földközéltenger egész partvidékén való szétszórtságuk, s a görög nyelv használata, melyet Palesztinán kívül felvettek, oly terjeszkedő erővel ruházták fel őket, amelyhez hasonlót az apró nemzetiségekre tfgolt régi társadalmak még nem tudtak felmutatni.

A Makkabeusok idejéig a judaizmus, noha állandóan azt hirdették, hogy egykor ő lesz az emberiség vallása, ugyanolyan jellegű volt, mint az ókor minden más vallása: családi és törzsi vallás volt. Az izraelita meg volt győződve, hogy az ő vallása a legjobb, s az idegen isteneikről megvetéssel beszélt. De azt is hitte, hogy az igaz Isten vallása egyedül az ő számára van teremtvé. Ha valaki zsidó család tagja lett,¹⁾ egyúttal Jehova vallására tért át; ez volt minden!. Egy izraelita sem gondolt árrá- hogy idegeneket térítsen arra a hitre, mely Ábrahám fiainak az öröksiélge. A buzgó szellem kifejlődése, Esdras és Nehemiás óta, sokkal merevebb és logikusabb felfogásra vezetett. A zsidó lett az egyetlen igaz vallás; bárkit megilletett a belépés joga;²⁾ majd utóbb jámbor cselekedetszámba ment, minél több embert megtéríteni.³⁾ Kétségkívül, nem élt még az a nemesebb érzés, amely Keresztelő Jánost, Jézust, Szent Pált a kicsinyes faji fogalmak fölé emelte. Sajátságos elienmondásul, az áttérteket (prozélitákat) kevésre be-

¹⁾ Ruth. I. 16.

²⁾ Eszter 27 *

³⁾ Máté XXIII. 15.; Josephus: Vita 23.; Bell. Jud. II. XVII., 10. VII. 8 III. 3.; Ant. XX. II. 4.; Herat. Sat. I., IV. 143; Juv. XIV. 96. és köv.; Tacit!. Ann. II. 85.; Hist. V. 5. Dion Cassius XXXVII. 17. Gyakran megtörtént, hogy felszabadítottak a rabszolgaikat, azzal a feltétellel, hogy zsidókká lesznek. Lévy. (Breslau), Epigraphische Beiträge zur Jeschichte der Juden, 299. és köv. old.

csülték, megvetőleg bántak velük?) De a kizárólagos vallás eszméjének, annak az eszmének, hogy van valami magasztosabb is a világon, mint a haza, vérség, törvény, annak az eszmének, mely vértanukat és apostolokat fog teremteni, a magva már el volt hintve. Minden zsidó mély szánalmat érez mostantól fogva a pogányok iránt, bármily fényes is legyen azok világi sorsa?) Egy legenda-kör által, mely arra! volt szánva, hogy a meg-ingathatlan szilárdság mintaképeit mutassa fel, (Dániel és társai, a Makkabeusok anyja és hét fia?) az alexandriai hippodrom regénye?) a nép vezetői különösen azt a meggyőződést: akarják meggyökereztetni¹, hogy az erény a fennálló vallási intézményekhez való vakbuzgó ragaszkodásban áll.

Antiochus Epiphanes üldözései szenvedélylyé, csaknem őrjöngéssé fokozták ezt a gondolatot. Sokban hasonlított ez ahhoz, ami klétszázhairmlinc évvel később Nero alatt történt. A düh és kétségbeesés a látomások és álmok világába kergette a hívőket. Az első apokalipszis, „Dániel könyve“ megjelent. Mintegy a profétaság feltámadása volt ez, csakhogy a régítől nagyon elütő formában, s a világ rendeltetéséről való szélesebb felfogással. A Dániel könyve bizonyos tekintetben a messiási reménységek utolsó kifejezője volt. A Messiás nem volt többé Dávidhoz vagy Salamonhoz hasonló király,

¹) Mischna; Schebiit X. 9; Babiloni Talmud, Niddah, 13. b.; Jebamoth, 47. b.; K i d d u s c h i m, 70. b.; Midrasch, Jalkut Ruth, 163. d.

²) Biaruch apokrif levele Fabriciusnál. Cod. pseud. V. I. II. 147. és köv., és Cerianinál, Monum, sacra eit prof. I. II. 96. és köv.

³) Makkabeusok II. könyve VII. és a Josephusnak tulajdonított De Maccabaleis. A zsidókhöz írt levél XI. 33. és köv.

⁴) Makk, (apokrif) III. könyve; Rufin Suppl. ad Jós. Contra Apionem II. 5.

hatalmát Istenitől származtató és Mózesi-szerű Cyrus; az „Ember Fia“ lett, ki felhők közt jelenik meg;¹⁾ emberi külsővel felruházott természetfölötti lény, kinek az volt a rendeltetése, hogy a világot megítélje esi uralkodójék az aranykor fölött. Talán a perzsák *Sosios-a* az eljövendő nagy próféta, kinek Ormuzd uralmát kellett előkészíteni, némely vonással járult ez új eszményikélepléhez.²⁾ Dániel könyvének ismeretlen szerzője mindenestre döntő befolyással volt arra a vallási eseményre, mely hivatva volt átalakítani a világot. Ő hozta a világ elébe, és látta el kifejezési módokkal, az új messiásságot. El lehet mondani róla, amit Jézus mondott „Keresztelő“ Jánosról: „Az ő idejéig, a próféták, rajta kezdve, Isten országa.“

Ne higyjük azonban, hogy ez oly mélyen vallásos és szenvedélyes mozgalomnak különleges dogmák voltak a rugói, mint azoknál a vallási harcoknál, melyek azóta a kereszténység Ikebelébeni kitörtek. A zsidó e korban a lehető legkevésbé volt theologus. Nem töprengett az istenség lényege fölött; az angyalokról, az ember rendeltetéséről, az Isten létéről szóló hit, melynek első csíráit már látni lehetett, szabad hit volt oly elmélkedés, melyet saját hajlama szerint követhetett mindenki, melyről azonban sok ember nem is hallott. Épp maguk a legorthodoxabbak tartózkodtak e különös képzelődésektől, s ragaszkodtak a mózesi egyszerűséghez. Oly dogmatikus hatalom, amilyent az orthodox ke-

¹⁾ VII. 13. és köv.

²⁾ Vendidad XIX. 18., 19.; Min okh íred I. 263. Ezt a részt! közölte a Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft; Bundehe sch XXI. Minthogy a zend és pehlvi szövegek időrendiét neta lehet biztosan meghatározni, a zsidó és perzsa vallás-egynáshoz való viszonya tekintetében számos kétség merülhet fel.

résziténység ruházott az Egyházra, nem volt akkor. Csak a Illrik század elején, mikor a kereszténység okoskodó, s dialektikába és metafizikába gabalyodott fajok kezébe került, kezdődik az a fogalom-meghatározási láz, mely az Egyház történetét egy végtelen civódás történetévé teszi. Vítáztak a zsidóknál is; buzgó iskolák majd minden felmerült kérdésre ellentétes megfejtéseket adtak; de azokban a harcokban, amelyeknek főbb részleteit a Talmud megőrizte, az okoskodó theologia egyetlen szava sem fordul elő. Megtartani és fenntartani a törvényb mert a törvény igazságos és követése boldogít, íme, ez az egész zsidó vallás. Semmi hiszek-egy, semmi elméleti jelkép. A legmerészebb arab bölcsészet tanítványa, Majmonides Mózes, a zsinagóga orákuluma lehetett, mert nagyon jártas volt a törvényekben.

Az utolsó Asmoneusok és Herodes uralkodása alatt még csak nőtt a rajongás. A vallási mozgalmak szakadatlan sora tölti be ezt az időt. Minél jobban elvilágiasodott és hitetlen kezekbe került a hatalom, a zsidó nép annál inkább elfordult a földtől, s annál inkább elmerült abba a sajtáságos eszménybe, mely lelkében munkált. A világnak, melyet más események tartottak lekötve, legcsekélyebb fogalma sitocs róla, mi történik Keletnek ebben az elfelejtett zugában. Azok a szellemeik azonban, kik figyelemmel kísérték századukat, mégis jobban látják a dolgokat. A szelíd és messzelátó Vergilius mintha egy második Ésaiás titkos visszhangja lenne; egy gyermek születése az általános újjászületés álmaiba ringatja.¹⁾ Ez álmodozások gyakoriak voltak,

¹⁾ Ecl. IV. Á Cumaeum Carmen (4.) a sybilli apokalipszis egy neme volt, átitatva azzal a történelmi bölcsesleettel, mely Keleten divatozott. Lásd Servius-t ezekről a versekről, és a Carmina Svibiliima III. 97—817. V. ö. Tac. Hist. V. 13.; Suét. Vesp. 4.; Jós. Bell. J u d. VI. 4.

s bizonyos irodalmi műfajt alkottak, melyet a Sibyllákról neveztek el. A császárság iménti felállítása felizgatta a képzeletet; a béke nagy korszaka, melybe a világ lépett, s az a busikomoly érzelmesség, mely a hosszas forradalmi korok után meglepi a lelkeket, határtalan reményeket keltették mindenütt.

Judaeában a várakozás elérte tetőfokát. Szent személyek — közülök az öreg Simont említik, ki a legenda szerint Jézust karjain hordozta, s Hannát, Phanuel leányát, kit próféta-nőnek tartottak,¹⁾ a templom körül böjttel és imával töltötték életüket, hogy ne szólítsa el Isten őket addig a világból, míg nem láthatták Izráel reményeinek beteljesülését. Az emberek roppant nyomást éreztek, s azt, hogy valami ismeretlen esemény közeledik.

A tisztánlátás ' és álmodozás e zavaros keveréke, a csalódások és remények e váltakozása, e sóvárgások, melyeket mindig eltiport a gyűlöletes valóság, végre megtalálták tolmácsukat abban a páratlan emberben, kit az egyetemes lelkiismeret Isten fiának nevezett el, s méltán, mert a vallásnak oly lendületet adott, melyhez hasonlót sem előtte, s valószínűleg sem utána, az emberiség nem fog látni.

¹⁾ Lukács II. 25. és köv.

MÁSODIK FEJEZET.

Jézus gyermekkora és ifjúsága. — Első benyomásai.

Jézus Nazarethben született,¹⁾ egy kis galileai városkában, melynek ő előtte semmi nevezetességei sémi volt?) Egész életében „nazarethi“-nek nevezték,³⁾ s csak meg lehetőszen erőszakos fordulattal⁴⁾ sikerült legendájában

¹⁾ Máté XIII. 54. és köv.; Márk. VI. 1. és köv.; Ján. I. 45—46.

²⁾ Nincs említve sem az Ó-Szövetségben, sem Josephusnál, sem a Talmudban.

³⁾ Máink. I. 24.; Luk. XVIII. 37.; Ján. XIX. 19.; Apóst, csel. II. 22.; III. 6.; innen származik a nazaréus név, ahogyan sokáig a keresztényeket nevezték, s ahogyan a mohamedán országokban még ma is nevezik őket.

⁴⁾ A Quirinius által elrendelt népszámlálás, melyhez a legenda a betlehemi utazást fűzi, legalább tíz évvel későbbre esik, mint az az év, amelyben Jézusnak Lukács és Máté szerint születnie kellett. Ez a két evangélista, valóban, Heródes uralkodásának idejére teszi Jézus születését. (Máté II. 1., 19.. 22.; Luk. I. 5.) Quirinius népszámlálása azonban, csak Archéiaus letétele után történt, azaz Heródes halála után tíz évvel, az actiumi időszámítás 37-ik évében. (Josephus Ant. XVII.. XIII. 5.; XVIII. I. 1.; II. 1.) Az az összeírás jegyzék, amelylyel azt akarták bizonyítani, hogy Quirinius két népszámlálást rendezett, hamisnak bizonyult. (Lálsd: Orelli Inser. lat. 683. sz. és Henzen-nek e számhoz irt jegyzetét; Borghesi még kiadatlan Pastes consulates. 742. év.)

születését Betlehembe tenni át. Látni fogjuk később 9 ennek a becsempészésnek az okát, valamint azt is, mennyire kényszerű következménye volt ez a Jézusnak tulajdonított messiási szerepnek?) Születésének biztos időpontját nem ismerjük. Augustus uralkodása alatt született, Róma fennállásának 750-ik esztendeje körül,

A népszámlálás mindenesetre csak a római tartományokká vált országrészekben ment végbe, és nem a tetnarchiákban. Azok az iratok, amelyekkel azt akarják bizonyítani, hogy egyik-másik. Augustus általi elrendelt statisztikai és kataszteri munkálat Heródes területére is kiterjedt, vajgy nem tartalmazzák azik amit belőlük ki szeretnének olvasni, vagy pedig keresztény íróktól származnak, akik ezeket az adatokat Lukács evangéliumából vették. Már maga az az indok, amelylyel magyarázzák, mutatja, hogy Jézus családjának betlehemi útja nem történeti tény. Jézus' nem Dávid családjából származott, s ha abból származott volna is. nem lehet megérteni, miért kellett volna szüleinek egy pusztán kataszteri és pénzügyi dologban otlt vétetni fel magukat, ahonnan őseik ezer éve elszakadtak. A római hatóság, azzal, hogy erre kötelezi őket, olyan igényeket .szentesített volna, amelyek veszélyesekké válhattak volna rá nézve.

¹⁾ XIV. fejezet.

²⁾ Máté II. 1. és köv.; Luk. II. 1. és köv. Az a tény, hogy ez az elbeszélés hiányzik Márknál, továbbá a két párhuzamos hely — Máté XIII. 54. és Márk Vi. 1. — ahol Nazareth mint Jézus „hazája“ szerepel, bizonyítják, hogy az eredeti szövegben, mely Máté és Márk mostani evangéliumának anyagát adta¹, nem volt benne ez a legenda. Alighanem a gyakrian felhangzott ellenvetések megcáfolására illesztettek Máté evangéliumának élére olyan toldalékokat, amelyek nem ellenkeztek annyira szembeszökően a többi szöveggel, hogy szükségét érezték volna az olyan helyek kiigazításának, amelyeket egészen másfajta szempontból¹ írtak. Lukács ellenben, aki megfontolva irt (IV. 6.). hogy megőrizhesse következetességét. sokkal elmosódottabb kifejezést használt. Ami Jánost illeti, ő semmit! sem tud a betlehemi útról; előtte Jézus egyszerűen „a nazarethi“ vagy „gallileai“, két oly alkalommal is, mikor rendkívül fontos lett volna Jézus betlehemi útjára emlékeztetni. (I. 45—46.; VII. 41—42.).

valószínűleg néhány évvel azon időszámítás í-ső éve előtt, melyet minden polgárosult nép az ő születésének napjával kezd.¹⁾

A *Jézus* név, amelyet kapott, a *Josué* név változata. Egész közönséges név volt; de később természetesen titkos jelentőséget, s megváltói szerepére való célzást kerestek benne.²⁾ Lehet, hogy maga Jézus is, mint misztikus természet, nevében hivatására való ujjmutatást látott. Nem egy példa van rá a történelemben, hogy egy név, melyet minden utógondolat nélkül adtak egy gyermeknek, alkalmat szolgáltatott nagy hivatásra. Rajongók sohasem hajlandók véletlent látni abban, ami velük történik. Az ő szemükben mindent Isten rendezett el, s a liegjelentéktelenebb körülményekben is felsőbb akarat jelét látják.

Galilea lakossága, mint az ország neve is mutatja, nagyon kevert volt.³⁾ Jézus korában, e tartomány lakosai között, sok volt a nem-zsidó (föníciai, sziriai, arab, sőt görög is.*) Az ilyen kevert népességű vidékeken a zsidóságra való áttérés egyáltalán nem volt ritka. Lehetetlen tehát itt a fajkérdést felvetni, s kikutatni, milyen vér folyt annak az ereiben, aki legtöbbet tett arra, hogy az emberiségben a vérbeli megkülönböztetések háttérbe szoruljanak.

A nép sorából származott.⁵⁾ Atyja József és anyja

¹⁾ Ismeretes, hogy azt a tervezetet, mely a közönséges időszámítás alapja, Dionysius exiguus készítette a haltodik században. Ez a tervezet néhány tisztán hipotetikus adatot tartalmaz.

²⁾ Máté I. 21.; Luk. I. 31.

³⁾ Qelil haggoyim, „pogányok köre“.

⁴⁾ Strabo XVI. II. 35; Josephus Vita 12.

⁵⁾ Később (XIV. fejj.) látjuk ai családfát, melylyel származását vissza akarták vezetni Dávid törziséig. Az é b i o n i m o k nem fogadták el ezt a családfát. (Épiph. A d v. h a e r. XXX. 14.)

Mária, közepes sorsú emberek voltak, munkájuk után élő kézművesek,¹⁾ a Keleten oly gyakori állapotban, mely sem jómódnak, sem nyomornak nem mondható. E vidékeken az életmód rendkívüli egyszerűsége, mely nem ismeri a kényelem szükségét, hasztalanná teszi a gazdag kiváltságát, s önkéntes szegényt csinál mindenből. Másrészt a művészetek s az anyagi élet minden külső csinyja iránti érzék teljes hiánya, a nélkülözés látszatát kelti még azok házában is, akik miben sem szükölködnek. Eltekintve a visszataszító szennytól, melyet az izlám magával visz mindenüvé, Nazareth városa, Jézus idejében, talán nem sokban különbözött attól, amilyen mostan.²⁾ Az utcákat, hol mint gyermek játszott, megtaláljuk azokban a kaviccsos ösvényekben és kis keresztutakban, melyek a kunyhókat elválasztják. József háza kétségkívül sokban hasonlított e szegényes viskókhoz, melyek az ajtón át kapják a világosságot, egyidejűleg műhely, konyha, hálószoba gyanánt szolgálnak, s Összes bútortuk egy gyékény, néhány ülő-párna, pár cserép-edény és egy festett láda.

A család, mely egy vagy több házasságból származott, meglehetősen népes volt. Jézusnak voltak fivérei és nővérei,³⁾ akik között, úgy látszik, ő volt a legidősebb.⁴⁾

¹⁾ Máté XIII. 55; Márk VI. 3; Ján. VI. 42.

²⁾ Egy pillantás a Palesztina földjét borító romokra, elárulja, hogy azok a városok, amelyeket nem építettek át római stílus szerint, nagyon rosszul voltak építve. Ami a házak alakját illeti, az Szíriában annyira egyszerű volt és annyira alkalmazkodott az éghajlathoz, hogy kétségkívül korunkig változatlan maradt.

³⁾ Mátlé XII. 46. és köv.; XIII. 55. és köv.; Márk III. 31. és köv.; VI. 3; Luk. VIII. 19. és köv.; Ján. Ján. II. 12; VII. 3.. 5., 10; Apost. csel. I. 14.

⁴⁾ Máté I. 25.

Valamennyien ismeretlenek maradtak; mert az a négy személy, akit testvéreinek¹ tekintenek, s akik Iklözül leg-
alább egy, Jakab, a kereszténység kialakulásának első
éveiben nagy jelentőségre tett szert, alighanem unoka-
testvére volt. Máriának, valóban, volt még egy nővére,
akit szintén Máriának hívtak,¹⁾ s aki bizonyos Alpaushoz
vagy Cléophashoz (a két név mögött úgy látszik, egy
személy van²⁾ ment feleségül, s anyjává lett több fiúnak,
akik jelentékeny szerepet játszottak Jézus első tanítvá-
nyai között. Ezek az unoka-testvérek, kik ragaszkodtak
az ifjú mesterhez, míg igazi testvérei ellene fordultak,³⁾
felvették az „Úr testvérei“⁴⁾ nevéét.⁴⁾ Jézus igazi testvérei,

1) Sajátságos eset, hogy a két nővérnek egyforma neve
van. Valószínűleg pontatlanság játszik közbe, mely onnan
eredhetett, hogy a galileai nőket majdnem általánosan mind
Máriának hívták.

2) Nyelvészetiileg nem azonosak. „*Αλφαῖος*“, syr-chaldeai
„Halphai“ név körülírása; *Κλωπᾶς* vagy *Κλεόπας* rövidített
alakja, a *Κλεόπατρος*-nak De nevezte magát akár így,
akár úgy, mint ahogyan a Józsefek Hejesippus-nák, az Elia-
kimok Alcimusz-nak hívták magukat.

3) Ján. VII. 3. és köv.

4) A négy egyént, akiket Máriának, Jézus anyjának fiaul
tüntetnek fel (Máté XIII. 55; Márk VI. 3.): Jakabot, Józsefet,
Simont és Judát, utóbb ismét csakugyan úgy találjuk, mint
Mária és Cléophas gyermekeit. (Máté XXVII. 56; Márk XV.
40; Gal. I. 19; E p i s t. J a c. I. 1; E p i s t. J u d a e 1; Euseb.
Chron. ad ann. R. DCCCX; Hist. eccl. III. 11., 32; Con-
st. iit. Apóst. VII. 46.) A felállított hipotesis azzal a roppant
nehézséggel jár, hogy két egyforma nevű nővért tételezünk
fel, akik mindkettejének három-négy egyforma nevű fia van,
s feltesszük, hogy Jakab és Simon, akiket az „Úr (testvérei-
nek¹⁴ mondanak, valódi testvérei is voltak Jézusnak, ygyan-
azok, akik eleinte ellenséges indulattal voltak iránta, de az-
után megtértek. Az evangélista, aki hallotta, hogy az „Úr
testvéreinek⁴⁴ nevezik Cléophja is négy fiát, valószínűleg té-
vedésből cserélte fel Jézus valódi testvéreinek neveivel —
Máté XIII. 55; Márk VI. 3. — akik mindvégig ismeretlenek

éppúgy mint anyja is, csak halála utam emelkedtek jelentőségre.¹⁾ De úgy látszik, még ekkor sem álltak oly tekintélyben, mint unoka-testvérei, kiknek megtérése ömkéhtesebb. volt, s kiknek jelleme eredetibb lehetett. Nevük ismeretlen maradt, annyira, hogy mikor az evangélista nazarethiek szájába adja az édes-testvérek elősorolását, először Cléophas fiainak nevei jutnak eszébe.

Nővérei Nazarethben mentek férjhez,²⁾ s ő is itt töltötte első ifjúsága éveit. Nazareth kis városka, egy völgyben fekszik, mely az esdreioni síkot északon bekerítő hegycsoport csúcsa felé nyílik széles ívben. Népeisége ma három-négyezer lélek, s ez aligha változott sokat.³⁾ A tél itt igen hideg, s az éghajlat nagyon egészséges. A városka, mint minden zsidó helység e korban, stilus nélkül épült kunyhó-halmaz volt. Ugyanazzal a száraz, szegényes külsővel, mint amelyet a szémita-falvák általában nyújtanak. A házak, úgy látszik, nem sokban különböztek azoktól a minden külső és belső csíny nélkül való kötömböktől, melyek ma a Libanon leggazdagabb részeit borítják, s melyek, a szőlőtők és fügefák közt elszórtan, mégis nagyon kellemesen hatnak. A vidék különben elragadó, s nincs a világnak tája, mely ennyire alkalmas volna a teljes boldogságról való álmodásra. Nazareth még napjainkban is pompás pihenő.

maradtok. így magyarázható meg, hogy az „Úr testvéreinek“ nevezett egyének jelleme, például Jakabé. annyira különbözik a Jézus valódi testvéreitől, amint azt Ján. VII. 3. és köv. láthatjuk. Az „Úr testvére“ kifejezés az első egyházban bizonyára az apostolokéhoz hasonló rendet jelentett. Lásd különösen a K o r n i t h első levél IX. 5.

¹⁾ Apost. csel. I. 14.

²⁾ Márk. VI. 3.

³⁾ Josephus szerintl (Belli. J u d. III., IV. 2.) Galilea legkisebb városának ötezernél több lakosa volt. Ez az adat valószínűleg túlzott.

Palesztinában talán az egyetlen hely, ahol a lélek kissé megkönnyebbül a teheről, mely e hasonlíthatlan pusztaságban ránehezül. A lakosság kedves és vidám; a kertek frissek és zöldek. Antonius vértanú, a VI-ik század vége felé, elragadó képet fest e vidék termékenységéről, melyet a paradicsomhoz hasonlít.¹⁾ Néhány völgy a nyugati oldalon teljesen igazolja leírását. A kút, amfely körül egykor a kis város élete és vidorsága összpontosult, elpusztult; szétrepedezett csatornáiban zavaros víz poshad. De a nők szépsége, kik esténként itt összegyűlnek, e szépség, mely már a VI-ik században is feltűnt, s melyben Szűz Mária ajándékát látták,²⁾ bámulatos-mód megmaradt. A sziriai típus ez, epedéssel teli, bágyatag bájában. Kétségkívül, Mária is megjelent itt csaknem mindennap, s vállán a korsóval, helyet foglalt ismeretlenül maradt társnői között. Antonius vértanú megjegyzi, hogy a zsidó nők, kik¹ másutt lenézik a keresztényeket, itt telve voltak nyájassággal irántuk. A vallási gyűlölség Nazarethben ma is kisebb, mint bárhol. .

A város láthatára szűk, de ha az ember hegynek tart s az örökös széltől korbácsolt fensikra ér, mely tulemelkedik a legmagasabb házakon is, a kilátás gyönyörű. Nyugaton, a Carmel csodaszép vonalai tárulnak elénk, szakadékos csúcsban végződve, mely mintha a tengerbe merülne. Aztán kibontakozik a kettős hegycsúcs, mely Mageddon uralkodik; Siche-m-tartomány hegységei a patriarchák-korabeli szent helyekkel; Gelboe hegyei, kis festői csoport, melyhez Sulem és Endor kedves, majd iszonyatos emlékei tapadnak; a Thábor, szép kerek formájával, melyet az ó-korban női kebelhez hasonlítottak. A Sulem-hegység és a Thabor között, egy bevágódáson

¹⁾ S finer, 5. §.

²⁾ Antonius vértanú, idézett helyen.

keresztül találkozik a Jordán-völgye a péreai fensíkokkal, melyek kelet felé összefüggő vonalat alkotnak. Északon, a Safed-hegység, a tenger felé hajolva, eltakarja Saint Jean d'Acre-t, de a khaifai öböl már kirajzolódik előttünk. Ez volt a kép, melyen Jézus legeltető szemeit. E bűbajos kör, Isten országának bölcsője, jelentette számára éveken át a világot. Sőt az élete maga is alig lépte túl gyermekora e meghitt határait. Mert tullan, észak felé, csaknem a Hermon lejtőin, Caesarea Philippi-t sejteti, melynek legszélsőbb csúcsa már a pogányok földjébe mélyed; míg dél felé, Samaria már nem oly nyájas hegyei mögött, a szomorú Judeát érzi az ember, melyet mintha a szárazság és halál égő szele sorvasztott volna el.

Ha egykor a világ, mely megmaradt kereszténynek, de már a származás megbecsülésének tisztultabb fogalmához ért el, igazi szent helyekkel akarja felcserélni azokat a hamis és szegényes szentélyeket, melyeken a barbár idők áhítata csüggött, Nazareth e magaslatára fogja felépíteni templomát. Itt, e ponton, hol a kereszténység megjelent, alapítója tevékenységének központján, kell majd emelkednie a hatalmas templomnak, rftelyben minden keresztény imádkozhatik. Itt, e tájon, hol József az ács, s az elfelejtett nazarethiek ezrei nyugosznak, kik völgyük határát soha át nem lépték, itt lelne az egész világon legjobb helyre a bölcselő, hogy elmélkedjék az emberi dolgok folyásán, vigasztalódjék balgaságain, s megnyugodjék az isteni célban, mely felé számtalan bajon át, s az egyetemes hiábavalóság ellenére is, a világ halad.

HARMADIK FEJEZET.

Jézus neveltetése.

Ez a mosolygó és egyszersmind lenyűgöző természet volt Jézus egész neveltetése. Megtanult írni és olvasni,¹⁾ kétségkívül a keleti módszer szerint, mely abból áll, hogy a gyermek kezébe egy könyvet adnak, melyet apró társaival együtt ütemesen annyiszor olvas, míg fejből nem tudja.²⁾ Kétséges azonban, vajjon éftette-e jól eredeti nyelven a héber írásokat. Eletrajz-írói aramaus fordításban idéztetik vele őket³⁾ A szentírásról szóló nézetei, amennyire a tanítványai után megítélhetjük, nagyon hasonlítottak az akkor divatozó magyarázatokhoz és szellemük megegyezett a *targum-ok* és a *midras-ok* szellemével.⁴⁾

A zsidó kis városokban a *hazzan*, a zsinagóga előimádkozó ja,⁵⁾ volt a tanító. Jézus keveset járt az írástudók, *sofer-ek* magasabb iskoláiba (Nazarethben talán nem is volt ilyen), s nem volt semmi oly címe, mely a tömeg szemében a tudás jogát megadja.⁶⁾ Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy Jézus a szó közönséges

1) Ján. VIII. 6.

2) A 12 patriarcha végrend. Lévi 6.

3) Máté XXVII. 46; Márk XV. 34.

4) Zsidó fordítások és magyarázatok, a tialmudi korszakból.

5) Mischna, Schabbath I. 3.

6) Máté XIII. 54. és köv.; Ján. VII. 15.

értelmében tudatlan volt. Az iskolai nevelés nálunk mély választóvonalat húz azoknak a személyes értéke között, akik részesültek benne, s azoké között, akik meg voltak tőle fosztva. Nem így volt ez a Keleten, sem általában a jó ó-korban. Az a nyersesség, melyben nálunk elszigetelt és teljesen egyéni életmódunknál fogva, az iskolázatlan ember marad, ismeretlen; e társadalmakban, hol az erkölcsi műveltség, s főleg az általános korszellem, az emberek folytonos érintkezése útján terjed. Az arab, ha sohasenuis volt tanítója, gyakran mégis igen választékos; mert a sátor olyan, mint egy mindig nyílt iskola, hol jólnevelt emberek érintkezése folytán magas szellemi, sőt irodalmi mozgalom is születik. A modor gyöngédségének s a szellem finomságának Keleten semmi köze sincs azzal, amit mi nevelésnek nevezünk. Ellenkezőleg, az iskola embereit tartják szögleteseknek és rossznevelésűeknek. Ily társadalmi viszonyok között, a nem-tudás, mely nálunk alacsony sorsra kárhoztatja az embert, föltétele a nagy dolgoknak és az igazi eredetiségnek.

Nem valószínű, hogy görögül tudott volna. Azokon a körökön kívül, melyek a kormányzatban részt vettek, s azokat a városokat kivéve, hol, mint Caesareában,¹⁾ pogányok laktak, a görög nyelv kevésbé volt elterjedve Júdeában. Jézus anyanyelve a héberrel kevert szíriai nyelvjárás volt, melyet akkor Palesztinában beszéltek.²⁾

¹⁾ Mischna, Sekalim III. 2; Jeruzs. talmud, Megilla\, halaka XI.; Sora VII. 1; Babil. talmud. Babai Kamat, 83. a; M e g i l l a 8. b és köv.

²⁾ Máté XXVII, 46.; Márk III. 17; V. 41; VII. 34; XIV. 36j XV. 34; A *Ἑβραϊστικὴ φωνή* kifejezés a kor íróinál mindig azt a szémita nyelvjárást jelenti, melyet Palesztinában beszéltek. (Makk. II. könyv. VII. 21—27; XII, 37; Apóst. csel. XXI. 37—40; XXII. 2; Jos. A n t. XVIII. VI. 10; XX. végig; Bell. J u d. proem. I; V., VI. 3; V., IX. 2; VI., II. 1;

Még több ok szól amellett, hogy egyáltalán nem ismerte a görög műveltséget. E kultúrát teljesen száműzték a Palesztinái tudósok, akik ugyanazt az átkot mondták arra, „aki sertést tart, s arra, aki görög tudományra tanítja fiát“?) Semmiesetre sem hatolt be a görög szellem oly kis városokba, mint Nazareth. Igaz, hogy a tudósok átka ellenére, néhány zsidó már áttért a hellén műveltségre. Nem is szólva az egyiptomi zsidó iskoláról, hol a hellénizmus és judaizmus összeolvasztására már közel kétszáz év óta történtek kísérletek, egy damaskusi zsidó, Nicolaus, már e korban százada egyik legkiválóbb, legtanultabb és legtekintélyesebb embere lett. Kevéssel utóbb Josephusban látjuk a teljesen elgörögösödött zsidó másik példáját. De Nicolaus csak származására; volt zsidó; Josephus pedig kijelenti, hogy ő kivétel kortársai között,²⁾ s az egész egyiptomi schizmatikus iskola annyira elszakadt Jeruzsálemtől, hogy sem a Talmudban, sem a zsidó hagyományban legcsekélyebb nyomát sem találjuk. Annyi bizonyos, hogy Jeruzsálemben nagyon kevésbé tanulták, a görögöt, tanulmányozását veszélyesnek, sőt lealacsonyítónak tartották, s legfeljebb

Contra Apjon, I. 9; De M ac eh. 12., 16.). Később kimutatták, hogy a synopticus evangéliumoknak alapul szolgáló okmányok némelyike szemita nyelvjárásban volt írva. Épűgy több apokrif könyv is. (Makk. IV. könyve, XVI. ad calcem, stb.) Végül, az a kereszténység is, mely közvetlenül az első galileai mozgalomból támadt, s amely sokáig fennmaradt Bataniában és Hauranban, szintén szemita nyelvjárást híaszí nált. (Euseb. De situ e t η o m i η. 1 o c. h e b r., szónál: Épiph. Adv. haer. XXIX. 7., 9; XXX. 3; Sz. Hyeron. In Mat th. XII. 13; Dial. adv. Pelag. III. 2.).

¹⁾ Mischna. Sanhedrin, XI. 1; B a b i 1. t a 1 m u d, Baba Kama 82. b. és 83. a; Sota 49. a. és b; Menachoth 64. b; hasonl. Makk. II. könyv IV. 10. és köv. .

²⁾ Jos. Ant. XX. XI. 2.

arra jónak, hogy az asszonyok díszeljenek vele?) Egyedül a Törvény tanulmányozását tekintették emelkedettnek és komoly férfihez méltónak?) Egy tudós rabbi, mikor megkérdezték, mely időben volna a legalkalmasabb a gyermekeket „a görög bölcsességre** tanítani, így válaszolt: „Abban az órában, mely nincs sem nappal, sem éjjel, mert meg van írva a Törvényről: tanuld éjjel-nappal**?)

Sem közvetlenül, sem közvetve, nem jutott el tehát a görög kultúra legcsekélyebb eleme sem Jézushoz. Nem ismert semmit a judaizmuson kívül, szelleme megőrizte azt a tiszta gyermekséget, melyet a széles és sokrétű műveltség csak gyengíteni szokott. Magában a zsidóság kebelében is idegen marad előtte sok oly törekvés, mely az övével párhuzamosan haladt. Nem ismerte sem az esszénusok vagy therapeuták⁴⁾ önsanyargatását, sem az alexandriai zsidó iskola szép vallásbölcseleti kísérleteit, melyeknek kortársa, Philo, volt éleselméjű magyarázója. A gyakori hasonlóság, melyet közte és Philo közt találni, az Isten szeretetéről, a könyörületességről, az Istenben való megnyugvásról^{B)} szóló eszme magasztos elvek, melyek mintha visszhangok volnának az evangélium és a kiváló alexandriai gondolkozó írásai között, a közös törekvésekből fakadnak, melyeket a kor szüksége minden! fenkölt szellemnek sugallt.

1) Jeruzs. talmud Péah I. 1.

2) Jos. Ant. id. helyen; Örig. Contra Celsum II. 34.

3) Jeruzs. talmud, Péah I. 1; Babil. talmud, Menachoth, 99. b.

4) Philo therapeutái az esszénusok egy elágazása. Már nevük is. úgy látszik, nem egyéb, mint az essénus szó görög fordítása. (Εσσηται, asaya, „orvosok¹⁾, V. ö. Philon, D^o V i ta contempl. bevezető rész.

) Lásd különösen Philo két értekezését: Quis rerum oivinarum haeres s i ti, és De Phiíantropia.

Szerencséjére, nem ismerte azt a bizarr scolasticát sem, mely Jeruzsálemben divatozott, s amelyből nem-sokára a talmud keletkezett. Ha néhány pharizeus már be is vitte volna Galileába, o nem járt közénk, s amikor később találkozott e bárgyú casuisticával, csak undort tudott az kelteni benne. De feltehető, hogy Hillel tanai nem voltak ismeretlenek előtte. Hillel, ötven esztendővel korábban, oly tételeket hangoztatott, melyek sokban hasonlítanak az övéihez. Alázatosan viselt szegénységével, jelleme szelidségével, s a képmutatókkal és papokkal való szembeszállásával, Hillel volt az igazi mestere Jézusnak,¹⁾ ha szabad mesterről beszélni, mikor ily magasztos eredetiségről van szó.

Az Ó-Szövetség könyveinek olvasása sokkal mélyebb hatást tett rá. A szent könyvek kánona két főrészből állott: a Törvényből, vagyis Mózes öt könyvéből, és a Prófétákból, abban a formában, amelyben ma vannak. Bő allegorikus magyarázatot fűztek mindegyik könyvhöz s ki akarták belőlük olvasni azt is, ami nem volt bennük, de megfelelt a kor óhajtásainak. A Törvény, mely nem az ország régi törvényeit, hanem a jámbor királyok korának utópiáit, mesterkélte előírásait és kegyes csalásait tartalmazta, mióta a “nemzet nem maga kormányozta magát, szórszálhasogató magyarázgatások kimeríthetlen forrása lett. Ami a Prófétákat és Zsoltárokat illeti, meg voltak győződve, hogy e könyvek minden valamelyest is rejtélyes szavai a Messiásra vonatkoznak, s már előre keresték benne a képét annak, ki hivatva volt valóra váltani a nemzet reményeit. Jézusban is megvolt a jelképes magyarázatok iránt való

¹⁾ Pírke Aboth, I., II; Jeruzs. talmud. Pesachim VI. 1; Babil. talmud. Pesachim 66. a; Sc ha fa ba th 30. b. és 31. a; Joma 35. b.

általános előszeretet. De a Biblia igazi költészete, mely a gyerekes jeruzsálemi magyarázók elől elsikkadt, téliességében kibontakozott az ő nemes szelleme előtt. A Törvény, úgy látszik, nem gyakorolt rá sok vonzerőt; hitte, hogy különbet tud alkotni. De a zsoltárok vallásos költészete csodálatos összhangban volt lírikus leikével; egész életén át tápláléka, támasza maradt. A próféták, különösen Ésaías s az ő folytatója a fogság idejében, voltak a jövendőről szőtt ragyogó álmaikkal, szilaj ékesszólással, varázslatos képekkel kevert szidalmakkal, igazi tanítómesterei. Olvasott kétségkívül többet az apokrif munkák, vagyis az újabbkeletű írások közül is, melyeknek szerzői, hogy arra a tekintélyre tegyenek szert, melylyel már csak a nagyon régi írásokkal tisztelték meg, próféták és patriarchák nevei mögé rejtőztek. Így különösen Dániel könyve ragadta meg képzeletét. Ez a könyv, melyet egy Antiochus Epiphanes-korabeli rajongó zsidó szerkesztett s adott ki egy régi bölcs neve alatt,¹⁾ foglalta volt a legutolsó idők szelleméinek. Szerzője, a történet-bölcselet *igazi* megteremtője, volt az első, aki bátorságot mert magának venni arra, hogy a világ változásaiban és a birodalmak egymásutánjában ne lásson egyebet, mint a zsidó nép sorsának alárendelt folyamatot. Jézust már korán áthatották e magasztos reménységek. Talán olvasta Enoch könyveit is, melyek akkor egyforma tiszteletben álltak a szent könyvekkel,²⁾ s a többi efajta írást is, melyek

¹⁾ Dániel legendája már a Kr. előtti VII-ik században megvolt. (Ezék. XIV. 14. és köv.; XXVIII. 3J). Csak a legenda kedvéért tették életét a babilóni fogság idejére.

²⁾ Epist. Judae 14. és köv.; Péter II. levele II. 4., a tizenkét patr. test. Simon 5.; Lévi 14., 16.; Jud. 18; Zab. 3; Dán. 5; Napht. 4; „Enoch könyve“ még ma is kiegészítő része az aethiopi bibliának. Amint az aethiopi

oly nagy szerepet játszottak a nép képzeletében. A Messiás dicsőséges és félelmetes eljövetele, a nemzetek egymásután való végpusztulása, az eget-földet elborító vízözön, állandóan fűtötte-képzeletét, s minthogy e világ-felfordulást oly közelinek vélték, hogy sokan már az idejét is igyekeztek kiszámítani, az a természetfölötti rend, ahová az ilyen látomások vezetnek, az ő szemében elejétől fogva természetesnek és kézzelfoghatónak tűnt fel.

Leghitelesebb beszédeinek minden sorából kitetszik, mennyire nem ismerte a világ általános helyzetét. Azt hitte, hogy a föld még mindig háborúskodó országokra van osztva; úgy látszik, nem tudott a „római békéről“, s a társadalom új állapotáról, melyet százada hozott magával. Fogalma sem volt a római hatalomról; csak a „Cézár“ név jutott el hozzá. Galileában és környékén látta épülni Tiberiast, Juliast, Diocaesareat, Caesareát, a Heródesek pompás alkotásait, kik e nagy-szerű építkezésekkel a római civilizáció iránti csodálatukat s Augustus családjának tagjai iránti hódolatukat akarták bemutatni, s amely nevek ma, a sors szeszélyéből, furcsán kiforgatva, nyomorult beduin tanyákat jelölnek. Látta valószínűleg Sebastát is, Nagy Heródes művét, a diszvárost, melyről romjai útján azt hihetné az ember, hogy úgy hozták oda készen, mint egy gépet, melyet éppen csak fel kellett állítani a helyén. Ezt a cicomás építményt, mely hajókon érkezett Júdeába, pár száz egyforma átmérőjű oszlopot, melyek holmi ízléstelen „Rue de Rivoli“ lehettek ékességei, ezt nevezte „a világ országai és minden ő dicsőségükének. Ez a

kiadásban ismerjük, különböző korból vialó részekből áll, melyek közül a legrégebbiek Kr. előtt 130. vagy 150-ből valók. E részek némelyike hasonlít Jézus beszédeéhez. V. ö. a XCVI—XCIX. fejezeteket Luk. VI. 24. és köv. részeivel.

parancsra készült pompa, ez a hatósági és hivatalos művészet azonban nem tetszett neki. Neki az ő galileai falvai tetszettek, a sziklába vájt kunyhók, csűrök és présházak, kutak, sírok, füge- és olajfák tarka keverékei. Mindig közel maradt a természethez. A királyok udvarát oly helynek képzelte, ahol az emberek szép ruhákban járnak.¹⁾ A bájos képtelenségek, melyek csak úgy hemzsegnek példabeszédeiben, ha a királyokat és hatalmasokat szerepelteti, mutatják, hogy a főrangú társaságot sohasem fogta fel másképp, mint egy falusi fiatal ember, aki a maga naivitásának szemüvegén át látja a világot.

Még kevésbé ismerte a görög tudománynak azt az eszméjét — minden bölcsészet alapját, melyet az új-kori tudomány különösen szentesített — hogy, a tudományos vizsgálódásokból ki kell küszöbölni a természetfölötti erőket, melyeknek a régi örök gyermek! hite a mindenség kormányzását tulajdonította. Közel egy századdal előtte, Lucretius bámulatos módon mondotta ki a természet általános rendjének változhatatlanságát. A csoda tagadását, azt a gondolatot, hogy a természetben minden törvények szerint történik, melyekre felsőbb lényeg beavatkozásának befolyása nincs, tanították minden oly ország főbb iskoláiban, melyek befogadták a görög tudományt. Talán még Babilóniában és Perzsiában is ismerték. Jézus miit sem; tudott e fejlődésről. Noha oly korban született, melyben kimondották már a pozitív tudomány elvét, teljes természetfölöttségben élt. Talán soha ennyire nemi szomjuhozták még a zsidók a csodaszerűt. Philo tudása is teljesen chimerikus és értéktelen volt, pedig ő nagy szellemi központban élt s igen alapos nevelésben részesült.

¹⁾ Máté VI. 3.

Jézus e tekintetben semmiben sem különbözött honfitársaitól. Hitt az ördögbein, melyet mintegy a rossz szellemének tekintett, s az egész világgal együtt azt képzelte, hogy az idegbajok az ördögök rontásai, melyek meglepik és rázzák a beteget. A csodaszerű nem volt számára kivételes; ez volt a rendes. A természetfölötti fogalma, a maga képtelenségeivel, csak ázom a napon kezdődik, amelyen a kísérleti természettudomány megszületik. Akinek semmi fizikai ismerete mines, aki azt hiszi, hogy imádsággal megváltoztathatja a felhők járását, megállíthatja a betegséget, sőt magát a halált is, az nem talál a csodában semmi rendkívülit, mivel a dolgok egész folyásában az istenség szabad akaratának megnyilvánulását látja. Ez volt a Jézus szellemi állapota is mindig. De az ő magasztos lelkében éppeninl ellenkező hatást váltott ki ez a hit, mint a közönséges embernél. A nagy tömegnél, az Isten különös beavatkozásáról való hit együgyü hiszékenységre és szédelgők csalásaira vezetett. Nála, az ember és az Isten családias közelségének mély fogalmára, s az ember hatalmában való túlfeszített hitre. Jóhiszemű tévedéseik, melyek erejének alapjává váltak; mert ha a természettudós és vegyész szemében megkisebbitethetik is, kora felett oly erőt adtak neki, amilyen sem előtte, sem utána soha senkinek nem volt.

Sajátságos jelleme már korán megnyilatkozott. A legenda szereti úgy feltüntetni, mint aki már gyermek-kora óta feltámadt az atyai tekintély ellen s letért a rendes útról, hogy hivatását követhesse.¹⁾ Mindenesetre bizonyos, hogy a rokoni kötelékek nem sokat jelentettek számára. Családja úgy látszik, nem szerette,²⁾ s maga is

¹⁾ Lukács II. 42. és köv. Az apokrif evangéliumok tele vannak hasonló, túlhajtott történetekkel.

²⁾ Máté XIII. 57; Márk VI. 4; Ján. VII. 3. és köv.

rideg családjával szemben.¹⁾ Jézus, mint mindéin! oly ember, kit kizárólag egy eszme tölt be, eljutott odáig, hogy keveset törődött a vér kötelékeivel. Az eszme köteléke az egyetlen, amit az ilyen természet elismer: „íme, ez az én anyám és ezek az én testvéreim“, mondotta, kitarva karját tanítványai felé, „aki teljesíti Atyám kívánságát, az az én fivérem és az az én nővérem.“ Az egyszerű emberek nem így értették, s egyszer egy asszony, amint elhaladt mellette, így kiáltott fel: „Boldog a méh, mely téged hordott és az emlő, melyet szoptál.“ — „Sőt inkább boldogok“, válaszolt ő, „akik hallgatják az Isten beszédét és megtartják azt.“²⁾ Nem-sokára, még messzebbre kellett mennie a természet ellen emelt merész lázadásában, s látni fogjuk, mint tapossa lábbal mindazt, ami embertől való, a vért, szelrelmet, hazát, nem tartva meg szívében és lelkében csupán azt az eszmét, mely mint a jó és igaz megtestesülése jelent meg előtte.

¹⁾ Máté XII. 48; Márk III. 33; Luk. VIII. 21; Ján. II. 4;

²⁾ zsidók evangéliuma Sz. Jeromosnál. Dial, a d v. P e I a g.

³⁾ Luk. XI. 27. és köv.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az eszme-kör, amelyben Jézus kifejlődött.

Valamint a kihült földből nem lehet többé megérteni az ős-teremtés jelenségeit, mert a tűz, mely áthatotta, kialudt, — épúgy a történelmi magyarázatokban is van mindig valami ki nem elégítő, amikor arról van szó, hogy a magunk félénk oknyomozását alkalmazzuk a teremtő korszakoknak azokra a forradalmaira, amelyek eldöntötték az emberiség sorsát. Jézus oly korban élt, melyben a nyilvános szereplés teljes odaadást kívánt, melyben az emberi cselekvés kockázata százszoros volt. Minden nagy szerep maga után vonja akkor a halált; mert az ilyen mozgalmaknál nélkülözhetetlen a szabadság és az elővigyázatosság teljes mellőzése, ami aztán nem maradhat szörnyű megtorlás nélkül. Ma, az ember keveset kockáztat és keveset nyer. Az emberi cselekvés hősi korszakaiban, az ember mindent kockáztat és mindent nyer. A jók és rosszak, vagy legalább, akik magukat annak tartják s akiket annak tartanak, két egymással szembenálló tábor. A vérpadon keresztül jutni el a megdicsőüléshez; a jellemek határozott vonásokat nyerne, melyek örök típusokként vésődnek be az emberek emlékezetébe. A francia forradalmon kívül, egyetlen történelmi korszak sem volt annyira alkalmas, mint az, melyben Jézus fellépett, azoknak a rejtett erőknél a kifejlesztésére, melyeket az emberiség mintegy tartalék-

ban őriz, s amelyek csak a láz és veszély napjaiban nyilatkoznak meg.

Ha a világ kormányzása elméleti feladat volna, s a legnagyobb bölcész volna a leghivatottabb arra, hogy előírja embertársainak, mit higgyenek, akkor az elvonultságból és elmélyülésből származnának azok a nagy erkölcsi és dogmatikus szabályok, melyeket vallásnak nevezünk. De nem így áll a dolog. Cakya-Muni kivételével, a nagy vallásalapítók egyike sem volt metafizikus. Maga a buddhizmus is, mely pedig tiszta eszméből sarjadt, teljesen politikai és erkölcsi okoknál fogva hódította meg Ázsia felét. Ami a szémita vallásokat illeti, azok a lehető legkevésbé bölcseslegiek. Mózes és Mohamed nem volt szemlélődő természet: a tett embere volt. Honfitársaikat és kortársaikat tette sarkalták, így uralkodtak fölöttük. Jézus maga sem volt az a teológus vagy bölcész, akinek többé-kevésbé kidolgozott rendszere van. Hogy Jézus tanítványa lehessen valaki, nem kellett aláírnia semmiféle kötelezvényt, nem kellett tennie semmiféle hitvallást; csak egy dolgot kellett, ragaszkodni hozzá és szeretni őt. 'Sohasem vitázott Isten lényege fölött, mert közvetlen magában érezte. A metafizikai szörszálhasogatások zátonyát, melybe a kereszténység a III-ik századtól kezdve ütközött, semmiesetre sem az alapító rakta le. Jézusnak nem voltak sem dogmái, sem rendszere, csak egy szilárd személyes elszánt-sága volt, mely, mivel minden más teremtett akaratot túlszárnyalt erőben, irányítja még ma is az emberiség sorsát.

A zsidó nép, a babilóniai fogságtól kezdve egész a középkorig, folytonosan izgalomban élt. Ezért tűnik fel úgy, mintha a nemzeti szellem letéteményesei, e hosszú időszak alatt, valami forró láz hatása alatt imának, mely szüntelenül a józan-ész határán túlra vagy innenre viszi őket, s csak ritkán hagyja meg a középuton. Soha-

sem nyúlt még az ember ilyen végletekig menő, két-ségbeesett elszántsággal jövője és rendeltetése problémájához. Nem választván el az emberiség sorsát az ő parányi fajuk sorsától, a zsidó gondolkozók az elsők, akik az emberiség fejlődésének általános elméletével törődtek. Görögországnak, mely mindig önmagába zárkózott, s csak kis városainak a civódásaira figyelt, bámulatos történetírói voltak; a római kor előtt azonban, hiába keresnék nála <a történelem bölcseletének általános, az egész emberiséget átölelő rendszerét. A zsidó ellenben, szinte prófétai érzékével, mely olykor csodálatosan képessé teszi a szemitát a jövő nagy vonalainak meglátására, bevitte a történelmet a vallásba. Részben talán a perzsáknak köszönheti ezt a szellemet. Perzsia, régidő óta, úgy fogta fel a világ történetét, mint olyan fejlődési szakaszok láncolatát, melyek mindegyikének élén egy-egy próféta áll. Minden prófétának megvan a *hazard*, vagyis ezer éves uralma (chiliasmus), s ez egymásután következő korszakokból, melyek az India minden buddhájának kijáró millió évszázadokhoz hasonlítanak, rakódik össze azoknak az eseményeknek a fonala, amelyek előkészítik Ormuzd uralmát. Az idők végén, mikor a chiliasmusok kora lejárt, következik a végleges paradicsom. Az emberek boldogan élnek; a föld virágos mező; egy nyelv, egy törvény, egy kormány lesz mindenki számára. De borzasztó szerencsétlenségek fogják megelőzni e kor eljövetelét. Dahak (a perzsák sátánja) szét-töri bilincseit s lecsap a világra. Két próféta jelenik meg az emberiség vigasztalására s a nagy esemény előkészítésére.¹⁾ Ezek az eszmék bejárták a világot, s elhatol-

¹⁾ Jacna XIII. 24; Theopomp. Pint.: De Isidé et Osiride 47. §.; Minokhired a Zeitschrift der deutschen morgenländiscen Gesellschaft-ban közzétett részlet.

tak Rómába is, ahol egy sereg látnoki költeményt sugalltak, melynek az emberiség történetének korszakokra oszlása, e korszakoknak megfelelő istenek egymásutánja, a világ teljes megújódása és az aranykor végleges eljövetele volt az alapvető gondolata?) Dániel könyve, Enoch könyve, a Sybillák könyvének²⁾ némely fejezete ugyanennek az elméletnek a zsidó kifejezése. Bizonyos, hogy nem mindenki osztotta e gondolatokat. Eleinte csak néhány élénk képzeletű s különös tanok iránt fogékony ember karolta fel őket. Eszter könyvének szűkkeblű és száraz szerzője sohasem gondolt a világ többi részére, -hacsak azért nem, hogy gyalázza és rosszat kívánjon neki.³⁾ A kiábrándult epikureista, aki a Prédikátor Könyvét írta, oly kevésbé törődik a jövővel, hogy haszontalannak tartja még azt is, hogy valaki a gyermekeiért dolgozzék; ennek az önző agglegénynek a szemében, a bölcsesség végső igéje az, hogy pénzét életjáradékra helyezze el?) De egy nép kebelében rendszeren a kisebbség csinálja a nagy dolgokat. Óriási hibái mellett — rideg, önző, gúnyolódó, kegyetlen, szűkkeblű, okoskodó, álbölcselkedő létére is — a zsidó nép a megteremtője a tiszta rajongásból fakadt leggyönyörűbb mozgalomnak⁴⁾ amelyet a történelem ismer. Egy ország dicsőségét mindig az ellenzék teremti meg. A nemzet legnagyobb fiai azok, akiket halálra ítél. Socrates büszkesége volt Athénnek, mely úgy vélte, nem élhet vele együtt. Spinoza az újkori zsidóság legna-

¹⁾ Virgil Eccl. IV.; Servius e költemény 4. verséről; Nigidius, akit Servius idéz.

²⁾ III. könyv. 97—817.

11—17; IX. 1—22; és az apo-
13. és köv. XVI. 20., 24.

18—24; III. 19—22; IV. 8., 15—16;

³⁾ VI. 13; VII. 10; VIII. 7.,
kif részben: IX. 10—11; XIV.

⁴⁾ Eccl L, 11., II. 16., 18-[^], u*. iv-
V. 17., 18; VI. 3., 6; VIII. 15; IX. 9., 10;

gyobbja, s a zsinagóga gyalázzal kizárta magából. Jézus dicsősége volt Izrael népének, s az keresztre feszítette.

Egy óriási álm izgatta századok óta a zsidó népet, ifjította meg szüntelenül elaggottságában. Minthogy nem ismerte az egyéni megjutalmazás tanát, melyet Görögország terjesztett el a lélek halhatatlanságának neve alatt, Judea a maga nemzeti jövődjére irányította szeretetének és vágyainak minden erejét. Azt hitte, hogy isteni ígélet szól határtalan jövőjéről, s amikor a keserű valóság, mely az időszámításunk előtti IX-i század óta mindinkább az erőszaknak juttatta a világ uralmát, durván legázolta e reményeket, a legképtelenebb eszme-kapcsolatokra vetette magát s a legkülönösebb pálfordulásokat kísérelte meg. A fogság előtt, amikor az északi törzsek elszakadása folytán a nemzet minden földi reménye elenyészett, Dávid házának helyreállításáról, a nép két felének kibéküléséről, s az istenállamnak és Jehova tiszteletének a bálványimádás fölött való diadaláról álmodoztak. A fogság idején egy harmóniával teljes költő oly bűvös színekben látta a jövő Jeruzsálem fényét, melynek adófizetői lesznek a távoli népek és szigetek, hogy azt hinné az ember, Jézus tekintetének egy sugára hatolt áthat század időközén keresztül.¹⁾

Cyrus győzelme egyidőben mintha valóra váltotta volna minden reménységüket. Avesta komoly hívei és Jehova imádói testvéreknek tartották magukat. Perzsia, miután a sokféle *deva*-kat száműzte s démonokká (*divs*-ekké) változtatta át, eljutott arra a fokra, hogy a régi árja, lényegükben naturalisztikus elképzelésekből megalkotta az egyisteniség bizonyos formáját. Irán

¹⁾ És. LX. stb.

különféle tanainak prófétai hangja sokban hasonlított Hoseás és Ésaías némely írásához. Izráel magához tért az Achemenidák alatt,¹⁾ Xerxes (Ahasverus) alatt peidig megfélemlítette magukat az irániakat is. De a görög és római civilizáció diadalmas és gyakran erőszakos bevonulása Ázsiába, visszavetette ismét álmaiba. Inkább mint valaha, hívta a Messiást, a népek biráját és megbosszulóját. Teljes megújulásra vágyott, forradalomra, mely gyökerénél megragadja és mélyéig! megrázza a földgolyót, hogy kielégítse roppant bosszuszomját, melyet saját felsőségének érzete s megaláztatásának látása keltett benne.²⁾

Ha Izráel ismerte volna a spiritualizmus tanát, mely két részre, testre és lélekre, osztja az embert, s természetesnek találja, hogy míg a test elrohad, a lélek tovább él, e dührohamoknak és lázadó kitöréseknek nem lett volna értelmük. De ezt a gondolatot, mely a görög bölcsesletről indult ki, nem ismerték a zsidó szellem hagyományai. A régi héber írásokban nyoma sincs a jövőbeli megújulásnak vagy megbüntetésnek. Míg a törzs kölcsönös kötelezettségének eszméje élt, természetes volt, hogy nem gondoltak mindenkinek a külön egyéni érdemei szerint való megjutalmazására. Annál rosszabb a jámbor emberre, aki bűnös korban született; a többiekkel együtt el kellett szenvedni neki is a csapásokat, az általános istentelenségi következményeit. Ez a tan; melyet még a patriarchák korának bölcsseitől örökölték, napról-napra tarthatatlan ellenmondásokra vezetett. Már Jób idejében, nagyon megingott; hirdetői, a themani aggod, elmaradt emberek voltak, s az ifjú

¹⁾ Eszter egész könyvéből visszatükröződik a nagy ragszkodás a dinasztia iránt.

²⁾ Baruch apokrif levele Fabriciusnál. C o d. pseud. V. T. II. 147. és köv. old.

Elihu, aki fellépett ellenük, mindjárt első szavával ki nem mondani a valóban forradalmi gondolatot: a bölcsesség nincs többé az öregeknél!¹⁾ Azok folytán az átalakulások folytán, melyeken a világ Nagy Sándor óta átment, a régi themani és mózesi elv még túrhetlenebbé vált.²⁾ Soha Izrael nem volt hívebb a törvényhez s mégis túrnie kellett Antiochus kegyetlen üldözését. Csak egy szónok akadt, aki, a régi, értelmüket vesztett frázisok ismétléséhez szokva, azt merete állítani, hogy e csapásoknak oka a nép hűtlensége.³⁾ Hogyan?! az áldozatokat, kik meghaltak hitükért, a hős Makkabeusokat, az anyát az ő hét fiával, Jehova végkép elfelejti, a sír enyészetének engedi?⁴⁾ A hitetlen és világias szaduceus talán nem riadna vissza e következtetéstől; a tökéletes bölcs, amilyen Socói Antigonos,⁵⁾ talán azt tartaná, hogy nem a jutalmazás reményében kell az erényt gyakorolni, ahogy a rabszolgák teszik, hanem e remény nélkül is erényesnek kell lenni. De a nemzet nagy tömege nem elégedhetett meg ezzel. Némelyek, akik a bölcsészeti halhatatlanság elvét vallották, úgy képzeltek, hogy az igazak élni fognak Isten emlékében, örök dicsőséggel az emberek emlékezetében, s ítélőszéket tartva az istenek fölött, akik üldözték őket.⁶⁾ „Ők

¹⁾ Jób XXXIII. 9. .

²⁾ Megjegyzésre méltó azonban, hogy Sirach fia Jézus szigorúan megtartja. (XVII. 26—28; XXII. 10., 11; XXX. 4. és iöv.; XLI. 1., 2; XLIV. 9.). A bölcsesség könyvének szerzője egészen ellenkező véleményen van. (IV. 1. görög szöveg.).

³⁾ Eszter XIV. 6—7 (apokrif); Baruch apokrif levele (Fabr. C o d. pseud. V. T. II. 147. és köv.).

⁴⁾ Makk. II. könyve VII.

⁵⁾ P i r k é A b o t h. I. 3.

⁶⁾ Bölcsesség könyve II—VI. De r a t i o n i s imperio, melyet Josephusnak tulajdonítanak, 8., 13., 16., 18. Megjegyzendő még, hogy az utóbbi értekezés szerzője a sze-

Isten színe előtt fognak élni;... ők ismertetnek az Isten által,¹⁾ íme, ez a jutalmuk?“ Mások, a farizeusok különösen a feltámadás dogmájához menekültek.²⁾ Az igazak újra életre kelnek, hogy részesüljenek a Messiás uralmában. Újra életre kelnek a saját testükben, s oly világra, melynek ők lesznek a királyai és bírái; tanúi lesznek eszméik diadalának és ellenségeik megaláztatásának.

Izrael régi népénél csak egészen bizonytalan nyomait találjuk ennek az alap-dogmának. A szadduceus, aki nem hitt benne, valóban hű volt az ősi zsidó tanhoz; a farizeus volt az újító, aki a feltámadást hirdette. De a vallásban mindig a szenvedélyesebb párt újít; ez halad előre, ez vonja le a következtetéseket. A feltámadás különben¹⁾, mely'a lélek halhatatlanságától teljesen különböző eszme, természetsszerűleg következett a korábbi tanokból és a nép helyzetéből. Talán Perzsia is járult hozzá bizonyos elemekkel.³⁾ Miután keveredett a messiási hittel s a minden dolgok közeli megújulásának tanával, mindenesetre ez vezetett azokra az apokaliptikus elméletekre, amelyek, anélkül, hogy hitcikkelyek lettek volna (a jeruzsálemi ó-hitű sanhedrin, úgy látszik, nem fogadta el őket), ott keringtek mindenki képkeletében, s rendkívüli forrongást idéztek elő a zsidó világ egyik végétől a másikig. A dogmatikus szigor teljes hiányának tulajdonítható), hogy még ily fontos kérdésben

mélyes megjutalmazás indokát csak másodrangnak tartja. A vértanúk legfőbb ösztönzője a törvény iránt való tiszta szeretet, az az előny, amelyet haláluk a népnek szerez s végül az a dicsőség, mely nevükhöz kapcsolódik. V. ö. a Bölcs, k. IV. 1. és köv.; Eccl. XLIV. és köv.; Jós. Bell. Jud. II., VIII. 10; III., VIII. 5.

¹⁾ Bölcs, k. IV. 1; D e fat. imp. 16., 18 .

²⁾ Makk. II. könyve VII. 9., 14; XII. 43., 44.

³⁾ Theqomp. Diog. Laerti, Proem. 9, Boundehesch XXXI. A feltámadás dogmájának nyomai az Avertában igen kétesek.

is, merőben ellentétes fogalmak megállhattak egymás mellett. Majd meg kellett várni az igaznak a feltámadást;¹⁾ majd mindjárt halála pillanatában megtért Ábrahám kebelébe.²⁾ Majd általános volt a feltámadás,³⁾ majd csak a híveket illette meg.⁴⁾ Majd megújodott földet és új Jeruzsálemet ígért; majd azt, hogy a világegyetem előbb megsemmisül.

Jézus, mihelyt gondolkozni kezdett, abba a forró légkörbe került melyet a fentebb kifejtett eszmék Palesztinában teremtettek. Egy iskolában sem tanították ez eszméket; de azok a levegőben voltak, s már korán áthatották lelkét. Aggályaink, kétségeink sohasem érték el őt. A nazafethi hegy csúcsán, hol mai ember nem ülhet anélkül, hogy ne fogná el nyugtalan érzés sorsa fölött, Jézus számtalanszor ült a legkisebb kétely nélkül. Megszabadulva az önzéstől, bánataink e forrásától, mely mindenáron erényeink megjutalmazását keresteti velünk a síron túl is, csak művére, fajára, az emberiségre gondolt. E hegyek, e tenger, ez azúr ég, a láthatárt övező fensikok, számára nem oly lélek mélabus látomásai voltak, mély a maga sorsáról kérdezi a természetet, hanem egy láthatatlan világnak és egy új égboltnak voltak a biztos szimbólumai áttetsző árnyai.

Sohasem tulajdonított nagy jelentőséget kora politikai eseményeinek, melyeket bizonyára kevésbé is ismert. A Heródesek dinasztiája az övétől annyira más világban élt, hogy kétségkívül csak nevéből ismerte. Nagy Heródes épp azon év körül halt meg, melyben ő született, enyészhetetlen emlékeket hagyva maga után, olyan alkotásokat, melyek még a legelfogultabb utókort

1) Ján. XI. 24.

2) Luk. XVI. 22. V. ö. De rat. imp. 13., 16., 18.

3) Dán. XII. 2,

4) Makk. II. könyve VII. 14.

is rákényszerítik, hogy nevét a Salamoné mellé állítsák, befejezetlen művet mégis, melyet Lehetetlen volt folytatni. Ennek az álnok, világias nagyravágyással eltelt idumeusnak, mikor a vallásharcok útvesztőjébe tévedt;, megvolt az az előnye, amit az erkölcsből kivetkőzött hidegvér és ész adhat szenvedélyes túlbuzgók fölött. Izrael világi birodalmáról szőtt ábrándja azonban, még ha nem is lett volna anachronizmus a világ akkori állapotában, hajótörést szenvedett volna, akárcsak Salamon hasonló terve, magának a nemzetnek a jelleméből eredő nehézségeken. Három fia nem volt egyéb, mint a rómaiak helytartója, akár az indiai rajah-k az angol uralom alatt. Antipater vagy Antipas, Galilea és Perea tetrarchája, kinek Jézus egész életében alattvalója volt, tunya és jelentéktelen fejedelem volt,¹⁾ Tiberius kegyence és talpnyalója,²⁾ kit második felesége, Heródiás,³⁾ gyakran rossz útra vitt. Fülöp, Goloni'tis és Batanea tetrarchája, kinek földjén Jézus sűrűn járt, sokkal jobb uralkodó volt.⁴⁾ Archelaust, Jeruzsálem etnarcháját, Jézus nem ismerhette. Tíz éves lehetett, mikor ezt a gyöngye, jellemtelen és sokszor erőszakos embert Augustus letette. Jeruzsálem tehát önkormányzata utolsó nyomát is elvesztette.⁶⁾ Samariával és Idumeával egyesítve, Judea mintegy függeléke volt Szíria tartományának, ahol Publius Sulpicius Quirinius szenátor, hírneves egykori konzul, volt a császári legátus.⁶⁾ Egész sereg római prokurátor, kik a fon-

¹⁾ Jos. Ant. XVIII., V. 1; VII. 1., 2; Luk. III. 19.

²⁾ Jós. Ant. XVIII. II. 3; IV. 5; V. 1.

³⁾ U. o. XVIII., VII. 2.

⁴⁾ U. o. XVIII., IV. 6.

⁵⁾ U. o. XVII., XII. 2, és B e 11. J u d II. 3.

®) Orelli. I n s c. lat. 3693. sz. Henzen. Suppl. 7041. sz.; Farti praenestini, március 6. és április 28. (A Corpus insc. lat.-ban I. 314., 317.); Borghesi még kiadatlan F a r t e s consularies, 742-ik év; Mommsen, Res gestae

tosabb kérdésekben a szíriai császári legátusnak voltak alárendelve, Coponius, Marcus Ambivius, Annius Rufus, Valerius Gratus, s végül (időszámításunk 26-ik évében), Pontius Pilátus következett egymás után,¹⁾ azon fáradozva szakadatlan, hogy elfojtsák a vulkánt, amely lábuk alatt forrongott.

A folytonos zendülések, melyeket a mózes-hit vakbuzgó hívei szítottak, valóban szüntelenül nyugtalanították az egész idő alatt Jeruzsálemet.²⁾ A pártütő halála biztos volt; de ha a törvény sértetlensége forgott szóban, vágyakozva keresték a halált. Leszaggatni a sasokat, lerombolni a Heródesek által emelt emlékműveket, mélyeknél nem mindig tartották be a mózesi parancsokat,³⁾ elpusztítani a prokurátorok fogadalmi tábláit, melyeknek feliratait bálványimádás foltjai szennyezték be:⁴⁾ örökös kísértés volt e vakbuzgók számára, kik a rajongás oly fokára jutottak, mely már számba sem veszi az életet. Juda, Saripheus fia és Mátyás, Margaloth fia, két híres törvénytudó, merész pártot szervezett, mely támadta a fennálló rendet, s amely megmaradt kivégeztetésük után is.⁵⁾ Hasonló mozgalom tartotta izgalomban a szamaritánusokat is.⁶⁾ Aligha voltak a „Törvényinek valaha is lángolóbb követői, mint akkor, amikor már élt az, aki arra született, hogy lángeszének és

divi Angus tí, 111. és köv. oldalak. V. ö. Tac. Ann. 1. 30; HL 48; Strabon XII., VI. 5.

¹⁾ Jos. Ant. XVIII.

²⁾ Jós. Ant. az egész XVII. és XVIII. könyv, és a B. J. I. és II. könyve.

³⁾ Jos. Ant. XV.. X. 4; B. J. I., XXXIII. 2. és köv. V. ö. Enoch könyve XCVII. B. 14.

⁴⁾ Philo, Leg. ad C a i u m, 38. §.

⁵⁾ Jos. A nit. XVII., VI. 2. és köv.; B. J. I. XXXIII. 3. és köv.

⁶⁾ Jos. Ant. XVIII., IV. 1. és köv.

nagy lelkének egész erejével eltörölje azt. Kezdek feltűnni a „zelóták“, (*Kenuim*) vagy „sicarius“-ok, hívő gyilkosok, kik feladatukul tűzték ki, hogy megölnek mindenkit, aki előttük Törvény ellen vét.¹⁾ A thaumaturgok, egy egész más szellem képviselői, kiket isteni személyeknek tekintettek, hitelre találtak, azon parancsoló szomjúság folytán, melyet a század a természetfölötti és isteni iránt érzett.²⁾

Sokkal nagyobb hatással volt Jézusra a goloniti, vagy galileai Juda mozgalma. Az összes terhek között, melyeknek Róma újabban elfoglalt tartományai alá voltak vetve, a census volt a legnépszerűtlenebb.³⁾ Ez a rendszabály, mely mindig meghökkenti a nagy központi közigazgatások terheihez nem szokott népeket, különösen gyűlöletes volt a zsidók szemében. Már Dávid alatt látjuk, hogy egy népszámlálás heves kifakadásokat és a próféták részéről fenyegetéseket vált ki.⁴⁾ Az összeírás valóban az adó alapja volt; az adó pedig, a tiszta theokrácia fogalmai szerint, csaknem istentelenség volt. Isten lévén az egyetlen, akit az embernek el kell ismernie, tizedet fizetni egy világi uralkodónak, szinte annyi, mint Isten”székébe helyezni őt. A zsidó theokrácia, mely teljesen idegenül állott az állam eszméjéhez, végső következtetésül ebből azt vonta le, hogy megtagadott minden polgári társadalmat és minden kormányzatot. A közpénztárak pénzét lopott pénznek tartották.⁵⁾ Quirinius

¹⁾ Mischna, Sanhedrin, IX. 6; Ján. XVI. 2; Jos. B. J. IV. könyv és köv.

²⁾ Apost. csel. VIII. 9; a 11-ik versből gyanítani lehet, hogy Simon, a Bűbájos, Jézus idejében már híres volt.

³⁾ Claudius beszéde, II. tábla vége fölé. De Boissicu, Insc. ant. de Lyon, 136-ik oldal.

⁴⁾ Sámuel II. könyve XXIV.

⁵⁾ Babil. talmud, Baba Kama 113. a; Sabbath 33. b.

népszámlálása (a keresztény időszámítás 6-ik évében) erősen felszította ezeket az eszméket s inágy forrongást idézett elő. Az északi tartományokban zendülés tört ki. Egy Juda nevű férfin, a Tiberias-tó keleti partján fekvő Gamala városából, s egy Sadok nevű farizeus, kik az adó törvényességét tagadták, népés iskolát alapítottak, mely nemsokára nyílt lázadásra vezetett.¹⁾ Az iskola alapvető tanítása voltj, hogy senkit sem szabad „Úr“-trak nevezni, mert ez a cím egyedül Istent illeti m[^]g, s hogy a szabadság előbbvaló az életnél is. bizonyára még más tanai is vóltak dudának, melyeket Josephus, ki mindig vigyáz rá, nehogy ártson hitsorsosainak, szándékosan hallgat el; különben nem lehetne megérteni, hogy egy ilyen egyszerű eszméért a zsidó történetíró helyet juttasson neki nemzeté bölcselői sorában, s egy negyedik iskola megalapítójául tekintse, mely hasonló volt a farizeusok, szadduceusok és, essenusok iskolájához. Juda nyilván egy messiási gondolattal eltelt galileai felekezet feje volt, mely végül politikai mozgalommá vált. Coponius prokurátor eltiporta a goloniták lázadását, de az iskola megmaradt s megtartotta fejeit. Menachemnek, az alapító fiának s rokonának, valami! Eleázárnak, vezetése alatt, erősen resztvettek a zsidóknak a rómaiak ellen vívott utolsó harcaiban.²⁾ Jézus talán látta Judát, ki a zsidó forradalmat az övétől oly eltérően fogta fel; mindenesetre ismerte iskoláját, s valószínűleg az ő tévedésének visszahatásakép mondotta ki az elvet: adjátok meg a császárnak}, ami a császáré. A bölcs Jézus, távol

¹⁾ Jos. Ant. XVIII. I. 1., 6; B. J. II, VIII. 1; Apóst, csel. V. 37. Goloniti Juda előtt az Apost. csel, egy más izgatok Theudast, említenek, ez azonban anachronizmus: Theudas lázadása Kr. titán 44-ben történt. (Jos. A n t XX., V. 1.)

²⁾ Jos. B. J. II. XVII. 8. és köv.

minden lázadási szándéktól, okult elődje hibáján, s más felszabadulásról álmódott.

Galilea tehát olyan volt, mint egy óriási olvasztókemence, melyben fortyogva hullámzottak a legkülönbélebb elemek.¹⁾ Az élet rendkívüli megvetése, vagy helyesebben, a halál után való vágyakozás volt a következője ezeknek a forrongsoknak.²⁾ A tapasztalás mit sem ér a vakbuzgó mozgalmakban. Algírban, a francia megszállás első éveiben, minden tavasszal támadtak rajongók, kik sebezhetetlennek mondták magukat, akiket Isten küldött a hitetlenek elűzésére; a következő évben, halálukat már elfelejtették), s követőik éppúgy hitre találtak. A római uralom), noha nagyon szigorú volt, még nem gyötörte minden ok nélkül alattvalóit, s sok szabadságot engedett nekik. Ezek az óriási, durva uralmak), melyek iszonyatosak a megtorlásban, sohasem voltak olyan gyanakvónk, mint azok, amelyek, valamely dogmát őriznek. Mindent a maga útjára eresztettek, míg csak azt nem hitték, hogy itt az ideje a beavatkozásnak. Vándorpályája alatt, sohasem tapasztaljuk, hogy a rendőrség csak egyszer is alkalmatlankodott volna Jézusnak. Ez a szabadság, s ezenfelül a szerencse, hogy Galilea sokkal kevésbé volt beleszorítva a farizeus szőrszálhasogatás béklyóiba, nagy fölényt biztosított ennek a vidéknek Jeruzsálem fölött. A forradalom, vagy más szóval, a messiási eszme, izgalomban tartott itt minden lelket. Azt hitték, a nagy megújulás előestéjén állanak; a különböző értelmezésekkel kiforgatott írás tápot nyújtott a legvérmesebb reménységekre. Az Ó-Szövetség legegyszerűbb iratainak minden sorában ígérte

¹⁾ Luk. XIII. 1 Judának, Ezékiás fiának, galileai mozgalmak. úgy látszik, nem volt¹ vallási jellegű; vagy talán Josephus eltitkolja. (Arat. XVIII, X. 5.)

²⁾ Jos. Ant. XVI, VI. 2, 3; XVIII, I. 1.

és mintegy programját látták a jövődő birodalomnak, mely meghozza a békét az igazaknak, s örökre megpecsételi Isten művét.

Ez a két ellentétes célú és szellemű pártra való oszítás erkölcsi szempontból mindig termékeny volt a zsidó nemzetre. Minden, nagy feladatokra rendelt népnek egy-egy kis világnak kell lennie, mely magába zárja az ellentétes sarkpontokat. Görögországban néhány mérföldre volt egymástól Spárta és Athén, melyek a felületes szemlélő szemében ellenlábásoknak tűnnek, valójában azonban vetélkedő nővérek voltak, kiknek szükségük volt egymásra. Ugyanígy volt Júdeában is. Az északi rész fejlődése, noha bizonyos tekintetben nem is volt oly fényes, mint a Jeruzsálemé, egészben véve sokkal termékenyebb volt; a zsidó nép legéleterősebb megnyilvánulásai mindig onnan eredtek. A természet iránt való érzék teljes hiánya, mely bizonyos szárazságra, szűkeblőségre és nyersességre vezetett, hatalmas, de komor, sivár és visszataszító jelleget kölcsönzött a tisztán jeruzsálemi alkotásoknak. Ünnepeyes tudósaival, izetlen írásmagyarázóival, képmutató és epés ájtatoskodóival Jeruzsálem sohasem hódította volna meg az emberiséget. A szende Szulamithot, az alázatos kánai nőt, a szenvedélyes Magdolnát, Józsefet, a jóságos nevelőatyát, Szűz Máriát észak adta a világnak. Egyedül észak teremtette meg a kereszténységet; Jeruzsálem, ellenben, a konok judaizmus igazi hazája, a judaizmusé, melyet a farizeusok alapítottak, a Talmud rögzített meg, s amely áthatolva a középkoron, eljutott hozzánk.

*

Része van benne az elragadó természetnek, hogy ez a kevésbbé zord, ha szabad mondanom, kevésbbé fanyarul egyistenségi szellem kialakult, mely kedves és

idilli színt adott Galilea mindem álmódózásának. A Jeruzsálemmel szomszédos vidék talán a világ legszomorubb földje. Galilea viszont zöld, árnyas, mosolygó tartomány volt, az Énekek Énekének és a Szerelmesek dalainak igazi hazája.¹⁾ Márciusban és áprilisban, egyetlen sűrű virágszőnyeg a mezői, páratlanul friss színekkel. Az állatok kicsinyek, de rendkívül bájosak. Karcsú, fürgé gerlicék, kék rigók, oly könnyedek, hogy a fűszál sem hajlik meg alattuk, búbos pacsirták, melyek csaknem az utas lábai elé telepednek, élénk, szelidszemű kis pataki békák, szemérmes és komolytartású gólyák, minden félelem nélkül tűrik, hogy az ember közeledjék hozzájuk, sőt szinte hívják is. Sehol a világon, nem összhangzatosabbak a hegyek, s nem sugallnak magasztosabb gondolatokat. Jézus bizonyára, különösen szerette őket. Isteni pályájának legfontosabb eseményei a hegyeken játszódhatnak le; itt érzett leginkább ihletést;²⁾ itt voltak titkos társalgásai a régi prófétákkal, s itt mutatkozott tanítványainak már megdicsőülten.³⁾

Ez a kedves tartomány, mely mia, a borzasztó elszegényedés folytán, melyet az izlám az emberi életre hozott, annyira szomorú és szívszaggató, de ahol még

¹⁾ Jos. B J. III., III. 1. Ne tévesszen meg bennünket az a borzasztó állapot, melyben az ország, különösen a Tibériás-tó környéke, ma van. Ezek a most kiiaszott tartományok egykor igazi földi paradicsomok voltak. Tibériás fürdői, ahol ma rémes időzni, hajdan Galilea legszebb helyei voltak. (Jós. Ant. XXIII., XVII. 3.). Josephus dicséri (Bell. J u d. III., X. 8.) a Genezareth-síkság, szép fái, holott most nincs rajta egyetlenegy sem. Antonius vértanú 600 körül, tehát ötven évvel a muzulmán betörés előtt, Galileát még gyönyörű ültetvényekkel gazdagon találja, s termékenységét Egyiptoméhoz hasonlítja (Itin. 5. §.).

²⁾ Máté V. 1; XIV. 2; Luk. 12.

³⁾ Máté XVII. 1. és köv.; Márk IX. 1. és köv.; Luk. IX.

minden, amit az ember nem tudott elpusztítani, szabadságot, szelidséget, gyöngédséget lehel, Jézus idejében úszott a jólétben¹ és vidámságban. A galileaiakat erélyes, bátor és dolgozó embereknek tartották.¹⁾ Tiberias kivételével, melyet (a 15-ik év körül) Antipas, Tiberius tiszteletére, római stílusban építtetett,²⁾ Galileának nem voltak nagy városai. Az ország mindamellett igen népes volt, tele kis városokkal és nagy falvakkal, jól megművelve mindenütt.³⁾ A romok, melyek hajdani fényéből maradtak, földmives-népre mutatnak, mely a művészet iránt semmi fogékonysággal nem bírt, fényűzésre keveset adott, a forma szépségei iránt közönyös volt, tisztán eszményeinek élt. A mezők bővelkedtek friss vizekben és gyümölcsökben; a nagy majorságokat szőlőtők és fügefák árnyékolták; a kertek valóságos citrom-, gránátalma- és narancsligetek voltak.⁴⁾ A bor, az után ítélve, amit a zsidók még ma is szűrnék a Safed-hegyén, kitűnő volt, bőven is élvezték.⁵⁾ Ez a derűs és könnyen kielégíthető élet nem vezetett a mi parasztjaink nyers anyagiasságára, a gazdag Normandia vaskos örömeire, vagy a flamandok nehézkes tréfáira. Az élet itt étheri álmokká szelleműit, a költői miszticizmus különös fajává, mely egybekapcsolja az eget és a földet. Hagyjátok a

¹⁾ Jos. B. J. HL. HL 2.

²⁾ Jos. An ti XVIII, II. 2; B. J. IL, IX. 1; V i t a 12., 13., 64.

³⁾ Jos. B. J. HL, III. 2.

⁴⁾ Nazareth környékének némely kis része fogalmat nyújthat róla. V. ö. Antonius vértanú id. helyét¹. Tyrus tartomány délü részében (a régi Aser-törzjsnel) a nagy majorságok külsőre még jó karban vannak. A régi Palesztinai földmivelés nyomai különben, a sziklákba vájt mellék-épületekkel (csűrök, présházak, magtárak, jászolok, malmok, stb.) lépten-nyomon élőkbe tűnnek.

⁵⁾ Máté IX. 17. XI. 7.. 19; Márk II. 22; Luk. V. 37; VII, 34; Ján II. 3. és köv.

zord Keresztelőt az ő judeai pusztájában¹, hirdetni a vezeklést, dörögni untalan, sáskákkal élni a sakálók között. Miért böjtlőnének a vőfélyek, mikor a vőlegény velük van? Az öröm része lesz Isten országának. Nem az alázatos szívüeké, a jóakarata emberek leánya-e ő?

- * 1

A sarjadó kereszténység egész története így egy gyönyörű pásztorkölteménnyé vált. A Messiás a nászlakomákon, a vétkes nő és a jó Zacheus, az ünnepség meghívott vendégei és Isten országának alapítói, mint lakodalmas menet: ez az, amit Galilea merészelt s ami sikerült is neki. Görögország a szobrászat és költészet alkotásai-
ban elragadó képeket ábrázolt az emberi életből, de mindig mélyebb háttér és távolabbi láthatár nélkül. Itt nincs márvány, nincsenek kitűnő munkások, finom és kiművelt nyelv. De a népképelet e nyers állapotában Galilea mégis csak a legmagasztosabb eszményt teremtette meg; mert idillje mögött az emberiség sorsa lüktet s a fény, mely beragyogja képét, Isten országának napja.

Ebben a mámorító környezetben élt és növekedett Jézus. Gyermekkorától fogva majdnem minden évben elmeint Jeruzsálembe az ünnepekre.¹) Ez a zarándoklás különösen kedves ünnepség volt a vidéki zsidók számára. A zsoltárok hosszú sora volt arra szentelve, hogy megénekelje az ilyen családi körben megtett ut boldogságát,²) amint tavasszal több napon át hegyeken, völgyeken keresztül mennekj, eltelve mindnyájan a reménytől, hogy meglátják Jeruzsálem fényét, érzik a szent csarno-

¹) Luk. II. 41.

²) Luk. II. 42—44.

kok borzongatását s a testvéries együttlét örömeit.¹⁾ Jézus e zarándok-útjain rendszerint ugyanazt az utat használta, melyet Qineán és Sichemen keresztül²⁾ ma használ az ember. Sichemtől Jeruzsálemig nagyon nehéz az ut. De a silo-i és bethel-i régi sze'nt helyek, melyek mellett vezet, ébren tartják a lelket. *Ain-el-Haramieh*, az utolsó pihenő,³⁾ bájos, szomorú hely, s kevés benyomás ér fel azzal, mint amit itt érzünk, mikor éjszakára szállást ütünk. A völgy szűk és sötét; fekete víz csorog a szegélyező sziklákból, melyekbe sírok vannak vájva. Úgy hiszem, ez az a „Könnyek völgye“, vagy a szivárgó vizek völgye, melyet az ut egyik állomásaként a gyönyörű LXXXIV-ik zsoltár megénekel,⁴⁾ s amely a közép-kor szelíd és szomorú miszticizmusában az élet jelképe lett. Másnap korán reggel Jeruzsálembe érünk; ez a reménység még ma is lelket önt a karavánba, megrövidíti az estét s megédesíti az álmat.

Ezek az utak, melyeken az egybegyült nemzet kicserélte gondolatait, s amelyek majd mindenkor nagy mozgalmak megindítói voltak, érintkezésbe hozták Jézust népe szellemével, s kétségkívül élénk ellenszenvet keltettek már benne a zsidóság hivatalos képviselőinek hibái iránt. Mondják, hogy másik iskolája már kezdetben a pusztá volt, s hogy hosszú időket töltött el ott.⁵⁾ De az az Isteni, akit ott talált, nem az ő Istene volt. Legfeljebb a

¹⁾ Lásd különösen a LXXXIV.. CXXII. és CXXXIII-ik zsoltárt.

²⁾ Luk. IX. 51—53; XVII. 11; Ján IV. 4; Jos. Ant. XX. VI. 1; B. J. II., XII. 3; Vita 52. A zarándokok egyébként gyakran Perea felé vették útjukat, hogy kikerüljék Samariát, ahol veszélyeknek voltak kitéve. Máté XIX. 1; Márk X. 1

³⁾ Josephus szerint (Vita 52.) az út három napig tartott, de Sichemtől Jeruzsálemig rendszeren két részre kellett osztani.

⁴⁾ A Vulgate szerint LXXXIII. 7-ik vers.

⁵⁾ Luk. IV. 42; V. 16.

Jób Istene, szigorú és rettenetes, aki nem szerez elégtételt senkinek. Néha eljött a sátán is megkísérteni. Ilyenkor visszatért drága Galileájába, hol feltalálta újra mennyei Atyját, a zöld halmok és kristálypatakok között, a gyermekek és asszonyok csapatai körében, kik örömtelt lélekkel és szívükben az angyalok énekével várták Izráel üdvét.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Jézus első mondásai. — Eszméi az Isten-atyáról és a tiszta vallásról. — Első tanítványai.

József meghalt, mielőtt még fia a legcsekélyebb nyilvános szerephez jutott volna. Mária maradt így a család feje, s ez magyarázza meg, miért nevezték fiát legtöbbször „Mária fiá“-nak,¹⁾ mikor meg akarták különböztetni számos névrokonától. Úgy látszik, hogy férje elhalálózásával idegenül érezte magát Názárethbemi és visszatért Kána-ba (Cana),²⁾ ahonnét származhatott. Kána³⁾ kis város volt, Nazarethtől két vagy két és fél órányira), az asochis-i síkot⁴⁾ északról környező hegyek lábánál. A kilátás itt nem oly fenséges, mint Nazarethben, de kiterjed az egész síkságra, s rendkívül festőién záródik le a názárethi hegyeknél és sephorisi halmoknál. Jézus, úgy látszik, egy ideig itt lakott. Valószínűleg itt

¹⁾ Márk kifejezése. VI. 3. V. ö. Máté XIII. 55; Márk nem ismerte Józsefet. János és Lukács ellenben jobban szeretik a „József fia“ kifejezést. Luk. III. 23; IV. 22; Ján. I. 45; IV. 42.

²⁾ Ján. II. 1; IV. 46. Egyedül János tud erről.

³⁾ Helytállónak tartom azt a nézetet, mely a galileai Kánát azonosítja K a n a-e l-D j e l i l-lel. Lehet azonban érveket felhozni a Nazarethtől egy vagy másfél órányira fekvő K e f r e n n a mellett is.

⁴⁾ Most e l - B u 11 o.

telt el ifjúságának egy része, s ide fűződnek első megnyilatkozásai.¹⁾

Atyja mesterségét, az ácsmesterséget folytatta.²⁾ Ebben semmi lealacsonyító, vagy bántó nem volt. A zsidó szokás megkövetelte, hogy a szellemi munka embere is tanuljon valami kézi foglalkozást. A leghíresebb tudósoknak is volt mesterségük;³⁾ Szent Pál, aki oly gondos nevelésben részesült, sátoresztítő volt.⁴⁾ Jézus sohasem nőszült meg. Szeretetének egész erejét arra fordította, amit mennyei hivatásának tekintett. Az a rendkívül gyöngéd érzés, amelylyel a nők iránt viseltetett,⁵⁾ nem vált el cseppet sem attól az egész lényét betöltő odaadástól, amelylyel eszméjének hódolt. Mint Assisi Ferenc és Salesi Ferenc, ő is úgy bánt a nőekkel, akik vele egy műért lelkesültek, akár a nővéreivel; neki is megváltak a Szent Klárái, Chantal Franciskái. Csak-hogy valószínű, hogy ezek inkább szerették őt, mint művét; kétségkívül jobban szerették, mint amennyire ő szeretett. Így, mint gyakran megtörténik fenkölt természetűekkel, szívének szerelmi vágya végtelen) szelíd-séggé, mindent átölelő gyöngédséggé, egytetemes bájjá változott. Bizalmas és szabad, de teljesen erkölcsös viszonyai kéteshirű nőekkel, ugyanabban a szenvedélyben lelik magyarázatukat, amelylyel Atyja dicsőségén csüggött, s amely bizonyos féltékenységet keltett benne minden szép teremtmény iránt, amely azt gyarapíthatta volna.⁶⁾

1) Ján. II. II; IV. 46. Egy-két tanítványa Kánából való volt. Ján. XXI. 2; Málté X. 4; Márk III. 18.

2) Márk VI. 3; Justin, Dial, cum T r y p h. 88.

3) Például: „Rabbi Johannán, a csizmadia; Rabbi Izsák, a kovács.

4) Apóst esel. XVIII. 3.

5) Lásd alább a XIII-ik fejezetben.

6) Luk. VII. 37. és köv.; Ján. IV. 7. és köv.; Vili. 3. és köv.

Milyen volt Jézus belső fejlődése életének ebben a homályos szakában? Milyen elmékedésekkel lépett a próféták útjára? Nem tudni, mivel története csak foszlányos elbeszélésekben s pontos időrend nélkül, jutott el hozzánk. De az élő lények fejlődése mindenütt ugyanaz, s nem kétséges, hogy az olyan hatalmas egyéniség kibontakozása is, mint a Jézusé, nagyon szigorú törvényeknek engedelmesskedett. Az istenségről való magas fogalma, melyet nem a zsidóságból merített, s amely, úgy látszik, teljesen az ő nagy lelkének alkotása, szinte forrása egész erejének. Itt van leginkább helye, letennünk a megszokott nézetekről és mellőznünk azokat a vitákat, melyekkel alacsony szellemek vesződnek. Hogy jól megérthessük Jézus hitének sajátját, el kell tekintenünk mindattól, ami közénk és az evangélium közé ékelődött. A deizmus és pantheizmus a teológia két sarkpontjává lett. A scolastica hitvány vitái, Descartes szellemi sivársága, a XVIII-ik század mély vallástalansága, — melyek lekisebbítették Istent, s mintegy korlátozták azzal, hogy kiküszöböltek fogalmából mindent, ami nem ő — az újkori racionalizmus kebelében elfojtották az istenség minden termékeny érzését. Ha Isten valóban rajtunk kívül álló meghatározott lény, akkor az, aki azt hiszi, hogy különös viszonyban áll Istennel, „lát-nok“; s minthogy a természettant és élettani tudományok megmutatták, hogy minden természetfölötti látomás csalódás, a csak valamennyire is következetes deistának lehetetlenség megértenie a múlt nagy vallásait. A pantheizmus, amely az isteni személyiséget tagadja, szintén a lehető legmesszebb van a régi vallások élő Istenétől. Vájjon azok a férfiak, akiknek a legmagasztosabb fogalmuk volt Istenről, Cakya-Muni, Plato, Szent Pál, Assisi Szent Ferenc, Szent Ágoston, izgalmas életük némely órájában deistáik vagy pantheisták voltak-é?

Nincs értelme az ilyen kérdésnek. Isten¹ létének fizikai és metafizikai bizonyítékai közönyösen hagyták volna őket, ők az istenséget saját magukban érezték. Isten igaz fiainak e nagy családjában Jézust az első hely illeti meg. Jézusnak nincsenek látomásai; Isten nem úgy szól hozzá, mint rajta kívül álló valakihez; Isten benne van; egynek érzi magát Istennel, s szívéből meríti azt, amit Atyjáról mond. Isten kebelében él s folytonos érintkezésben van vele: nem látja, de hallja őt, anélkül, hogy Mózes mennydörgésére és égő bokrára, Jób kinyilatkoztató zivatarára, a régi görög bölcsek orákulumára, Sokrates házi istenére, vagy Mohamed Gábor angyalára volna szüksége. Szent Teréz képzelődése és hallucinációja például, itt szóba sem jöhet. A perzsa aszkéták, a sofi-k mámorai, mikor azonosnak kiáltják ki magukat Istennel, szintén egészen más. Jézus pillanatra sem mondja ki a szentségtörő gondolatot, hogy ő Isten. Azt hiszi, hogy közvetlen viszonyban van Istennel, Isten fiának hiszi magát. Az Istenről való legmagasztosabb tudat, ami csak valaha élt az emberiség kebelében, a Jézusé volt.

Megérthetjük másrészt, hogy Jézus ilyen lelki hajlamok mellett semmikép sem lehetett oly szemlélődő gondolkozó, mint Cakya-Muni. Mi sem áll távolabb a scolastikus teológiáitól, mint az evangéliumi.¹⁾ A görög egyház-atyák elmékedései Isten lényegéről, egészen más szelleműek. Közvetlenül úgy fogni fel Istent, mint Atyát, ez Jézus egész teológiája. S ez nem volt nála elméleti

¹⁾ Azok a beszédek, amelyeket a negyedik Evangélium Jézus szájába ad, már magukban foglalják a teológia csiráját. Mivel azonban ezek a beszédek világos ellentétben állnak a synopticus evangélium-beliéekkel, melyek az eredeti logiákkal kétségkívül azonosak: az apostoli történelem okmányai, s nem Jézus életének okmányai gyanánt kell felfognunk őket.

alapelv, többé-kevésbé bebizonyított tan, melyet rá akart volna erőszakolni másokra. Nem bocsátkozott tanítványai előtt fejtegetésekbe,¹⁾ nem kívánt tőlük megértető figyelmet. Nem nézeteit hirdette, hanem önmagát. A legnagyobb és legönzettelenebb lelkek, emelkedettségük mellett is, gyakran tanúsítják azt a folytonos önmegfigyelést és rendkívüli érzékenységet, mely általában a nők tulajdonsága.²⁾ Meggyőződésük, hogy Isten bennük váms örökösen velük foglalkozik, oly erőt, hogy nem félnek nyíltan kimutatni; a mi tartózkodásunk, mások véleménye iránt való tiszteletünk, mely különben egyik oka gyengességünknek, nem alkalmazható rájuk. Ez a túlhajtott öntudatosság nem önzés; mert az ilyen, eszméiktől áthatott emberek könnyű szívvel feláldozzák életüket, hogy megpecsételjék alkotásukat: az énnék a felkarolt tárgygyal való azonosítása ez, a végső határig túlozva. Azok szemében, akik az új jelenségben csak az alapító személyes képzeletét látják, nem (egyéb kevélységnél; azok szemében azonban, kik a következményeket nézik, Isten ujja. Az örült közel jár itt az ihletetthez; csakhogy az örült sohasem ér célt. Sohasem sikerült még az elme-háborodásnak komoly hatást gyakorolnia az emberiség útjára.

Jézus kétségkívül nem egyszerre jutott el az önbecsülésnek erre a magas fokára. Valószínű azonban, hogy már első lépésénél úgy tekintette magát, mint aki a fiú viszonyában van Istennel. Ebben rejlik az ő nagy eredetisége; itt tér el teljesen fajától.³⁾ Sem a zsidó, sem

¹⁾ Lásd: Máté IX. 9. és más hasonló elbeszéléseket.

²⁾ Lásd például: Ján. XXL 15. és köv.

³⁾ Philo szép lelke itt is, mint annyi más ponton, találkozott Jézuséval. De confus. ling. 14. §.; De mi gr. Abr. 1. De somniis, II. 41 §.; De agric. Noé, 12. §.; De mutatione nominum, 4. §. Philo azonban, szellemére nézve, ailig zsidó.

a muzulmán nem fogta fel soha a szeretet e gyönyörű theológiáját. Jézus Istene nem az a rettenetes Úr, ki megöli, ha akarja, elkárhoztat, ha akarja, megment, ha akarja. Jézus. Istene a mi Atyáink, őt halljuk, mikor egy halk lehellet szól bennünk: „Atyám“.¹⁾ Jézus Istene nem az a részrehajló zsarnok, aki Izráelt népéül választotta, s azt védi mindenkivel szemben. Az emberiség Istene ő. Jézus sohasem lesz oly hazafi, mint a Makkabeusok, vagy oly theokrata, mint a goloniti Juda. Merészen felülemelkedve! nemzete előítéletein, azt a tant alapítja meg, hogy Isten a mindenség atyja. A Goloniti azt vallotta, hogy inkább meg kell halni, semmint Istenen kívül mást „Urnák“ nevezni; Jézus megadja e nevet bárkinek, aki igényt tart rá}, s Isten számára sokkal kedvesebb nevet tartogat. Míg a földi hatalmasságok iránt, kik szemében az erőszakot képviselik, gúny teljes tiszteletet tanúsít, megteremti a legfőbb vigaszt, az Atyához való menekvést, ki mindenki számára ott van a mennyben, Isten igazi országát, melyet mindenki szívében hordoz.

Ez a név: „Isteni országa“, vagy „mennyei birodalom“,²⁾ volt Jézus kedvenc kifejezése arra az átalakulásra, melyet ő hozott a világra.³⁾ Mint majdnem az összes messiási kifejezések, ez is a Dániel könyvéből származik. E rendkívüli könyv szerzője szerint, a négy pusztulásra szánt birodalmat egy ötödik fogja követni,

¹⁾ Szent Pál, ad G a l a t a s, IV. 6.

²⁾ A kor rabbinus nyelvén a „menny*4 szó egyjetentésű az „Isten“ névvel, melynek kiejtését kerülték. V. ö. Máté XXI. 25; Luk. XV. 18; XX. 4. ,

³⁾ A kifejezés a synopticus evangéliumoknak az Apostolok cselekedeteinek, Szent Pál leveleinek minden lánján visszatér. Hogy Szent Jánosnál csak egyszer fordul elő (III. 3. és 5.), ez onnan van, hogy a negyedik evangéliumban idézett beszédek távolról sem az igazi szavai Jézusnak.

mely a Szentek országa lesz s örökre fennmarad.¹⁾ Isten e földi uralma természetesen a legkülönfélébb magyarázatokra adott alkalmat. A zsidó theológia számára „Isten országa“ legtöbbször nem egyéb, mint maga a judaizmus, az igazi vallás, az egyisten-hit, a jámborság.²⁾ Élete utolsó szakában Jézus azt hitte, hogy e birodalom a világ hirtelen megújhedása útján anyagiasán megvalósul. De kétségkívül nem ez volt első eszméje.³⁾ A csodálatos erkölcs, melyet az Isten-anya fogalmából levőin, nem a rajongóé, aki közel hiszi a világ végét, s önsanyargatással készül a lázalmas katasztrófára; hanem oly világé, mely élt és élni akar. „Isten országa bennetek vagon“, mondta azoknak, akik mindenáron külső jeleket kerestek.⁴⁾ Az isteni uralom anyagias felfogása csak felhő volt nála, múló tévedés, melyet elfelejtett a halál. Az a Jézus, aki Isten igazi országát, a szelídek és szegények országát megalapította, az első napok Jézusa volt,⁵⁾ a szűzi és zavartalan napoké, mikor Atyjának hangja tisztább csengéssel visszhangzott még lelkében. Volt akkor néhány hónap, egy esztendő talán, amikor Isten valóban a földön tartózkodott. Az ifjú ácsmester hangja hirtelen rendkívüli szelídre lágyult. Végtelen bájta lehelt a lényre, s akik azelőtt látták, nem ismertek

¹⁾ Dán. II. 44; VII. 13., 14., 22., 27.

²⁾ Mischna. Berakó th II. 1, 3; Jems. talmud, Berakó th II. 2; Kidduschin I. 2; Babil. talmud, Berakó th 15. a; Mekilta 42. b; Siphra 170. b. A Midraschim-ban gyakran előfordul a kifejezés.

³⁾ Máté VI. 33; XII. 28; XIX. 12; Márk XII. 34; Luk. XII. 31.

⁴⁾ Luk. XII. 20—21.

⁵⁾ A synopticusok az Apokalipszisnek az Ember Fiáról szóló nagy elméletét a Kínszenvedések elbeszélését megelőző fejezetekben adják elő. Az első prédikációk, különösen Máténál, egészen erkölcsiek.

rá.¹⁾ Még nem voltak tanítványai, s a köréje gyűlt kis csoport nem volt még sem felekezet, sem iskola; de már érezni lehetett egy közös szellemet, szelíd és átható valamit. Szeretetremlő egyénisége és kétségkívül elbájoló arca,²⁾ amilyen olykor fellelhető a zsidó fajban, szinte varázskört vont köréje, melyből e jólelkű és gyermeketeg emberek közül szinte senki sem menekülhetett.

A paradicsom valóban leköltözött volna a földre, ha az ifjú mester eszméi nem haladták volna jóval túl a közepes jósnak azt a fokát, amelyen felül nem lehetett még emelni az emberi nemet. Az embereknek, Isten fiainak, testvériségét s a belőle folyó erkölcsi következményeket rendkívül finom megérzéssel fejtették ki. Mint korának többi rabbija, Jézus sem szerette a hosszas okoskodásokat; velős és kifejező, olykor rejtélyes és furcsa mondásokba foglalta tanítását.³⁾ Mondásainak némelyikét az Ó-Szövetség könyveiből vette. Mások ismét ujabbkori bölcsék, különösen Socoi Antigones, Sirach-fia Jézus és Hillel gondolatai voltak, melyek nem elmerült tanulmányok útján, hanem mint gyakori példabeszédek jutottak el hozzá. A zsinagóga gazdag volt szerencsés mondásokban, melyek az élő példabeszéd-irodalom égy fajtáját alkották.⁴⁾ Jézus magáévá tette majdnem az egész szóbeli tanítást, de magasztosabb

¹⁾ Máté XIII. 54. és köv.; Márk VI. 2. és köv.; Ján. VI. 42.

²⁾ A Jézus rútságáról szóló hagyomány (Justin, Dial. cum Tryph. 85., 88.. 100.) abból az óhajtásból származik, hogy egy vélt messiási vonást megvalósítva lássanak benne.

³⁾ Máté logiái egybekapcsolnák több mondást, hogy hosszabb beszédeket alkossanak belőlük. A töredékes forma azonban az összeforrasztás ellenére is érezhető.

⁴⁾ A kor zsidó tudósainak mondásai a Pirke Aboth című kis könyvben vannak összegyűjtve.

szellemmel telítette.¹⁾ A Törvény- és a régiék-szabta kötelességeken túllépve, tökéletességet követelt. Az alázatosság, megbocsátás), könyörületesség, önmegtagadás, önmaga iránt való szigor, mindazok az erények, melyeket joggal nevezünk keresztényeknek, ha azt akarjuk ezzel mondani, hogy valóban Krisztus hirdette őket, már csirájukban benne voltak első tanításában. Az igazságot illetően megelégedett az elterjedt mondás ismétlésével: „Amit nem akarsz magadnak, ne tedd másnak sem“.²⁾ De ez a régi bölcsesség, mely még mindig önző, nem elégítette ki. Elment a végletekig:

„Aki megüti jobb orcádat, fordítsd neki a másikat is. És annak, ki veled pörbe akar szállani és köntösödöt elvenni, engedd neki a palástot is“.³⁾

„Ha jobb szemed megbotránkozottat téged, vájd ki azt és vesd el magadtól“.⁴⁾

„Szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnék és imádkoztatok üldözőitekért és rágalmazóitokért“.⁵⁾

¹⁾ Az összehasonlítást alább meg fogjuk tenni, úgy, amint a mondásokra sor kerül. Néha az volt a vélemény, hogy mivel a Talmudot később szerkesztették, mint az Evangéliumot, a zsidó kompilátorok la keresztény erkölcsstanból kölcsönöztek. De ez a feltevés elfogadhatatlan; válaszfal volt az egyház és a zsinagóga között. A keresztény és a zsidó irodalom a XIII-ik század előtt úgyszólván semmi befolyással sem volt egymásra.

²⁾ Máté VII. 12; Luk. VI. 31. Ez a mondás már Tóbiás könyvében is előfordul, IV. 6. Hillel gyakran használta (Babil. talmud, Schabbath 31. a.), s akárcsak Jézus, azt hirdette, hogy ez a törvény foglalhatja.

³⁾ Máté V. 39. és köv.; Luk. VI. 29. V. ö. Jeremiás siralmi III. 30.

⁴⁾ Máté V. 29., 30.; XVIII. 9.: Márk IX. 46.

⁵⁾ Máté V. 44; Luk. VI. 27; V. ö. Babil. talmud, Schabbath 88. b.; J o m a 23. a.

„Ne ítéljeteK, hogy ne ítéltessetek.¹⁾ Bocsássatok meg és megbocsáttatják nektek.²⁾ Legyetek tehát irgalmasok, mint a ti Atyátok is irgalmas.³⁾ Üdvösebb adni, mint venni“.⁴⁾

„Aki pedig magát felmagasztalja, megaláztatik, és aki magát megalázza, felmagasztaltatik“.⁸⁾

Az alamizsnálkodást, ájtatosságot, jócselekedeteket, szelídséget, békeszeretetet, a szív teljes önzetlenségét illetően kevés hozzátenni valója volt a zsinagóga tanításához.⁶⁾ De olyan kenetteljes hangot tudott beléjük vinni, hogy régi ismert mondások újaknak tűntek fel. Az erkölcs nem jól-rosszul kifejezett tételekből áll. A parancs mélyén rejlő költészet, mely azt megkedveltet!, többet ér, mint maga a parancs, ha azt csak elvont igazságnak vesszük. Már pedig nem lehet tagadni, hogy ezek a mondások, melyeket Jézus elődeitől kölcsönzött, az Evangéliumban egészen másként hatnak, mint a régi Törvényben, a Pirke Aboth-ban, vagy a Talmudban. Nem a régi Törvény, nem a Talmud hódította és változtatta meg a világot. Az evangéliumi erkölcs, bár magában véve nagyon kevésbé eredeti, — ha azt akarjuk

¹⁾ Máté VII. 1; Luk. VI. 37. V. ö. Babil. talmud, Ke th π-úo t h 105. b.

²⁾ Luk. VI. 37; V. ö. Leviták XIX. 18; Példabesz. XX. 22; Eccl. XXVIII. és köv.

³⁾ Luk. VI. 36; Siple 51. b. (Sultzbach, 1802.).

⁴⁾ Az Apost. csel.-ben idézett szavak, XX. 35.

⁵⁾ Máté XXIII. 12; Luk. XIV. 11; XVIII. 14. Ugyanez a szellem hatja át azokat a mondásokat is, amelyeket Szent Jeromos a zsidók evangéliuma nyomán idéz. (Comment, in Epist. ad Ephes. V. 4; Ezékiel XVIII.; Dial. adv. Pe l a g. III. 2.).

⁶⁾ Mózes V-ik könyve, XXIV., XXV., XXVI. stb. Ésiáiiás XXIII. 7; Példabesz. XIX. 17; Pirke Aboth I.; Jeruzs. talmud, P é a h I. 1; Baibil. talmud, Schabbath 63. a.

ezzel mondani, hogy régibb tanokból szinte teljesen elő lehetne újra állítani — mégis a legmagasztosabb alkotás, melyet az emberi öntudat valaha életre hívott, a tökéletes élet legszebb törvénykönyve, melyet erkölcstanító valaha megirt.

Nem lépett fel a mózesi törvény ellen, világos azonban, hogy felismerte elégtelenségét, s ezt nem is hallgatta el. Szüntelenül ismételte, hogy többet kell tenni, mint amennyit a régi bölcsek megszabtak.¹⁾ Tiltotta a legkisebb kemény szót,²⁾ a házassági válást,³⁾ s minden esküvést,⁴⁾ rosszalta a bosszút,⁵⁾ kárhoztatta az uzsorát,⁶⁾ a kéjvágyat ép oly vétkesnek találta, mint a házasságtörést.⁷⁾ A bántalmak általános megbocsátását hirdette.⁸⁾ A legfőbb könyörületesség ez elveit mindig ugyanarra az alapra építette: „... Hogy fiait legyetek atyátoknak, ki mennyekben vagyon, ki az ő napját felvirrasztja a jókra és gonoszokra. Mert ha csak azokat szeretik,“ — tette hozzá — „kik titeket szeretnek, minő jutalmatok leszen? Nem azt cselekszik-e a vámosok is? És ha csak atyátok fiait köszöntitek, mivel cselekesztek többet? Nem azt művelik-e a pogányok is? Legyetek tehát ti tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok is tökéletes.“⁹⁾

¹⁾ Máté V. 20. és köv.

²⁾ Máté V. 22.

³⁾ Máté V. 31. és köv. V. ö. Babil. tólnud. Sanhedrin 22. a.

⁴⁾ Máté V. 33. és köv.

⁵⁾ Máté V. 38. és köv.

⁶⁾ Máté V. 42. A törvény ezt is tiltotta. (Mózes V-ik könyve XV. 7., 8.). de kevésbé határozottan, s a szokás megengedte. (Luk. VII. 41. és köv.).

⁷⁾ Máté XXVII. 28. V. ö. Talmud Masséket Kalla, 34. b.

⁸⁾ Máté V. 23. és köv.

⁹⁾ Máté V. 45. és köv. V. ö. Leviták XI. 44f XIX. 2.

Tiszta istentisztelet, papok és külsőségek nélkül való vallás, mely egyedül a szív érzelmein, Isten követésén¹⁾ és a léleknek a mennyei Atyával való közvetlen viszonyán alapszik, ezek voltak a folyományai elveinek. Jézus sohasem riadt vissza e merész következmény elől, mely a zsidóság kebelében elsőrangú forradalmárrá avatta. Mirevalók a közvetítők az ember és Atyja között? Minthogy Isten csak a szívet tekinti, mirevalók ezek a mosakodások, szertartások, melyek csak a testre vonatkoznak.²⁾ Maga a hagyomány is, mely pedig oly szent a zsidók szemében, semmi a tiszta érzéshez képest.³⁾ A farizeusok képmutatása, kik imádkozás közben ide-oda forgolódnak, hogy lássák, vajon nézik-e őket, kik nagy feltűnést csapnak, ha alamizsnát adnak, s a ruháikra jeleket varrnak, hogy meg lehessen ismerni, hogy ők jámbor emberek, a hamis ájtatosságnak mindezek a fogásai felháborították. „Bizony mondom nektek, elvették jutalmukat; te pedig, midőn alamizsnát adsz, ne tudja bal kezed, mit cselekszik jobb kezed, hogy alamizsnád rejtekben legyen és atyád, ki lát a rejtőkben, megfizet neked.⁴⁾ És mikor imádkoztok, ne legyetek mint a képmutatók, kik a zsinagógában és az utcák szegletein állva szeretnek imádkozni, hogy láttassanak az emberektől. Bizony mondom nektek, elvették jutalmukat. Te pedig mikor imádkozol, menj be kamarádba és ajtó-betéve imádd Atyádat a rejtekben; és Atyád, ki lát a rejtekben, megfizet neked. Imádkozván pedig sokat ne beszéljetek, mint a pogányok; mert azt vélik, hogy

¹⁾ V. ö. Philo, De mi gr. abr. 23. és 24. §§. De vita contemplativa, egészen.

²⁾ Máté XV. 11. és köv.; Márk VII. 6. és köv.

³⁾ Máté VII. 6. és köv.

⁴⁾ Máté VI. 1. és köv. V. ö. Eccl. XVII. 18; XXIX. 15; Babil. talmud. Chagiga 5. a.; Baba B a ti hr a, 9. b.

sok beszédökért hallgattatnak meg. Mert a ti Atyátok tudja, mire van szükségetek, mielőtt kérnétek őt“.¹⁾

Nem fitogtatta az önsanyargatás külső jeleit, megelégedett azzal, hogy imádkozni vagy inkább elmélyedni ment a hegyekre és magános helyekre, ahol az ember keresni szokta Istent.²⁾ Az ember Istenihez való viszonyának ezt a magasztos fogalmát, melyre még utána is oly kevés lélek tudott felemelkedni, egy imába foglalta össze, melyre tanítványait tanította:³⁾

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved. Jöjjön el a te országod: legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy itt e földön is. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, akik mi ellenünk vétkeztek. És ne vigy minket a kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól“. *) Különös súlyt helyezett arra a gondolatra, hogy a mennyei Atya jobban tudja, mint mi, mire van szükségünk, s hogy szinte megsértjük, ha ezt vagy azt a meghatározott dolgot kérjük tőle.⁵⁾

Jézus ezzel nem tett egyebet, mint hogy levonta azoknak a nagy alapelveknek a következményeit, amelyeket a zsidóság állított fel, melyeket azonban a nemzet hivatalos körei egyre jobban félremagyaráztak. A görög és római imádság majdnem mindig önzéstől dagadó, pusztá szóhalmaz Volt. Soha pogány pap nem mondta híveinek: „Ha azért ajándékokat az oltárra viszed és ott eszedbe: jut, hogy atyádfiának van ellened valamije: hagyd ott ajándékokat az oltár előtt és menj

¹⁾ Máté VI. 5—8.

²⁾ Máté XIV. 23; Luk. IV. 42; V. 16; VI. 12.

³⁾ Máté VI. 9. és köv.; Luk. XI. 2. és köv.

⁴⁾ Vagyis a démontól.

⁵⁾ Luk. XI. 5. és köv.

előbb megbékélni atyádfiával, és akkor eljövén, ajánld fel ajándékodat.“¹⁾ Az ó-korban csupán a zsidó próféták s köztük különösen Ésaías, ismerték fel a papság iránt való ellenszenvükben annak a hódolatnak az igazi természetét, melylyel az ember Istennek tartozik. „Mít tördöm áldozataitok sokaságával? Beteltem velük; juhaitok kövérsége felháborítja szívemet; tömjéntek zavar, mert kezeitek tele vannak vérrel. Tisztítsátok meg gondolataitokat: hagyjátok abba a rosszat, tanuljátok meg a jót, keressétek meg az igazságot és akkor jöjjetek“²⁾ Az utolsó időkben néhány tudós, mint Simon, az Igazságos,³⁾ Sirach-fia Jézus,⁴⁾ Hillel,⁵⁾ már csaknem érintette a célt, mikor kijelentette, hogy a Törvény lényege az igazságosság. Philo, a judeo-egyiptomi világban, Jézussal egyidőben jutott el magasztos erkölcsi eszméihez, melyeknek végkövetkeztetése az, hogy a szertartásokkal keveset kell törődni.⁶⁾ Semaja és Abtalion, szintén nem egyszer nagyon szabadelvű írásmagyarázónak mutatkozott.⁷⁾ Kevéssel utóbb Johannán rabbi fölébe helyezte az irgalmasság cselekedeteit magának a Törvény tanulásának is!⁸⁾ Mindamellet, egyedül Jézus fejezte ki a dolgot elég nyomatékkal. Nem volt soha senki annyira kevésbé pap, mint Jézus, nem volt soha senki nagyobb ellensége

¹⁾ Máté V. 23.. 24.

²⁾ És. I. 11. és köv. V. ö. id. h. LVIII. egészen; Hoseás VI. 6; Malachiás I. 10. és köv.

³⁾ P i r k e A b o t h I. 2.

⁴⁾ Eccl. XXXV. 1. és köv.

⁵⁾ Jeruzs. talmud, Pesachim VI. 1; Babil. talmud, ugyanaz a fejezet 66. a; Seh ab bath 31. a.

⁶⁾ O u o d D e u s i m m u t. 1. és 2. §§. De Abraham o 22. §; Quis rerum divin. haeres 13. §. és köv. 55., 58. §. és köv.; De profugis 7. és 8. §§; Quod omnis probus liber, egészen; De vita contempt, egészen.

⁷⁾ Babil. talmud. Pesachim 67. b.

⁸⁾ Jeruzs. talmud, Péah, I. 1. . ,

a külsőségeknek, melyek az istápolás ürügye alatt elfojtják a vallást. Ebben mindnyájan tanítványai és folytatói vagyunk; ezzel lerakta az igazi vallás örök alapkövét, s ha a vallás fontos ügye az emberiségnek, ezzel kiérdemelte azt az isteni rangot, amelyet reá ruháztak. Teljesen új eszme, a szív tisztaságán és az emberi testvériségen alapuló istentiszteletnek az eszméje, lépett be vele a világba; annyira magasztos eszme, hogy a keresztény egyház kénytelen volt e tekintetben) teljesen megtagadni az ő szándékait, s hogy még ma is csak kevés lélek tud hozzá felemelkedni.

Finom természet-érzéke mindig megragadó képeket sugallt neki. Mondásai néha meglepő finomságukkal, szellemességükkel tűntek ki; máskor, eleven fordulattal, szerencsésen alkalmazza a népies közmondásokat: „Vagy mi módon mondhatod atyád fiának: hadd vessem ki a szálkát szemedből, ha a te szemedben gerenda vagy? Te képmutató, vésd ki először azt a gerendát a te szemedből és azután gondoldj arra, hogy a szálkát a te atyád fia szeméből kivessed?!)

Ezek az eszmék, melyeket az ifjú mester sokáig hordott szívében bezárva, néhány meghitt követőt már gyűjtöttek köréje. A kor szelleme a kis vallási iskoláknak kedvezett; az essenusok vagy terapeuták kora volt ez. Rabbik tűntek fel mindenütt, akik mindegyikének meg volt a maga tanítása: Semaja, Abtalion, Hillel), Sammai, goloniti Juda, Gamaliel s sokan mások, kiknek mondásai-ból került ki a Talmud.²⁾ Keveset Írtak; a kor zsidó tudósai nem szerkesztettek könyveket; mindent beszélgetés közben és nyilvános oktatásokon adtak elő, s lehető-

¹⁾ Máté VII. 4—5. V. ö. Babil. talmud, Baba B a t h r a, 15. b; Erachin, 16. b.

²⁾ Lásd főleg; P i r k e A b o t h I. fej.

leg olyan formában), hogy könnyű legyen az emlékezetben megtartani.¹⁾ Nem volt tehát nagy esemény az a nap, mikor a fiatal nazarethi ács a közönség elé lépett elveivel, melyek nagyjából már ismeretesek voltak ugyan, de amelyeknek mégis általa kellett ujjíteremteniök a világot. Egy rabbival több volt (igaz, hogy mind közt a legdrágábbal), s körülötte volt néhány fiatalember, akik szerették őt hallgatni, s akik mindnyájan az ismeretlent kutatták. Idő kell az emberek közönyösségének legyőzéséhez. Még nem voltak keresztények; az igazi kereszténység azonban már meg volt alapítva, s kétségkívül sohasem volt tökéletesebb, mint ebben az első pillanatban. Jézus már nem tesz hozzá semmi maradandót. Sőt! Bizonyos tekintetben csak árnyat vet rá, mert minden eszmének áldozatot kell hoznia, ha sikerre akar jutni; szeplőtlenül nem lehet kikerülni az élet harcából.

Valóban, a jót nem elég csupán felfogni; el kell fogadtatni az emberekkel is. Erre pedig kevésbé tiszta utak is szükségesek. Ha az Evangélium Máté és Lukács néhány fejezetére szorítkoznánk, sokkal tökéletesebb volna, s nem szolgáltatna most alapot annyi ellenvetésre; de csudák nélkül megtérítette volna-e a világot? Ha Jézus meghalt volna pályájának abban a pillanatában, melyhez most értünk, nem volna életének olyan lapja, amely sért bennünket; de, noha megnőtt volna Isten szemében, nem tudtak volna róla az emberek; elveszett volna az ismeretlen hagy szellemek, a legeslegjobbak tömegében; az igazság nem terjedt volna el, s a világnak semmi haszna sem lett volna abból a mérhetetlen erkölcsi fensőbbégből, melyet Atyja neki kinyilatkozta-

¹⁾ A Talmudot, a nagy iskolai mozgalmaknak ezt a foglalatát, csak időszámításunk második századában kezdték összeállítani.

tott Sirach-fia Jézus és Hillel, csaknem époly emelkedett tanokat hirdettek, mint Jézus, Hillel t azért sohasem fogják a kereszténység igazi megalapítójának tekinteni. Az erkölcsi világban, épúgy mint a művészetben, a szó semmi, a tett minden. Az eszme, mely Rafael valamely képe mögött rejtőzik, nem sokat jelent; csak a festmény számít. Épp így, az erkölcsi világban is az igazságnak csak akkor van súlya, ha igazi érzéssé válik, s teljes értékét csak akkor éri el, ha valóságban tényé válik. Közepes erkölcsiségű emberek kitűnő tételeket állítottak fel. Másrészt nagyon erényes emberek mit sem tettek arra, hogy fenntartsák a világban az erény hagyományát. A pálma azé, aki egyformán nagy volt szóban és tettben, aki megérezte a jót, s vérének árán diadalra is juttatta. E kettős szempontból, Jézushoz senkisé is fogható; dicsősége teljes marad és mindig megújul.

HATODIK FEJEZET.

Keresztelő János. — Jézus útja Jánoshoz és időzése Judaea pusztájában. — Felveszi Jánostól a keresztséget.

Egy rendkívüli ember tűnt fel ebben az időben, kinek szerepe források híjján részben talányos, marad előttünk, s aki bizonyára összeköttetésben állott Jézussal. Ez az összeköttetés inkább arra lett volna alkalmas, hogy az ifjú inazarethi prófétát letérítse útjáról; de vallásalapításához több fontos kellékkel is járult, s tanítványainak mindenesetre „nagy tekintélyt kölcsönzött arra, hogy mesterüket a zsidók bizonyos osztályának szemében elfogadhatóvá tegyék.

Időszámításunk 28-ik éve körül (Tiberius uralkodásának 15-ik évében) egész Palesztinában hirtelen terjedt egy bizonyos Johannan-nak vagy Jánosnak, egy szilaj és szenvedélyes fiatal aszkétának. János papi törzsből származott,¹⁾ s valószínűleg Jutitában, Hebron mellett, vagy magában Hebronban született.²⁾ Hebron, ez a külö-

¹⁾ Luk. I. 5; az ebioniták evangéliumának egyik helye, melyet Epiphanes őrzött meg. (A d v. h a e r. XXX. 13).

²⁾ Luk. I. 39. Felvetették, s nem minden ok nélkül, hogy „Juda városa“, melyet Lukács itt e helyen említ, voltaképen Jutta városa (Josue XV. 55; XXL 16.). Robinson (Biblical Researches I. 494; II. 206). Juttát, melyet még ma is így neveznek, Hebron tói délre, nem egész két órányira megtalálta.

nősen, patriarchális város, mely Judea pusztájától pár lépésre és a nagy arab sivatagtól pár órára fekszik,, ebben a korban épügy, mint most, egyike volt a leg-szigorúbb szemita szellem védbátyáinak. János gyermekkorától fogva *nazir* volt, vagyis fogadalma bizonyos önmegtartóztatásokra kötelezte.¹⁾ A pusztá, mely úgyszólván körülfogta, már korán vonzotta.²⁾ Ügy élt itt, akár egy indiai yogi, bőrökbe vagy teveszőr-holmikba öltözött, s tápláléka nem volt más, mint sáska és vad-méz.³⁾ Számos tanítvány gyűlt köréje, kik osztoztak életmódjában. gondolkoztak zord szavai fölött. Azt hihette volna az ember, hogy a Ganges partjain jár, ha sajátságos vonásokról rá nem kellett volna ismerni ebben a remetében Izráel nagy prófétáinak utolsó sarjadékára.

Mióta a zsidó nemzet szinte kétségbeeséssel merült a saját sorsán való töprengésbe, a nép képzelete nagy előszeretettel fordult ismét a régi próféták felé. A múlt összes alakjai közül pedig, kiknek emléke mint nyugtalan éjszaka álma riasztotta, izgatta a népet, Éliás volt a legnagyobb. Ez a próféta-óriás, aki carmeli sivár magányában a vadállatok életét élte, sziklák barlangjában lakott, honnan villámként tört elő, hogy királyokat felemeljen és lesújtsa, lassú átalakulással szinte természetfölötti, majd látható, majd láthatatlan lény lett, akin nem vehetett erőt a halál sem. Általános volt a hit, hogy Éliás visszatér és helyreállítja Izráelt.⁴⁾ Szigorú életmódja, a borzalmas emlékek, melyeket maga

¹⁾ Luk. I. 15.

²⁾ Luk. I. 80.

³⁾ Máté III. 4; Márk I. 6; az ebipniták evangéliumának töredéke Epiphanesnél, Ad v. h a er. XXX. 13.

⁴⁾ Malakiás III. 23—24. (A Vulg. szerint IV. 5., 6.) Eccl. XLVIII. 10; Máté XVI. 14; XVII. 10. és köv.; Márk VI. 15; VIII. 28; IX. 10. és köv.; Luk. IX. 8, 19. és köv.; Ján. I. 21, 25.

után hagyott, s amelyeknek a benyomása alatt él Kelet még ma is,¹⁾ ez a komor kép, mely napjainkban is megremegtet és halálra ijeszt, ez az egész bosszúval és borzalommal teli mithológia, mélyen hatott a kedélyekre, s bizonyos tekintetben rányomta bélyegét a nép minden megnyilatkozására. Aki nagy hatást akart gyakorolni a népre, annak csak utánoznia kellett Éliást, s minthogy a magános élet volt ennek a prófétának a főjellemvonása, az emberek hozzászoktak, hogy remetének lássák „Isten kiválasztott emberét”⁴⁴. Ügy képzeltek, hogy minden szent embernek megvan a maga vezeklési ideje, mikor a magányba vonul és sanyargatja magát.²⁾ A pusztába való visszavonulás így a magasztos hivatás feltételévé és mintegy előjátékává vált.

Kétségtelen, hogy az utánzás gondolata Jánost is sokat foglalkoztatta.³⁾ A remete-élet, mely a régi zsidó nép szellemével annyira ellenkezett, s amely a nazirok és rehabilitok fogadalmával sem állt semmi vonatkozásban, mindenüvé behatolt Júdeába. Az essenusok vagy terapeuták János szülőföldje közelében, a Holt-tenger keleti partján, tömörültek.⁴⁾ Azt tartották, hogy a szekták fejeinek remetének kell lenniök, akiknek — akár csak a vallási rendek alapítóinak, — külön szabályaik és nézeteik vannak. Az ifjak tanítói néha szintén remeték voltak,⁵⁾ kik a brahmanizmus gwfr«-ihoz hasonlítottak.⁸⁾

1) A kegyetlen Abdallah, a St. Jean d'Arc-i pasa, majdnem meghalt ijedtében, mert álmában a hegy tetején állni látta. A keresztény templomok képein levárgott emberfejek veszik körül; ia muzulmánok is félnék tőle.

2) Esaiás mennybemenetele, II. 9—11.

3) Luk. I. 17.

4) Plin. Hist. nat. V. 17; Epiph. Adv. haer. XIX.

1. és 2. .

5) Jós. Vita 2.

®) Lelki tanítók.

Vájjon nem mutatkozott-e ebben csakugyan az indiai *murák* valamely távoli hatása? Azoknak a vándor buddhista barátoknak némelyike, — akik, mint később az első franciskánusok, bejárták a világot, épületes külsejükkel hatottak, s megtérítettek olyanokat is, akik nem értették a nyelvüket,— nem irányította-e lépteit Judea felé is, mint ahogy bizonyosan irányította Szíria és Babilónia felé¹⁾? 9 Nem tudjuk. Babilónia egy idő óta a buddhizmus Igazi gyújtópontja lett; Budasp Bodhisattva chaldeai bölcs hírében állott), s neki tulajdonították a sabizmus megalapítását. De mi volt a *sabizmus*? Az, amit a szó gyökere jelez:²⁾ a keresztség maga, vagyis a többszöri megkeresztelés vallása, az őse annak a még ma is élő felekezetnek;, melynek híveit „Szent János keresztényeinek“ vagy mendaitáknak, az arabok pedig *el-Mogtasila*, „baptistákénak³⁾ nevezik. Nagyon bajos e homályos analógiák között eligazodni. Ezek a judaizmus, krisztianizmus, biaptizmus és sabizmus között ingadozó felekezetek, melyeket időszámításunk első századaiban a Jordánon túl találunk,⁴⁾ a fennmaradt feljegyzések zavaros-

¹⁾ A kérdést más helyen már kifejtettem. (Hist, gén ér. des langues sémitiaues. III., IV. 1; J o u r n. Asiat. 1856. febr.. márc. szám.).

²⁾ Az arameus igei *s e b a*, melyből a *s a b i a* név ered, egyjelentésű a *βαπ,τιζω* (keresztelek) szóval. *

³⁾ Kimerítően értekeztem erről a Journal Asiatique 1853. nov., dec. és 1855. aug.. szept. számaiban. Megjegyzendő, hogy az elchasaíták, egy siabiai vagy baptista) félekezet, ugyanazon a vidéken laktak, mint az essenusok (a Holt-tenger keleti partján), s gyakran összetévesztették őket ezekkel. (Epiph. Adv. haer. XIX, 1, 2, 4; XXX. 16, 17; Lili. 1, 2; Philoso phúmena IX., III. 15. és 16; X., XX. 29.)

⁴⁾ Lásd Epiphanes feljegyzéseit az essenusokról, a hémetro-baptisitákról, a nazarénusokról, az asseusokról. a nazo-reusokról. az ebionitákról. a sampseusokról. (A d v. haer. I. és II. könyv.), s ia Philo sophumena szerzőjének feljegyzéseit az elchasa-ítákról (IX. és X. könyv).

sága folytán a legsajátságosabb problémát tárják a kritika elé. Mindenesetre feltehető, hogy Jánosnak, az essenusoknak¹⁾ és az e korbeli zsidó tanítómestereknek több külső szokása a távol Kelet valamely újabb befolyásából eredt. Annak a legfőbb szokásnak, mely János felekezetének jellegét megadta, s amelytől ő maga is nevét nyerte, Alsó-Chaldeában volt mindig a központja!, s ott oly vallást is alkotott, mely napjainkig fennmaradt.

Ez a szokás a keresztelés, vagyis a teljes vízbe mártás volt. A kézmosások a zsidó vallásban, mint minden keleti vallásban, már szokásosak voltak.²⁾ Az essenusoknál különösen gyakori volt.³⁾ A keresztelés bevett szertartássá, mintegy felavatássá lett, melylyel a megtérteket a zsidó vallás kebelébe bevezették.⁴⁾ János előtt azonban még nem volt a vízbe mártásnak sem ez a fontossága, sem ez a formája. Tevékenységének színhelyét János Judea pusztájának a Holt-tengerrel határos részére tette.⁵⁾ Olyankor, amikor keresztelte, a Jordán partjára ment,⁶⁾ Bethániába, vagy Bethabarába,⁷⁾ a

¹⁾ Epiph. A d v. h a e r. XIX., XXX., Lili.

²⁾ Márk VII. 4; Jos. Ant. XVIII., V. 2; Justin. Dial. cum Try ph. 17, 29, 80; Epiph. Adv. haer. XVII.

³⁾ Jos. B. J. II., VIII. 5., 7., 9., 13.

⁴⁾ Mischna. Pesachim VIII. 8; Babil. tailmud, J e b a moth 46. b; Kerithuth 9. a; Aboda Zara 57. a; Massékeit Gérim 38—40. oldal.

⁵⁾ Máté III. 1; Márk I. 4.

⁶⁾ Luk. III. 1.

⁷⁾ Ján. I. 28; III. 26. Minden kéziratban Bethania áll; minthogy azonban ezen a vidéken semmiféle Bethaniát nem ismerünk, Origenes (Comment, in Joann. VI. 24.) Bethabara felvételét ajánlotta, s helyesbítését eléggé általánosam elfogadták. Egyébként a két szónak hiaisonló jelentése van, oly helyet jelent, ahol komp van, melylyel a túlsó partra át lehet jutni.

keleti partra, valószínűleg Jericho átellenébe, vagy pedig *Aenon*-nak, a „Forrásokénak a vidékére,¹⁾ Salim közélébe, ahol sok víz volt.²⁾ Főleg Juda törzséből nagy tömegek özönlöttek itt hozzá, s kereszteltették meg magukat.³⁾ Néhány hónap alatt Judea egyik legbefolyásosabb embere lett, kivel mindenkinek számolnia kellett.

A nép prófétának tartotta,⁴⁾ és sokan azt képzelték, hogy ő a feltámadt Éliás.⁵⁾ A feltámadás gondolata nagyon el volt terjedve;⁶⁾ azt hitték, hogy Isten feltámaszt a régi próféták közül néhányat, hogy elvezéreljék Izráelt végső rendeltetése felé.⁷⁾ Mások magát a Messiást látták Jánosban, noha ő nem tartott erre igényt.⁸⁾ A papok és az írástudók, akik idegenkedtek a prófétai kor újjászületésétől, s mindig ellenségei voltak a rajongóknak, megvetették. De a Keresztelő népszerű-

1) Aenon chaldeai többese az Aenawan szónak: források.

2) Ján. III. 23. A hely fekvését pontosan nem ismerjük. Az evangélista által kiemelt körülményből azt kell következtetni, hogy nem lehetett nagyon közel a Jordánhoz. A synopticusok azonban János minden keresztelésének színhelyét a Jordán partjára teszik. (Máté III. 6; Márk I. 5; Luk. III. 3.) János evangéliumában a III. fejezet 22. és 23-ik versének a IV. fejezet 3. és 4-ik versével való összehasonlítása azt gyaníttatja, hogy Salim Júdeában feküdt, tehát a jerichói oázison, a Jordán torkolatának közelében, mivel Judea egyéb részeiben alig lehetne olyan természetes vízmedencét találni, amelybe egy ember nyakig bemerithetné magát. Sz. Jeromos Salimot sokkal feljebb északra. Beth-Schéan vagy Scythopolis közelébe teszi. Robinson azonban (Bibi. Res. III. 333.) semmi olyan nyomot sem talált ezen a helyen, ami ez állítást igazolná.

3) Márk I. 5; Jos. Ant. XVIII., V. 2.

4) Máté XIV. 5; XXI. 26.

5) Máté XI. 14; Márk VI. 15; Ján. I. 21.

6) Máté XIV. 2; Luk. IX. 8.

7) Lásd fentebb a fejezetben.

8) Luk. III. 15. és köv.; Ján. I. 20.

sége hatással volt rájuk, s nem mertek fellépni ellene.¹⁾ A tömeg-érzés diadala volt ez a papi arisztokrácia fölött. Mikor felszólították a papok fejait, hogy valljanak nyíltan színt a kérdésben, azok zavarba jöttek.²⁾

A keresztelés különben János számára csak eszköz volt, melylyel hatást akart kelteni, hogy a lelkeket ezzel a nagy átalakulásokra előkészítse. Kétségtelen¹⁾, hogy a legnagyobb mértékben áthatotta a messiási várakozás, s hogy a főtörekvésiét az irányította. „Tartsatok bünbánatot“, mondotta, „mert elközelgetett mennyeknek országa“.³⁾ „Nagy haragot“, közelgő borzalmas pusztulást jövendölt,⁴⁾ s azt mondotta, hogy a fejsze már a fa gyökerén van, s hogy a fa nemsokára tűzre kerül. Ügy állította oda a Messiást, mint akinek szórólapát van a kezében, hogy összegyűjtse a búzát és elégesse a polyvát. A bünbánat, melynek a keresztség volt a jelképe, továbbá az alamizsnálkodás és az erkölcsök jobbulása⁵⁾ voltak János szemében a legalkalmasabbak arra, hogy a jövő eseményeire előkészítsenek. Nem tudjuk pontosan, mikorra várta ezeket az eseményeket. Annyi bizonyos, hogy hatalmas erővel lépett fel ugyanazok ellen az ellenfelek ellen, mint Jézus,, vagyis a gazdag papok, farizeusok, Írástudók, egyszóval a hivatalos zsidóság ellen, s hogy akár Jézust, a lenézett néposztályok őt is örömmel hallgatták.⁶⁾ Semmibe sem vette az „Ábrahám fia“ nevet, s azt mondotta, hogy Isten „Ábrahám-fiakat“ támaszthat az utcakövekből is.⁷⁾ Nem valószínű, hogy

1) Máté XXL 25. és köv.; Luk. VII. 30.

2) Máté id. helyen.

3) Máté III. 2.

4) Máté III. 7.

5) Luk. III. 11—14; Jós. A n t. XVIII, V. 2.

6) Máté XXL 32; Luk. III. 12—14.

7) Máté III. 9.

csak a csirája is meg lett volna benne a nagy eszmének, a tiszta vallás eszméjének, amelylyel Jézus diadalmaszkodott; de nagy szolgálatot tett az eszmének azzal, hogy a törvényes szertartások helyébe, melyekhez papokra volt szükség, a magánájtatosságot hozta be, — csaknem úgy, ahogy a középkor flagellánsai előhírnökeivé váltak a reformációnak, mikor a szentség-kiosztás és feloldozás kizárólagos jogát kiragadták a hivatalos egyház kezéből. Beszédeinek hangja zord és szigorú. Kifejezései, melyeket ellenfeleivel szemben használt, rendkívül hevesek. 9 Minden szava nyers és durva szidalmazás. Valószínű, hogy nem maradt távol a politikától sem. Josephus, aki mestere, Banu útján szinte érintkezett vele, burkolt szavakban sejteti is ezt,²⁾ s emellett szól az az esemény is, mely később életének véget vetett. Tanítványai nagyon szigorú életet éltek,³⁾ gyakorta böjtöltek és gondtelt, szomorú arccal jártak. Néha felbukkan náluk a vagyoni-közösség eszméje is, s az a gondolat, hogy a gazdáknak kötelessége vagyonát megosztani.⁴⁾ A szegény már úgy jelenik meg, mint akinek elsősorban kell részesülnie Isten országában.

Noha János működésének központja Judea volt, híre gyorsan elterjedt Oalileába, s eljutott Jézusig, ki első beszédeivel már kis hallgatóságot gyűjtött maga köré. Minthogy még nem volt nagy tekintélye, s mert kétség-

1) Máté III. 7; Luk. III. 7.

2) Ant. XVIII., V. 2. Meg kell jegyezni, hogy Josephus, mikor honfitársainak titkos, vagy többé-kevésbé lázító tanairól beszél, elhallgat mindent, ami a messiási hitre vonatkozik; s hogy a rómaiak gyanúját fel ne költse, közhelyek mázával vonja be ezeket a tanokat, úgy, hogy a zsidó felekezetek fejei erkölcsprédikátorokhoz, vagy stoikusokhoz hasonlíttanak.

3) Máté IX. 14.

4) Luk. III. 11.

kívül hajtotta a vágy is, hogy lássa a mestert, akinek tanítása oly sokban hasonlított az ő gondolataihoz, Jézus ^elhagyta Galileát, s kisedet iskolájával felkereste Jánost. 9 A jövevények, épúgy, mint mások, megkereszteltették magukat. János nagyon szívesen fogadta a kis csapat galileai tanítványt s nem volt ellenére, hogy az övétől különváltan maradtak. Mindakét mester fiatal volt; sok közös eszméjük volt, szerették egymást, s a nyilvánosság /előtt versengtek az egymás iránt való előzékenységben. Első tekintetre meglepő a dolog Keresztelő Jánosnál), s az ember szinte hajlandó kétségbe vonni. Az alázatosság sohasem volt a kimagasló zsidó lelkek sajátja. Azt várnók, hogy az ilyen nyers jellem, ez a folyton ingerült Lamennais, haragra gyűl és nem tűr sem versenyt, sem félragaszkodást. Ez a nézet azonban János egyéniségének ferde felfogásából származik. Aggastyánnak képzelik el; holott egyidős volt Jézus-

1) Máté III. 13. és köv.; Márk I. 9. és köv.; Luk. III. 21. és köv.; Ján. I. 29. és köv. A synopticusok szerint Jézus akkor ment Jánoshoz, amikor még nyilvánosan fel nem lépett. Ha azonban áll az, amit ők mondanak, hogy tudniillik János mindjárt felismerte Jézust s őt ünnepélyesen fogadta, akkor azt kell következtetni, hogy Jézus már meglehetősen híres mester volt. A negyedik evangélista kétszer viszi Jézust Jánoshoz; először mikor még ismeretlen volt, másodsor pedig, mán egy sereg tanítvány nyal. Anélkül, hogy Jézus valódi útjainak kérdését érintenők (megfejthetetlen kérdés, mivel a források ellenmondóak, s az evangélistáknak igen kevés gondjuk van rá, hogy ilyen dolgokban pontosak legyenek), anélkül, hogy tagadnók. hogy Jézus már abban az időben is járhatott Jánosnál, mikor még ismeretlen volt, elfogadjuk a negyedik Evangéliumnak azt az állítását (III. 22. és köv.), hogy Jézusnak, mielőtt Jánoshoz hasonlóan megkeresztelkedett volna, már kész iskolája volt. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a negyedik Evangélium első lapjai szigorú időrend nélkül egymás mellé rakott jegyzetek.

sal,¹⁾ s a kor fogalmai szerint még nagyon- is fiatal ember. Szellemiekben nem atyja), hanem inkább testvére Jézusnak. A két ifjú rajongó, ugyanazon reménységekkel és gyűlölségekkel eltelve, könnyen foghatott kezét s támaszkodhatott egymásra. Egy öreg mestert bizonyára fölháborított volna, ha egy ismeretlen valaki közeledik hozzá, s meg akarja tartani vele szemben a függetlenségét; nincs, példa rá, hogy egy iskola feje lelkesedéssel fogadta volna azt, aki utódja lesz. Az ifjúkor azonban minden önmegtagadásra képes, s fel lehet tenni, hogy János minden személyes utógondolat nélkül fogadta Jézust, mikor felismerte benne a magáéhoz hasonló szellemet. Ez a jó egyetértés lett aztán a kiindulópontja az evangélisták egész rendszerének, mely abból állott, hogy Jézus isteni küldetésének első alapjául János tanúságtételét tették meg. Oly nagy volt a Keresztelő tekintélye, hogy azt hitték, jobb kezezt nem is lehetne találni nálánál. De, nemhogy Keresztelő hajolt volna meg Jézus előtt, ott-tartózkodásának egész ideje alatt inkább Jézus ismerte el őt magánál fensőbbnek, s a saját szellemét csak félenken engedte szóhoz.

Ügy látszik valóban, hogy Jézust, mélységes eredetisége ellenére is, néhány hétig legalább, utánzója volt Jánosnak. Nem látta még tisztán a maga útját. Jézus különben mindig sokat engedett a közvéleménynek, s magáévá tett olyan dolgokat is,“ melyek nem voltak összhangban az ő irányával, vagy amelyekkel keveset törődött, pusztán csak azért, mert népszerűek voltak; csakhogy ezek a járulékok sohasem álltak főszmje útjában, hanem mindig alá voltak annak rendelve. A keresztelést János nagy becsre emelte; azt hitte tehát,

¹⁾ Luk. I. Bár az elbeszélés minden részlete, különösen ami Jánosnak Jézussal való rokonságát illeti, legendaszerű.

hogy neki is követni kell példáját: keresztelt ő is, s tanítványai is kereszteltek.¹⁾ A keresztelést kétségkívül a Jánoséihoz hasonló prédikációkkal kísérték. Ilyformán a Jordán egész partját ellepték a keresztelők, kiknek beszédei több-kevesebb sikert arattak. A tanítvány csakhamar utolérte a mestert, s keresztelése nagyon keresetté vált. Emiatt a tanítványok között némi féltékenység is keletkezett;²⁾ János tanítványai panaszkodtak mesterüknek az ifjú galileai növekvő sikerei miatt, kinek keresztelése szerintük nemsokára háttérbe fogja szorítani az övét. A két mester azonban fölötte maradt az ilyen kicsinyességeknek. János felsőbbsege különben sokkal kétségtelenebb volt, semhogy Jézus, akit akkor még kevéssé ismertek, csak a vitatására is gondolhattott volna. Jézus csupán nevedezni akart János árnyékában, s azt hitte, hogy a tömeg megnyerése végett neki is alkalmaznia kell azokat a külső eszközöket, amelyek Jánosnak olyan bámulatos sikereket szereztek. Mikor János elfogatása után ismét prédikálni kezdett, az első szavak, amelyeket szájába adnak, a Keresztelő egyik megszokott mondása volt.³⁾ János több más mondása szószerint előfordul beszédeiben.⁴⁾ A két iskola, úgy látszik, sokáig jó egyetértésben élt,⁵⁾ s János halála után Jézust, mint meghitt társát, a legelső közt értesítették az eseményről.⁶⁾

Jánost csakugyan nemsokára megakasztották pró-

¹⁾ Ján. III. 22—26; IV. 1., 2. Úgy látszik, hogy a 2-ik versben a zárjel közti rész utólag írott megjegyzés, egy későbbi töprengés eredménye talán, melyet János maga javított bele.

²⁾ Ján. III. 26; IV. 1.

³⁾ Máté III. 2; IV. 17.

⁴⁾ Máté III. 7; XII. 34; XXIII. 33.

⁵⁾ Máté XI. 2—13.

⁶⁾ Máté XIV. 12. ;

fétai pályájában. Mint a régi zsidó próféták általában, ő is a legélesebben ostromozta a fennálló hatalmat.¹⁾ Beszédei rendkívüli hevesységével végre is elkerülhetetlenül bajt zúdított magára. Judaeában, úgy látszik, Pilátus nem zavarta; Pereában azonban, a Jordánon túl, Antipas földjére került. Ez a zsarnok nyugtalankodik azok miatt a politikai eszmék miatt, melyeket János beszédei csak rosszul lepleztek. A nagy néptömegek, melyeket a vallási és hazafias rajongás a Keresztelő köré gyűjtött, gyanút keltettek.²⁾ Egy egészen személyes neheztelés is járult ezekhez az állami indokokhoz, mi elkerülhetlenné tette a szigorú erkölcsbíró vesztét.

A Heródesek tragikus családjának egyik legjellegzetesebb alakja Heródiás, Nagy Heródes unokája volt. Erőszakos, nagyravágyó, szenvedélyes nő, aki utálta a zsidóságot és megvetette annak törvényeit.³⁾ Valószínűleg akarata ellenére nagybátyjához, Heródeshez, Marianna fiához adták férjhez,⁴⁾ kit Nagy Heródes kitalagadott⁵⁾ s aki sohasem játszott közszerepet. Férjének, a család többi tagjához képest, alárendelt helyzete nem hagyott néki nyugtot; uralkodó-nő akart lenni mindenáron.®) Antipas vak eszköze lett. Ez a gyöngye ember, aki halálosan beleszeretett, megígérte neki, hogy nőül veszi, s első feleségét, Hárethnek, Petra királyának és a Pereával szomszédos törzsek emirjének leányát, elúzi magától. Az arab hercegnő, amint tudomást szerzett a terv-

¹⁾ Luk. III. 19.

²⁾ Jos. Ant. XVIII., V. 2.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 4.

⁴⁾ Máté (a görög szöveg XIV. 3.) és Márk (VI. 17.) úgy vélik, hogy Fülöphöz; ez azonban bizonyosan tévedés (lásd Jos. Ant. XVIII. V. 1. és 4.). Fülöp felesége Salome, Heródiás leánya volt.

⁵⁾ Jós. Ant. XVIII., IV. 2.

⁶⁾ Jós. Ant. XVIII., VII. 1., 2; B. J. II., IX. 6.

ről, elhatározta, hogy menekül. Eltitkolta szándékát, úgy tett, mintha csak Macheróba, atyja földjére!, akarna utazni, hová el is kísértette magát Antipas tisztjeivel.¹⁾

Makaur,²⁾ vagy Machero, óriási erőd volt, melyet Jannaeus Sándor épített, s Heródes később helyreállított. A Holt-tengertől keletre, a l'egszakadékosabb oázisok egyikén feküdt.³⁾ Vad, különös vidék volt ez, tele furcsa legendával, azt tartották róla, hogy démonok lakják.⁴⁾ A vár épen Hareth és Antipas tartományainak határán feküdt. E pillanatban Hareth birtokában volt.⁵⁾ Hareth értesülve a dologról, minden előkészületet megtett leánya szökésére, kit egyik törzstől a másikig kísérték vissza Petrába.

Antipas és Heródiás csaknem vérfertőző viszonya⁶⁾ ekkor következett be. A zsidó házassági törvények állandóan botránykövek voltak a Heródesek vallástalan családjá és a szigorú zsidók között.⁷⁾ Minthogy a számos tagból álló, de meglehetősen elszigetelt dinasztia tagjai kénytelenek voltak egymás közt házasodni, a Törvény által rendelt akadályokat gyakran erőszakosan átlépték. János a közérzület visszhangja lett, mikor erélyesen ostromozta Antipast.⁸⁾ Csak ez hiányzott még Antipas elhatározásához, hogy utat engedjen politikai gyanújának. Elfogatta a Keresztelőt, s megparancsolta, hogy zárják

¹⁾ Jos. Ant. XVIII., V. 1.

²⁾ A név a ieruzs. talmudban (S c h e b i í t IX. 2.) és Jonathan targumában (XXII. 35.) fordul elő.

³⁾ Ma Inkaur. a Zerka Maïin nevű oázison. Seetzen óta senki sem járt ezen a vidéken.

⁴⁾ Jos. De bell. Jud. VII., VI. 1. és köv.

⁵⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 1.

⁶⁾ Leviták XVIII. 16.

⁷⁾ Jos. Ant. XV., VII. 10.

⁸⁾ Máté XIV. 4; Márk VI. 18; Luk. III. 19.

Macheró várába, melyet Hareth leányának távozása után, úgy látszik, hatalmába kerített.¹⁾

Antipas, ki inkább gyáva volt, mint kegyetlen, nem akarta a halálát. Egyes hírek szerint, lázadástól félt.²⁾ Más forrás szerint,³⁾ kedvet kapott a fogoly szavainak hallgatására, s e beszélgetések, nagy döbbenetét keltettek benne. Annyi bizonyos, hogy a fogság ideje hosszúra nyúlt, s hogy János börtönéből is kiterjedt tevékenységet fejtett ki. Összeköttetésben állt tanítványaival, s érintkezésben találjuk még Jézussal is. A Messiás közeli eljövételében való hite csak még erősbödött; figyelemmel kísérte a külvilág mozgalmait, s igyekezett fellelni bennük a reményei beteljesülésére kedvező jeleket.

1) Jos. Ant. XVIII., V. 2.

2) Máté XIV. 5.

3) Márk VI. 20. Ἐν ἡπτόσσι -nek olvasom és nem ἐπόσι -nek.

HETEDIK FEJEZET.

Jézus eszméinek fejlődése Isten országáról.

János elfogatásáig, melyet megközelítő számítással a 29-ik év nyarára teszünk, Jézus nem hagyta el a Holt-tenger és a Jordán vidékét. Judea pusztájában való időzését általánosan úgy tekintették, mint a nagy dolgokra való előkészülést, mint a nyilvános fellépés előtti „visszavonulás“ egy nemét. Jézus mások példáját követve, negyven napot töltött itt, szigorú böjtölésben, egyedül a vadállatok társaságában. Tanítványai képzeletét sokat foglalkoztatta ez az elvonulás. A néphit szerint a pusztá az ördögök) tanyája volt.¹⁾ Kevés sivárabb, Istentől elhagyatottabb, élettől elzártabb hely van a világon, mint az a sziklás lejtő, mely a Holt-tenger nyugati partját alkotja. Azt tartották, hoígy az alatt az idő alatt, melyet ezen az iszonyatos tájon töltött, borzalmas kísértéseken ment keresztül, hogy a sátán elrémítette ábrándjaitól, majd csábító ígéretekkel kecsgettette, s hogy végül az angyalok jöttek le, hogy állhatatosságának megjutalmazásául szolgálják őt.²⁾

¹⁾ Tóbiás VIII. 3; Luk. XI. 24.

²⁾ Máté IV. 1. és köv.; Márk I. 12., 13; Luk. IV. 1. és köv. Ezeknek az elbeszéléseknek meglepő hasonlatossága a V e n d i d a d (XIX. töredék) és a Lalitávistara (XVII., XVIII. és XXI. fej.) legendáival, arra enged következtetni, hogy az egész csak mítosz. De Márk rövid és tömöri előadásai, mely itt világosan az eredeti forrást képviseli, valószínűsítő tényre mutat, mely később a legendaszerű feldolgozáshoz az anyagot szolgáltatta.

hogy a mostani állapot rossz, ha magunk elé akarjuk képzelni a jövőt, elég ha elgondoljuk mindennek az ellenkezőjét. Az elsők lesznek az utolsók,¹⁾ új rend fogja kormányozni az emberiséget. A jó és a rossz most keverve vannak, mint a gaz és a gabona a mezőn. Az Úr hagyja, hogy együtt nőjjenek; de elérkezik az óra, mikor majd erőszakkal külön választja őket.²⁾ Isten országa olyan lesz, mint egy óriási háló, mely együtt fogja ki a jó és a rossz halat; a jókat edényekbe rakják, a rosszakat pedig elvetik.³⁾ E nagy forradalom csirája alig lesz felismerhető. Hasonló lesz a mustármaghoz, mely kisebb ugyan minden! magnál, de amelyből, ha földbe vétik, olyan fa nő, hogy az égi madarak eljönnek, és fészket raknak ágain;⁴⁾ vagy hasonló lesz a kovászhoz, melyet ha tésztába tesznek, megkeleszti az egészet.⁵⁾ A gyakran homályos példázatok egész hosszú sora volt arra szánva, hogy lefesse ennek a hirtelen eseménynek a meglepetéseit, látszólagos igazságtalanságait, kikerülhetetlen és végleges jellegét.⁶⁾

Ki fogja megalapítani Isten országát? Emlékezzünk vissza, hogy Jézus első gondolata, mely oly mélyen fészkelte benne, hogy szinte nincs is eredete, hanem lényé gyökérének nesze, az volt, hogy ő Isten fia. Atyjának meghitt gyermeke, akaratának végrehajtója. Jézus felelete erre a kérdésre nem lehetett tehát kétséges. A meggyőződés, hogy ő fogja Isten országát felállítani, teljesen hatalmába kerítette lelkét. A minden-

1) Máté XIX. 30; XX. 16; Márk X. 31; Luk. XIII. 30.

2) Máté XIII. 24. és köv.

3) Máté XIII. 47. és köv.

4) Máté XIII. 31. és köv.; Márk IV. 31. és köv.; Luk. XIII. 19. és köv.

5) Máté XIII. 33; Luk. XIV. 21.

6) Máté XIII. egészen; XVIII. 23. és köv.; XX. 1. és köv.; Luk. XIII. 18. és köv.

ség reformátorának tekintette magát. Az ég, a föld, az egész természet, a téboly, a betegség, a halál csak esz-közök számára. Hősies akaratának magasztos pillanataiban mindenhatónak hitte magát. Ha a föld nem veti magát alá e végső átalakulásnak, akkor megsemmisíti és megtisztítja a tűz és Isten lehelle. Új égbolt támad, s Isten angyalai népesítik be az egész világot.¹⁾

Gyökeres, magát a természetet is átfogó forradalom ²⁾ volt tehát Jézus alapgondolata. Mostantól fogva a politikáról már kétségkívül lemondott; Goloniti Juda példája meggyőzte a néplázadások céltalanságáról. Sohasem gondolt arra, hogy felkeljen a rómaiak és tetrarchák ellen. A Goloniti féktelen és anarchista felfogása nem volt az övé. Hódolata a fennálló hatalmak iránt, ha alapjában gúnyos is, látszat szerint tökéletes. Megfizette az adót a császárnak, hogy elkerülje a bajt. A szabadság és a jog nem e világról való; miért keserítse hát életét hasztalan érzékenykedéssel? Minthogy megvetette a földet, s meg volt győződve, hogy ez a világ nem érdemli meg, hogy törődjünk vele, saját eszményi világába menekült; megalapította a földöntúli büszkeség nagy tanát,³⁾ a lélek szabadságának igazi tanát, mely egyedül hozhatja meg a békét. De akkor még nem mondta: „Az én országom nem e világról való.“ Legtisztább nézeteibe is sok homály vegyült még. Olykor különös kísértések látogatták meg lelkét. Judea pusztájában a sátán odaígérte neki a föld királyságait. Nem ismervén a római birodalom hatalmát, az a rajongás, mely Júdeában övezte és amely nem-sokára oly borzalmas fegyveres ellenállásra vezetett, felkelthette benne a reményt, hogy hívei elszántságával és számával országot alapíthat. Talán nem egyszer eléje

¹⁾ Máté XXII. 30. .

²⁾ *Ἀποκατάστασις πάντων*. Apóst csel III 21.

³⁾ Máté XVII. 23-26: XXII. 16—22. ’

meredt a végső kérdés: vajjon erőszak vagy szelídség, forradalom vagy tűrés útján valósul-e meg Isten országa? Egy napon, mondják, Galilea egyszerű emberei el akarták vinni, hogy királylyá tegyék.¹⁾ Jézus a hegyek közé menekült, s egy ideig ott maradt egyedül. Finom lénye megóvta a tévedéstől, mely izgatót, vagy felkelő vezért, egy Theudast, vagy Barkochbát csinált volna belőle is.

A forradalom, amelyet ő akart, mindig erkölcsi forradalom volt; de még nem jutott odáig, hogy végrehajtását az angyalokra és a végső harsonára bízta. Az emberekre, s az emberek által akart hatni. Egy látomásom, aki csupán a végítélet közelségére gondol, nem törődött volna annyit az ember megjavításával, s nem állította volna fel a legszebb erkölcsi tant, melyet valaha az emberiség kapott. Kétségkívül sok bizonytalanság maradt még gondolataiban, s inkább finom megérezés, semmint megállapodott terv ösztönözte a magasztos műre, niely általa megvalósult, habár egészen másképp is, mint ahogy ő képzelte.

Valóban Isten országa, azaz a' szellem országa, amit ő alapított, s ha Atyja kebeléről látja Jézus, mint gyümölcsözők műve a történelemben, joggal elmondhatja: Im, ezt akartam én. Amit Jézus hívott életre, ami utána örökre fennmarad, eltekintve a tökéletlenségektől, amik hozzátapadnak az emberiség minden alkotásához, a lélek szabadságának tana. Már a görögöknek is emelkedett gondolataik voltak e tekintetben.²⁾ Több stoikus megtalálta a módját, hogyan lehet a zsarnokok alatt is szabadnak maradni. Általában azonban, a régi világ a szabadságot bizonyos politikai formákkal egybekötve kép-

¹⁾ Ján. VI. 15.

²⁾ Lásd Stobeus Florilegium LXII, LXXVII, LXXXVI. és köv. fejezeteket.

zelte el: Harmodius és Aristogiton, Brutus és Cassius voltak a szabadsághősök. Az igazi keresztény sokkal inkább ment minden bilincstől; ő száműzött idelent; mit érdeklík e földnek;, mely nem az ő hazája, változó urai? Az igazság jelenti az ő számára a szabadságot.¹⁾ Jézus nem ismert¹© eléggé a történelmet ahhoz, hogy átértette volna, mennyire idejébe való volt ez a tan épp akkor, mikor megszűnt a (köztársasági szabadság, és az ó-kor apró városi alkotmányai elenyésztek a római birodalom egységében. De bámulatos ösztöne s küldetésének valóban prófétai megértése csodálatos biztossággal vezette. E szavakkal: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené/ a politikától merőben idegen valamit teremtett, menedéket a lelkek számára, a nyers erő uralmának közepette. Az ilyen tan mindenesetre veszélyeket rejtett magában. Elvül felállítani, hogy a pénz az, amiről a törvényes hatalmat felismerhetjük, kimondani, hogy a tökéletes ember megvetéssel és vonakodás nélkül fizeti meg az adóját, annyi volt, mint lerombolni a régi fogalmak szerint épült köztársaságot, s kedvezni minden zsarnokságnak. A kereszténység, ebben az értelemben, sokban hozzájárult a polgári kötelesség-érzet gyengítéséhez, s ahhoz, hogy a világot a befejezett tények föltétlen hatalmának szolgáltassa ki. De azzal, hogy egy óriási szabad egyesülést hozott létre, mely háromszáz esztendőn át meg tudott lenni politika nélkül, a kereszténység bőségesen megfizette a kárt, melyet a polgári erényekben okozott. Az állami hatalma csak a földi dolgokra terjedt ki; a szellem felszabadult, vagy legalább is a római mindenhatóság borzalmas bilincsei örökre letörték.¹

Aki túlsókat foglalkozik a közélet ügyeivel, nem

¹⁾ Ján. VIII. 32. és köv.

tudja megbocsátani másoknak, ha azok valamit pártkül-
delmeik fölébe helyeznek. Különösen kárhóztatja azokat,
kik a politikai kérdéseket alárendelik a társadalmi kér-
déseknél, s könnyel viseltetnek amazok iránt. S
részben igaza is van, mert minden elszigetelt irányzat
káros a közügyek helyes intézése szempontjából. De
mivel vitték előbbre a pártok az emberi nem általános
; erkölcsiségét? Ha Jézus, ahelyett, hogy megalapítja
mennyei országát, Rómába megy s azzal emésztí erejét,
hogy összeesküvést sző Tiberius ellen, vagy hogy gyá-
szolja Germainicust, mi lett volna a világból? Mint szí-
gorú republikánus, mint buzgó hazafi, nem tartóztathatta
. volna fel százada eseményeinek nagy folyamatát, míg
azzal, hogy jelentéktelennek nyilvánította a politikát, a
világ elé tárta azt az igazságot, hogy a haza nem min-
den, s hogy az ember előbbre és feljebb való, mint a
polgár.

Pozitív tudományos elveinket sértik azok az álmok,
melyeket Jézus programja magában foglal. Mi ismer-
jük a föld történetét; oly világalakulások, amilyeneket
Jézus várt, csak geológiai vagy csillagászati okok foly-
tán mehetnek végbe, melyeknek az erkölcsi dolgokkal
való összefüggését még sohasem, állapították meg. De
ha igazságosak akarunk lenni a nagy alkotók iránt, nem
szabad megakadnunk azokon az előítéleteken, amelyeket
gyakran magukévá tesznek. Kolumbus felfedezte Ameri-
kát, noha teljesen téves feltevésből indult ki; Newton épp
oly helyesnek tartotta a maga esztelen magyarázatát az
apokalipszisről, mint világrendszerét. Fölébe helyeznök
korunk bármely átlag-emberét egy Assisi Ferencnek, Szent
Bernátnak, Jeanne d'Arc-nak, Luthernek, azért, mert ment
azoktól a tévedéseiktől, melyeket az utóbbiak vallottak?
Természettudományi fogalmaik helyessége és a világ-
rendszerrel való többé vagy kevésbé alapos ismeretük

szerint akarnék megítélni az embereidet? Értsük meg jobban Jézus kilétét, s hogy miben állott ereje. A XVIII-ik század deismusa és a protestantizmus bizonyos iránya hozzászoktatott bennünket, hogy a keresztény hit megalapítójában csak a nagy moralistát, az emberiség jóltevőjét tekintjük. Nem látunk mást az Evangéliumban, csak jó életelveket; okosan¹ fatyáit vetünk arra a különös értelmiségi állapotra, melyben született. Vannak, akik sajnálják, hogy a francia forradalom nem egyszer kicsapott elveinek korlátáiból, s hogy nem bölcs és mérsékelt emberek vezették. Ne erőszakoljuk eszélyes kispolgári mértékünket ezekre a rendkívüli mozgalmiakra, melyek szabásunknak annyira fölötte állanak. Csováljuk csak továbbra is az „evangéliumi erkölcsöt“; válások tatásunkban[^] fojtsuk el az agyrémet, mely eddig annak a lelke volt; de ne higyjük, hogy az egyéni boldogság vagy erkölcsösség pusztá gondolatával meg lehet mozdítani a világot. Jézus eszmélje sokkal mélyebb volt; a legforradalmibb eszme volt ez, melyet emberi agy valaha magába zárt; egész teljességében kell azt felfogni), nem pedig ijedt kihagyásokkal, melyek épp azt szaggatják szét benne, ami képessé tette az emberiség újjáteremtésére.

Alapjában véve, az eszme mindig utópia. Ha ma magunk elé akarjuk képzelni a modern öntudat Krisztusát, az új idők vigasztalóját és bíróját, mit teszünk? Azt, amit maga Jézus tett 1830 évvel ezelőtt. Egész más-kép fogjuk fel a való világ viszonyait, mint amilyenek; egy erkölcsi megváltót képzelünk el, aki fegyver nélkül szétzúzza a néger láncait, megjavítja a proletár helyzetét, jogaikba helyezi az elnyomott nemzeteket. Elfelejtjük, hogy ez a világ felfordulását, Virginia és Kongó éghajlatának módosulását, millió és millió ember vérének és fájának megváltozását, társadalmi bonyolódottságunk

álomszerű leegyszerűsödését, s az európai politikai földmegosztás természetes rendjének felborulását tétélezi fel. A „mindenek ujjíateremtése“,¹⁾ amit Jézus akart, nem volt ennél nehezebb. Az új föld, új ég, új Jeruzsálem, mely a mennyből száll le, a kiáltás: „Ime, mindeneket megújítok!“²⁾ a reformátoroknak mind közös vonása. Az eszme és a szomorú valóság ellentéte gerjeszti mindig az emberiségben a hideg ész ellen a lázadást, melyet a közönséges lelkek örülségnek tartanak, mindaddig, míg az győzelemre nem jut, s amikor azok, akik a legjobban harcoltak ellene, az elsők lesznek, kik magasztos célját elismerik.

Senki sem tagadhatja, hogy ellenmondás van a világ közeli pusztulásában való hit és Jézus erkölcstana között, mely az emberiség állandó, s a ténylegeshez meglehetősen hasonló helyzetét tartja szem előtt.³⁾ De épp ez az ellenmondás biztosította műve sikerét. Az ezeréves ország hívője magában semmi maradandót sem alkotott volna; a moralista pedig magában semmi hatalmasat. Az ezer-évben való hit adta a lökő erőt, az erkölc biztosította a jövőt. így a kereszténység egyesítette magában a nagy sikerek kettős feltételét, a forradalmi kiindulást és az élet-lehetőséget. Mindennek, ami érvényesülni akar, meg kell felelnie ennek a kiét feltételnek; mert a világ egyidejűleg meg akar változni és meg akar maradni. Jézus, ugyanakkor, mikor az emberi dolgok páratlan felfordulását hirdette, kinyilatkozta azokat az

¹⁾ Apost. csel. III. 21.

²⁾ Jel. könyve XXI. 1., 2., 5.

³⁾ Az angol millenarius felekezetek ugyanezt az ellenmondást mutatják, vagyis a világ közeli végpusztulásának hitét vallják s amellet a gyakorlati életben józan-ész ©s a kereskedelem és ipar iránt való rendkívüli hajlam jellemzi őket. .

elveket, melyeken a társadalom tizennyolc század óta nyugszik.

Ami Jézust kora és minden századok agitátoraitól megkülönbözteti, az az ő tökéletes eszményisége. Jézus bizonyos tekintetben anarchista, mert a polgári kormányzatról sejtelve sincs. Ez a kormányzat egész egyszerűen visszaélés az ő szemében. Határozatlan kifejezésekkel beszél róla, a nép gyermekének módjára, akinek fogalma sincs a politikáról. Minden hivatalnokban Isten embereinek természetes ellenségét látja; megjövendöli tanítványainak a rendőrséggel való összetűzéseket, anélkül, hogy csak pillanatig is gondolna arra, hogy emiatt pirulásra is lehet oka.¹⁾ De sohasem mutatkozik kísérlet nála arra, hogy maga kerüljön a hatalmasok és gazdagok helyére. Meg akarja semmisíteni a gazdagságot és a hatalmat, nem pedig birtokába keríteni. Megjósolja tanítványainak az üldöztetéseket és kínszenvedéseket;²⁾ de a fegyveres ellenállás gondolata sohasem jelentkezik nála. Az eszme, hogy a szenvedés és lemondás mindenhatóvá tesz bennünket, hogy a szív tisztasága diadalmaskodik az erőszakon, valóban Jézus saját eszméje. Jézus nem spiritualista; nála minden¹ megfogható megvalósulásban végződik; legcsekélyebb fogalma sincs a testtől különvált lélekről. Azonban tökéletes idealista, mert az anyag számára csak az eszme jele, s a valóság élő kifejezése a láthatatlannak.

Kihez forduljon, kire számíton, hogy megalapíthassa Isten országát? Jézus gondolata ebbenl sohasem ingadozott. Ami az emberek előtt magasztos, Isten előtt kárhözatos.³⁾ Isten országának megalapítói az együgyűek

¹⁾ Máté X. 17—18; Luk. XII. 11.

²⁾ Máté V. 10. és köv.; X. egészen; Luk. VI. 22. és köv.; Ján. XV. 18. és köv.; XVI. 2. és köv.; 20., 33; XVII. 14.

³⁾ Luk. XVI. 15.

lesznek. Nem a gazdagok, nem az írástudók, nem a papok; hanem az asszonyok, a nép gyermekei, az alázatosak, a kisdedek.¹⁾ A Messiás jövetelének nagy jele, hogy „a szegényeknek a jó hír hirdettetik“.²⁾ Jézus szelíd és idilli természete került itt újra felül. Egy roppant társadalmi forradalom, melyben felforgatják a rangokat, s megaláznak mindent, ami tekintély ezen a világon, ez volt az ő álma. A világ nemi fog neki hinni; a világ meg fogja ölni. Tanítványai azonban nem e világról valók lesznek.³⁾ Ők az alázatosak és együgyűek kis nyája lesznek, mely ép alázatosságával fog győzedelmeskedni. Az érzés, mely a „világi“-t a „keresztényi“ ellentétévé tette, a Mester eszméiben megtalálja teljes igazolását.⁴⁾

¹⁾ Máté V. 3., 10; XVIII. 3; XIX. 14. 23—24; XXI. 31; XXII. 2. és köv; Márk X. 14—15; 23—25; Luk. IV. 18. és köv; VI. 20; XVIII. 16—17., 24—25.

²⁾ Máté XI. 5.

³⁾ Ján. XV. 19; XVII. 14., 16.

⁴⁾ Lásd különösen János XVII. fejezetét, mely ha nem is Jézus valódi beszéde, mindenesetre oly érzést fejez ki, mely tanítványaiban mélyen benne gyökerezett, s bizonyosan tőle származott.

NYOLCADIK FEJEZET.

Jézus Kapernaumban.

Mind parancsolóbb és kizárólagosabb eszméjétől lenyűgözve, Jézus mostantól fogva végzetszerű közönyt halad az úton, melyet bámulatos lángesze, s azok a rendkívüli körülmények, amelyek közt élt, számára kijelöltek. Eddig csak néhány titkos követőjével közölte gondolatait; mostantól fogva tanítása nyilvános és folytonos. Körülbelül harminc éves volt.¹⁾ Hallgatóinak kis csoportja, mely elkísérte Keresztelő Jánoshoz, kétségkívül megnövekedett, s talán János néhány tanítványa is csatlakozott hozzá.²⁾ Az Egyháznak ezzel az első magjával hirdeti merészen Oalileába való visszatérte után a „jó hirt Isten országáról/⁴ Ez országnak el kell jönnie, s ő, Jézus, az az „Ember fia“, ki úgy jelent meg Dánielnek látomásában, mint a végső és legfőbb kinyilatkoztatás isteni végrehajtója.

Nem szabad elfeledni, hogy a zsidó felfogás szerint, mely a művészet és mithológia iránt ellenszenvvel viseltetett, az ember egyszerű alakja magasabbrendű volt, mint a *chéruboké* és azoké a fantasztikus állatoké, melyek a nép-képzlet szerint körülserglették az isteni feliséget. Már Székiéinél,³⁾ a legfőbb trónon ülő lénynek, ki

¹⁾ Luk. III. 23; az ebionita evangélium Epiphanesnél, A d v ha en. XXX. 13.

²⁾ Ján. I. 37. és köv.

³⁾ I. 5.. 26. és köv.

jóval fölötte székel a csodaszekér szörnyetegeinek, a prófétai látomások nagy kinyilatkoztatójának, emberi alakja van. Dániel könyvében, az állatokkal jelképezett birodalmak látomásában, abban a percben, mikor a végítélet megkezdődik, s a könyvek ki vannak tárva, egy „az Ember Fiához hasonlatos“ lény közeleg a Régi-Idejűhöz, ki hatalommal ruházta fel a világ megítélésére és örökkévalóságig való kormányzására.¹⁾ Az *Ember Fia* a szemita nyelvekben, főleg az arameus nyelvjárásban, egyértelmű az *ember-szóval*. Dániel könyvének ez a fontos helye azonban megragadta a lelkeket; az *Ember Fia* kifejezés, legalább egyes iskolákban,²⁾ a Messiásnak, mint a világ birájának és az eljövendő új kor királyának³⁾ egyik neve lett. Az tehát, hogy Jézus alkalmazta magára, messiás-volta kinyilatkoztatását jelentette, s megerősítését a közeli katasztrófának, mikor neki az Öreg-Idejűtől nyert teljes hatalmánál fogva Ítéletet kell tartania?)

Az új próféta szavainak ezúttal döntő sikere volt. Sereg férfi és asszony,, fiatalos nyíltság és gyermekg ártatlanság jellemezte valamennyiöket, csatlakozott hozzá, s mondta neki: „Te vagy a Messiás!“ Mint-hogy a Messiásnak Dávid fiának kellett lennie, természetesen ráruházták a címet, mely egyet jelentett az

¹⁾ Dán. VII. 13—14. V. ö. VIII. 15; X. 16.

²⁾ Ján. XII. 34. A zsidók, úgy látszik, nem voltaik tisztában a szó értelmével.

³⁾ Enoch könyve XLVI. 1—3; XLVIII. 2—3; LXII. 9., 14; LXX. 1; Máté X. 23; XIII. 41; XVI. 27—28; XIX. 28; XXIV. 27., 30., 37., 39., 44; XXV. 31; XXVI. 64; Márk XIII. 26; XIV. 62; Luk. XII. 40; XVII. 24., 26., 30; XXI. 27., 36; XXII. 69; Apost. csel. VII. 55. De a legfontosabb: Ján. V. 27, összehasonlítja a J e l k ö n y v e I. 13; XIV. 41. Az „Asszony fia“ kifejezés, a Messiásra értve, egyszer fordul elő Enoch könyvében, LXII. 5.

⁴⁾ Ján. V. 22.. 27.

előbbivel. Jézus örömmel elfogadta, noha ez bizonyos fonákságot okozott, minthogy teljesen alacsony sorból származott, ő maga leginkább az „Ember Fia“ nevet szerette, mely látszólag szerény volt ugyan, de amely mégis egyenesen a messiási reményekre utalt. Ezen a néven nevezte magát,^{x)} úgy, hogy ajkán az „Ember Fia“ egyet jelentett az „én“-nelí, melyet került. Mások azonban sohasem szólították így, kétségkívül azért, mert ez a név csak jövődő megjelenése napján illette meg teljesen.

Jézus tevékenységének központja, életének ebben a szakában, a Genesareth-tó partján fekvő Capharnahum (Kapernaum) nevű városka volt. A Capharnahum név, melyben benne van a *caphar*, „falu“ szó, úgy látszik, régi-módi helységet jelentett, megkülönböztetésül a római stílusban épült nagy városoktól, amilyen Tiberiás volt.²⁾ Oly kevésbé volt ismert, hogy Josephus írásainak egyik helyén³⁾ forrás nevének tartja, mivel a forrás maga híresebb volt, mint a közelében fekvő városka. Valamint Nazarethnek, úgy Kapernaumnak sem volt múltja, s semmi része sem jutott a Heródesektől támogatott világias fellendülésből. Jézus nagyon szerette ezt a várost, mely mintegy második hazája lett.⁴⁾ Kevéssel visszatérése után, Názarethben tett kísérletet, de minden eredmény nélkül.⁵⁾ Egy csudát sem tudott ott tenni, mint egyik élet-

1) Ez a név nyolcvanháromszor fordul elő aiz evangéliumokban. s mindig Jézus beszédeiben.

2) Igaiz, hogy Tell-Humban. melyet rendszerint azonosnak tartanak Kapernaummal. elég szép emlékek maradványai vannak. Eltekintve azonban attól, hogy az azonosság kétes, ezek az emlékek a Kn utáni II. és III. századból is származhatnak.

3) B. J. III., X. 7.

4) Máté IX. 1; Márk II. 1.

5) Máté XIII. 54. és köv.; Márk VI. 1. és köv.; Luk. IV. 16. és köv.; 23—24; Ján. IV. 44.

rajz-írója naivul megjegyzi.¹⁾ Ártott nagyon tekintélyének, hogy ismerték családját, mely alacsony sorsú volt. Nem tekinthették Dávid fiának azt, akinek mindennap látták a fivérét, nővérét, sógorát. Megjegyzendő különben, hogy családja hevesen állást foglalt ellene, s egyáltalán nem akart hinni küldetésében.²⁾ Sőt, mint mondják, a még indulatosabb nazarethiek meg is akarták ölni, le akarván taszítani egy meredek sziklacsúcsról.³⁾ Jézus elmésen megjegyezte, hogy ez a kaland minden nagy emberrel megesik, s élt a közmondással, hogy „Senki sem próféta a saját hazájában.”⁴⁾

A kudarc távolról sem csüggesztette el. Visszatért Kapernaumba,⁴⁾ ahol sokkal kedvezőbb viszonyokra talált, s onnan egész sereg utat szervezett a környékbeli kis városokba. A szép és termékeny vidék lakossága csak szombatokként gyűlt egybe. Ezt a napot választotta a tanításra. Minden városnak meg volt akkor a zsinagógája, vagy gyüleléshelye. Négyzetes, meglehetősen kis terem volt ez, görög-módra díszített oszlopcsarnokkal. A zsidók, kiknek saját építészetük nem volt, sohasem törekedtek arra, hogy eredeti stílusban emeljék épületeiket. Több régi zsinagóga maradványai láthatók még ma is Galileában.⁵⁾ Erős, jó anyagból készült mind; stílusuk azonban a növényi díszítések, bemetszések és

1) Márk VI. 5; Máté XII. 58; Luk. IV. 23.

2) Máté XIII. 57; Márk VI. 4; Ján. VII. 3. és köv.

3) Luk. IV. 29. Valószínűleg arról (a sziklacsúcsról van szó, mely Naizareth közvetlen közelében, a maroniták mostani temploma fölött emelkedik, s nem a Letaszítás hegyéről, mely Nazareth-től egy órányira fekszik. Lásd Robison. II. 335. és köv. oldalakon.

4) Máté IV. 13; Luk. IV. 31.

^{B)} Tell-Humban, Irbid-ben (Arbeía), Meiron-ban (Merő), Jisch-ben (Giscala), Kasvun-ban, Nabartein-ben és kettő Kefr-Bereim-ben.

csavarulatok pazarsága folytán, mi a zsidó emlékműveket jellemzi, elég silány.¹⁾ Belsejében padok voltak, szószerű a felolvasó számára, s egy szekrény a szent tekercsek őrzésére.²⁾ Ezek az épületek, melyekben semmi templomias nincs, voltak az egész zsidó élet központjai. Itt gyűltek össze sabbat napján imádkozni s a Törvényt és a Prófétákat olvasni. Minthogy a zsidóságnak Jeruzsálemen kívül nem volt tulajdonképeni papsága, bárki, akinek tetszett, felállott, s felolvasta a napi szakaszt (*parascha és haphtara*), és aztán *midrasch-t*, vagyis egyéni magyarázatot fűzött hozzá, melyben kifejtette saját nézeteit.³⁾ Ez volt a „homilia“ eredete, melynek tökéletes mintáját Philo apró értekezéseiben találhatjuk meg. Mindenkinek joga volt ellenvetést tenni és kérdést intézni a felolvasóhoz; az összejövetel ilykép csakhamar szabad gyűléssé fajult. Volt elnöke,⁴⁾ voltak „vénei“,⁵⁾ egy *hazzan-gó*, azaz alkalmazott felolvasója vagy tem-

¹⁾ Nem merek nyilatkozni ezeknek az emlékeknek a koráról. tehát azt sem állíthatom, hogy Jézus ezek valamelyikében tanított. Mily becse volna ebben a\z esetben a tellhumi zsinagógának! A kefr-bereimi nagy zsinagóga nekem mind közt a legrégebnek tetszik. Meglehetős tiszta a stílusa. A kasyun-in görög felirat van Septimus Severus korából. Az a nagy fontosság, melyre ai zsidóság Galilea felső részében a romái háborúi után emelkedett, arra enged következtetni. hogy az épületek egyrészét csak a III-ik századig lehet visszavezetni, addig a korszakig, mikor Tibérias mintegy a zsidóság fővárosa lett.

²⁾ Esdras II. könyve VIII. 4; Máté XXIII. 6; Epist. Jac. II. 3; Mischna, M e g i l l a III. 1; Rosch há-sé h a n a IV. 7. sitb. Lásd különösen az alexandriai zsinagóga érdekes leírását a babil. talmudban, Sukká 51. b.

³⁾ Philo, Eusebiusnál. Praep. evang. VIII. 7; és Quod o m n i s p r o b u s l i b e r, 12. §.; Luk. IV. 16; Apóst, csel. XIII. 15; XV. 21; Mischna, Megilla, III. 4. és köv.

⁴⁾ *Ἀρχισυνάγωγος*.

⁵⁾ *Πρεσβύτεροι*.

plomszolgája,¹⁾ „követei“,²⁾ olyan titkár vagy küldönc-félék, akik a más zsinagógákkal való érintkezést közvetítették, továbbá egy *schammasch-sa*, vagyis sekrestyése.³⁾ A zsinagógák így valóságos független kis köztársaságok voltak, kiterjedt törvénykezési joggal. Mint a római birodalom egy későbbi koráig az Összes városi testületek, úgy ők is tiszteletbeli okleveleket állítottak ki,⁴⁾ a községre nézve törvényerejű határozatokat hoztak, továbbá testi fenytéseket szabtak ki, melyeket rendesen a *hazzan* hajtott végre.⁵⁾

A rendkívüli szellemi elevenség mellett, mely a zsidókat mindenkor jellemezte, az ilyen intézmény, az önkényes szigor ellenére is, melylyel kezelték, természet-szerűen éles vitáknak szolgált színhelyéül. A zsinagógáknak köszönhető, hogy a judaizmus tizennyolc század üldöztetésén keresztül is sértetlenül fennmaradt. Mind megannyi külön kis világ volt ez, mely a nemzeti szellemet megőrizte, s a belső küzdelmek számára állandóan kész csatateret nyújtott. Rengeteg szenvedély emésztődött itt fel. Heves civódások folytak az elnökségért. Ha valakinek disz-ülése volt az elsősorban, az nagy kegyesség jutalma volt, vagy pedig a gazdagság oly kiváltsága,

¹⁾ Υπηρέτης.

²⁾ Ἀπόστολοι vagy ἄγγελοι.

³⁾ Διάκονος. Márk V. 22., 35. és köv.; Luk. IV. 20; VII. 3; VIII. 41.. 49; XIII. 14; Apost. csel. XIII. 15; XVIII. 8., 7; Jel. könyve II. 1; Mischna, Jóm a VII. 1; Rosch haschana IV. 9; Jeruzs. talmud, Sanhedrin I. 7; Epiph. A d v. haer. XXX. 4, 11.

⁴⁾ Berenice felirata a Corpus insc. grae c.-bian, 5361 sz.; Kasyun felirata, a Mission de Phénicie IV., könyv,

⁵⁾ Máté V. 25; X. 17; XXIII. 34; Márk XIII. 9; Luk. XII. 11; XXI. 12; Apost.csel. XXII. 19; XXVI. 11; C o r. II. levél XI. 24; Mischna, Maceo th III. 12; babil. talmud Megilla 7. b; Epiph. Adv. haer. XXX. 11.

melyet a legjobban irigyeltek.¹⁾ Másrészt az a jog, hogy bárki lehetett felolvasó és a szent szöveg magyarázója, rendkívül megkönnyítette az új eszmék terjesztését. Hatalmas erőt jelentett ez Jézus számára, s ez volt a leggyakoribb eszköz, melyet tanai terjesztésére használt.²⁾ Elment a zsinagógába, s ott felállt olvasni; a *hazzan* eléje tartotta a Thórát, ő kigöngyölytette, s miután elolvasta az aznapi *parascha*, vagy *haph tara-t*, az olvasottakból valamely, saját nézeteinek megfelelő következtetést vont le.³⁾ Minthogy Galileában csak kevés farizeus volt, a vita vele szemben nem vált olyan élessé és elkeseredetté, mint amilyen Jeruzsálemben már első lépteinél megállította volna. A jó galileaiak még sohasem hallottak mosolygó képzeletüknek kedvesebb szavakat.⁴⁾ Bámulták, kényeztették, úgy találták, hogy gyönyörűen beszél és érvei meggyőzőek. A legsúlyosabb ellenvetéseket könnyűszerrel megoldotta; szavainak és személyének bája megejtette ezt a szűzi népet, melyet nem aszított még ki a tudósok szórszálhasogatása.

Az ifjú mester tekintélye így napról-napra nőtt, s természetesen minél inkább hittek benne, annál inkább hitt ő is saját magában. Tevékenysége még nagyon szűkkörű volt. Csupán a Tiberias-tó medencéjére szorított, s még e medencében is volt egy különösen kedvelt vidéke. A tó öt-hat mérföld hosszú, s három-négy mérföld széles; noha látszólag szabályos tojásdad-alakja van, Tiberiastól a Jordán beömléséig öblöt formál, mely-

¹⁾ Máté XIII. 6; Epist Jac, II. 3; babil. talmud, Sukká 51. b.

²⁾ Máté IV. 23; IX. 35; Márk I. 21, 39; VI. 2; Luk. IV. 15, 16, 31, 44; XIII. 10; Ján. XVIII. 20.

³⁾ Luk. IV. 16. és köv. V. ö. Mischna, J o m a VII. 1.

⁴⁾ Máté XII. 28; XIII. 54; Márk I. 22; VI. 1; Luk. IV. 22.. 32. .

nek íve mintegy három mérföld. Ez az a mező, ahol Jézus vetése végre jól megművelt talajra talált. Járjuk be lépésről-lépésre, próbáljuk meg fellibbenteni a gyász és pusztulás leplét, melylyel az izlám démona befedte.

Tiberiastól kiindulva, először meredek sziklákat látunk, egy hegységet, mely mintha a tengerbe zuhanna. Aztán kitárulnak a hegyek; síkság ínyilik előttünk (*El-Ghouier*), csaknem; egy-magasságban a tóval. Dús lombu, pompás liget ez, át meg átszántva bővizű forrásokkal, melyek nagyobbriészt egy nagy kerek, régi medencéből (*Airi-Medawara*) erednek. A síkság bejáratánál, mely a tulajdonkénem Genesareth-tartomány, fekszik a nyomorúságos *Medzsel* falu. A síkság túlsó szélén (mindig a tó mentében.) egy város helyét találjuk (*KJian-Minyeh*), továbbá gyönyörű forrásokat (*Ain-et-Tin*), s egy sziklába vájt keskeny, mély utat, melyen Jézus bizonyára gyakran járt, s amely a Genesareth-sikot köti össze a tó északi szegélyével. Negyedórányira innét, sósvizű patakocskán megyünk keresztül (*Ain[^]Tabiga*), mely néhány lépésre a tótól, több széles forrásból fakad, s egy sűrű csalitban vész el. Végül, negyven percnivel odább, az *Ain-Tabigától* a Jordán torkolatáig húzódó sivár lejtőn néhány kunyhót és meglehetősen nagyszabású omladékokat találunk, melyeknek *Tell-Hum* a nevük. .

öt kis város, melyekről az emberiség épúgy örökké beszélni fog, mint Rómáról és Athénről, feküdt szétszórva Jézus korában azon a területen, mely *Medzsel* községtől *Tell-Humig* terjed. Az öt város — *Magdala*, *Dalmanutha*, *Capharnaum*, *Betsaida*, *Chorazin* *) — közül ma csak az elsőt lehet biztossággal fellelni. Kétségkívül a nyomorúságos *Medzsel* falu őrizte meg ennek a; községnek a helyét és nevét, ahonnét Jézus leghívebb barátnője szár-

1) A hajdani *Kinnéreth* eltűnt, vagy más nevet kapott.

mázott.¹⁾ Dalmanutha valószínűleg közel volt hozzá.²⁾ Nem lehetetlen, hogy Chorazin kissé beljebb, északra feküdt.³⁾ Aijii Bethsaidát és Capharnaumot illeti, a valószínűségben ezeket majdnem taláalomra teszik Teli-Hüm, Ain-et-Tin, Khan-Minyeh, Ain-Medawara helyére. 9 Mintha csak a helyrajzban épügy, akár a történelemben, valami kifürkészhetetlen szándék el akarta volna rejteni a nagy Alapító nyomait. Kétséges, vajjon ezen a teljesen elpusztított földön sikerül-e valaha meghatározni a helyeket, hová az emberiség eljöhetne megcsókolni lába nyomát.

A tó, a láthatár, a cserjék, a virágok, ez tehát minden, ami a három-négy mérföldnyi kis tartományból megmaradt, hol Jézus isteni művét megalapította. A fák teljesen eltűntek. Ezen a vidéken, hol a tenyészet egykor oly dús volt, hogy Josephus szinte csodát látott benne — a természet itt szerinte abban lelte gyönyörét, hogy

¹⁾ Valóban tudjuk, hogy nagyon közel feküdt Tiberias-hoz. Jeruzs. talmud, Maasaroth III. 1; Schebiit IX. 1; E r u b i η V. 7.

²⁾ Márk VIII. 10. V. ö. Máté XV. 39.

³⁾ A Chorazi-naik vagy Bir K e r azé h-nek nevezett helyen. Tell-Hum fölött.

⁴⁾ A régi föltevésnek, mely Tell-Humot Kapernaummal azonosítja, noha néhány év óta erősen támadják, még mindig számos hive van. A legnyomósabb érv. melyet fel lehet hozni mellette, maiga a Tell-Hum név. miután Teli sok falu nevében előfordul s a Caphar helyébe tehető. Másfelől azonban Tell-Hum közelében lehetetlen fellelni azt a forrást, amelyről Josephus beszél. (B. J. III., X. 8.) Ez a Kapernaumi kút talán inkább Ain-Medawara; Ain-Medawara azonban félóránnyira v'an a tótól, míg Kapernaum közvetlen a tó partján fekvő halászfaló volt. (Máté IV. 13; Ján. VI. 17.). Bethsaidát illetőleg még nagyobbak a nehézségek; mert az az általánosan elfogadott föltevés, hogy két Bethsaida volt, egyik a nyugati, másik a keleti parton, két vagy három mérföldnyire egymástól, kissé különös.

egymás mellé sorakoztatta a hideg országok növényeit, a forró földövek termékeit és a mérsékelt éghajlatok fáit, virággal és gyümölcsessel rakva meg őket egész eszten-dőben¹⁾ — ezen a vidéken, mondom, már egy nappal előbb ki kell most számítani, hol talál az ember majd másnap kis árnyékos helyet, ahol ebédjét elköltheti. A tó pusztá lett. Egyetlen nyomorult bárka hasítja ma az egy-kor élettől és örömtől duzzadó habokat. A víz azonban még mindig könnyed és áttetsző.²⁾ A sziklás, köves part mintha valami kis tengeré volna, nem pedig tó partja, mint a Huleh-taváé. Szép, tiszta, iszaptalan, a habok könnyű játéka mindig ugyanazon a helyen csapkodja. Babérrózsával, tamariskus-szal és tüskés káponabokrokkal fedett apró hegyhátak tükröződnek benne; különösen két helyen, a Jordán kifolyásánál, Tarichea közelében, s a Genesareth-sík szélén, mámorítóan szép helyek vannak, hol a hullámok gyp- és virágszőnyegeken enyésznek ek. Az Ain-Tabiga patak kis tómedencét mos magának, mely tele van szép kagylókkal. A tavat úszó-madarak serege lepi el. A láthatár vakító fényben ragyog. Az izzó szik-lák közé beágyazott égszín-kék víz, a Safed-hegyek csú-csáról úgy tűnik, mintha aranyserleg alján feküdne., Északon, a Hermon havas csúcsai nyúlnak fehér vona-lakkal az égre; nyugaton Golonitis és Perea hullámos, teljesen kopár s a nap fűzétől szinte bársonyos légkörbe burkolt fensíkjai összefüggő hegységet alkotnak, vagy jobban mondva, hosszú, magas tetőzetet, mely Caesarea Philippitől kezdve dél felé húzódik a messzeségbe.

A partokon most nyomasztó a hőség. A tó kétszáz méterrel mélyebben fekszik a Földközi tenger szintjé-

¹⁾ B. J. III., X. 8.

²⁾ B. J. III., X. 7; Jaques de Vitri, a Gesta Dei per francos. I. 1075.

nél,¹⁾ s így ugyanolyan forró éghajlata van, mint a Holt-tengernek.²⁾ Hajdan dús növényzet mérsékelte ezt a rendkívüli forróságot; különben alig lehetne megérteni, hogy ez a nagy(olvasztó-kemence, ami ma májustól kezdve a tó egész medencéje, valaha olyan bámulatos tevékenység színhelye lehetett. Josephus egyébként mérsékeltnak találja a vidék éghajlatát.³⁾ Kétségkívül itt is, mint Róma környékén, történelmi okok folytán bizonyos éghajlati változás állott be. Az izlám, s különösen a keresztes hadjáratokra való muzulmán visszahatás aszította ki halálos lehelteiével Jézus kedvenc vidékét. Genesareth gyönyörű földje nem is sejtette, hogy ennek a békés vándornak az agyában dől el sorsa. Veszedelmes honfi volt Jézusi, végzetes arra a földre, amelynek a rettentő tisztesség jutott, hogy hordozhatta. Szeretet és gyűlölet tárgyává válván, melyre két versengő rajongás vágyott, Galileának, dicsőségéért cserébe, pusztasággá keltett változnia. De ki merné állítani, hogy. Jézus boldogabb tett volna, ha falujában ismeretlenül hosszú életkort ér el? S'ki gondolna most a hálátlan názárethiekre, ha nem lett volna köztük valaki, aki falujuk jövőjének kockáztatásával is felismeri Atyját, s Isten Fiának nyilvánítja magát?

*

Négy vagy öt, egymástól félórára fekvő nagy falu, íme ez Jézus egész világa abban az időben, ahol most tartunk. Úgy látszik, sohasem járt Tibériásban, az egészen világias s nagyobb részt pogányoklakta városban, mely

¹⁾ Lynch kapitány becslése szerint (Ritter, Erdkunde XV. 1-ső rész 20. old.). Jóformán összevág Bertou számításával (Bulletin de la S o c. de g é o g r., II. rész XII-146. old.).

²⁾ A Holt-tenger kétszerié mélyebben fekszik.

³⁾ B. J. III., X. 7-8.

Antipas rendes székhelye volt.¹⁾ Néha mégis elhagyta kedvenc vidékét. Átment bárkán a keleti partra, Gergei-sába például.²⁾ Északon elment Paneásha, más néven Cesarea Philippibe,³⁾ a Hermon aljában. Végül egyszer kirándult Tyrus és Sidon vidékére⁴⁾ is, mely akkor csodálatosan virágzó volt. Erre mindenütt pogányokl közt volt.⁸⁾ Cesareaban látta a híres *Panium* barlangot, melyben a Jordán forrását sejtették, s amelyet a néphit különös mondákkal vett körül;^{®)} megbámulhatta a márványtemplomot, melyet közelében Heródes emeltetett Augustus tiszteletére;⁷⁾ megállt bizonyára a Pánnak, a Nimfáknak, a barlang Visszhangjának szentelt számos szobor előtt, melyeket a buzgóság a szép helyen egymásra

¹⁾ Jos. Ant. XVIII.. II. 3; Vita 12—13., 64.

²⁾ Thomson véleményén vagyok (The Land and the Book. II. 34. és köv.), amely szerint Máté Gergesá-ia (VIII. 28.) azonos a kánaáni *G i r g a s c h* várossal, a mai *K e r s a* vagy *G e r s a* nevű helységgel, mely a keleti parton, csaknem Magdalával átellenben fekszik. Márk (V. 1.) és Lukács (Vili. 26.) *G a d a r a*-t vagy *G e r a s á*-it mondanak Gergesa helyett, óórasa nem lehetett, mert mint az Evangéliumokból tudjuk, a kérdéses város a tó mellett. Galileával átellenben feküdt. Ami Gadarát. a mai Om-Keis-t illeti, mely a tótól és a Jordántól másfél órányira fekszik, a Márk és Lukács által előadódó helyrajzi viszonyok nem illenek rá. Különben meg lehet érteni, hogy Gergesa a sokkal ismertebb *G e r a s a*-vá változott, s hogy viszont azért fogadták el *G e d a r a*-lt. mert Gerasa helyrajzi ellenmondásokra vezetett. V, ö. Órig. Comment, in Joann. VI. 24; X. 10; Euseb. és Sz. Jer. De situ et nomin. loc. hebr., ezeznél a szavaknál: Γεργεσά, Γεργασεί.

³⁾ Máté XVI. 13; Márk VIII. 27.

⁴⁾ Máté XV. 21; Márk VII. 24.. 31.

⁵⁾ Jós. Vita 13.

⁶⁾ Jos. Ant. XV., X. 3; B. J. I. XXL 3; III., X. 7; Tude-lai Benjámin 46. old. (Ascher-kiadás).

⁷⁾ Jos. A n t. XV.. X. 3.

halmozott.¹⁾ Az euhemerista zsidónak, ki hozzá volt szokva, hogy az idegen istenekben istenített embereket, vagy ördögöket lásson, bálványoknak kellett tekinteni mindezeket a faragott képeket. A naturalisztikus vallások csábjai, melyek mámorba ejtették az érzékibb fajokat, őt hideglen hagyták. Kétségkívül mit sem tudott arról, hogy az ő Melkarth-szentély Tyrusban egy régi kultuszt rejthetett még magában, mely többé-kevésbé hasonló volt a zsidókéhoz.²⁾ A pogányság, mely Föniciábani minden halmon templomot és szent berket emelt, a nagy üzleti élet és világi gazdagság egész látványa³⁾ nem nagyon tetszhetett neki. Az egyisten-hit képtelenné tesz a pogány vallások megértésére; a muzulmán, aki több isten-hívó országba kerül, mintha elvesztené látását. Bizonyos, hogy Jézus ezeken az útjain semmit sem tanult. Visszatért mindig a Genesareth oly hön szeretett partjára. Ott volt gondolatainak központja; ott talált hitre és szeretetre.

¹⁾ Corpus inser. gr. 4537., 4538.. 4538. b., 4539. számok.

²⁾ Lucianus (ut fertur). De dea syria, 3.

³⁾ A kor gazdag pogány civilizációjának nyomai borítják még most is az egész Beled-Bescharrah-t. s különösen azokat a hegyeket, melyek a Fehér-csúcs és a Nakurat-fok tömegét alkotják.

KILENCEDIK FEJEZET.

Jézus tanítványai.

E földi paradicsomban, melyet a történelem' nagy forradalmi még alig érintettek, dolgos, becsületes, vidám és szelíd életkedvvel teli lakosság élt teljes összhangban magával a földdel. A Tiberias-tava a világ egyik leghaladusabb viz-medencéje;¹⁾ különösen Bethsaidában és Kapernaumban igen virágzó halászatot űztek, ami bizonyos jólétet teremtett. Ezek a halász-családok-csendes és békés társaságot alkottak, amely számos rokonsági kötelék után a tó egész vidékére kiterjedt. Kevés munkával járó életmódjuk mellett, képzeletük teljesen szabad maradt. Az Isten országáról való eszmék a jó emberek e kisded köreiben nagyobb hitelre találtak, mint bárhol másutt. Abból, amit görög és világi értelemben civilizációnak neveznek, nem hatolt közékük semmi. Nem volt meg bennük a mi árja komolyságunk; de noha a jóság náluk gyakran talán felületes és mélység nélkül való, békés természetűek voltak, s volt bennük valami értelmesség és finomság. A Libánon jobb népeihez hasonlóknak képzelhetjük el őket, de megáldva azzal az adománnyal, melylyel azok nem bírtak, hogy tudniillik nagy embereket tudtak teremni. Jézus itt megtalálta igazi családját. Úgy tele-

¹⁾ Máté IV. 18; Luk. V. 44. és köv.; Ján. I. 44; XXL 1. és köv.; Jos. B. J. III., X. 7; Jaques de Vitri, a Qesta Dei per Francos I. 1075. old.

pedett le itt, mint aki középük tartozik; Kapernaum lett „a városa“,¹⁾ s a kis kör közepeit, mely imádta, elfeledte kétkedő testvéreit, a hálátlan Nazarethet és gúnyos hitelenségét.

Kapernaumban, különösen egy házban talált kellemes menhelyre és odaadó tanítványokra. Két testvér háza volt ez, bizonyos Jónás fiaié, ki valószínűleg már nem élt akkor, mikor Jézus a tó partján letelepedett. Simon, k'it Cépta-nak vagy Péterinek is neveztek, és András volt ez a két testvér. Bethsaidában születtek,²⁾ de már Kapernaumban laktak, mikor Jézus nyilvános pályáját megkezdte. Péter nős volt és gyermekei voltak; anyósa is nála lakott.³⁾ Jézus szerette ezt a házat, s rendszeren itt tartózkodott.⁴⁾ András alighanem Keresztelő János tanítványa volt, s Jézus talán már a Jordán partján ismerte.⁵⁾ A két testvér tovább folytatta a halászmesterséget,⁶⁾ még akkor is, mikor, úgy látszik, hogy a legjobban el voltak foglalva mesterükkel. Jézus, ki kedvét lelte a szójátékokban, olykor azt mondta, hogy emberhalászokat csinál belőlük.⁷⁾ Valóban, összes tanítványai közül nem volt senki, aki hűségesebben ragaszkodott volna hozzá. ‘

Egy másik család is, Zabdia-nak vagy Zebedeusnak, egy jómódú halásznak és több bárka tulajdonosának családjá,⁸⁾ szívesen fogadta Jézust. Zebedeusnak két fia

1) Máté IX. 1; Márk II. 1—2.

2) Ján. I. 44.

3) Máté VIII. 14; Márk I. 30; Luk. IV. 38; Cor. I. levél IX. 5; Péter I. levél V. 13; Clem. Alex. Strom. III. 6; VII. 11; Pseudo-Clem. Recoqu. VII. 25; Euseb. H. E III. 30.

4) Máté VIII. 14; XVII. 24; Márk I. 29—31; Luk. IV. 38.

5) Ján. I. 40. és köv.

6) Máté IV. 18; Márk I. 16; Luk. V. 3; Ján. XXI. 3.

7) Máté IV. 19; Márk I. 17; Luk. V. 10.

8) Márk I. 20; Luk. V. 10; VIII. 3; Ján. XIX. 27.

volt, Jakab, az idősebb és egy fiatal fiú, János, akinek később oly elhatározó szerep jutott a csirájában lévő kereszténység történetében. Mindakétten buzgó tanítványok voltak. Salome, Zebedeus felesége, szintén nagyon ragaszkodott Jézushoz, s elkísérte egész haláláig.¹⁾

A nők valóban lelkesedve fogadták. Azzal a tartózkodással viseltetett velük szemben, mely lehetővé teszi, hogy a két nem között nagyon finom szellemi közösség jöjjön létre. A férfiak és nők elkülönzése, mely a szemita népeknél minden gyöngédebb fejlődést megakadályozott, akkor éppúgy, mint manapság, kétségkívül kevésbé szigorú volt a vidéken és a falvakban, mint a nagy városokban. Három-négy odaadó galileai asszony kísérté állandóan az ifjú mestert, s versenyzett a boldogságért, hogy hallgathassa s felváltva gondját viselhesse.²⁾ ők vitték az új felekezetije a rajongás és csodásság elemét, melynek jelentőségét már akkor érezték. Egyikük, Magdalai Mária, ki. szegényes faluja nevét oly híressé tette a világban, nagyon tulfeszült idegzetű lehetett. A kor szavajárása szerint hét ördög szállta meg,³⁾ vagyis látszólag megmagyarázhatatlan idegbajban szenvedett. Jézus, az ő tiszta és szelíd szépségével, lecsillapította ezt a felzaklatott szervezetet. Magdolna hű maradt hozzá a Golgotháig, s halála utáni harmadnap elsőrangú szerep jutott osztályrészéül; mert, mint később látni fogjuk, elsősorban ő volt az, aki által a föltámadásban való hit gyökeret vert. Johanna, Khuzának, Antipas egyik felügyelőjének felesége, Zsuzsanna s mások, akik ismeretlenül maradtak, szakadatlan követték és szolgáltak neki.⁴⁾ Néme-

¹⁾ Máté XXVII. 56; Márk XV. 40; XVI. 1.

²⁾ Máté XXVII. 55—56; Márk XV. 40—41; Luk. VIII. 2—3; XXIII. 49.

³⁾ Márk XVI. 9; Luk. VIII. 8; V.ö. Tóbiás III. 8; VI. 14.

⁴⁾ Luk. VIII. 3; XXIV. 10.

lyikük gazdag volt, s vagyonával lehetővé tette az ifjú profétának, hogy addigi mestersége folytatása nélkül is megélhessen. ¹⁾

Többen követték még állandóan, s ismerték el mestertüknek; egy bizonyos Fülöp Bethsaidából, Nathanael, Tolomias vagy Ptolomeus fia Kánéból, ki talán még az első korszakból való tanítvány;²⁾ Máté, valószínűleg az, aki a születését élő kereszténység Xenophonja lett. Vámszedő volt, s mint ilyen, kétségkívül könnyebben bánt a tollak mint a többiek. Talán már akkor gondolt rá, hogy megírja *Logiá-t*,³⁾ melyek az alapját alkotják annak, amit Jézus tanításaiból ismerünk. A tanítványok közt említik Tamást vagy Didymust is,⁴⁾ aki ugyan néha kétkedett, de jószívú, nemeslelkű embernek látszott;⁵⁾ *asztán* Lebbeust vagy Taddeust; Túl buzgó Simont,⁶⁾ ki falán goloniti Juda tanítványa volt, s a már akkor létező Kenaim-párthoz tartozott, mely nemsokára oly nagy szerepet játszott a zsidó nép mozgalmaiban; végül Judást, Simon fiát Kerioth városából, ki kivétel lön a hű csapatban, s aki oly borzasztó híre jutott. Csupán ő nem volt galileai; Kerioth városa Juda törzsének legdélibb határán feküdt,⁷⁾ Hebrontól egy napi járóföldre.

Láttuk, hogy családja általában nem nagyon rokon-

¹⁾ Luk. VIII. 3.

²⁾ Ján. I. 44. és köv.; XXL 2. Elfogadom a föltevést, hogy Nathanael azonos azzal az apostollal, aki a listákban Bartholomeus néven szerepel.

³⁾ Papias, Eusebiusnál. Hist. E c c 1. III. 39.

⁴⁾ Á második név görög fordítása az elsőnek.

⁵⁾ Ján. XI. 16; XX. 24. és köv.

⁶⁾ Máté X. 4; Márk III. 18; Luk. VI. 15; Apost. csel. I. 13; ebioniták evangéliuma, Epiphanesnél, Adv liaer XXX. 13.

⁷⁾ Ma K u r y é t e i n vagy K e r e i t e i n.

szervezett vele.¹⁾ De unokatestvérei, Jakab és Judás, Mária Cléophás fiai, már tanítványai voltak, s maga Mária Clieophas ott volt azok közt, akik elkísérték a Kálváriára.²⁾ Ebben az időben nem látjuk még anyját mellette. Csak Jézus halála után jutott Mária nagy tekintélyre,³⁾ csak akkor kezdenek a tanítványok köréje csoportosulni.⁴⁾ Az alapító családjának tagjai is, az „Úr testvérei“, csak ekkor válnak befolyásos csoporttá, mely aztán sokáig a jeruzsálemi egyház élén állott,⁵⁾ s amely a város bevétele után Batáneába menekült.⁶⁾ Maga az a tlétti, hogy valaki közelében volt, döntő előnyt biztosított, mint ahogyan Mohamed halála után, a próféta feleségei és lányai, kikre életében nem sokat adtak, nagy tekintélyre tettek szert

*

A sok jóbarát közt bizonyára voltak Jézusnak kedvelt] ei, kik mintegy szűkebb körét alkották. Zebedeus kiéit fia, Jakab és János, úgy látszik a legelső köze tartoztak. Tele voltak tüzzel és szenvedéllyel. Rendkívüli buzgalmukért Jézus szellemesen „a mennydörgés fiainak“⁷⁾ nevezte őket, akik nagyon gyakran használták volna a mennyköveket, ha rendelkeztek volna vele. János, úgy látszik, különösen bizalmas lábön állott Jézussal. Lehet azonban, hogy ez a tanítvány, ki úgy írta le ké-

1) A Ján. XIX. 25—27. részben felhozottakból arra kell következtetni, hogy saját testvérei nyilvános életének egyik szakában sem közeledtek Jézushoz.

2) Máté XXVII. 56; Márk XV. 40; Ján. XIX. 25.

3) Apóst. csel. I. 14. V. Ö. Luk. I. 28; II. 35, mely már nagy tisztelettel adózik Mária iránt.

4) Ján. XIX. 25. és köv.

5) Lásd fentebb a II. fejezetben.

6) Julius Africanus. Eusebiusnál, H. E. I. 7.

7) Márk III. 17; IX. 37. és köv.; X. 35. és köv.; Luk. IX. 49. és köv.; 54. és köv.

sőbb emlékeit, hogy a személyes érdek nem szorul eléggé háttérbe bennük, túlozta azt a szereteted, melylyel mestere iránta viseltetett.¹⁾ Ami jellemzőbb, az az, hogy a synoptikus evangéliumok szerint Barjona Simon vagy más néven Péter, továbbá Jakab, Zebedeus fia, és János, a testvére, mintegy meghitt kört alkottak, melyhez Jézus olyankor fordult, mikor a többiek hitében és megértésében nem bízott.²⁾ Úgy látszik különben, hogy mind a hárman közösen úzték a halászatot.³⁾ Jézus mélyen szerette Pétert. Ez az egyenes, őszinte, csupa-ösztön ember tetszett Jézusnak, ki olykor elmosolyodott hirtelen modorán. Péter, aki nem igen volt misztikus^ gyermekteleg kétségeit, idegenkedéseit, emberi gyengeségeit azzal a becsületes nyíltsággal közölte a mesterrel,⁴⁾ mely Joinville-re emlékeztét Szt. Lajos mellett. Jézus barátságosan, bizalommal és megbecsüléssel oktatta. Ami Jánost illeti, ifjúsága,⁵⁾ szívének finom gyöngéd-sége⁶⁾ és élénk képzelete⁷⁾ sok bájta kölcsönözhetett neki. E rendkívüli ember egyénisége, ki a csírázó keresztény-

1) Ján. XIII. 23; XVIII. 15. és köv.; XIX. 26-27; XX. 2., 4; XXI. 7.. 20. és köv.

2) Máté XVII. 1; XXVI. 37; Márk V. 37; IX. 1; XIII. 3; XIV. 33; Luk. IX. 28. Az a hit, hogy Jézus ezzel a három tanítványával közölt valamely titkos tant, korán elterjedt. Különös, hogy János egyszer sem említi evangéliumában bátyját, Jakabot.

3) Máté III. 18—22; Luk. V. 10; Ján. XXI. 2. és köv.

4) Máté XIV. 28; XVI. 22; Márk VIII. 32. és köv.

5) Úgy Játszik 100. körül halt meg. Lásd evangéliumát, XXI. 15—23.. s az Eusebius által összegyűjtött régi tekintélyeket. H. E. III. 20., 23.

6) Lásd a neki tulajdonított leveleket, melyek bizonyosan ugyanattól a szerzőtől származnak, mint a negyedik Evangélium.

7) Nem akarjuk mindenáron azt állítani, hogy a Jelenések könyve tőle való.

séget oly élesen letérítette útjáról, csak később fejlődött ki. öreg korában írta mesteréről bizarr evangéliumát,^{x)} mely oly becses adatokat tartalmaz, de amelyben szerintünk Jézus jelleme sok pontban meg van hamisítva. János természete sokkal erőteljesebb és mélyebb, semhogy alkalmazkodni tudott volna az első evangélisták személytelen hangjához. Olyan életrajz-írója Jézusnak, mint Plató volt Sokratesnek, Minthogy emlékeit állandóan a túlfeszített lélek lázas nyugtalanságával forgatta, egészen átformálja mesterét, mikor le akarja rajzolni, s néha arra a gyanúra ad okot (hacsak nem idegen kezek változtattak munkáján^ hogy a sajtáságos irat összeállításakor nem mindig a tökéletes jóhiszeműség vezette).

Semmi kimondott rangsor nem volt a kialakuló felekezetben. Mindnyájuknak „testvéreinek kellett szólítaniok egymást, s Jézus határozottan eltiltott minden felsőbb címet, mint amilyen a *rabbi* „mester“ vagy „atya“, minthogy egyedül ő a Mester, s egyedül Isten az Atya. A legkülönb legyen a többiek szolgája.²⁾ Barjona Simon azonban különös jelentőséggel kitűnik az egyenlők közül. Jézus nála lakott, s a bérkájában tanított;³⁾ háza az Evangélium hirdetésének központja volt. Őt tekintették a csoport fejének, s a vámszedők hozzá fordultak az adóért, melyet a közösségnek fizetnie kellett.⁴⁾ Simon volt az első, aki Jézust Messiásnak elismerte.⁵⁾

1) A közönséges hagyomány e pontot illetően, véleményem szerint, igazolva van. Nyilvánvaló különben, hogy János halála után iskolája még simított evangéliumán. (Lásd különösen a XXI. fejezetet).

2) Máté XVIII. 4; XX. 25—26; XXIII. 8-12, Márk IX. 34; X. 42—46.

3) Luk. V. 3.

4) Máté XVII. 23.

5) Máté XVI. 16—17.

Mikor népszerűtlenségének egyik percében Jézus megkérdezte tanítványait: „Hát ti, ti is el akartok hagyni?“ Simon így felelt: „Kihez menjünk, Uram? örök életnek beszéde vagy on te nálad“.¹⁾ Jézus különböző alkalmakkor bizonyos elsőséget biztosított neki egyházában,²⁾ s a szíriai *Kepha* (kő) névvel ruházta fel, amiúvei azt akarta jelezni, hogy az épület sarokkövének tette meg.³⁾ Sőt, egy pillanatban, úgy látszik., odaigérte neki „a mennyei birodalom kulcsait“ is, s a jogot, hogy oly ítéleteket mondasson a földön, melyek mindig megerősíttetniék a mennyekben is.⁴⁾

Kétségtelen, hogy Péternek ez az elsőége kis féltékenységet is keltett. A féltékenység különösen a jövődőt, Isten országát illetően támadt, hol az összes tanítványok a Mester jobbán és balján királyi székekben ülnek, hogy ítéletet tartsanak Izrael tizenkét törzse fölött.⁵⁾ Találgatták magukban, ki ül majd legközelebb az Ember Fiához, ki lesz mintegy az első minisztere és tanácsosa. Zebedeus két fia igényt tartott erre a rangra. A gondolatától áthatva, előre tolták anyjukat, Salomé, ki egy napon félrevonta Jézust és sürgette nála fiai számára a két díshelyet.®) Jézus a kérés elől szokásos mondásával tért ki, hogy tudniillik aki felmagasztalja magát, meg fog aláztatni, s hogy a mennyek országa a kicsinyeké leszen. A dolog felzúdulást váltott ki a gyülekezetben; nagy volt

1) Ján. VI. 68—70.

2) Máté X. 2; Luk XXI. 32; Ján. XXII. 15. és köv.; Apost. csel. I., II., V. stb.; Q a I. I. 18; II. 7—8.

3) Máté XVI. 18; Ján. I. 42.

4) Máté XVI. 19. Igaz különben, hogy (Máté XVIII. 18.) minden más apostol is fel van ruházva e hatalommal.

5) Máté XVIII. 1. és köv.; Márk IX. 33; Luk. IX. 46; XXII. 30.

6) Máté XX. 20. és köv.; Márk X. 35. és köv.

az elégtelenség, Jakab és János ellen.¹⁾ Ugyanez a versengés üt ki János evangéliumából is, hol az elbeszélő folyton hangoztatja, hogy ő volt a „kedvenc tanítvány“, kire a Mester haldokolva rábízta anyját, s mindenáron igyekszik magát Simon Péter mellé, sőt néha fölé helyezni, épp azokban a fontos esetekben, mikor a régibb evangélisták őt meg sem említik.²⁾

Az említett személyek — mindegyikük, akiről csak valamit tudunk — eredetileg halászok voltak. Semmi esetre sem tartozott egyikük sem magasabb társadalmi osztályhoz. Csupán Máté, más néven Lévi, Alpheus fia,³⁾ volt vámszedő. De a judaeai vámszedők nem voltak azok a fő-vámbérlők, azok a magasrangú emberek (mindenkor római lovagok), akiket Rómában *public anusok*-nak neveztek.⁴⁾ ők csak a vámbérlők ügynökei voltak, egészen alsórangú alkalmazottak,, egyszerű vám-örök. Az Acre-ből Damaszkuszba vezető hatalmas út, a világ egyik legrégebb útja, amely a tavat érintve, átszelte Galileát,⁵⁾ nagyon megnövelte itt az ilyen hivatalnokok szá-

¹⁾ Márk X. 41.

²⁾ Ján. XVIII. 15. és köv.; XIX. 26—27; XX. 2. és köv.; XXI. 7.. 21.

³⁾ Máté IX. 9; X. 3; Márk II. 14; III. 18; Luk. V. 27; VI. 15; Apost. csel. I, 13. Ebioniták evangéliuma. Adv. haer. XXX. 13. Bármily furesának tetszik is. fel kell tennünk. hogy a két név ugyanegy személy neve volt. Igaz, hogy Máté elbeszélésében, IX. 9., mely az apostolok hivatásáról szóló legendák mintája szerint készült, van valami határozatlanság. s bizonyos, hogy nem maga a szóban forgó apostol írta. De ne felejtjük el. hogy Máté evangéliumában Jézus beszédei az egyetlen rész, ami az apostoltól való. Lásd Papias, Eusebiusnál, Hist, e c c I. III. 39.

⁴⁾ Cicero, De pro vine, consular., 5; Pro Plan- ci o. 9; Tac. Ann., IV. 6; Plin. Hist. nat. XII. 32; Appian. Bell. civ. II. 13.

⁵⁾ Hires maradt a keresztes háborúk idejéig Vi, a maris név alatt. V. ö. Es. IX. 1; Máté IV. 13—15; Tóbiás I.

mát. Kapernaumban, mely talán az út mentén feküdt, sokan laktak közülök.¹⁾ Az ilyen foglalkozás sohasem népszerű, a zsidók előtt azonban egyenesen bűn-számba ment. Az adó újság volt számukra, s szemükben szolgáljuk jele volt; goloniti Juda iskolája azt tanította, hogy adót fizetni pogány cselekedet. így hát az adószedőket is gyűlölték a törvény buzgó követői. Gyilkosoknak, útonállóknak, gyalázatos életűeknek nevezték őket.²⁾ Azokat a zsidókat, akik ilyen állást vállaltak, kiközösítették, s az illetők alkalmatlanná váltak a végrendelkezésre; pénztárukat megátkozták, s az írásmagyarázók megtiltották, hogy valaki pénzt váltson náluk.³⁾ Ezek a szegény emberek, kiket a társadalom kiűldözött, egymásra voltak utalva. Jézus elfogadta Lévi meghívását egy ebédre, melyen a kor kifejezésmódja szerint „sok vámszedő és bűnös“ volt együtt. Nagy megbotránkozás támadt.⁴⁾ Az ilyen rosszhírű házakban könnyen kétes társaságba keveredhetett az ember. Sokszor leszünk még tanúi, hogy keveset törődve az okosak előítéleteivel, mint igyekszik felemelni az orthodoxok által megalázott osztályokat, s mint teszi ki magát ezzel a szenteskedők legélesebb szemrehányásainak.

1. Azt hiszem. hogy a sziklába vágott út. Ain-et-Tin közelében. egyik része volt, s hogy az út aztán innen, épúgy, mint ma. Jákob leányainak hídja felé fordult. Az Ain-et-Tin mellett húzódó út egyrésze antik építmény.

¹⁾ Máté IX. 9. és köv.

²⁾ Máté V. 46—47; IX. 10., 11; XI. 19; XVIII. 17; XXI. 31—32; Márk II. 15—16; Luk. V. 30. VII. 34; XV. 1; XVIII. 11; XIX. 7. Lucian. N e c y o m a n t. II.; Dió Chrysost. orat. IV. 85. old.; orat. XIV. 269. old.; Mischna. Nedarim, III. 4.

³⁾ Mischnas. Baba Kama, X. 1; Jeruzs. talmud, D e m a i \ T ³; Babil. talmud. Sanhedrin. 25. b.

) Luk. V. 29. és köv.

E sok hódítást Jézus egyénisége és szava végtelen varázsának köszönhetette. Egy átható szó, egy pillantás egy gyermeket lélekbe, melyet éppen csak fel kellett ébreszteni, buzgó tanítványt szerzett neki. Jézus néha ártatlan fogással élt, melyet Jeanne d'Arc is használt. Úgy tett, mintha tudná valamely titkát annak, akit meg akart nyerni, vagy pedig valamely körülményre emlékeztette, mely kedves volt szívének. Így nyerte meg Nathanaelt, 9 Pétert,²⁾ és a samaritánus nőt.³⁾ Erejének igazi okát, környezete fölött való szellemi felsőbbségét elleplezte, s hogy a kor gondolkozásmódjának megfelelően, melyet egyébként ő is teljesen osztott, azt hitette el, hogy felsőbb kinyilatkoztatás fedi fel előtte a titkokat és tárja ki neki a sziveket. Mindnyájan azt tartották, hogy az embekekénél magasabb szférában él. Azt beszéltek, hogy a hegyek közt Mózással és Ellással társalgóit;⁴⁾ azt hitték, hogy magános perceiben az angyalok lejönnek hódolni néki, s hogy természetfölötti érintkezést hoztak létre közte és az ég között.⁵⁾

1) Ján. I. 48. és köv.

2) Ján. I. 42.

3) Ján. IV. 17. és köv.

4) Máté XVII. 3; Márk IX. 3; Luk. IX. 30 -31

5) Máté IV. 11; Márk I. 13.

TIZEDIK FEJEZET.

Prédikációk a tavon.

Ez a csoport tömörült Jézus köré a Tibériás tó partján. Az arisztokráciát egy vámszedő és egy tisztartó felesége képviselte. A többiek halászok és egyszerű emberek voltak. Rendkívül tudatlanok; együgyű elméjük, akik hittek a kísértetekben és a szellemiekben.¹⁾ A görög kulturánaik még a paránya sem hatolt be ebbe az első kis köribe; zsidó műveltségük is nagjyon fogyatékos volt; szív-jóságuk és becsületességük azonban nem ismert hátrált. Galilea pompás éghajlata ei derék halászok életét állandó gyönyörűséggé varázsolta. Ezek az egyszerű, jó, boldog emberek, amint lágyan ringatóztak bájos kis tengerük hullámain, vagy aludtak este a partokon, valóban Isten országának előjátékát élték. El sem képzelhetlünk, milyen mámoros az élet, mely mindig a szabad ég alatt folyik; milyen szelíd és lobogó a láng, melyet a természettel való folytonos érintkezés éleszt, s milyenek az álmok; a csillagfénynél töltött éjszakákon, a végtelen mélységű azúr égbolt alatt. Ilyen éjszaka volt az, melyen Jákob, fejét a köre hajtva, látta a csillagokban a számtalan ivadék ígérését, s a rejtélyes lajtorját, melyen a mennyei angyalok le s feljártak ég és föld között. Jézus

¹⁾ Máté XIV. 26; Márk VI. 49; Luk. XXIV. 39; Ján. VI. 19.

korában az ég nem volt még bezárva, s a föld nem volt kihülve. A felhő még megnyílt az ember fia fölött; az angyalok le- s felszálltak fejére;¹⁾ Isten országának látomása mindenütt jelen volt, mert az ember a szívében hordozta. Az együgyü lelkek tiszta és szelíd szeme eszményi forrásában látta a mindenségiét; a világ talán feltárta titkát a boldog gyermekek ilstenien fényes öntudata előtt, kik szeplőtlen szívükért méltók voltak arra, hogy egy nap meglássák Istent.

Jézus tanítványaival csaknem mindig a szabad ég alatt élt. Majd bárkába szállt, s onnan oktatta a parton szorongó hallgatóit,²⁾ majd a tavat környező hegyekre ment fel, hol a lég oly tiszta s a láthatár oly sugaras, így barangolt a hű csapat, vidáman és kóborán, első Virágjukban fogva fel a mester ihletett gondolatait. Olykor egy-egy gyermeteg kétség, vagy enyhén aggályoskodó kérdés merült fél: Jézus egy mosolylyal vagy tekintettel elhallgattatta az ellenvetést. Mindenben,, a szálló felhőben, a csírázó magban, a sárguló kalászbán, a közlő uralom jelét látták; azt hitték, élőestéjén állnak a napnak, miikor meglátják Istent s a világ urai lesznek; a sírás öröme fordult; a mindenhová elható vigasz szállt le a földre:

„Boldogok — mondá a Mester — „a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa.“

„Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztatnak.“

„Boldogok a szelidék,, mert ők örökségül bírják a földet.⁴⁴

„Boldogok, akik éheznek és szomjúhozak az igazságot, mert ők megelégtetnek.“

„Boldogok az izgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek.“

¹⁾ Ján. I. 51.

²⁾ Máté XIII. 1.. 2; Márk III. 9; IV. 1; Luk. V. 3.

„Boldogok, akiknek szívük tiszta, mert ők az Istent meglátják.“

„Boldogok a békességre igyekezők, mert ők az Isten fiainak mondatnak.“

„Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért, mert övék a mennyeknek országa.“¹⁾

Szavai gyöngédek és szelídek voltak, telve a természettel és a mezők illatával. Szerette a virágokat, s róluk példázta legbájosabb oktatásait. Az ég madarai, a tenger, a hegyek, a gyermekek játéka sorban belekerülnek tanításaiba. Stílusában nincs semmi a görög mondatíűzésből, sokkal közelebb járt a héber példabeszéd-írókhoz, különösen kortársainak, azoknak a zsidó tudósoknak mondásaihoz, akiket a Pirké Aboth-ban olvashatunk. Fejtegetései rövid terjedelműek voltak, s a Koránéhoz hasonló sura-kat alkottak, melyek egybeillesztve később a Máté által leírt hosszabb beszédeket adták.²⁾ Semmi átmenet nem volt a különböző részek között; rendesen azonban ugyanaz az ihlet hatotta át, s fűzte egysíűigbe őket. Különösen a példabeszédben tűnt ki a mester. Sehol sem találhatta a judaizmusban ennek a pompás műfajnak a mintáját.³⁾ Ő maga teremtette meg. Igaz ugyan, hogy a buddhista könyvekben pontosan ugyanolyan hangú és szerkezetű példabeszédek vannak, mint amilyenek az evangéliumi példabeszédek.⁴⁾ Nehéz azonban feltenni, hogy buddhista hatás érvényesült volna ebben. A szelídség és

¹⁾ Máté V. 3—10; Luk. VI. 20—25.

²⁾ Ez az, amit *Λόγια χυριακά-nak* neveztek. Papias, Eusebiusnál, H. E. III. 39.

³⁾ Az a hasonlat, melyet a Bírák könyvében (IX. 8. és köv., Sámuel II. könyve. XII. 1. és köv.) találunk, csak formailag hasonlít az evangéliumi példabeszédhez. Az utóbbi mély eredetisége a benne rejlő érzésben van.

⁴⁾ Lásd főleg Lotus de la bonne loi, III. és IV-ik fejezetét.

érzelmi mélység, mely egyaránt áthatotta a csirájában levő kereszténységet és a buddhizmust, talán elégséges a hasonlóság megmagyarázására.

Annak az egyszerű és csendes életmódnak, melyet a galileaiak folytattak, a teljes közömbösség lett a következménye az élet külsőségei és a „kényelem“ mindama hiú pompája iránt, melyre szomorú országainkban rá vagyunk utalva. A hideg éghajlatok alatt, minthogy örökösen harcban állunk a külvilággal, kénytelenek vagyunk nagyobb fontosságot tulajdonítani a jólét Jés fényűzés kívánalmainak. Viszont azok az országok, melyek éghajlati viszonyaiknál fogva, kevesebb szükségletet támasztanak, az idealizmus és költészet hazái. Az élet kellemetlen gondjai itt mellékesek az élet gyönyöre mellett. A ház kidíszítése felesleges: mindenki lehető keveset tartózkodik odabent. A kevésbé kedvező kiimák rendszeres és bő táplálkozása itt terhes és kellemetlen volna. S ami a ruhák fényűzését illeti, hogyan lehetne versenyezni azzal, amit Isten adott a földnek és az ég madarainak? Az ilyen éghajlat alatt a munka céltalannak látszik; nem hoz annyit, mint amennyibe kerül. A mezei állatok jobban vannak ruházva, mint a leggazdagabb ember, pedig nem dolgoztak semmit. Ez a megvetés, mely, hacsak nem restség az alapja, sokban hozzájárul a lelkek emeléséhez, pompás hasonlatokra ihlette Jézust: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a rozsda és a moly megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják; hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a rozsda, sem a moly még nem emészti, és ahol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják. Mert ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.¹⁾ Senki sem szolgálhat két úrnak; mert

¹⁾ V. ö. babilóniai talmud, Baba Bathra 11. a.

vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.¹⁾ Azért azt mondom néktek: Ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek és mit igyatok; sem a ti testetek felől, mibe öltözködjete. Avagy nem több-é az élet, hogynem az eledel, és a test hogynem az öltözet? Tekintsetek az égi madarakra, hogy nem. vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak; és a ti mennyei Atyátok eltartja azokat. Nem sokkal különbek vagytok-é azoknál? Kicsoda pedig az közületek, aki aggodalmaskodásával megnövelheti természetét egy araszszal? Az öltözet felől is mit aggodalmaskodtok? Vegyétek eszettekbe a mező liliomait, mi módon növekednek: nem munkálkodnak és nem fonnak. De mondom nektek, hogy Salamon minden dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül egy. Ha pedig a mezőnek fűvét, amely ma van és holnap kemencébe vetetik, így ruházza az Isten: nem sokkal inkább-é titeket, ti kicsinyhitűek? Ne aggodalmaskodjatok tehát és ne mondjátok: Mit együnk? vagy: Mit igyunk? vagy: Mivel ruházkodjunk? Mert mindezeket a pogányok kérdezik. Mert jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van. Hanem keressétek először Istennek országát,²⁾ és az ő igazságát, és ezek mind megadatnak néktek. Ne aggodalmaskodjatok tehát a holnap felől, mert a holnap majd aggodalmaskodik a maga dolgai felől. Elég minden napnak a maga baja“.³⁾

¹⁾ A föníciai és sziriai mithológiában a gazdagság és a rejtett kincsek istene; a föníciaiak Plutus-a).

²⁾ Itt Bachmann és Tischendorf előadását fogadom el.

³⁾ Máté VI. 19—21; 24—34; Luk. XII. 22—31; 33—34; XVI. 13. V. ö. a Luk. X. 7—8. szakaszaiba foglalt szabályokkal, melyek ugyanezzel a gyermekes érzéssel vannak telve, s a babil. talmud. S o t a. 48. 6.

Ez a tisztára galíciai érzésvilág döntő befolyással volt a születését élő felekezet sorsára. A boldog csapatnak, mely szükségletei megszerzésében a mennyei Atyára bízta magát, alapelve lett, hogy az élet gondjait olyan bajnak tekintse, mely kiöli az emberből a jó minden csíráját. 9 Naponta könyörgött Istenhez a mindennapi kenyérért.²⁾ Mire való kincseket gyűjteni? Isten országa közelget. „Adjátok el amitek van, és adjatok alamizsnát“, mondá a mester. „Szereztek magatoknak oly erszényeket, melyek meg nem avulnak, elfogyhatatlan kincset a mennyországban“.³⁾ Van-e esztelenebb, mint vagyont felhalmozni örökösök számára, kiket sosem fogunk látni?⁴⁾ Mint az emberi döreség példáját, Jézus szerette annak az embernek az esetét idézni, aki miután csüreit megnagyobbította és sok évre való felesleget gyűjtött magának, méghalt, mielőtt még élvezhette volna javait.⁵⁾ Az utonállás, mely nagyon el volt terjedve Galileában,⁶⁾ különös nyomatéket adott e felfogásnak. A szegény, aki nem szenvedett a rablóktól, Isten kegyeltjének tekinthette magát, míg a gazdag, kinek vagyona nem volt biztonságban, kitagadott volt. A mi társadalmunkban, mely a tulajdon túllontúl szigorú elvién alapszik, a szegény helyzete iszonyatos; a szó szoros értelmében nincs helye a nap alatt. Csak azé a virág, a fű, az árnyék, akié a föld. Keleten mindez Isten ajándéka, mely senkinek sincs a tulajdonában. A tulajdonosnak csak

¹⁾ Máté XIII. 22; Márk IV. 19; Luk. VIII. 14. ,

²⁾ Máté VI. 11; Luk. XI. 3. Ez az értelme az lyomog szónak.

³⁾ Luk. XII. 33—34.

⁴⁾ Luk XII. 20.

⁵⁾ Luk. XII. 16. és köv.

⁶⁾ Jos. Ant. XVII.. X. 4. és köv.; Vita 11. stb.

csekély kiváltsága van; a természet mindenkinek az öröksége...

A sarjadozó kereszténység különben e tekintetben csak az essenusok vagy terapeuták, s a remete-életre alapozott zsidó felekezetek nyomait követte. Bizonyos kommunista szellem hatolt be mindezekbe a felekezetekbe, amit a farizeusok és szaduceusok egyformán rossz szemmel néztek. A messiási gondolat, mely az orthodox zsidóknál tisztán politikai volt, náluk tisztán társadalmivá lett. Ezek a kis egyházak, az ő csendes, nyugodt, elmélyedt életükkel, mely az egyéni szabadságot nem érintette, azt hitték, hogy megvalósíthatják a földön a mennyei birodalmat. A boldog életről való ábrándok, melyeket az emberek testvériségére és az igaz Isten tiszteletére alapítottak, töltötték el az emelkedett lelkeket, s idéztek elő mindenütt bátor és őszinte, de nem sok jövőt ígérő kísérleteket.

Jézus, kinek az essenusokkal való kapcsolatát nagyon nehéz megállapítani (a hasonlóság a történelemben nem jelent mindig kapcsolatot), ebben bizonyára testvérük volt. A vagyonszövetség egy ideig törvény volt az új egyesülésben.¹⁾ A fősvénységet főbűnnek tekintették;²⁾ megjegyzendő, hogy akkor „fősvénység“ bűne volt, mielylyel szemben a keresztény erkölcs olyan szigorú, a tulajdonhoz való pusztá ragaszkodás fe. Hogy Jézus tanítványa lehessen az ember, annak első feltétele „az, hogy adja el jószágait és az árát ,ossza szét a szegények között. Akik visszaretentek ettől a szélsőségtől, nem léphettek be a közösségbe.“³⁾ Jézus gyakran ismételte, hogy aki rátalált Isten országára, vegye azt

¹⁾ Apost. csel. IV. 32., 34—37; V. 1. és köv.

²⁾ Máté XIII. 22; Luk. XII. 15. és köv.

³⁾ Máté XIX. 21; Márk X. 21. és köv.; 29—30; Luk. XVIII. 22—23., 28.

meg minden vagyonának árán, s még amikor is előnyös vásárt csinált. „Hasonlatos a mennyeknek országa a szántóföldben! elrejtett kincshez, amelyet megtalálván az ember, elrejté azt; és afelett való örömeiben elmegy és eladván mindenét, amiye van, megveszi azt a szántóföldet. Ismét hasonlatos a mennyeknek országa a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres; aki találván egy drágagyöngyre, elméne és, mindenét eladván amiye volt, megvevé azt“.¹⁾ Fájdalom, e rendszer kellemetlenségei nem sokáig váraoztattak magukra. Pénztárosra volt szükség. Keríoithi Judást választották meg. Okkal vagy ok nélkül, megvádolták, hogy meglopja a közös pénztárt;²⁾ annyi bizonyos, hogy rossz végre jutott.

Néha a mester, ki a mennyei dolgokban jártasabb volt mint a földiekben, még sajtáságosabb politikai gazdaságtant hirdetett. Egyik különös példázatában dicsért egy tisztartót, mert ura rovására barátokat szerzett a szegények között, hogy azok viszont besegítsék a mennyek országába. A szegények, valóban, minthogy ők rendelkeznek majd ez ország fölött, csak azokat fogják oda felvenni, akik juttattak nekik valamit. Az előrelátó, jövőjével törődő embernek tehát igyekezni kell megnyerni őket. „Haliák pedig mindezeket a farizeusok is, kik pénzszeretők valának“, mondja az evangélista, „és csúfolák őt“.³⁾ De hallották-e vájjon a rettentő példázatot is? „Vala pedig egy gazdag ember, és öltözik vala bíborba és patyolatba, mindennap dúsan vigadozván. És vala egy Lázár nevű koldus, ki az ő kapuja elé volt vetve, fekélyekkel tele. És kíván vala megelégedni a morzsalékokkal, melyek hullanak vala a gazdagnak asztaláról; de az ebek is eljövén, nyalják vala

¹⁾ Máté XIII. 44—46.

²⁾ Ján. XII. 6.

³⁾ Luk. XVI. 1—14

az ő sebeit. Lőn pedig, hogy meghala a koldus, és vitek az angyaloktól az Ábrahám kebelébe; meghala pedig a gazdag is és eltemették?) És a pokolban felemelő az ő szemeit, kínokban lévén, és látá Ábrahámot távol, és Lázárt anjnak kebelében. És ő kiáltván, mondá: Atyám Ábrahám! könyörülj rajtam, és bocsásd el Lázárt, hogy mártsa az ő ujjának hegyét vízbe, és hűsítse meg .az énl nyelvemet; mert gyötrettetem a lángban. Mondá pedig Ábrahám: Fiam, emlékezzél meg róla, hogy te javaidat elvetted életedben, hasonlóképpen Lázár is az ő bajait: most pedig ez vigasztalta tik, te pedig gyötrettetel“.²⁾ Mi lehet igazságosabb? Később ezt a „gonosz gazdagéról való példabeszédnek: nevezték. Pedig tisztán és egyszerűen a „gazdag⁴ példázata. A poiklolba jut, mert gazdag, miért nem adja oda javait a szegényeknek, mert jól eszik, míg mások koplalnak a kapuja előtt. S abban a percben is, mikor Jézus, Iklevésbbé túlzóan, csak mint a tökéletesedés útját ajánlja, hogy ki-ki adja el javait és ossza szét a szegények között, még akkor is ezt a szörnyű kijelentést teszi: „Könnyebb a tevének a tú fokán átmenni, hognylem a gazdagnak az Isten országába bejutni⁴⁴.³⁾

Csodálatosan mély érzés vezettél mindebben Jézust és vidám gyermekserégét, s tette meg őt örök időikre a lelki béke igazi megteremtőjévé és az élet nagy vi-

¹⁾ Lásd a görög szöveget.

²⁾ Luk. XVI. 19—25. Lukács, tudom, nagyon erősen kommunista irányú, s azt hiszem, túlozta Jézus tanításának ezt az árnyalatát. De Máté Λογία-jának kijelentései is eléggé jellemzőek.

³⁾ Máté XIX. 24; Márk X. 25; Luk. XVIII. 25. Ez a közmondás előfordul a Tialmulban (Babil. Berakó th, 55. b., Baba m e t s i a. 38. b.) és a Koránban is (Sun VII. 38.) Diogenes és a görög magyarázók, kik a szemita közmondást nem ismerték. azt hitték, hogy horgonykötélről (κάμιλος) van szó.

gasztalójává. Megszabadítván az embereket mindattól, amit ő „a világ nyügeidnek nevez, Jézus el tudott menni a végsőkiig s meg merete támadni az emberi társadalom alapfeltételeit; de megalapította azt a magasztos spiritalizmust, mely századokon át örömmel töltötte el a lelkeket ebben a siralom völgyében. Teljesen helyesen meglátta, hogy az ember nemtörődősége, bölcseletben és erkölcsben) való fogyatékosága, legtöbbször azokból a szórakozásokból ered, melyeknek átadja magát, s azokból a gondokból, melyek ránehezednek, s amelyeket a civilizáció még mértéktelenül megsokszoroz. 9 Az evangélium tehát a legjobb orvosság a közönséges élet bajaira, egy örökös *sursum corda*, a nyomorult földi gondok hatalmas levezetője, szelíd intő szó, mint amelyet Jézus súgott Márta fülébe: „Márta, Márta, te sok dologról aggódsz, pedig csak egyre van szükség? Hála Jézusnak, a leggyászosabb, a szomorú vagy megalázó szolgaságtól legjobban elfojtott életnek is megvan a menhelye az ég egy sarkában. Robotoló civilizációnkban a galileai szabad élet emléke olyan, mint egy más világ illata, mint „a Hermon harmatja“,²⁾ mely megakadályozta, hogy a sivárság és közönségesség Isten földjét teljesen elpusztítsa.

1) Máté XIII. 22.

2) CXXXIII. zsoltár. 3.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Isten országa, mint a szegények birodalma.

Ezek a tanok, melyek jők olyan országban, hol az élet úgyszólván levegőből és napfényből táplálkozik, ez a finom kommunizmus, melyet Isten gyermekeinek kisdied csapata vallott, meghitten csüggvén Atyja kebelén, megfelelhetek egy gyermeteg felekezetnek, mely bizton hitte mindig, hogy álmai megvalósulnak. Világos azonban, hogy nem nyerhették meg a társadalom egészét. Jézus valóban hamar átlátta, hogy a korabeli hivatalos világ semmikép semi fog alkalmazkodni az ő országához. Rendkívüli bátorsággal levonta a következményeket. Otthagjva az egész száraz szívű és korlátolt előítéletű világot, az együgyűek felé fordult. Új faj fog a régi helyébe kerülni. Isten országa: 1. a gyermekeké s azoké, akik hozzájuk hasonlítanak; 2. a kiteszítottaké, akik áldozatai a társadalmi gögnek, mely ellöki magától a jó, de szerény embert; 3. az eretnekeké és szakadároké, a vámszedőké, a szamaritánusoké, a tyrusi és sidoni pogányoké. Erőtéljes példázat magyarázza meg és igazolja ezt a népre való hivatkozást:¹⁾ Egy király a fiának menyegzőt rendezett s elküldte szolgálait, hogy keressék fel a meghívottakat. Mindegyik szabadkozik,

¹⁾ XXII. 2. és köv.; Luk. XIV. 16. és köv. V. ö. Mate VIII. 11—12; XXI. 33. és köv.

némelyek bántalmazták is a küldöncöket. A király ekkor nagy dologra szánja magát. A hivatalosak nem akartak eljönni a hívására; ám jól van! Jöjjenek az első jöttmentek, emberek, kiket az utcáról és piacról szednek fel, a szegények, koldusok, bénák, mindegy; meg kell telni a teremnek, „és esküszöm inéktek“ monda a király, „hogy egy is a hivatalos férfiak közül meg nem kóstolja az én vacsorámat“

Jézus tanítása tehát a tiszta *ebionizmus volt*, vagyis az a tan, hogy csupán a szegények (*ebionim*) váltatnak meg, s hogy a szegények uralma közeledik. „Jaj nektek, gazdagoknak“ mondá, „mert elvettétek a ti vigasztalásokat. Jaj nektek, kik beteltetek; mert éhezni fogtok. Jaj nektek, kik most nevettek; mert sírni és jajgatni fogtok“. ¹⁾ „Mikor ebédet vagy vacsorát készítesz, mondá továbbá, ne hívd barátaidat, se testvéreidet, se rokonaidat, se ’gazdag szomszédaidat; nehogy viszont ők is meghívjanak téged és visszafizessék néked. Hanem mikor lakomát készítesz, hívd a szegényeket, csonka-bonlkákat, sántákat, vakokat; és boldog leszel, mivelhogy nem fizethetik vissza néked; mert majd visszafizettetik néked az igazak feltámadásakor“. ²⁾ Talán hasonló értelemben beszélt, mikor azt ismételte: „Legyetek jó sáfárok“, ³⁾ vagyis készítsétek elő jól helyeteket Isten országában, javaitokat a szegényeknek adva, amint a régi példabeszéd kívánja: „Kölcsön ad az Úrnak, aki kegyelmes a szegényhez“. ⁴⁾

¹⁾ Luk. VI. 24—29.

²⁾ Luk? XIV. 12—14.

³⁾ Nagyon régi és nagyon tekintélyes hagyomány tartotta fenn a mondást. Clément d’Alex, Strom., I. 28. Megtaláljuk Diogenesnél, Szent Jeromosnál és az egyházatyák nagyrésznél is.

⁴⁾ Pélábész. XJX. 17.

Egyébiránt nem új dologról volt szó. A demokratikus mozgalom — a legrajongóbb, amelyről csak tud az emberiség, s az egyetlen is, amely sikerült, mert egyedül ez maradt meg a tiszta eszme világában — már régóta *izgatta* a zsidó fajt. Az a gondolat, hogy Isten a szegényeik és gyöngék megbosszulója a gazdaggal és hatalmassal szembeni, az Ó-Szövetség minden lapján megismétlődik. Valamennyi nép története közül Izrael történetében uralkodott leigállandóbban a nlépies szellem. A próféták, ezek az igazi néptribunok, és bizonyos értelemben a legbátrabb tribünök, szakadatlan mennydörögtek a hatalmasok ellen és szorosán egymás mellé tették egyrészt a „gazdag, istentelen, erőszakos, gonosz“, másrészt a „szegény, szelíd, alázatos, jámbor“ szavakat.¹⁾ A Seleucidákl alatt, mikor az arisztokraták csaknem mindnyájan elhagyták hitüket és a görögségre tértek át, még csak erősödött ez az eszme-társítás. Enoch könyvében még kevesebb átkozódások vannak a világ, a gazdagok és a hatalmasok ellen, mint az Evangéliumban.²⁾ A fényűzést bűnnek tekinti. Ebben a különös Apocalypsisban az „Ember Fia“ megfosztja trónjuktól a királyokat, kiragadja buja életükből és a pokolba taszítja őket.³⁾ A profán életmód behozatala Júdeába, a fényűzés és jólét teljesen világi elemeinek iménti behatolása, dühös ellenhatást váltott ki a patriarchális egyszerűség javára. „Jaj nektek, kik megvetitek atyátok hajlékát és örökségét! Jaj nektek, kik mások izzadságával építitek fel palotáitokat! Minden kő,, minden téglá, mely azt alkotja,

¹⁾ Lásd különösen Amos II. 6; Ésaías LXIII. 9; zsoltárok XXV. 9; XXXVII. 11; LXIX. 33.

²⁾ LXII.. LXIII., XCVII.. C., CIV. fejezet.

³⁾ Enoch XLVI. 4—8. .

egy vétek“. ¹⁾ A „szegény“ (*ebion*) név egyértelmű lett a „szent“-tel, „Isten barátjával. Ezt a nevet szerették adni maguknak Jézus galileai tanítványai is; s ez volt sokáig a nevük a bataineai és baurani zsidózó keresztényeknek (nazarénusok, héberek), akik hívek maradtak Jézusnak úgy nyelvéhez, mint eredeti tanításaihoz, s akik azzal dicsekedtek, hogy köztük vannak családja ivadékai.²⁾ A II-ik század vége felé ezeket a jámbor hívőket, kik kívül maradtak a nagy áramlatból, mely a többi egyházat magával ragadta, eretnekeknek (*ebioniták*) tekintették, s hogy nevüket megmagyarázzák, egy állítólagos eretneknek, Ebzon-nak az alakját költötték.³⁾

Könnyű átlátni, hogy a szegénységnek ez a túlhajtott szeretető nem maradhatott tartós. Azoknak az ábrándszerű elemeknek egyike volt ez, melyek belevegyülnek mindig a nagy alapításokba, s amelyeket aztán az idő kihullat. A kereszténységnek, mihelyt belevették az emberi társadalom széles tömegébe, egy napon szépein bele kellett nyugodnia, hogy gazdagokat is felvegyen kebelébe, mint ahogyan a buddhizmus is, mely eredetileg tisztáin szerzetesi volt, az áttérések, szaporodásával gyorsan odajutott, hogy világiakat is befogadott. De

¹⁾ Enoch XCIX. 13.. 14.

²⁾ Jul. Afric. Eusebiusnál, H. E. I. 7; Euseb. De situ et nóm. loc. hebr., *χωβά* szónál; Origenes, Contra Cels., II. 1; V. 61; Epiph. Adv. haer. XXIX.7., 9; XXX. 2., 18.

³⁾ Lásd főleg Origenes, Contra Cels.. II. 1; De p r i n c i p i i s IV. 22. . V. ö. Epiph. Á d v. haer. XXX. 17. Ireneus, Origenes. Eusebius és az apostoli iratok nem tudnak ily egyén létezéséről. A Philoscphumena szerzője ingadozni látszik (VII. 34—35; X. 22—23.). Tertullianus és különösen Epiphanes terjesztette el az Ebionról szóló mesét Különben az egyházatyák mind megegyeznek abban, hogy *Ἐβίων* = *πρωχός*.

megőrzik minidig eredetük bélyegét. Az *ebionismus*, bár hamar túlhaladták és elfeledték, a keresztény intézmények egész történetében oly kovászt hagyott, mely sohasem veszett el. A *Logiak^{nak}*, vagyis Jézus beszédeinek gyűjteménye Batanea ebionita környezetében alakult ki.¹⁾ A „szegénység⁴⁴ olyan eszmény maradt, melytől Jézus igazi nemzetsége nem szakadt el többé. Semmivel sem bírni, ez volt a valódi evangéliumi állapot; a koldusság erény, szent hivatás lett. A XIII-ik századbeli nagy umbriai mozgalom, mely az összes vallásalapítási kísérletek között legjobban hasonlít a galileai mozgalomhoz, teljesen a szegénység jegyében folyt le. Assisi Ferenc, a nagyvilági férfi, ki rendkívüli jóságával, s az egyetemes étellel való gyöngéd, finom és benső közösségével a legjobban hasonlított Jézushoz, szintén szegény volt. A kolduló rendek, a középkor számtalan kommunista szektája (a Lyoni Szegények, a Koldusok, a Jó Emberek, a Testvérek, az Alázatosak, az Evangéliumi Szegények, stb.), az „Örök Evangélium⁴⁴ zászlaja alá csoportosulva, azt vitatták, hogy ők Jézus igazi követői, s valóban ők voltak azok. De akkor még az új vallás legiképtelenebb álmái is termékenyek voltak. A jámbor koldus-élet, mely a mi ipari és közigazgatáson épült társadalmunkban annyi alkalmatlanságot okoz, a maga idejében és a megfelelő éghajlat alatt, telve volt bájjal. Egy sereg szemlélődő és szelíd lélek számára ez volt az egyetlen megfelelő életmód. Megkedveltetni és megáhitatinni a szegénységet, oltárra emelni a koldust és megszentelni a nép fiának ruháját, oly mesterfogás, mely a nemzetgazdászt ugyan nem igen hatja meg, de amely-lyel szemben az igazi moralista nem maradhat klözöm-

¹⁾ Epiph. A d v. h a e r., XIX., XXIX. és XXX., különösen XXIX. 9.

bős. Az emberiségnek, hogy viselhesse terhét, szüksége van arra a hitre, hogy napibérével nincs még teljesen kifizetve. Jobb szolgálatot nem tehetünk neki, mint hogy minél gyakrabban ismételjük) előtte, hogy nem csupán kenyérral él. ¹

Mint minden nagy ember, Jézus is szerette a népet, s jól érezte magát körében. Az Evangélium szerinte a szegények számára való; nekik hozza az üdvösség friss hírét.¹⁾ Kedveltjei voltak mindazok, akiket az orthodox zsidóság megvetett. A nép szeretete, a szájalom tehetlensége iránt, a népvezér öntudata, ki magában érzi a tömeg lelkiét és magát az ő természetes tolmácsának tartja, minden pillanatra kiütközik tetteiből és szavaiból. ²⁾

A kiválasztottak csapata valóban nagyon vegyes volt, úgy, hogy a szigorú erkölcsbirórtak meg kellett rajta ütköznie. Voltak köztük olyanok, akikkel egy magát valamire tartó zsidó nem érintkezett volna.³⁾ Jézus talán ebben a rendes szabályokon kívül élő társaságban több finomságot és szívjóságot talált, mint a szertartásos, külsőségekre adó és látszólagos erkölcsösségére gögös polgárságban. A farizeusok annyira túlzásba vitték a mózesi előírásokat, hogy azt hitték, már azzal is bemocskolják magukat, ha kevésbé szigorú felfogásunkkal érintkeznek; az étkezésnél szinte közel jártak az indus kasztok gyerekes szokásaihoz. A vallásos létzésnek ezt a nyomorult tévelygését megvetve, Jézus szeretett azoknál enni, kik ennek áldozatai voltak;⁴⁾ gyakran lehetett asztalnál látni olyanokkal, akik rossz hírben álltak, igaz, hogy talán éppen csak azért, mert nem osztottak a szen-

¹⁾ Máté XI. 5; Luk. VI. 20—21.

²⁾ Máté IX. 36; Márk VI. 34.

³⁾ Máté IX. 10. és köv.; Luk. XV. végig.

⁴⁾ Máté IX. 11; Márk II. 16; Luk. V. 30.

teskedők nevetséges szokásaiban. A farizeusok és Írás-tudók botrányt emlegettek. „Lássátok“, mondták, „milyen emberekkel eszik együtt!“ Jézusnak ilyenkor finom válaszai voltak, melyek még jobban elkeserítették a kép-mutatókat: „Az egészséges emberek nem szűkölködnek orvos nélkül, hanem a betegek;“^x) vagy pedig: „Ha vala-kinek ti közületek száz juha vagyon és egyet azok közül elvesztend: avagy nem hagyja-é el a kilencvenkilencet a pusztában; és nem megyen-é annak megkeresésére, amely elveszett, míg nem azt megtalálja? És minekutánna megtalálja, felveti az ő vállára, örülvén;“²⁾ vagy tovább: „Mert az Embernek Fia azért jött, hogy megtartsa azt, ami elveszett vala;“³⁾ s aztán: „Nem, nem jöttem, hogy az igazakat hívnám, hanem a bűnösöket a megtérésre;“⁴⁾ végül ott van a tékozló fiúról szóló gyönyörű példázat, melyben azt, aki vétkezett, úgy állítja elénk, mint aki előjogot nyert a szeretetre azzal szemben, aki mindig erényes volt. A gyöngye vagy vétkes nő, akiket meg-lepett ennyi báj, s akik most először élvezték az erény vonzóerejét, tartózkodás nélkül közeledtek hozzá. Az emberek csodálkoztak, hogy nem taszítja el őket. „Oh,“ mondták a puritánok, „ez ember nem próféta; mert ha az volna, tudná, hogy az az asszony, aki őt illeti, bűnös.“ Jézus a tőzsérről szóló példázattal felelt, aki adósainak különböző összegeket engedett el, s habozás nélkül annak a sorsát becsülte a legtöbbre, akinek a legnagyobb ösz-szeget engedte át.⁵⁾ A lélek állapotát csak aszerint érté-

1) Máté IX. 12.

2) Luk. XV. 4. és köv.

3) Máté XVIII. 11; Luk. XIX. 10.

4) Máté IX. 13.

5) Luk. VII. 36. és köv. Lukács, aki szeret minden ki-emelni, ami a vétkesek bűnbocsánatára vonatkozik (v. ö. X. 30. és köv.; XV. végig; XVII. 16. és köv.; XIX. 2. és

kelte, hogy mennyi benne a szeretet. A nők, akiknek szive könnyel van tele, s akik hibáik miatt inkább hajlának az alázatosság érzéseire, közelebb álltak az ő országához, mint a középszerű lények, akiknek gyakran nem sok érdemük van abban, hogy nem buktak el. Érthető másrészt, hogy ezek a jámbor lelkek, kik a felekezethez való áttéréssel könnyű módot találtak becsületük helyreállítására, szenvedélyesen ragaszkodtak hozzá.

Ahelyett, hogy igyekezett volna lecsillapítani a zúgolódást, melyejt a kor társadalmi érzékenységeinek lekicsinylésével támasztott, mintha csak kedvét lelte volna ingerlésében. Soha hangosabban nemi hirdették a „világ“ megvetését, ami pedig a nagy dolgok és az igazi eredetiség alapfeltétele. Csak akkor bocsátott meg a gazdagnak, ha valamely előítélet folytán rossz szemmel nézték az illetőit a társadalomban.¹⁾ Nyíltan többre becsülte a (kétes életű és alacsony sorsú embereket, mint az orthodox előkelőségeket. „A vámszedők és a parázna asszonyok“, mondá nekik, „elővésznek titeket az Istennek országában: Mert eljött hozzátok Keresztelő János, az igazságnak úta és nem hívétek néki; a vámszedők és a paráznák hívének néki; ti pedig, kik ezt láttátok, nem tértetek meg azután, hogy néki hinnétek.“²⁾ Képzelné lehet, mettymire vérig sértette a szemrehányás, hogy az örömlányok példáját nem követték, azokat az embere-

köv.; XXIII. 39—43.) egy másik történet elemeiből állította össze ezt „az elbeszélést és pedig a lábmosásról szóló történetéből, mely néhány nappal Jézus halála előtt volt Bethániában. A vétkes nők bűneinek megbocsátása azonban kétségkívül egyik lényeges vonása a Jézusról szóló történeteknek. V. ö. Ján. Vili. 3. és köv.; Papias, Eusebiusnál, Hist. Eccl. III. 39.

³⁾ Luk. XIX. 2 és köv.

²⁾ Máté XXI. 31.. 32.

két, akik a komolykodást és a szigorú erkölcsösséget foglalkozás-szerűen űzték.

Nem volt benne semmi külső szenvelgés, sem tettezett szigorúság. Nem kerülte az örömöket, szívesen résztvett a lakodalmi ünnepségeken. Egyik csodáját azért tette, hogy felvidítson egy kisvárosi násznépet. Keleten este tartják a lakodalmakat. Mindenki visz egy-egy lámpást; az imbolygó fények nagyon kellemes hatást keltenek. Jézus szerette ezt a vidám és élénk látványt, és hasonlatokat merített belőle.¹⁾ Az emberek megbotránkoztak, mikor összehasonlították ezt az életmódot a Keresztelő-Jánoséval.²⁾ Egy napon, mikor János tanítványai éis a farizeusok böjítőltek, így szóltak hozzá: „Mi az oka, hogy míg János tanítványai és a farizeusok böjítőlnek és imádkoznak, a tied esznek és isznak?“ „Hagyjátok őket,“ mondá Jézus, „mert vájjon szomorkodhatik-é a násznép, amíg velők van a vőlegény? de élj őriek a napok, amikor elvételük tőlük a vőlegény, és akkor böjítőlni fognak“.³⁾ Szelíd vidámsága állandóan élénk megjegyzésekben és szeretetreméltó tréfákban nyilatkozott meg. „Kihez hasonlítsam“, mondá, „ezt a nemzetséget? Hasonlatos a gyermekekhez, akik a piacon ülnek és kiáltoznak az ő társaiknak:

Sípoltunk néktek,
És nem táncoltatok;
Siralmas énekeket énekeltünk néktek,
És nem sírtatok.⁴⁾

¹⁾ Máté XXV. 1. és köv.

²⁾ Márk II. 18; Luk. V. 33.

²⁾ Máté IX. 14. és köv.; Márk II. 18. és köv.; Luk. V. 33. és köv.

⁴⁾ Célzás egy gyermekjátékrai

Mert eljött János, aki sem eszik, sem iszik, és azt mondják: Ördög van benne. Eljött az Embernek Fia, aki eszik és iszik, és ezt mondják: Imé a nagy étű és részeges ember, a vámszedők és bűnösök barátja. Valóban, éini azt mondom néktek, a bölcsesség csak az alkotások által igazoltatik“. 9

Így járta be Galileát folytonos ünnepek közepe. Öszvéren ment, Kelet e jó és megbízható állatján, melynek hosszú pilláktól árnyékolt nagy, fekete szemében annyi szelídség van. Tanítványai néha falusias pompával vették körül, mely alkalmakkor köpenyeikkel pótolták a szőnyeget. Az öszvérré terítették, melyen ült, vagy pedig elébe, az útra.²⁾ Ha leszállt egy házban, az öröm és áldás volt. Megállt a falvakban és a majorságokban, ahol lelkes vendégszeretettel fogadták. Keleten az a ház, ahol egy idegen megszállt, nyomban nyilvános helylyé válik. Az egész falu odacsődül; a gyerekek berontanak, a cselédek kikergetik őket, de ők újra visszajönnek. Jézus nem tudta nézni, hogy ez ártatlan kíváncsiakkal durván bánjanak; magához intette és megölelte őket.³⁾ Az anyák, kiket felbátorított ez a fogadtatás, odahozták csecsemőiket, hogy érintse meg őket.⁴⁾ A nők olajat öntöttek fejére és illatos vizet a lábaira. Tanítványai olykor mint alkalmatlankodókat elriasztották őket; Jézus azonban, aki szerette a régi szokásokat s mindazt, ami szívjóságra mutat, helyrehozta a hibát, me-

¹⁾ Máté XI. 16. és köv.; Luk. VII. 34. és köv. Közmondás, mely azt akarja jelenteni: „Az emberek ítélete vak. Isten alkotásainak bölcsességét maguk az alkotások hirdetik.“ Un a vatikáni B. kézirattal megegyezően *ἡ τὴν φωνήν* olvasok.

²⁾ Máté XXI. 7-8.

³⁾ Máté XIX. 13. és köv.; Márk IX. 35; X. 13. és köv.; Luk. XVIII. 15—16.

⁴⁾ Ugyanott.

lyefc túlbuzgó barátai elkövettek. Védelmébe vette azokat, akik meg akarták tisztelni.¹⁾ Imádták is érte a gyermekek és az asszonyok. Ellenségeinek egyik leggyakoribb szemrehányása az volt ellene, hogy e gyöngéd és könnyen megszedülő teremteseket elidegeníti családjaiktól.^{s)}

A sarjadozó vallás tehát sok tekintetben asszonyok és gyermekek mozgalma volt. Az utóbbiak mintegy ifjú testőrséget alkottak Jézus körül, ártatlan királyságának fölavatásaképen, s elhalmozták apró ünnepekkel, melyekben ő örömét találta. „Dávid fiá“-nak szólították, *hozsannát* kiáltottak³⁾ és pálmát hordoztak előtte. Jézus talán, akár Savonarola, kegyes küldetésekre is felhasználta őket; jól esett látnia, mikor e fiatal apostolok, kik nem hozták furcsa helyzetbe, felvonultak és oly címekkel illették, melyeket ő maga nem mert felvenni. Hagyta hogy így nevezzék, s mikor megkérdezték, hogy tud-e a dologról, kitérően azt felelte, hogy a fiatal ajkáról jövő dicséret a legkedvesebb Istennek.¹⁾

Nem mulasztott el egy alkalmat sem megismételni, hogy a kicsinyek szentek,⁵⁾ hogy Isten országa a gyermekeké;^{e)} hogy gyermekké kell lenni annak, aki oda

¹⁾ Máté XXVI. 7. és köv.; Márk XIV. 3. és köv.; Luk. VII. 37. és köv.

²⁾ Marcion evangéliuma, Lukács evangéliuma XXIII. fejezet, 2. versének todaléka, (Epiph. A d v. haer. XLII. 11.). Ha Marcion összevonásai kritikai érték nélkül valók is, todaléka! éppen nem azok, ha nem előítéletekből, hanem a rendelkezésére álló kéziratokból származtak.

³⁾ A sátoros ünnepi meneteken kiáltgattak így, miközben a palma-gallyakat rázták. Mischna, Sukká, III. 9. Ez a szokás még ma is megvan az izraelitáknál.

⁴⁾ Máté XXI. 15—16.

⁵⁾ Máté XVIII. 5, 10. 14; Luk. XVII. 2.

⁶⁾ Máté XIX. 14; Márk X. 14; Luk. XVIII. 16.

be alkar jutni,¹⁾ hogy úgy kell azt fogadni, mint a kis gyermek,²⁾ hogy a mennyei atya elrejti titkait a bölcsék előtt, és csak a kisedeknek jelenti meg.³⁾ Csaknem összeolvad előtte a tanítvány és a gyermek fogalma.⁴⁾ Mikor egyszer tanítványai az elsőségért civakodtak, ami éppen nem volt ritka, Jézus egy gyermeket vezetett kö-zéjük, s így szólt: „íme a legelső, aki megalázza magát, mint ez a kis gyermek, az a (nagyobb a mennyeknek országában“.⁵⁾

Csakugyan, a gyermekkor volt az, ami isteni köz-vetlenségében, ártatlan örömmámorában birtokba vette a földet. Rendületlenül hitték mindnyájan, hogy az anyyira óhajtott birodalom útban van. Mindenki trónon látta már magát,⁶⁾ a Mester oldalán. Felosztották maguk közt a helyeket,⁷⁾ próbálták kiszámítani a napokat. 'Ez volt a „Jó Hír“; más heve nem volt a tannak. Egy régi szó, a „*paradicsom*“, melyet a héber, mint minden keleti nyelv, a perzsából kölcsönzött, s amely eredetileg az Achemenida- királyok ligeteinek a neve volt, jelentette valamennyiök álmát: egy felséges kertet, ahol örökké-valóságig folytatni fogják a gyönyörű életet, melyet ide-lent éltek.⁸⁾ Meddig tartott e mámor? Nem tudjuk. E bűvös varázs alatt épügy nem mérték az időt, mint ahogy nem mérik az álmot. Az idő fogalma megszűnt; egy hét annyi volt, mint egy század. De tartott légyen évekig vagy csak hónapokig, oly szép volt ez az álom,

1) Máté XVIII. 1» és köv.; Márk IX. 33. és köv.; Luk. IX. 46.

2) Márk X. 15.

3) Máté XI. 25; Luk. X. 21.

4) Máté X. 42; XVIII. 5. 14; Márk IX. 36; Luk. XVII. 2.

5) Máté XVIII. 4; Márk IX. 33—36; Luk. IX. 46—48.

6) Luk. XXII. 30.

7) Márk X. 37. 40-41.

8) Luk. XXIII. 43; II. Cor. XII. 4. V. ö. Carm. sibyll., proem. 86; Babil. talmud, Chagiga. 14 b.

hogy az emberiség azóta is belőle élt, s még ma is vigaszunk, ha beszívhatjuk múltó illatát. Soha ennyi örömnemi dagasztotta az ember keblét. Ebben az erőfeszítésben, a leghatalmasabban, melyet valaha is tett, hogy fölébe emelkedhessék bolygójának, az emberiség elfelejtette egy pillanatra a földi élet keserveit, s az ólomterhet, mely a földre húzza. Boldog, aki szemeivel láthatta ezt az isteni bimbófakadást, s ha csak egy napig is, osztohatott a páratlan mámorban! De még boldogabb az, mondaná nekünk Jézus, aki minden ábrándtól menten fel tudná idézni önön-magában e mennyei tüneményt, s ezeréves álmok, képzelt paradicsom és égi jelek nélkül, egyedül szándéka tisztaságával és lelke szárnyalásával újra meg tudná teremteni szívében Isten igazi országát!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A fogoly János követsége Jézushoz. — János halála. — Iskolájának viszonya a Jézuséhoz.

Míg a vidám Galilea ünnepegekkel ülte meg a vőlegény megérkezését, a komor János vágytól és várakozástól sorvadozott macheroi börtönében. Az ifjú mester sikereinek híre, kit pár hónappal azelőtt iskolájában látott, eljutott hozzá. Azt beszélték, hogy a prófétáktól megjósolt Messiás, ki helyreállítja Izráel országát, megérkezett, s eljövetelét Galileában csodatettekkel bizonyítja. János meg akart győződni, mi igaz a híresztelésből, s minthogy tanítványaival szabadon érintkezett, kiválasztott közülök kettőt, hogy menjenek Galileába Jézushoz.¹⁾

A két tanítvány dicsősége teljében találta Jézust. Az ünnepi hangulat, mely körülötte uralkodott, meglepte őket. Böjtöléshez, folytonos imádkozáshoz, várakozásteli élethez lévén szokva, elbámultak, mikor egyszerre vendéglakomák örömei közepette találták magukat.²⁾ Közölték Jézussal küldetésük célját: „Te vagy-e az, akinek jönie kell? vagy másra kell várakozniunk?” Jézus, ki akkor már cseppet sem habozott a saját messiási szerepét illetően, elősorolta nekik a tetteket, melyeknek jelle-

¹⁾ Máté XI. 2. és köv.; Luk. VII. 18. és köv.

²⁾ Máté IX. 14. és köv.

mezniök kell Isten országának eljövételét: a betegek meggyógyulását, s a közeli üdvösség jó hírelniek hirdetését a szegények között, ő véghez vitte mind e tetteket. „Boldog tehát“, tette hozzá, „ki nem kétkedik éra bennem!“ Nem tudjuk, vajjon életben találta-e még e válasz Keresztelő Jánost, vagy hogy milyen hatással volt az a szigorú aszkétára. Megnyugodva halt-e meg, megbizonyosodva, hogy akit ő hirdetett, már él, vagy pedig kételkedett továbbra is Jézus küldetésében? Minderről semmit sem tudunk. Látva azonban, hogy iskolája még elég sokáig párhuzamosan fennmaradt a keresztény egyházak mellett, azt kell hinnünk, hogy Jézus iránt való megbecsülése ellenére is, János nem úgy tekintette őt, mint aki hivatva volna az isteni ígéretekkel valóra váltani. Különben a halál nemsokára véget vetett kétségeinek. A remete féktelen szabadságvágya oly véggel koronázta nyugtalan és gyötrelmes életpályáját, mely egyedül volt méltó hozzá.

Az enyhe rendszabályok, melyeket Antipas Jánossal szemben eleinte alkalmazott, nem tarthattak sokáig. Azokban a beszélgetésekben, melyeket a keresztény hagyomány szerint a tetrarchával folytatóit, János sohasem szűnt meg ismételni, hogy házassága törvénytelen s hogy el kell üznie magától Hes-odiást.¹⁾ Képzeltük, hogy Nagy Heródes unokája mennyire gyűlölte ezt az alkalmatlan tanácsadót. Csak az alkalomra várt, hogy elveszejthesse.

Első házasságából való leánya, Salome, aki épp oly nagyravágyó és kicsapongó volt, mint ő, segédkezett tervében. Ez évben (valószínűleg 30-ban) Antipas Macheroban ünnepelte születésnapját. Nagy Heródes az

¹⁾ Máté XIV. 4. és köv.; Márk VI. 18. és köv.; Luk. III. 19.

erőd belsejében gyönyörű palotát építtetett,¹⁾ ahol a tetrarcha gyakran tartózkodott. Nagy lakomát rendezett és azon Salome egy jellemtáncot lejtett, amelyet Szíriában nem tekintettek illetlennek előkelő személyhez. Mikor Antipas elragadtatva, azt kérdezte a táncolóitól, mit kívánsi tőle, ez anyja felbujtására ezt válaszolta: „János fejét ezen a tálcán.¹⁴²⁾ Antipas elkedvetlenedett, de nem akarta ígéretét megszegni. Egy katona kezébe fogta a tálcát, leütötte a fogoly fejét, s behozta rajta.³⁾

Testét tanítványai eltemették. A nép nagyon zúgolódott. Hat évvel később, mikor Háreth megtámadta Antipast, hogy visszafoglalja Macherot és megbosszulja lánya gyalázatát, Antipas teljes vereséget szenvedett, s leveretését mindenki úgy tekintette, mint a János meggyilkolásáért való bűnhődést.⁴⁾

A halálhírt maguk a Keresztelő tanítványai⁵⁾ vitték meg Jézusnak. Az utolsó lépés, melyet János Jézusnál tett, még szorosabbra fűzte a kapcsolatot a két iskola között. Jézus, attól tartva, hogy Antipas tovább megy az üldöztesben, óvatossághoz folyamodott s visszavonult a pusztába.⁶⁾ Sokan követték. Határtalan lemondással, a szent csapat megélt itt is; természetesen csodát láttak benne.⁷⁾ E perctől fogva Jézus még fokozottabb csodálattal beszélt Jánosból. Habozás nélkül kimondotta,⁸⁾

¹⁾ Jos., Debe 11 o j u d. VII, VI. 2.

²⁾ Oly tálcá, melyen keleten az ételeket és italokat körülhordták.

³⁾ Máté XIV. 3. és köv.; Márk VI. 14—29; Jós., Ant. XVIII, V. 2.

⁴⁾ Jós., Ant. XVIII, V. 1—2.

⁵⁾ Máté XIV. 12.

⁶⁾ Máté XIV. 13.

⁷⁾ Máté XIV. 15. és köv.; Márk VI. 35. és köv.; Luk. IX. 11. és köv.; Ján. VI. 2. és köv.

⁸⁾ Máté XI. 7. és köv.; Luk. VII. 24. és köv.

hogy több volt prófétánál, hogy a Törvény és a régi próféták csak Jánosig bírtak erővel,¹⁾ hogy ő azokat megdöntötte, s hogy Isten országa viszont őt fogja megdönteni. Végül, a keresztény misztériumok rendjében különös helyet jelölt ki számára, mely őt az Ó-Szövetség és az új uralom eljövetele között összekötő kapocsná teszi.

Malachiás próféta, akinek a kérdésről való nézetét gyakran emlegették,²⁾ nagy erővel hirdette, hogy jönni fog Messiás előhírnöke, aki hivatva lesz az embereket előkészíteni a végső megújulásra, egy követ, aki egyengetni fogja Isten választottja előtt az utat. E követ nem volt más, mint Éliás próféta, akiről a hiedelem azt tartotta, hogy nemsokára *leszáll* az égből, hová felragadták, hogy vezekléssel előkészítse az embereket a nagy eseményre s kiengesztelje Istent népével.³⁾ Éliáshoz néha társul szegődtték vagy Enoch patriarchal, kinek egy-két század óta nagy szentséget tulajdonítottak,⁴⁾ vagy Jeremiást,⁵⁾ akit mintegy a nép védszentjének tekintettek, ki szüntelenül imádkozik érte Isten trónja előtt.⁶⁾ A gondolat, hogy két régi próféta feltámad, hogy a Messiás előhírnökéül szolgáljon, oly meglepő hasonlósággal benne vám a pars-ok tanában, hogy azt kell hinnünk, onnan ered.⁷⁾ De bármint legyen is, Jézus korá-

1) Máté XI. 12—13; Luk. XVI. 16.

2) Malakiás III. és IV; Jéz. Sir. XLVIII. 10.

3) Máté XI. 14; XVII. 10; Márk VI. 15; VIII. 28; IX. 10. és köv.; Luk. IX. 8., 19.

4) Jéz. Sir. XLIV. 16.

5) Máté XVI. 14.

®) Macchabeusok II. könyve, XV. 13. és köv.

7) Anquetil-Duperron. Zen d-A vesta, I. 2. rész, 46-ik oldal. A Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft, I. 261. és köv. lapjain Spiegel helyreigazítja; Spiegel A v e s t a-jából, I. 34-ik oldal, ai Jamasp-Nameh kivonatai. A pars szövegek közül. melyekben a próféták feltámadásáról és a hírnökökről

ban, alkotó része volt a Messiásra vonatkozó zsidó elméleteknek. Általános hit volt, hogy a vezeklő ruhába öltözött „két hűséges tanú“ megjelenése lesz az előjátéka a¹ nagy drámának, mely a mindenség ámulatára le fog játszódni.¹⁾

Könnyen megérthető, hogy ilyen felfogás mellett Jézus és tanítványai nem habozhattak Keresztelő János küldetését illetőleg. Az írástudóknak arra az ellenvetésére, hogy a Messiásról még nem lehet szó, „mert Éliás még nem jött el,²⁾ azt felelték, hogy Éliás már eljött, hogy János a feltámadt Éliás.³⁾ Életmódjával, a fennálló politikai hatalmakkal szemben való fellépésével, János valóban emlékeztetett Izráel régi történetének erre a különös alakjára.⁴⁾ Jézus nem fogyott ki elődje érdemeinek és kiválóságának dicsőítéséből. Azt mondta, hogy az emberek fiai között nem született még nagyobb nála. Ostorozta a farizeusokat és írástudókat, hogy nem vették fel tőle a keresztséget, s hogy nem tértek meg szavára.⁵⁾

Jézus tanítványai hívek voltak a mester e gondolataihoz. A János iránt való tisztelet állandó hagyomány volt az első keresztény nemzedékben.⁶⁾ Jézus rokonának tartották.⁷⁾ Hogy Jézus küldetését mindenkitől elfogadott tanuságtételre alapíthassák, azt mesélték, hogy

csakugyan szó van, egy sem régi; a szövegekben foglalt eszmék azonban úgy látszik, sokkal régebbiek, mint maguk a; szövegek.

¹⁾ A po c.. XI. 3. és köv.

²⁾ Márk IX. 10.

³⁾ Máté XI. 14; XVII. 10—13; Márk VI. 15; IX. 10—12; Luk. IX. 8; Ján. I. 21—25.

⁴⁾ Luk. I. 17.

⁵⁾ Máté XXI. 32; Luk. VII. 29-30.

⁶⁾ Apost. csel. XIX. 4.

⁷⁾ Luk. I.

János Jézust, már mikor először megpillantotta, Messiásnak nyilvánította; hogy elismerte a maga alsóbbrendűségét, aki arra sem méltó, hogy az ő saruit megoldja; hogy eleinte vonakodott Jézust megkeresztelni, azt erősítvén, hogy Jézusnak kell őt megkeresztelnie.¹⁾ Ezek mihd túlzások, melyeket eléggé megcáfol János utolsó követsége, a maga kétségeskedésével.²⁾ Általánosabb értelemben azonban, János a keresztény legendában az maradt, ami a valóságban volt, a zord előkészítő, a vezeklés szomorú hirdetője a vőlegény megérkezésének vigassága előtt, a próféta, aki bejelenti Isten országát, s meghal, mielőtt láthatná. A kereszténység eredetének ez az óriása, ez a sáskával és vadmézzel élő férfi, az igazságtalanságoknak ez a keserű ostorozója, volt az ürm, mely Isten országának édességére előkészítette az ajkakat. Heródiás lenyakazott áldozata megnyitotta a keresztény vértanuk korát; ő volt az első bizonyágtétele az új öntudatnak. A világiak, kik felismerték benne igazi ellenségüket, nem hagyhatták életben; megcsonkított holtteste, a Ikeresztényiség küszöbére terítve, megjelölte a véres utat, melyen! annyi másnak kellett utána mennie.

János iskolája nem szűnt meg alapítójával. Fennmaradt még egy ideig, külön a Jézusétól, de jó egyetértésben vele. Még évekkel a két mester halála után is, keresztelkedtek János keresztisége szerint. Némelyek egyszerre mind a két iskolához tartoztak; például a híres Appolos, Szent Pál vetélytársa (az 50-ik év körül), és sokan az ephesusi keresztények közül.³⁾ Josephus egy Banu_nevű aszkéta⁴⁾ iskolájába lépett be, aki rendkívül

¹⁾ Máté III. 14. és köv.; Luk. III. 16; Ján. Γ. 15. és köv.; V 32—33.

²⁾ Máté XI. 2. és köv.; Luk. VII. 18 és köv.

³⁾ Apost. csel. XVIII. 25; XIX. 1—5. V. ö. Epiph. A d v. h a e r. XXX. 16.

⁴⁾ Vita, 2.

ban, alkotó része volt a Messiásra vonatkozó zsidó elméleteknek. Általános hit volt, hogy a vezeklő ruhába öltözött „két hűséges tanu“ megjelenése lesz az előjátéka a nagy drámának, mely a mindenség ámulatára le fog játszódni.¹⁾

Könnyen megérthető, hogy ilyen felfogás mellett Jézus és tanítványai nem habozhattak Keresztelő János küldetését illetőleg. Az írástudóknak arra az ellenvetésére, hogy a Messiásról még nem lehet szó, mert Éliás még nem jött el,²⁾ azt felelték, hogy Éliás már eljött, hogy János a feltámadt Éliás.³⁾ Életmódjával, a fennálló politikai hatalmakkal szemben való fellépésével, János valóban emlékeztetett Izráel régi történetének erre a különös alakjára.⁴⁾ Jézus nem fogyott ki elődje érdemeinek és kiválóságának dicsőítéséből. Azt mondta, hogy az emberek fiai között nem született még nagyobb nála. Ostorozta a farizeusokat és írástudókat, hogy nem vették fel tőle a keresztséget, s hogy nem tértek meg szavára.⁵⁾

Jézus tanítványai hívek voltak a mester e gondolataihoz. A János iránt való tisztelet állandó hagyomány volt az első keresztény nemzedékben.⁶⁾ Jézus rokonának tartották.⁷⁾ Hogy Jézus küldetését mindenkitől elfogadott tanúságtételre alapíthassák, azt mesélték, hogy

csakugyan szó van, egy sem régi; a szövegekben foglalt eszmék azonban úgy látszik, sokkal régebbiek, minti maguk a szövegek.

1) A p o c.. XI. 3. és köv.

2) Márk IX. 10.

3) Máté XI. 14; XVII. 10—13; Márk VI. 15; IX. 10—12; Luk. IX. 8; Ján. I. 21—25.

4) Luk. I. 17.

5) Máté XXI. 32; Luk. VII. 29-30.

6) Apost. csel. XIX. 4.

7) Luk. I.

János Jézust, már mikor először megpillantotta, Messiásnak nyilvánította; hogy elismerte a maga alsóbbrendűségét, aki arra sem méltó, hogy az ő saruit megoldja; hogy eleinte vonakodott Jézust megkeresztelni, azt erősítvén, hogy Jézusnak kell őt megkeresztelnie.¹⁾ Ezek mihd túlzások, melyeket eléggé megcáfol János utolsó követsége, a maga kétségeskedésével.²⁾ Általánosabb értelemben azonban, János a keresztény legendában az .maradt, ami a valóságban volt, a zord előkészítő, a vezeklés szomorú hirdetője a vőlegény megérkezésének vigassága előtt, a próféta, aki bejelenti Isten országát, s meghal, mielőtt láthatná. A kereszténység eredetének ez az óriása, ez a sáskával és vadmézzel élő férfi, az igazságtalanságoknak ez a keserű ostorozója, volt az ürm, mely Isten országának édességére előkészítette az ajkakat. Heródiás lenyakazott áldozata megnyitotta a keresztény vértanuk korát; ő volt az első bizonyágtétele az új öntudatnak. A világiak, kik felismerték benne igazi ellenségüket, nem hagyhatták életben; megcsonkított holtteste, a kereszténység küszöbére terítve, megjelölte a véres utat, melyen annyi másnak kellett utána mennie.

János iskolája nem szűnt meg alapítójával. Fennmaradt még egy ideig, külön a Jézusétól, de jó egyetértésben vele. Még évekkel a két mester halála után is, keresztelkedtek Jánios keresztisége szerint. Némelyek egyszerre mind a két iskolához tartoztak; például a híres Appolos, Szent Pál vetélytársa (az 50-ik év körül), és sokan az ephesusi keresztények közül.³⁾ Josephus egy Banu_nevű aszkéta⁴⁾ iskolájába lépett be, aki rendkívül

¹⁾ Máté III. 14. és köv.; Luk. III. 16; Ján. Γ. 15. és köv.; V 32—33.

²⁾ Máté XI. 2. és köv.; Luk. VII. 18 és köv.

³⁾ Apost. csel. XVIII. 25; XIX. 1—5. V. ö. Epiph. Adv. haer. XXX. 16.

⁴⁾ Vita, 2.

sokban hasonlít Keresztelő Jánoshoz, s talán az ő iskolájából való. Banu¹⁾ a pusztában élt, s falevelekkel fedte testét; csak növényekkel és vadgyümölcsökkel táplálkozott, s éjjel, nappal gyakran megkeresztelkedett hideg vízben, hogy megtisztuljon bűneitől. Jakab, az, akit az „Úr testvéreinek neveztek (itt talán a névrokonság folytán némi félreértés van), hasonlóképpen vezekelt.²⁾ Később, a 80-ik év körül, a baptismus harcba keveredett a kereszténységgel főleg Kis-Azsiában. János evangélista, úgy látszik, burkoltan támadta.³⁾ A sybilli könyvek egyike⁴⁾ valószínűleg ettől az iskolától származik. Ami a hémérobaptisták, baptisták, elchasiták (az arab írók⁵⁾ *sabitái* és *mogtasilái*) felekezeteit illeti, melyekkel a második században Szíria, Palesztina és Babilónia tele volt, s amelyeknek a maradványai még ma is megvannak a mendahiták, vagy „Szent János keresztényei⁴⁴ között, ezek ugyanúgy keletkeztek, mint a Keresztelő János mozgalma, hacsak nem egyenes leszármazottai Jánosnak. János igazi iskolája, miután felében összeolvadt a kereszténységgel, az apró keresztény eretnekfelekezetek sorsára jutott, s észrevétlenül elenyészett. János jól látta, kinek a részén van a jövő. Ha belement volna a kicsinyes vetélkedésbe, már el lenne felejtve a kor szákadárjainak tömegében. Önmegtágadásával dicsőségre jutott, s az emberiség vallási pantheonjában páratlan helyre emelkedett.

¹⁾ Vájjon nem ugyanaz a Bunai-e, akit a Talmud (Babil. talmud, Sanhedrin, 43 a.) Jézus tanítványai közé számít?

²⁾ Hegesippus Eusebiusnál, H. E. II. 23.

³⁾ Evang. I. 26., 33; IV. 2; I. levél V. 6. V. ö.. Apóst, c s el. X. 47.

⁴⁾ IV. könyv. Lásd főleg a 157. és köv. verseket.

⁵⁾ Emlékeztetek rá, hogy *sabita* arameus nyelven annyit tesz, mint „baptista“. *M o g t a s i l a* arabul ugyanezt jelenti.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az első próbálkozások Jeruzsálemben.

Jézus majdnem minden évben elment Jeruzsálembé a húsvéti ünnepekre. Ez utak részleteiről keveset tudunk, mert a synopticusok nem emlékeznek meg rólok,¹⁾ a negyedik evangélium erre vonatkozó megjegyzései pedig nagyon zavarosak.²⁾ Legfontosabb tartózkodása a fővárosban, úgy látszik, a 31-ik évben, s bizonyosan János

¹⁾ Homályosan azonban feltételezik. (Máté XXIII. 37; Luk. XIII. 34). Épp oly jól ismerik Jézusnak Arimathiai Józsefhez való viszonyát, mint János. Lukács (X. 38—42.) még a bethániai családot is ismeri. Lukácsnak (IX. 51—54.) van némi bizonytalan sejtelve Jézusnak a negyedik evangéliumban leírt útjáról. A farizeusok és szadduceusok ellen tartott több beszédnek, melyet a synopticusok Galileába tesznek, csak akkor van értelme, ha Jeruzsálemben mondta őket. Végül, a nyolc napi időköz nagyon rövid arra, hogy mindazt, ami Jézusnak a városba való érkezése és halála között történt, megmagyarázza! «

²⁾ Két zarándokutról világosan szó van (Ján. II. 13ésV. 1). nem is beszélve az utolsó útról (VII. 10).. amely után Jézus nem tért többé vissza Galileába. Az első akkor történt, amikor még János keresztelt. Ez tehát a 29-ik év húsvétjára esik. De azok a körülmények, melyeket mint ez úttal kapcsolatosakat említenek, későbbi időszakból vallók. (V. ö. különösen Ján. II. 14. és köv.; és Máté XXI. 12—13; Márk XI. 15—17; Luk. XIX. 45—46.) Világos, hogy János e fejezeteiben felcseréli az időpontokat, vagy inkább, különböző utak körülményeit keveri össze.

sokban hasonlít Keresztelő Jánoshoz, s talán az ő iskolájából való. Banu¹⁾ a pusztában élt, s falevelekkel fedte testét; csak növényekkel és vadgyümölcs okikéi táplálkozott, s éjjel, nappal gyakran megkeresztelkedett hideg vízben, hogy megtisztuljon bűneitől. Jakab, az, akit az „Úr testvéreinek neveztek (itt talán a névrokonság folytán némi félreértés van), hasonlóképpen vezekelt.²⁾ Később, a 80-ik év körül, a baptismus harcba keveredett a kereszténységgel főleg Kis-Ázsiában. Jáno® evangélista, úgy látszik, burkoltan támadta.³⁾ A sybilli könyvek egyike⁴⁾ valószínűleg ettől az iskolától származik. Ami a hémérobaptisták, baptisták, elchasaíták (az arab írók „*sabitái* és *mogtasilái*) felekezeteit illeti, melyekkel a második században Szíria, Palesztina és Babilónia tele volt, s amelyeknek a maradványai még ma is megvannak a mendahiták, vagy „Szent János keresztényei“ között, ezek ugyanúgy keletkeztek, mint a Keresztelő János mozgalma, hacsak nem egyenes leszármazottai Jánosnak. János igazi iskolája, miután felében összeolvadt a kereszténységgel, az apró keresztény eretnek felekezetek sorsára jutott, s észrevétlenül elenyészett. János jól látta, kinek a részén van a jövő. Ha belement volna a kicsinyes vetélkedésbe, már el lenne felejtve a kor szákadárjainak tömegében. Önmegtágadásával dicsőségre jutott, s az emberiséig vallási pantheonjában páratlan helyre emelkedett.

¹⁾ Vájjon nem ugyanaz a Bunai-e. akit a Talmud (Babil. talmud, Sanhedrin, 43a.) Jézus tanítványai közé számít?

²⁾ Hegesippus Eusebiusnál, H. E. II. 23.

³⁾ Evang. I. 26., 33; IV. 2; I. levél V. 6. V. ö.. Apó st, c s ed. X. 47.

⁴⁾ IV. könyv, Lásd főleg a 157. és köv. verseket.

⁵⁾ Emlékeztetek rá, hogy s a b i t a arameus nyelven annyit tesz, mint „baptista“. M o g t a s i l a arabul ugyanezt jelenti.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az első próbálkozások Jeruzsálemben.

Jézus majdnem minden évben elment Jeruzsálembé a húsvéti ünnepekre. Ez utak részleteiről keveset tudunk, mert a synopticusok nem emlékeznek meg róluk,¹⁾ a negyedik evangélium erre vonatkozó megjegyzései pedig nagyon zavarosak.²⁾ Legfontosabb tartózkodása a fővárosban, úgy látszik, a 31-ik évre, s bizonyosan János

¹⁾ Homályosan azonban feltételezik. (Máté XXIII. 37; Luk. XIII. 34). Épp oly jól ismerik Jézusnak Arimathiai Józsefhez való viszonyát, mint János. Lukács (X. 38—42.) még a bethániai családot is ismeri. Lukácsnak (IX. 51—54.) van némi bizonytalan sejtelme Jézusnak a negyedik evangéliumban Teirt útjairól. A farizeusok és szadduceusok ellen tartott több beszédnek, melyet a synopticusok Qalileába tesznek, csak akkor van értelme, ha Jeruzsálemben mondotta őket. Végül, a nyolc napi időköz nagyon rövid arra, hogy mindazt, ami Jézusnak a városba való érkezése és halála között történt, megmagyarázza.)

²⁾ Két zarándokutról világosan szó van (Ján. II. 13ésV. 1). nem is beszélve az utolsó útról (VII. 10).. amely után Jézus nem tért többé vissza Gallileába. Az első akkor történt, amikor még János keresztelt. Ez tehát a 29-ik év húsvétiára esik. De azok a körülmények, melyeket mint ez úttal kapcsolatosakat említenek, későbbi időszakból valók. (V. ö. különösen Ján. II. 14. és köv.; és Máté XXI. 12—13; Márk XI. 15—17; Luk. XIX. 45—46.) Világos, hogy János e fejezeteiben felcseréli az időpontokat, vagy inkább, különböző utak körülményeit keveri össze.

halála utánira esik. Tanítványai közül többem elkísérték. Noha Jézus nem sok jelentőséget tulajdonított a zárúldoklásinak, mégis elment, hogy ne sértse a zsidó közvéleményt, amelylyel amikor még nem¹ szakított. Ezek az utak különben nagyon megfeleltek céljának, mert már érezte, hogy ha elsőrangú szerepet akar elérni, el kell hagynia Galileáf, s legerősebb fészkeben, Jeruzsálemben, kell megtámadnia a judaizmust.

A kis galileai társaság nagyon idegenül érezte itt magát. Jeruzsálem körülbelül ugyanaz volt akkoriban, ami mai, a szőrszálhasogatás, gyűlölködés, viszálykodás és kicsinyeskedés városa. Rendkívüli volt a vakbuzgó-ság, s igen gyakoriak voltaik) a vallási zavargások. A farizeusok vitték a vezető - szerepet; az egyetlen tudomány a Törvény tanulmány ozása volt, amit a legjelentéktelenebb apróságokig hajtottak, s amely pusztán kazuisztikus kérdésekre szorítkozott. Ez a kizárólag hittudományi és egyháziogi műveltség semmivel sem járulhatott a lelkek csiszolásához. A muzulmán falki meddő tudományához hasonlított ez, ahhoz az üres tudományhoz, mely a mecset körül burjánzik, rengeteg időt éls szót pocsékol el, s anélkül, hogy a szellemi fegyelmezetség cseppet is hasznát látná. A mai papság hittudományi nevelése, bármilyen száraz! is, nem nyújthat róla fogalmat: mert a renaissance egész oktatásunkba, még a legmerevebbe is, belevitte a szépirodalom és a helyes módszer 'bizonyos elemeit, amelyek révén a scolastica több-kevesebb humanista színezetet kapott. A zsidó tudósnak, al *sófer-nek* vagy írásmagyarázónak a tudománya egészen barbár volt, teljesen képtelen valami, amelyből hiányzott minden erkölcsi elemi.¹⁾ A baj betetőzéséül, nevetséges felfuvalko-

¹⁾ Látható ez a Talmudból, a kor zsidó scolastioa-jából.

dottsággal töltötte el azokat, akik nagy kínnal megszerzték. Büszkén vélt tudományosságára, mely annyi fáradságába került, a zsidó tudós épp úgy megvetette a görög műveltséget, mint napjainkban¹ a tudós muzulmán az európai civilizációt, s mint valamikor a katolikus hittudós a világjak tudományát. A scolastikus műveltségeknek sajátságuk, hogy elzárják a szellemet mindentől, ami finom, s csak azokat a fertőző gyerekjátékokat becsülik meg, melyekkel életüket eltöltötték, s amelyeket a komoly férfiak egyedüli természetes foglalkozásának tartanak. 9

Ez a gyűlöletes világ csak nyomasztólag hathatott az északiak gyöngéd és érzékeny lelkületére. A jeruzsálemi megvetése a galileaiak iránt még mélyebbé tette a szakadékat. A gyönyörű templomban, mely minden epekedésük tárgya volt, gyakran nem találtak mást, mint megaláztatást. Mintha a zarándokok zoltárának verse,²⁾ „Inkább akarnék az én Istenem házának küszöbéta ülni,“ egyenesen az ő számukra készült volna. A gögös papok mosolyogtak együgyű ájtatosságukon, csaknem úgy, mint ahogy valamikor Olaszországban a szentélyek körül foglalatoskodó papság hidegen és szinte gúnyosan nézte a messziről jött zarándokok buzgóságát. A galileaiak meglehetősen kevert tájszólásban beszéltek, kiejtésüikí hibás volt; összecserélték a különféle hehezhangokat, amiből sok félreértés származott, s amiért aztán nagyon kinevték őket.³⁾ A vallásban tudatlanoknak és kevésbé orthodoxoknak tartották őket;⁴⁾ az

¹⁾ Jos.. Ant., XX. XL 2.

²⁾ LXXXIV-ik zoltár (Vulg. LXXXIII.) 11.

³⁾ Máté XXVI. 73; Márk XIV. 70; Apost. csel. II. 7;

Babil. tialmud. E rubin, 53 a. és köv.; Bereschith rabba, 26. c.

⁴⁾ Az E r u b í n most idézett heilye.

„ostoba galileai“ kifejezés közmondásossá vált.¹⁾ Azt hitték (és nem ok nélkül), hogy, a zsidó vér köztük nagyon kevert, s bizonyosra vették, hogy Galileában nem támadhat próféta.²⁾ A szegény galileaiak, akik így a zsidóság szélén, és majdnem azon kívül éltek, csupán Esaiás egy meglehetősen rosszul magyarázott helyével táplálhatták reményüket:³⁾ „Zebulon földje és Naphtali földje, tengernek útja,⁴⁾ pogányok Galileája! A nép, mely sötétségben jár vala, lát nagy világosságot; akik lakoznak a halál árnyékának földében, fény ragyog fel fölöttük.⁴ Jézus szülővárosának különösen rossz volt a híre. Közmondás volt: „Nazarethből támadhat-e valami jó?“⁵⁾

Jeruzsálem környékének roppant sivársága még csak növelhette Jézus kedvetlenségét. A völgyekben nincs víz; a föld kopár és sziklás. Ha a szem a Holt-tenger medencéjébe merül, a kilátásban van valami megkapó; különben mindem egyhangú. Csupán Miép a halma, Izráel legrégibb történetének emlékeivel, köti le a figyelmet. A város fekvése Jézus idejében körülbelül ugyanaz volt, mint ma. Nem voltak régi műemlékei, mert a zsidók egész a Hasmoneusok koráig idegenkedtek minden művészettől; Hyrcan János kezdte meg a szépítését, s Nagy Herpdes Kelet egyik legpompásabb városává tette. A heródesi építkezések, nagyszabású arányaikkal, a kivitel tökélyével és az anyag kiválóságával, vetekedtek az ó-kor legtökéletesebb műveivel.⁶⁾ Egy sereg, eredeti ízlésű pompás síremlék emelkedett

¹⁾ E r u b i n, id. h., 53. b.

²⁾ Ján. VII. 52. ¹

³⁾ IX. 1—2; Máté IV. 13. és köv.

⁴⁾ Lásd a kilencedik fejezetben.

⁵⁾ Ján. I. 46.

⁶⁾ Jos., Ant. XV.. VIII—IX; B. J. V., V. 6; Márk XIII. 1—2.

akkoriban Jeruzsálem környékén.¹⁾ Építészeti stílusuk görög volt, de a zsidók szokásaihoz alkalmazva, s ennek megfelelően jelentékenyen módosítva. Az élő-lények szobrászati ábrázolásai, melyeket a Heródesek a szigorú felfogásunk nagy megbotránkozására megengedtek, eltűntek, s a növényvilágból vett díszítések kerültek helyükre. A régi föníciaiaknak és Palesztináinknak az eleven sziklába vájt művek iránt való szeretete, mintha újjá éledt volna ezeknél az ugyancsak sziklába vágott sajátságos síroknál, ahol a görög ízlés oly furcsa módon alkalmazkodik a barlangszerű építkezéshez. Jézus, aki a művészet alkotásait csak a hiúság öntelt fitogtatásának tekintette, nem jó szemmel nézte mindezeket a műemlékeket.²⁾ Végtelen spiritualizmusa és szilárd meggyőződése, hogy a régi világ nemsokára elmúlik, nem hagyta benne más iránt érzéket, csak a szív dolgai iránt.

A templom Jézus idejében még egészen új volt, s a külső munkálatok nem is voltak teljesen befejezve. A keresztény időszámítás előtt 20 vagy 21-ben, kezdett Heródes újraépítéséhez, hogy összhangzásba hozza többi építkezéseivel. A templom hajója tizennyolc hónap alatt készült el, az oszlop-csarnok pedig nyolc év alatt,³⁾ a mellékreszek építése azonban lassan haladt, s csak kevéssel Jeruzsálem bevétele előtt fejeződött be.⁴⁾ Jézus még valószínűleg látta, amint dolgoznak rajta, még pedig nem minden titkolt bosszúság nélkül. A hosszú

¹⁾ A Bírák, Királyok, Absolon, Zachariás, Josaphat, Szent Jakab vélt sírjai. V. ö. a Macchabeusok modini sírjának leírását. (Macchabeusok I. könyve, XIII. 27. és köv.)

²⁾ Máté XXIII. 27, 29; XXIV. 1. és köv.; Márk XIII. 1. és köv.; Luk. XIX. 44; XXI. 5. és köv. V. ö. Enoch könyve XCVII. 13—14; Babil. talmud, S eh abba th, 33 b.

³⁾ Jós., A n t.. XV., XI. 5, 6.

⁴⁾ Jos., Ant.. XX., IX. 7; Ján. II. 20.

jövendőben való reménységek durva sértésnek tűntek fel Isten országának közeli eljövételével szemben. Mészibbre látva, mint a hitetlenek és vakbuzgók, megsejtette, hogy ezek a pompás épületek rövid életűek lesznek. ¹⁾

A templom különben csodálatosan méltóságteljes egészet alkotott, melyről a mostani *haram*²⁾ minden szépsége mellett sémi nyújthat fogalmat. A környező udvarokban és csarnokokban! naponkint nagy sokaság adott találkozót egymásnak, úgy, hogy ez a nagy térség templom, piac, törvényszék, egyetem volt egyszerre. A zsidó iskolák összes vallási vitája, az egész egyházi oktatás, sőt még az eljárások és polgári perek is, szóval a nemzet egész tevékenysége itt összpontosult.³⁾ Az örökös érvelés, lármás vitázás csatateré' volt ez, mely csak úgy visszhangzott az álokoskodásoktól és furfangos kérdésektől. A templom így sokban! hasonlított a muzulmán mecsethez. A rómaiak, akik ebben az időben a legnagyobb kímélettel viseltettek az idegen vallások iránt, mindaddig, míg azok megmaradtak a maguk határain belül,⁴⁾ nem engedték meg maguknak sem a szentélybe való belépést; görög és latin feliratok jelezték, hogy meddig szabad a nem-zsidóknak menniök.⁵⁾ Az Antonia-toronny azonban, ahol a római helyőrség székelt, ural-

¹⁾ Máté XXIV. 2; XXVI. 61; XXVII. 40; Márk XIII. 2; XIV. 58; XV. 29; Luk. XXI. 6; Ján. II. 19—20. *J*

²⁾ Kétségtelen, hogy ® templom és övezete azon a helyen állott, ahol ma az Omar-mecset és a mecsetet körülvevő *haram*, vagyis Szent Udvar, van. A *haram* földtöltése némely részében, különösen ott, ahová a zsidók vezekelni jármaik, egyenesen Heródes templomának az al-épitménye.

³⁾ Luk. II. 46. és köv.; Mischna, Sanhédrin, X. 2.

⁴⁾ Suet., Aug., 93.

⁵⁾ Philo, *Liegiatio ad Caium*, 31. §.; Jos. B. J. V. V. 2; VI., II. 4; Apóst. csel. XXI. 28.

zkodott az egész övezet fölött, s ónban látni leshetett mindent, ami lent történt.¹⁾ A templom őrsége zsidó volt; a templom kapitánya volt a parancsnok, ő tilyit-tatta és csükatta be a kapukat, s ügyelt rá, hogy az övezeten senki bottal, sáros saruval, podgyászszal vagy csak útja megrövidítése végett keresztül ne menjen.²⁾ Különösen szigorúan vigyáztak arra, hogy azok, akik a törvény szerint tisztátalan állapotban¹ voltak, be ne léphessenek a belső csarnokba. A niők helye teljesen el volt, különítve.

Itt töltötte Jézus napjait, miig Jeruzsálemben tartózkodott. Az ünnepek rendkívül nagy embertömegeket gyűjtöttek a városiba. Tizes, huszas csoportokba verődve, a zarándokok előzőnlöttiék az egész várost, s úgy éltek a Keleten! ma is dívó rendetlen össze-visszaságiban.³⁾ Jézus elveszett a tömegben, s szegény galileaiak körülötte (nemi sok hatást keltettek. Valószínűleg érezte, hogy ellenséges világban van, mely csak lenézéssel fogadná. Minden, amit csak látott, kedve ellen volt. A templom, mint általában! az ájtatosság leglátogatottabb helyei, kevéssé épületes látványt nyújtottak. Az (egyházi szertartás sok visszataszító dolgot eredményezett, főleg niagy üzérkedést, úgy, hogy a szent falakon belül valóságos boltokat rendeztek be. Árultak itt áldozatira szánt állatokat; voltak itt pénzváltó-asztalok; azt hihette volna néha az ember, hogy bazárban van. A templom alsóbbriangu alkalmazottai kétségkívül ugyanazzal a vallástalan közömbösséggel végezték szolgálatukat, mint általában

¹⁾ Az Antónla-toronynak számottevő nyomai láthatók még a haram északi részén.

²⁾ Mischna, Be rakó th, IX. 5; Babil. talmud, Jebamoth 6 b.; Márk XI. 16.

³⁾ Jos. B. J. II. XIV. 3.; VI., IX. 3. V. ö. CXXXIII-ik zsol-tárral. (Vulg. CXXXII.).

minden idők sekrestyései. Ez a tiszteletlen, szórakozott viselkedés a szent tárgyak kezelésében sértette Jézus vallásos, nélha a kétségbeesésig hajtott érzületét.¹⁾ Azt mondta, hogy az imádság házát rablók barlangjává tették. Sőt egyszer, mint mondják, annyira elragadta a harag, hogy korbáccsal űzte kii a szemtelen kufárokat . és felforgatta asztalaikat.³⁾ Általában nem igen szerette a templomot. Annak az istentiszteletnek, melyet Atyja . számára elgondolt, semmi köze sem volt ezekhez a mé-szárszéki jelenetekhez. Mindezek a régi zsidó szokások visszatetszést keltettek benne, s neheze-re esett alkalmazkodnia hozzájuk. Maga a templom és a templom környéke sem keltett áhítatot a kereszténység kebelében, kivéve az úgynevezett zsidózó keresztényeket. Az igazi új emberek idegenkedtek ettől az ősi szent helytől. Konstantin és az első keresztény császárok meghagyták továbbra is Hadrián pogány építkezéseit.) Csak a kereszténység ellenségei, mint Julianas, gondoltak rá.⁴⁾ Mikor Omar bevonult Jeruzsálembe, a templom környékét a zsidók iránti gyűlöletből szándékosan bemocskolták.⁸⁾ Csak az izlám, vagyis a judaizmusnak tisztán szemita alakban való feltámadása helyezte vissza régi tisztességébe. Ez a hely mindig keresztény-ellenes volt.

A zsidók kevélysége még jobban betetőzte Jézus eiégületlenségét, s kínessá tette számára jeruzsálemi tartózkodását. Amily mértékben érték Izrael nagy eszméi, olyan mértékben sülyedt a papság. A zsinagóga intéz-

¹⁾ Márk XI. 16.

²⁾ Máté XXL 12. és köv.; Márk XI 15. és köv.; Luk. XIX. 45. és köv.; Ján. II. 14. és köv.

³⁾ Itin, a Burdig Hierus, 152. oldal (Schott kiadása); Szent Jeromos, Ésaías II. 8 és Máté XXIV. 15-nél.

⁴⁾ Ammianus Marcellinus, XXIII. 1.

⁵⁾ Euty chius, Ann., II. 286. és köv. oldalak. (Oxford, 1659.)

ménye nagy fölényt biztosított a törvényt magyarázóknak, írástudóknak, a pap fölétt. Papok csak Jeruzsálemben voltak, itt is csupán a szertartási teendők végzésére szorítottak, körülbelül olyformán, mint azok a mai plébániai papok, akiki nemi prédikálnak. A zsinagóga szónoka, a kasuista, a *sófer* vagy írástudó, még ha egészen világi volt is, háttérbe szorította. A Talmud híres nagyságai nem papok, hanem az akkori idők fogalmai szerint való tudósok. Igaz ugyan, hogy a jeruzsálemi főpapság nagyon magas rangot foglalt el a nemzetben, egyáltalán nem állott azonban a vallási mozgalmak élén. A főpap, kinek méltóságát már Heródes megnyirbálta,¹⁾ mindinkább pusztá római hivatalnok lett,²⁾ kit gyakran letettek, hogy a jövedelmes állást másoknak juttathassák. A papok, kik ellenségei voltak a farizeusoknak, ezeknek a túlbuzgó világi rajongóknak, majdnem mindnyájan szaduceusok voltak, vagyis annak a hitetlen arisztokráciának a tagjai, mely a templom körül kialakult, az oltárról élt, noha azt haszontalanságnak tartotta.³⁾ A papi rend annyira különvált a nemzeti közérzlettől s a nagy vallásos áramlattól, mely a népet elragadta, hogy a „szaduceus“ (*sadoki*) név, mely eleinte csak a Sadok nevű papi család tagjait jelölte, egyértelmű lett az „anyagias“-sal és az „epikureus“-sal.

Nagy Heródes uralkodása óta egy még rosszabb elem segítette elő a főpapság elfajulását. Heródes szerelemre gyulladt Marianna iránt, aki egy bizonyos Simonnak volt a leánya, aki viszont alexandriai Boéthusnak volt a fia. Minthogy nőül akarta venni a lányt (Kr. e. 28 körül), Heródes nem talált más módot rá, hogy

¹⁾ Jós.. A n t, XV.. III. 1, 3.

²⁾ Jós., A n t., XVIII., II. .

³⁾ Apost. csel. IV. 1. és köv.; V. 17; Jos. A nt., XX., IX. 1; Pirké Aboth. I. 10.

ipját nemessé! és magával egyenrangúvá tegye, mint hogy kinevezte főpaprak. Ez a cselszövő család, csaknem megszakítás nélkül, harmincöt esztendőn keresztül gyakorolta a főpapi hatalmai¹⁾ Minthogy közeli rokonságban állott az uralkodó-házzal, csak Archelaus letétele után vesztette el a hatalmat, de ismét visszanyerte (-időszámításunk 42-ik évében), mikor Heródes Agrippa egy időre helyreállította Nagy Heródes alkotását. *Boéthusim*²⁾ név alatt így iegy új, nagy on-világias, éppen! Iniem ájtatos papi nemesség alakult ki, mely csaknem összeolvadt a sadokitákkal. A Talmud és a rabbinusok iratai hitetleneknek és a szadduceusokhoz közelállóknak tünnetik fel a *boéthusim-akat*?) Mindezek folytán! a templom körül egy „kis római udvar“ keletkezett, mely a politikából élőködőit, a túlbuzgóságra kevésbé hajlott, sőt inkább irtózott attól, s hallani sem akart szent-életű személyekről és újítókról, minthogy neki a fennálló rendből volt haszna. Ezek az epikureus papok nem vol-

¹⁾ Jos.. Ant, XV., IX. 3; XVII., VI. 4; XIII. 1; XVIII. I. 1; II. 1; XIX., VI. 2; VIII. 1.

²⁾ Ez a név csak a zsidó iratokban fordul elő. Azt hiszem, hogy az evangélium „Heródesei“ a Boéthusim.

³⁾ Aboth Nathan című fejezet, 5; S o f e r i m, III. 5; Mischna, Mena ch o t h. X. 3; Babil. talmud. S ch a b b a th, 118 ai A Boéthusim név a talmudi könyvekben gyakran fel van cserélve a szadduceusok, vagy pedig a Minim (elretnekek) szóval. V. ö. Thosiphta Ionra I; Jeruzs. talmudban ugyanez a fejezet, I. 5; Babil. talmudban u. a. f. 19 b; Thos. Sukká III; Babil. talmudban u. a., f. 43 b; Thos. ugyanott lejjebb; Babil. talmudban u. a. f. 48 b; Thos. Roschhaschana I; Mischnában u. a. f. II. 1; Jeruzs. talmudban u. a. f. II. 1; Babil. talmudban u. a. f. 22 b; Thos. Menachoth, X.; Mischnában u. a. f. X. 3; Babil. tallmudban u. a. f, 65 a; Mischna, Chagiga II. 4; és Megillath Taanith. I; Thos. Jada'im II; Jeruzs talmud, Baba Bathra, VIII. 1; Babil. talmud u. a. f. 115 b; és Megillath Taanith V.

tak olyan erőszakosak, mint a farizeusok; ők csak békében akartak élni; erkölcsi közönyösségük, hideg valálástalanságuk lázította fel Jézust. Noha tehát merőben különböztek egymástól, Jézus egyformán gyűlölte a papokat és a farizeusokat. Minthogy azonban idegen volt és nem volt tekintélye, kénytelen volt elégtelenségét magába fojtani, s érzéseit csak bizalmas környezetével közölte.

Utolsó ott-tartózkodása előtt, mely valamennyi jeruzsálemi időzésénél sokkal hosszabb volt, s amely halálával végződött, megkísérelte mégis szólani. Prédikált; beszéltek róla; híre járt némely cselekedetének, melyeket csodaszerűeknek tartottak. De mindebből sem egy jeruzsálemi új egyház, sem egy jeruzsálemi tanítvány-sereg nem támadt. A szelídlelkű tudós, ki mindenkinek megbocsátott, hacsak őt szerette, nem találhatott sok visszhangra az üres viták és elavult áldozati szokások otthonában. Mindössze néhány jó ismeretséget szerzett, melynek később hasznát látta. Nem valószínű, hogy akkor már ismerte volna a bethaniai családot, mely az utolsó hónapok megpróbáltatásai közepette oly sok vigaszt nyújtott néki. De már jókor magára vonta egy Nicodemus nevű gazdag farizeus figyelmét, ki a sanhédrin tagja volt, s Jeruzsálemben nagy tekintélynek örvendett.¹⁾ Ez a férfi, ki úgy látszik, becsületes és jóhiszemű ember volt, vonzódott a fiatal galileaihoz. Nehogy rossz hírbe keverje magát, éjjel látogatta meg, s

¹⁾ Úgy látszik, említés van róla a Talmudban is. Babill. talmiul. Taianitih, 20 a; Q i 11 i n. 56 a.; K e t u b o t h, 66 b; az Aboth Nathan című fejezet. VII; Mídrasch rabba. Eka, 64 a; A Taanith azonosítja Bunai-val. aki a Sanhedrin szerint Jézus tanítványa volt. De ha Bunai Josephus Benu-ja, akkor ez >a feltevés megdől.

sokáig elbeszélgetett vele.¹⁾ Kétségkívül kellemes benyomást nyert róla, mert később védte Jézust társai vádjaival szemben,²⁾ s Jézus halála után ott találjuk, amint kegyeletes gonddal övezi a mester holttestét.³⁾ Nicodemus nem lett keresztény; úgy vélte, tartozik állásának azzal, hogy nem elegyedik olyan forradalmi mozgalomba, melynek tekintélyes követői még nem voltak. De kétségkívül sok barátsággal viseltetett Jézus iránt, s szolgálatokat is tett néki, anélkül, hogy meg tudta volna menteni a haláltól; hisz halálos ítélete abban az időben, amelynél most tartunk, már szinte alá volt írva.

Ami a kor híres tudósait illeti, Jézusnak, úgy látszik, nem volt érintkezése velük. Hillel és Sammai már nem éltek; a kor legnagyobb tekintélye Gamaliel, Hillel unokája, volt. Felvilágosodott férfi volt, világi ember, jártas a profán tudományokban, ki a felsőbb körökkel való érintkezésénél fogva türelmességre hajlott.⁴⁾ Ellentétben a szigorú farizeusokkal, kik arcukat eltakarva és lesütött szemmel jártak, ő utána nézett az asszonyoknak, még a pogányoknak is.⁵⁾ A hagyomány megbocsátotta ezt neki, valamint a görög nyelv tudását is, minthogy az udvar körében forgott.⁶⁾ Jézus halála után nagyon mérsékeltlen nyilatkozott az új felekezetről.⁷⁾ Szent Pál az ő iskolájából került ki.⁸⁾ Nagyon valószínű azonban, hogy Jézus sohasem járt nála.

1) Ján. III. 1. és köv.; VII. 50. Mindenesetre fel lehet tenni, hogy magának a beszélgetésnek a szövege csupán János kitálálása.

2) Ján. VII. 50. és köv.

3) Ján. XIX. 39.

4) Mischna, Babametsia, V. 8; Babil. td., S o t a, 49 b.

5) Jeruzs. tialmud. B e r a k o t h. IX. 2.

6) A S o t a fentebb idézett helye, és B a b a K a m a, 83 a.

7) Apo st. csel., V. 34. és köv.

8) A p o s t, csel., XXII, 3.

De egy gondolatot vitt magával Jézus Jeruzsálemből, amely mostantól fogva, úgy látszik, mély gyökeret vert lelkében, azt a gondolatot, hogy lehetetlen az egyezés a régi zsidó kultusszal. Az áldozatok megszüntetése, melyek annyi undort keltek benne, az istentelen és fenhéjázó papság kiküszöbölése, s bizonyos értelemben, a Törvény eltörlése, elkerülhetetlennek látszott előtte. E perctől fogva már nem zsidó reformátor, hanem a judaizmus lerombolója. A messiási eszmék néhány követője már hirdette, hogy a Messiás új törvényt hoz, mely ki fog terjedni az egész világra.^{x)} Az esszenusok, akik jóformán már nem is voltak zsidók, úgy látszik, szintén közönnyel viseltettek, a templom és a mózesi parancsok iránt. Mindez azonban csak elszigetelt, s nyíltan be nem vallott merészség volt. Jézus' volt az első, aki ki merte mondani, hogy tőle, vagy még inkább Jánostól kezdve ²⁾ megszűnt a Törvény. Ha olykor óvatosabb kifejezésekkel élt,³⁾ azért történt, hogy ne sértse oly mélyen az uralkodó előítéleteket. De hogyha a végletekig hajtották, ledobott minden leplet és fenhangon hirdette, hogy a törvénynek nincs többé ereje. Erre vonatkozólag erőteljes hasonlatokat használt. „Senki sem vet új posztóból foltot az ócska ruhára“⁴⁾; — mondotta — „új bort sem töltenek ó-tömlőkbe“. ⁶⁾ íme, ez volt a gyakorlatban az ő mesteri és teremtő munkája. A templom dölőfős feliratokkal zárta ki öveze-

¹⁾ Orac. sib. I., Ili 573. és köv.; 715. és köv.; 756—58; V. ö. Jonathan targum, Ésaías XII. 3.

²⁾ Luk. XVI. 16. Máténál, XI. 12—13. kevésbé világos, de nem lehet itt sem más értelme.

³⁾ Máté, V. 17—18. (V. ö. babil. talmud, Schabbaith, 116 b). Ez a rész nincs ellentétben azokkal, amelyek a törvény eltörléséről szólnak. Csak azt jelenti, hogy Jézusban az Ó-Szövetség minden alakja megtestesült. V. ö. Luc. XVI. 17.

⁴⁾ Máté. IX. 16—17; Luk. V. 36. és köv.

téből a nem-zsidókat. Jézus erről tudni sem akar. Ez a szűkkeblű, rideg, könyörtelen Törvény csak Ábrahám fiai számára készült. Jézus azt állítja, hogy minden jó-akaratu ember, mindenki, aki elfogadja és szereti őt, fia Ábrahámnak. 9 A faji gőgöt tartotta a legfőbb ellenségnek, melyet le kell győznie. Más szóval, Jézus már nem zsidó. A legnagyobb mértékben forradalmár; felszólít mindenkit egy oly vallás követésére, mely egyedül arra van alapítva, hogy, az emberek mindnyájan Isten gyermekei. Az ember jogait hirdeti, nem a zsidó jogait; az ember vallását, nerti a zsidó vallását; az ember megváltását, nem a zsidó megváltását.²⁾ Milyen messze jutotunk egy goloniti Judától vagy Margalóth Mátétól, kik a forradalmat még a Törvény nevében hirdették! Az emberiség vallása, mely nem a fajra, hanem a szívre épült, meg van alapítva. Mózeset túlhaladták; a templomnak nincs többé lét-alapja, visszavonhatatlanul ki van mondva az ítélet fölötte.

¹⁾ Luk. XIX. 9.

²⁾ Máté XXIV. 14; XXVIII- 19; Márk XIII. 10; XVI. 15; Luk. XXIV. 47.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Jézus viszonya a pogányokhoz és szamaritanusokhoz.

Elveihez híven, megvetett mindent, ami nem a szív vallása volt. A szenteskedők üres szokásainak,¹⁾ a külsőségekben való szigornak, mely a puszta látszattól várja üdvét, halálos ellensége volt. A bőjtölésseli nem sokat törődött.²⁾ Többre becsülte a sértés megbocsátását az áldozatnál.³⁾ Isteni iránti szeretet, körtyörületesség, kölcsönös megbocsátás, ez az ő egész törvénye.⁴⁾ Kevésbé papiast képzelni sem lehet. A pap már hivatalánál fogva a nyilvános istentiszteletre törekszik, hisz annak *a köteles szolgálja; eltérít a magános imádságtól, amely mellett ő fölösleges. Hiába keresnénk az Evangéliumban csak egy vallási szertartást is, amit Jézus rendelt volna el. A keresztségnek az ő szemében CSAKÍ másodrangU fontossága van;⁵⁾ s ami az imádkozást illeti, nemi kíván semmi mást, minthogy a szívből fakadjon. Miint rendszeren történni szokott, sokan azt hitték, hogy a jó igazi szeretetét pótolhatják a gyenge lelkek jóindulatával, s azt

1) Máté XV. 9.

2) Máté IX. 14; XI. 19.

3) Máté V. 23. és köv.; IX. 13; XII. 7.

4) Máté XXII. 37. és köv.; Márk XII. 28. és köv.; Luk. X. 25. és köv.

5) Máté III. 15; I. Cor. I. 17.

képzelték, hogy elnyerik Isten országát, ha azt hajtogatják: „*Rabbi, rabbi!*“; ő azonban visszautasította az ilyeneket s kijelentette, hogy az ő vallása megköveteli magát a jó-cselekedetet.¹⁾ Gyakran idézte Ésaías szavait: „Ez a nép ajkával tisztel engemet, szíve pedig távol van tőlem.“²⁾

A szombat volt a legfőbb pont, amelyre a farizeus szörszálhasogatás és fontoskodás épült. Ez a régi és kiváló intézmény nyomorult kazuisztikus viták ürügyévé és babonás hiedelmek forrásává fajult.³⁾ Azt hitték, hogy a természet is megtartja; minden időszaki forrást „szombatosának vettek. ⁴⁾ Ez volt az a pont is, melyben Jézus legörömeztöbb szállt szembe ellenfeleivel.⁵⁾ Nyíltan megszegte a szombatot, s a szemrehányásokra csak finom gúnnyal felelt. Még inkább megvetette azt a sereg újabb szokást, amelyet a hagyomány toldott a Törvényhez, s amely, éppen ezért, az ájtatoskodóknak legjobban szívéükön feküdt. A kézmosásokat, a tiszta és tisztátalan dolgok szörszálhasogató megkülönböztetését kíméletlenül ostorozta: „Meg tudjátok-e,“ mondá nekik, „telketeket is mosni? Nem az tisztátalanítja az embert, amit eszik, hanem az, ami szívéből származik.“ A farizeusok, e gyerekességek tenyésztői, voltak támadásainak célpontjai. Vádolta őket, hogy túlmennek még a Törvényen is, hogy lehetetlen szabályokat találnak ki,

¹⁾ Máté VII. 21; Luk. VI. 46.

²⁾ Máté XV. 8; Márk VII. 6. V. ö. Ésaías XXIX. 13.

³⁾ Lásd különösen a Mischna Schabbath című fejezetét és a Jubileumok könyvét (Ewald évkönyveiben, 2-ik és 3-ik évfolyam, aethiop nyelvből lefordítva).

⁴⁾ Jos., B. J. VII., V. 1; Plinius H. N. XXXI. 18. V. ö. Thompson. The Land and the Book, I. 406. és köv. oldalak.

⁵⁾ Máté XII. 1—14; Márk II. 23—28; Luk. VI. 1—5; XIII. 14. és köv.; XIV 1. és köv.

csak azért, hogy alkalmat adjanak az embereknek a vétkezésre. „Vakok, kik vakokat vezetni akartok“, mondotta, „vigyázzatok, nehogy a gödörbe essetek.“ „Mérges kígyóknak fajzatai“, tette titkon utána, „mi módon szólhattok jókat, holott gonoszak vagytok; „ők meghazudtolják a példabeszédet: a szívnek teljességéből szól a száj“. ¹⁾

Nem ismerte eléggé a pogányokat ahhoz, hogy arra gondolhatott volna, hogy megtérésükre valami marandót építhet. Galileában sok pogány lakott, de úgy látszik, a hamis isteneknek nyilvános és rendezett kultusza nem volt. ²⁾ Tyrus és Sidon tartományban, Caesarea Philippi-ben és Decapolisban, ³⁾ Jézus láthatta egész fényében kifejlődve ezt a kultuszt. De nem sokat törődött vele. Sohsem találjuk nála a korabeli zsidók fárasztó pedantériáját, a bálványimádás ellen való kirohanásait, melyet hitsorsosai Nagy Sándor ideje óta annyira üztek, s amelylyel például a „Bölcsesség könyve“ is tele van. ⁴⁾ Nem a bálványimádás, hanem a szolgáltság lepi meg a pogányoknál. ⁵⁾ Az ifjú zsidó demokratát, ki — ebben a tekintetben goloniti Juda testvére — csak Istent ismerte el urának, mélyen sértette az a túlságos hódolat, melylyel az uralkodó személyét övezték, s az a sok

¹⁾ Máté XII. 34; XV. 1. és köv.; 12. és köv.; XXIII. végig; Márk VII. 1. és köv.; 15. és köv.; Luk. VI. 45; XI. 39. és köv.

²⁾ Azt hiszem. Galilea pogány lakosai főleg a határokon, mint például Kadesben laktak, maga a tartomány szíve azonban. Tibériás városát kivéve, teljesen zsidó volt. A vonal, ahol a templomok romjai végződnek s a zsinagógák romjai kezdődnek, még ma is tisztán kivehető a Huleh-tó (Samachonitis) fensíkján. A pogány szobrászat nyomai, melyeket Tell-Humban találni véltek, kétségesek. A part, különösen Acre városa, nem tartozott Galileához.

³⁾ Lásd fentebb a nyolcadik fejezetben.

⁴⁾ XIII. és köv.

⁵⁾ Máté XX. 25; Márk X. 42; Luk. XXII. 25.

hazug cím, melylyel felruházták. Egyébként a legtöbb esetben, mikor pogányokkal találkozik, nagy türelmet tanúsít irányúikban; néha úgy mutatja, mintha több reménye volna bennük, mint a zsidókban.^{x)} Isten országa az övék les?. „Mikor a szőlőnek ura elégületlen azokkal, akiknek azt kiadta, mit cselekszik? A szőlőt kiadja más munkásoknak, akik beadják majd néki a gyümölcsöt annak idejében“.²⁾ Jézusnak annál is inkább ragaszkodnia kellett ehhez a gondolathoz, mert a zsidó hit szerint a pogányok megtérése egyik legbiztosabb jele volt a Messiás eljövételének.³⁾ Isten országában, Ábrahám, Izsák és Jákob mellé a lakomán olyanokat ültet, kik a világ négy tájáról jöttek, míg az ország törvényes örököseit kizárják.⁴⁾ Igaz ugyan, hogy tanítványainak adott parancsaiból gyakran éppen ellenkező célzat tűnik ki: mintha azt tanácsolná nekik, hogy csak az orthodox zsidóknak hirdessék az üdvösséget;⁸⁾ a pogányokról ilyenkor egészen a zsidó előítéletek modorában! beszél. ®) Nem szabad: azonban elfelejteni, hogy tanítványai, kiknek szűk felfogása nem tudhatta megérteni Jézusnak ezt a magasztos közönyét az „Ábrahám fia“ fogalma iránt, könnyen magyarázhatták mesterük tanait a maguk szája-íze szerint. Meglehet különben, hogy Jézus maga is ingadozott ezen a ponton, akárcsak Mohamed, aki

1) Máté VIII. 5. és köv.; XV. 22. és köv.; Márk VII. 25. és köv.; Luk. IV. 25. és köv.

2) Máté XXI. 41; Márk XII. 9; Luk. XX. 16

3) Ésaías II. 2. és köv.; LX; Amos IX. 11. és köv.; Jer. III. 17; Malakiás I. 11; Tóbiás XIII. 13. és köv.; Oraic. sibyl. III. 715. és köv. V. ö. Máté XXIV. 14; Apost. csel., XV. 15. és köv.

4) Máté VIII. 11—12; XXI. 33. és köv.; XXII. 1. és köv.

5) Máté VII. 6; X. 5—6; XV. 24; XXI. 43.

6) Máté V. 46. és köv.; VI. 7, 32; XVIII. 17; Luk. VI. 32. és köv.; XII. 30.

majd a legnagyobb tisztelettel, majd a legélesebb kíméletlenséggel beszél a Koránban a zsidókról, aszerint, hogy reméli-e vagy sem megnyerésüket. A hagyomány valóban két teljesen ellenkező parancsot tulajdonít Jézusnak a térítő-buzgalmat illetően: „Aki nin|cs elletek, veletek van“. „Aki velem nincsen, ellenem van“.¹⁾ A szenvedélyes harc szinte szükségszerűen maga után vonja az ilyen ellenmondásokat.

Annyi bizonyos, hogy tanítványai sorában többen voltak, kiket a zsidók „hellénekének neveztek.“²⁾ E szónak Palesztinában különféle értelme volt. Majd pogányokat jelentett, majd olyan zsidókat, akik görögül beszéltek és a pogányok közt laktak,³⁾ majd ismét pogány születésűeket, akik a zsidó vallásra tértek.⁴⁾ Valószínű, hogy Jézus a helléneknek ebben az utóbbi csoportjában talált rokonszenvre.⁵⁾ A zsidóságba való felvételnek sok fokozata volt; az áttértek azonban a született zsidókhöz képest mindig alárendelt helyzetben maradtak. Azokat, akikről most szó van, „ajtónál álló megtértek“-nek, vagy „istenfélő emberekének nevezték, s ők Noé, nem pedig Mózes törvényei alá tartoznak.®) Kétségkívül, éppen ez az alárendelt helyzet vezette őket közelebb Jézushoz, s nyerte meg részükre az ő kegyét.

Ugyanígy volt a szamaritánusokkal is. Szamaria,

¹⁾ Máté XII. 30; Márk IX. 39; Luk. IX. 50; XI. 23.

²⁾ Josephus ezt világosan mondja (A n t., XVIII., III. 3). V. ö. Ján. VII. 35; XII. 20—21.

³⁾ Jeruzs. talmud. Solt a VII. 1.

⁴⁾ Lásd főleg Ján. VII. 35; XII. 20; Apost. csel., XIV. 1; XVII. 4; XVIII. 4; XXI. 28.

⁵⁾ Ján. XII. 20; Apost. csel., Vili. 27.

⁶⁾ Mischna. Baba metsia. IX. 12; babiil. talmud, Sanh. 56 b; Apost. csel., VIII. 27; X. 2, 22, 35; XIII. 16, 26, 43, 50; XVI. 14; XVII. 4, 17; XVIII 7; Qalat, II. 3; Jos. A n t. XIV., VII. 2.

mely mint egy kis sziget volt beszorítva a zsidóság két nagy tartománya (Judea és Galilea) közé, olyan beéke-
lődése volt Palesztinának, ahol az ősi Garizim-kultusz,
mely a jeruzsáleminek testvére és vetélytársa volt, még
mindig fenmaradt. Ezzel a szegény felekezettel, melyben
a tulajdonképm zsidóságnak sem a szelleme, sem a
bölc szervezet nem volt meg, a jeruzsálemiek rend-
kívül mostohán bántak.¹⁾ Egy sorba helyezték őket a
pogányokkal, csak egy fokkal még jobban gyűlölték.²⁾
Jézus, mintegy ellenkezésből is, jóindulattal viseltetett
írántuk. Gyakran többre becsüli a szamaritánust az or-
thodox zsidónál. Ha viszont máskor úgy tűnik fel,
mintha tanítványainak megtiltaná, hogy nekik prédikál-
janak, s az evangéliumot csak a tiszta izraeliták³⁾ szá-
mára tartja fenn, úgy ilyenkor kétségkívül csak alkalmi
rendszabályról van szó, melynek az apostolok túlságo-
san általános értelmet tulajdonítottak. Igaz, néha a sza-
maritánusok csaknem rosszul fogadták, azt hívén, hogy
ő is át van hatva hitsorsosai előítéleteitől,⁴⁾ *épp úgy,
mint ahogy a muzulmán ma is ellenségének tartja a sza-
badgondolkozó európaiat, akit még mindig vakbuzgó ke-
reszténynek hisz. Jézus felül tudott emelkedni ezeken a
félreértéseken.⁶⁾ Több tanítványa volt Sichemben, s
legalább két napot töltött ott.⁶⁾ Egy alkalommal csak
egy szamaritánusban talál hálára és igazi istenfélelem-

¹⁾ Eccl. L. 27—28; Ján. Vili, 48; Jos. Ant., IX., XIV, 3;
XL, VIII. 6; XII., V. 5; Jeruzs. talmud. Ab oda Zár a, V. 4;
Pesachim. I. 1.

²⁾ Máté X. 5; Luk. XVII. 18., V. ö. Babil. talmud, Cholin,
6 a.

³⁾ Máté X. 5—6.

⁴⁾ Luk. IX., 53.

⁶⁾ Luk. IX. 56.

⁷⁾ Ján. IV. 39—43.

re.¹⁾ Egyike legszebb példázatainak, mely a jerichói úton fekvő sebesültről szól. Egy pap megy el mellette, látja és folytatja útját. Egy levita is elmegy, s nem áll meg. De egy szamaritánus megkönyörül rajta, hozzá-siet, olajat önt sebeire és bekötözi őket.²⁾ Jézus ebből azt a következtetést vonja le, hogy az igazi testvériség forrása az emberek között az irgalmasság, nem pedig a vallásos hit. „Felebarát” mely a zsidóságban minde-nekelőtt a hitsorsost jelentette,“ az ő szemében az, aki felekezeti különbség nélkül megkönyörül embertársán. A legtágabb értelemben vett emberi testvériség árad hőmpolyogve minden tanából.

Ezek a gondolatok, melyek Jézust Jeruzsálemből való távozásakor betöltötték, élénk kifejezést nyertek egy adomában, mely hazatéréséről fenmaradt. A Jeru-zsálemből Galileába vezető út Sichemtől félórányira halad³⁾ annak a völgynek a nyílása előtt, mely Ebal és Garizim hegyeit uralja. A zsidó zarándokok általában elkerülték ezt az utat, s inkább a hosszú perei kerület választották, semhogy kitegyék magukat a szamaritá-nusok bántalmainak, vagy hogy kénytelenek legyenek valamit kérni tőlük. Meg volt tiltva velük együtt enni, vagy inni;⁴⁾ némely kazuista azt hirdette, hogy „a sza-maritánus kenyere épp olyan, mint a diszinióhus^{44.5)} Aki tehát erre ment, előre ellátta magát élelmiszerekkel; mégis ritkán kerülhetett el a veszekedést vagy csete-pátét.⁶⁾ Jézus nem osztotta sem ezeket a kétségeket, sem ezeket az aggályokat. Mikor útjában ahhoz a pont-

¹⁾ Luk. XVII. 16. és» köv.

²⁾ Luk X. 30. és» köv.

³⁾ Most Naplus.

⁴⁾ Luk. IX. 53; Ján. IV. 9.

⁵⁾ Mischnai, Schebiit, VIII. 10.

⁶⁾ Jos. Ant., XX., V. 1; B. J. II., XII- 3; V i t a 52.

hoz ért, ahol balfelől a Sicheim völgye kitarul, fáradtnak érezte magát és letelepedett egy kútnál. A szamaritánusoknak, épp úgy, minit most, az volt a szokásuk, hogy völgyük minden helyének patriarchális mondákból vett neveket adtak; ezt a kutat azonosnak tartották azzal, amelyet Jákob ajándékozott Józsefnek; valószínűleg ugyanazt, amelyet még ma is *Bir-Jakub-nak* neveznek. A tanítványok leereszkedtek a völgybe, s bemertek a városba eleséget vásárolni; Jézus leült a kút szélére, szembe a Garizim hegyével.

Dél felé járt az idő. Egy sichemi asszony jött viz'et meríteni. Jézus inni kért tőle, ami nagy csodálkozást keltett az *asszonyban, minthogy a zsidók* rendszeren minden érintkezést kerültek a szamaritánusokkal. A nő, akit a Jézussal való beszélgetés megnyert, felismerte benne a prófétát, s szemrehányásoktól tartva vallásuk miatt, megelőzte őt e szavakkal: „Uram, a mi atyáink ezen a hegyen imádkoztak; és ti azt mondjátok, hogy Jeruzsálemben van az a hely, ahol imádkozni kell.“ — „Asszony, hidd el nékem“, válaszold néki Jézus, „hogy eljő az óra, amikor sem nem ezen a hegyen, sem nem Jeruzsálemben imádjátok az Atyát, hanem az igazi imádók lélekben és igazságban imádják.“¹⁾

Azon a napon, amikor e szavakat mondá, valóban Isten fia volt. Elsőízben mondotta ki a szót, melyen az örök vallás épülete nyugodni fog. Megalapította a tiszta

¹⁾ Ján. IV. 21—23. A 22-ik verset vagy annak legalább utolsó mondatát, mely a 21-ik és 23-ik verssel ellenkező gondolatot tartalmaz, valószínűleg később szúrták be. Nem kell túlságosan ragaszkodni az ilyen beszélgetés történeti valóságához, mert csak Jézus, vagy az a nő, akivel beszélt, tudná elmondani. A János IV. fejezetében foglalt elbeszélés azonban valóban Jézus egyik legbensőbb gondolatát tükrözi, s az elbeszélés körülményeinek legnagyobb része meglepően magán hordj® az igazság bélyegét.

vallást, mely időhöz és hazához kötve nincsen, s amelyet minden emelkedett lélek vallani fog az idők végezetéig. Vallása ezen a napon nem csupán az emberiség igazi vallása volt, hanem maga volt a tökéletes vallás; s ha a többi bolygón észszel és erkölcsiséggel felruházott lények vannak, az ő vallásuk sem különbözhet attól, amelyet Jézus Jákob kútja mellett hirdetett. Az ember nem tarthatta magát ily magasan; inért az eszményt csak pillanatra lehet elérni. Jézus szava villám volt a sötét éjszakában; tizennyolc század kellett hozzá, míg az emberiség szeme (mit mondok! csak az emberiség egy végtelen kis töredékéé) hozzászokott. De a villámból fényes nap lesz, s mikor már a tévelygések minden körét bejárta, az emberiség visszatér majd ehhez a szóhoz, mint hitének és reményének halhatatlan kifejezéséhez.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Jézusról szóló legenda kezdete. — Saját fel-fogása a maga természetfölötti szerepéről.

Mikor Jézus visszatért Galileába, már teljesen elvesztette zsidó hitét, s telve volt forradalmi tűzzel. Ezméit most teljes világossággal fejezi ki. Első prófétai korának ártatlan mondásai, melyeket részben régebbi rabbiktól kölcsönzött, s második korszakának szép erkölcsi prédikációi határozott politikába csapnak át. A Törvényt el kell törölni; ő fogja eltörölni.¹⁾ A Messiás eljött; ő a Messiás. Isten országa nemsokára megnyilatkozik; ő általa fog megnyilatkozni. Jól tudja, hogy áldozata lesz merészségének; de Isten országát nem lehet erőszak nélkül elérni; válságok és rázkódtatások árán kell felállítani.³⁾ Az Ember Fia halála után, dicsőségeiben fog visszatérni, angyalok seregeitől kísérvé, s akkor azok, akik eltaszították maguktól, meg fognak szegényülni.

Az elgondolás merészsége ne lepjen meg bennün-

¹⁾ Jézus közvetlen tanítványainak ingadozása, kiknek tekintélyes része hű maradt a zsidósághoz, itt némi ellenvetésre vezethetne. Jézus pöre azonban nem hagy fenn kétséget. Látni fogjuk, hogy mint „csábítóival bántak vele. A Talmud az ellene lefolytatott eljárást példaképpen mutatja be arra, hogy hogyan kell bánni a „csábítók“-kail, akik fel akarják forgatni Mózes törvényét. (Jeruzs. talmud. Sanhedrin, XIV. 16; Babil. talmud. Sanhedrin. 43 a, 67 a.)

²⁾ Máté XI. 12; Luk. XVI. 16.

két. Jézus már régóta olyannak tekintette viszonyát Istenhez, mint amilyen a fiúé atyjához. Ami másoknál elviselhetetlen gőg volna, azt nála nem szabad szertelen magahittségnek tartani.

A „Dávid fia“ cím volt az első, amelyet elfogadott, bizonyára anélkül, hogy része lett volna abban az ártatlan csalásban, amelylyel azt számára biztosítani igyekeztek. Dávid családja, úgy látszik, akkor már rég kihalt;¹⁾ Hasmoneusok, akik papi családból származtak, nem törekedhettek ennek az eredetnek a kimutatására; sem Heródes, sem a rómaiak pillanatig sem gondolnak arra, hogy körülöttük valamely képviselője élne a régi uralkodó-ház jogainak. De a Hasmoneusok kihalta óta, mindenki agyában ott munkált az álom a régi királyok ismeretlen utódjáról, aki bosszút fog állni a nemzet ellenségein. Általános hit volt, hogy a Messiás Dávid fia lesz, s mint ő, Betlehemben fog születni.) Jézus első érzése nem éppen ez volt. Dávid emlékének, mely a zsidóság nagy tömegét áthatotta, semmi közössége sem volt az ő mennyei birodalmával. Isten fiának, s nem Dávid fiának tartotta magát. Az ő országa, s az a megváltás, amelyről elmékedett, egészen más természetű volt. De a közvélemény ebben hatalmat vett rajta. A tételnek, hogy „Jézus a Messiás“, közvetlen következménye volt az a másik tétel, hogy „Jézus Dávid fia“. Túrte, hogy felruhazzák a címmel, amely UélikJül nem remélhetett sikert. Később, úgy látszik, már kedvét lelte benne, miért

¹⁾ Igaz, hogy némely tudósról, mint például Hillelről, Gamalielről. azt tartották, hogy Dávid törzséből származtak. De ezek nagyon kétes állítások. Ha Dávid családja még mindig különálló és nagynevű csoportot alkotott, hogyan lehetséges, hogy nem látjuk a kor nagy harcaiban a Saidokiták Boéthusim, Hasmoneusok és Heródesek mellett?

²⁾ Máté II. 5—6; XXII. 42; Luk. I. 32; Ján. VII. 41—42; Apost. csel., II. 30.

a legnagyobb szívességgel hajtotta végre a kívánt csodát, amikor így szólították.¹⁾ Itt is, mint élete számos más körülményében, Jézus meghajolt a kor eszméi előtt, ha nem is egyeztek tökéletesen az övéivel. Isten országáról szóló dogmájához hozzáfűzte mindazt, ami hevítette a szívet és a képzeletet. így vette fel, mint láttuk, János keresztségét is, mely pedig nem lehetett számára túlságosan fontos.

De nagy nehézség merült fel: Nazarethben való születése, amely köztudomású volt. Nem tudjuk, vajjon Jézus küzdött-e ez ellenvetés ellen. Talán szóba sem került Qalileában, ahol a hit, hogy Dávid fiának betleheminek kell lennie, kevésbé volt elterjedve. A galileai idealista előtt különben a „Dávid fia“ cím eléggé indokolt volt, ha az, akit felruháztak vele, felújítja fájának dicsőségét és visszahozza Izráel boldog napjait. Elismerte-e hallgatásával a költött családfákat, melyeket követői királyi származásának bizonyítására kigondoltak? ²⁾ Tudott-e a legendákról, melyeket azért költöttek, hogy elhitessék Betlehemben! való születésiét, s különösen arról a fordulatról, ahogyan betlehemi származását kapcsolatba hozták azzal a népszámlálással, melyet Ouirinius császári legátus rendeletére hajtottak végre.³⁾ Nem tudtuk. A családfák pontatlanságából és ellenmondásaiból ⁴⁾ azt kell következtetni, hogy különböző helye-

¹⁾ Máté TX. 27; XII. 23; XV. 22; XX. 30—31; Márk X. 47, 52; Luk. XVIII. 38.

²⁾ Máté I. 1. és köv.; Luk. III. 23. és köv.

³⁾ Máté II. 1. és köv.; Luk. II. 1. és köv.

⁴⁾ A két családfa teljesen ellentmond egymásnak, s csak kevésbé egyezik az Ó-Szövetség név-levezetéseivel. Lukács előadása Ouirinius népszámlálása felől anachronismust tartalmaz. Különben természetes, hogy a legenda felhasználta ezt a körülményt. A népszámlálások nagyon megijesztették a zsidókat. megzavarták korlátoított észjárásukat, s így sokáig visszaemlékeztek rá. V. ö. A p o s t c s e l. V. 37.

ken a népképzelet teremtette őket, s hogy Jézus egyet sem erősített meg közülük.¹⁾ Ő maga soha sémi nevezi magát Dávid fiának. Tanítványai, akik kevésbé felvilágosultak voltak nálánál, gyakran túlozták, amit saját magáról mondott; legtöbbször nem is tudott túlzásaikról. Tegyük hozzá, hogy a három első században a kereszténység legtekintélyeseb csoportjai²⁾ határozottan tagadták Jézus királyi származását és a családfák hitelességét.

Legendája tehát egy nagy, s teljesen ösztönszerű összebeszélés gyümölcse volt, s már életében kialakult körülötte. A történelem egyetlen nagy eseménye sem folyt le anélkül, hogy helyet ne adott volna a mondák egész sorozatának, s Jézus, ha akarta volna, sem állhatta volna útját ezeknek a népi alkotásoknak. Átható szem talán már akkor felismerhette volna azoknak az elbeszéléseknek a csiráját, melyek később tiernélszefölötti születést tulajdonították neki, — akár abban az ó-korban nagyon elterjedt felfogásban, hogy rendkívüli ember nem születhet a két nem közönséges viszonyából; akár Ésaías egyik rosszul értelmezett fejezetében,³⁾ melyből azt vélték kiolvashatni, hogy a Messiás szűztől fog születni; akár végül abban a gondolatban, hogy az „Isten lehellete“, melyben már benne foglaltatik az isteni személység, a termékenység forrása.⁴⁾ Talán már akkori-

¹⁾ Juí. Afr. (Eusebiusnál H. E. I. 7.) felteszi, hogy Jézus Bataneába menekült rokonai kisébeflték meg iái családfák újabb összeállítását.

²⁾ Az ebioniták, a „héberek¹⁾, „naizarénusok“ Tatiam, Mareion. V. ö. Epiph. Adv. haer., XXIX. 9; XXX. 3. 14; XLVI. 1; Théodoret, Haeret. Fab. I. 20; Pelusíumi Izidor, Epist. I. 371.. ad Pansophium.

³⁾ Máté I. 22—23.

⁴⁾ Tér. könyve, I. 2. Az egyiptomiak hasonló eszméit illetőért lásd Herodot, III. 28; Pomp. Melia I. 9; Plut., Quáest. s y m p., VIII., I. 3; D e I s i d e t o s i r., 43.

ban nem egy történet keringett gyermekkoráról, melyet azért költöttek, hogy kimutassák élete történetéből a messiási eszmének,¹⁾ vagy helyesebben, azoknak a jóslatoknak a beteljesedését, melyeket a kor képies magyarázata a Messiásra vonatkoztatott. Másrészt már bölcséiénél összekötetésbe hozták híres emberekkel, Keresztelő Jánossal, Nagy Heródeessel, a chaldaeai csillagászokkal, akiki a monda szerint ez időtájt Jeruzsálembé utaztak,²⁾ s a két öreggel, Simonnal és Hannával, akiknek emléke, mint nagyon szent-életüeké, maradt fenn.³⁾ Az időbeli összefüggésük meglehetősen laza volt ezeknek az elbeszéléseknek, melyek legtöbbször elferdített, valóban megtörtént dolgokon alapultak.⁴⁾ De valami csodálatos szelídség és jószág, s mélységes népies érzés hatotta át ezeket a meséket, s tette a prédikációk kiegészítő részeivé.⁶⁾ Különösen Jézus halála után indultak nagy lendületnek ezek az elbeszélések; feltehető azonban, hogy már életében szájról-szájra jártak, anélkül, hogy jámbor hiszékenységnél és gyermeteg csodálatnál egyébvel találkoztak volna.

Hogy Jézus sohasem gondolt arra, hogy magát Isten megtestesülésének tüntesse fel, ebben nem kételkedhetünk. Ez a gondolat merőben idegen volt a zsidó szellemnek; a synopticus evangéliumokban semmi nyoma sincs;⁷⁾ csak János evangéliumának azokban a részsei-

1) Máté I. 15. 23; Ésaías VII. 14. és köv.

2) Máté II. 1. és köv.

3) Luk. II. 25. és köv.

4) így például a csecsemők legyilkolásáról szóló legenda valószínűleg Heródesnek Betlehem körül elkövetett valamely kegyetlenkedésére vonatkozik. V. ö. Jos. Ant., XIV., IX. 4.

5) Máté I. és II; Luk. I. és II; Szent Justin, Diel. cum Tryph., 78. 106; Prot. evang. de Jac. (apokrif) 18. és köv.

7) Egyes helyek, mint például Apost. csel. II. 22., határozottan kizárják.

ben van rá némi utalás, melyeket nieim lehet úgy fogadni, mint Jézus gondolatainak visszhangját. Néha mintha maga Jézus is igyekeznék visszautasítani ezt a tant.¹⁾ Az a vád, hogy magát Istennek vagy Istenhez hasonló-nak tünteti fel, még János evangéliumában is, mint a zsidók rágalma, jelenik meg. ²⁾ Az utolsó evangéliumban Jézus kijelenti, hogy ő kisebb, mint az Atya?) Másutt megvallja, hogy az Atya nem nyilatkoztatott ki néki mindent?) Többnek tartja magát a közönséges embernél, de Istentől végtelen távolság választja el. Isten fia; de minden ember az, vagy azzá lehet különböző fokig.⁶⁾ Mindenki, mindennap, szólítsa atyjának Istent; mindenki, aki feltámad, Isten fia lesz.⁶⁾ Az isteni származást az Ő-Szövetségben oly lényeknek tulajdonították, akikről egyáltalán nem állították, hogy egyenlők Istennel.⁷⁾ A „fiú“ szónak a sémita nyelvekben és az Új-Szövetség nyelvében a lehető legtágabb értelme van.⁸⁾ Különben,

¹⁾ Máté XIX. 17; Márk X. 18; Luk. XVIII. 19. ²⁾

Ján. V. 18. és köv.; X. 33. és köv.

³⁾ Ján. XIV. 28.

⁴⁾ Márk XIII. 35.

⁵⁾ Máté V. 9., 45; Luk. III. 38; VI. 35; XX. 36; Ján. I. 12—13; X. 34—35. V. ö. Apost. csel. XVII. 28—29; Rom. VIII. 14, 19. 21; IX. 26; II. Cor. VI. 18; Qalat. III. 26; és az Ő-Szövetségben, Mózes V. könyve, XIV. 1, és főleg Bölcsesség könyve, II. 13, 18.

⁶⁾ Luk. XX. 36.

⁷⁾ Genes. VI. 2; Jób I. 6; II. 1; XXVIII. 7; II. zsoltár 7; LXXXII. 6; Sámuel II. könyve VII. 14.

⁸⁾ Az ördög fia (Máté XIII. 38; Apost. csel. XIII. 10); e világ fiai (Márk III. 17; Luk. XVI. 8; XX. 34; a világosság fiai (Luk. XVI. 8; Ján. XII. 36); a feltámadás fiai (Luk. XX. 36); Istien országának fiai (Máté VIII. 12; XIII. 38); a vőlegény fiai (Máté IX. 15; Márk II. 19; Luk. V. 34); a gyehenna fiai (Máté XXIII. 15); a békesség fiai (Luk. X. 6); stb. Jusson eszünkbe, hogy a pogányság Jupiteré *πατήρ ἀνθρώπων τε Θεωντε.*

az a fogalom, melyet Jézus az emberről alkotott, nem olyan szegényes, amilyenek a rideg deizmus beállította. A természetről táplált költői felfogása szerint, egyetlen lehellet hatja át a mindenséget: az ember lehellete az Isten lehellete; Isten az emberben lakik, az ember által él, valamint az ember Istenben lakik és Isten által él.¹⁾ Érzékfölötti idealizmusa nem engedte meg soha, hogy tiszta fogalma legyen a saját személyiségéről. Egy az Atyával, s az Atya egy övele. Benne léi tanítványaibau; mindenütt velük vami;²⁾ tanítványai egyek, valamint ő és az Atya egyek.³⁾ Az eszme az ő szemében minden; a test, mely az embereket megkülönbözteti, semmi.

Az „Isten fia“, vagy egyszerűen a „Fiú“⁴⁾ cím tehát Jézus szemében hasonló az „Ember fia“ címmel, s mint az utóbbi, egyértelmű a „Messiás“-sal, azzal az egyetlen különbséggel, hogy ő magát az „Ember fiá“-nak nevezte, s hogy az „Isteni íia“ szót, úgy látszik, ilyeinl értelemben nem használta?) Az „Ember fia“ név bírói küldetését fejezi ki; az „Isten fia“ pedig a legfelsőbb tervekben való részvételét és hatalmát. Ez a hatalom határtalan. Atyja mindenhatóságot ruházott rá? Még a szombatot is joga van megváltoztatni?) Senki sem ismerheti az Atyát, csak általa.⁷⁾ Az Atya egyedül őrá bízta

¹⁾ V. ö. Apost. csel. XVII. 28.

²⁾ Máté XVIII. 20; XXVIII. 20.

³⁾ Ján. X. 30; XVII. 21. Lásd általában Jézus utolsó beszédeit Jánosnál, különösen a XVII-ik fejezetet, melyek, ha nem is tekinthetők valódi történeti adatoknak, mindenesetre híven tükrözik Jézus lelkiállapotát.

⁴⁾ A helyek, amelyek ezt bizonyítják, sokkal számosabbak, semhogy idézni lehetne itt őket.

⁵⁾ Csupán János evangéliumában fordul elő, hogy Jézus, mikor magánól beszél, az „Isten fia“ vagy „Fiú“ kifejezést használja. .

⁶⁾ Máté XII. 8; Luk. VI. 5,

⁷⁾ Máté XI. 27.

az ítélkezés jogát.¹⁾ A természet engedelmeskedik neki; de engedelmeskedik mindenkinek, aki hisz és imádkozik; a hit mindenre erőt ad.²⁾ Nem szabad elfelejteni, hogy siem az ő, sem a tanítványai lelkében nem volt egy oly gondolat sem a természet törvényeiről, mely megsabta volna a lehetetlen határát. Csodatételeinek tanúi hálát mondanak Istennek, hogy „ilyen hatalmat adott az embereknek^{11.3)} Megbocsátja a bűnöket;⁴⁾ nagyobb Dávidnál, Ábrahámnál, Salamonnál, a prófétáknál?) Nem tudjuk, hogy milyen formában és milyen mértékben történtek ezek az állítások. Nem szabad Jézust a mi kicsinyes illendőség! szabályaink szerint megítélni. Tanítványainak csodálata eltöltötte é's magával ragadta. Világos, hogy a *rabbi* név, melylyel azelőtt megelégedett, most már nem elégítette ki; még a próféta, vagy az „Isteni küldöttje“ elnevezés sem felelt meg többé gondolatának. A hely, melyet magának kijelölt, emberfeletti lény helyzete volt, azt akarta, hogy úgy tekintsenek rá, mint akinek magasabb viszonya van Istennel, mint a többi embereknek. Meg kell azonban jegyezni, hogy az „emberfeletti“ és „természetfeletti“ kifejezéseknek, melyeket a mi szegényes teológiánkból kölcsönöztünk, Jézus magasztos, vallásos öntudatában nem Volt értelme. Az ő szemében, a természet és az emberiség fejlődése nem voltak Istenen kívül eső területek, hitvány valóságok, melyek kétségbeejtő tapasztalati törvényeknek vannak alávetve. Nem volt természetfölötti az ő szemében, mert nem volt természet sem. Mámorosán a vég-

¹⁾ Ján. V. 22.

²⁾ Máté XVII. 18—19; Luk. XVII. 6.

³⁾ Máté IX. 8.

⁴⁾ Máté IX. 2. és köv.; Márk II. 5. és köv.; Luk. V. 20; VII. 47-48.

⁶⁾ Máté XII, 41—42; XXII. 43. és köv.; Ján. VIII. 52. és köv.

télen szeretettől, elfeledkezett a súlyos bilincsről, mely fogva tartja a szellemet; egy szökkenéssel túl volt a mélységen, mely az emberek nagyrésze számára átléphetetlen, s amelyet képességeink korlátozottsága vájít Isten és az ember közé.

Nem lehet tagadni, hogy Jézus ezen állításaiban benne volt a csírája annak a tannak, amely őt később isteni személyiséggé tette meg,¹⁾ azonosítván az Igével, vagy a „második Isten“-nel,²⁾ továbbá Isten legidősebb fiával,³⁾ s a *metatron anyyala* ⁴⁾ melyet már a zsidó theológia teremtett.⁵⁾ A szükség vitte rá ezt a theoló-

1) Lásd különösen János XIV. és köv. Kétséges azonban, hogy Jézus igazi tanát találjuk-e itt.

2) Philo Eusebiusnál. Praep. Evang. VII. 13.

3) Philo. De migr. Abraham, 1. §; Quod Deus in m u t, 6. §; De c o n f u s. l i n g., 14 és 28. §§; Οβριου-ί u g i s. 20. §; De β o m n i i s, I. 37. §; De a g r i c. N o e, 12. §; Q u i s r e r u m d i v i n. h a e r e s, 25. § és köv., 48. és köv., stb.

4) *Μεταίροπος* vagyis Isten trónjának részese; mintegy Isten titoknoka. ki az érdemek és bűnök könyvét vezeti: Bereschith Rabba, V. 6 c; babil. talmud, Sanh, 38 b; Chagiga, 15 a; Jonathan targuma, Gen., V. 24.

5) A *Λόγος* ez az elmélete nem tartalmaz görög elemeket. Azok a kapcsolatok, melyekbe a parszik Ho no vériével hozták, szintén alapnélküliek. A Minokhired vagy „Isteni Értelem“⁴ sokban rokon a zsidó *Λόγος*-szal. (Lásd a Minokhired című könyv töredékeit Spiegelnél. Parsi-Qrammatic.. 161—162. oldal.) De a Minokhired-tan fejlődése a parszik-nál újabb keletű, s idegen befolyás illat törtenhetett. Az „Isteni Értelem“⁴ (Mainyu Khratü) a zend könyvekben fordul elő; de nem szolgál valamely elmélet alapjául; csupán némely megszólításban szerepel. Azoknak a vonatkozásoknak, melyeket az Ige alexandriai elmélete és az egyiptomi theológia némely pontja között keresnek, lehet némi értékük. De semmi sem utal arra, hogy a keresztény kort megelőző századokban a Palesztinái zsidóság kölcsönzött volna valamit Egyiptomtól.

giát, hogy a régi egyisten-hit rendkívüli szigorának enyhítéseképpen egy tanácsadót helyezzen Isten mellé, akire az örökkévaló Atya a világ kormányzását rábízza. Az a hit, hogy némelyek bizonyos isteni képességek, vagy „hatalmak“ megtestesülései, nagyon el volt terjedve; a szamaritánusoknak ebben az időben egy Simon nevű csodatevőjük volt, kit „Isten nagy erényeivel azonosítottak.¹⁾ Mintegy két század óta, a zsidóság szemlélődő szellemei hajlottak arra, hogy az isteni tulajdonságokból, vagy az istenségre vonatkoztatott bizonyos kifejezésekből, határozott személyeket alkossanak. így az „Isten lehelleté“-t, melyről gyakran szó van az Ó-Szövetségben, különálló lénynek, a „Szent-Lélek“-nek tekintették. Épp így, az „Isten bölcsessége“, vagy az „Isten igéje“ is élő személyekké váltak. Ez volt a csírája annak a folyamatnak, amely a Kabbala *Sephiroth*-ját, a gnosticizmus Aeon-ját, s a keresztény hypostasiát megteremtette, ezt az egész száraz mythológiát, mely csupán megszemélyesített elvonatkozásokból áll, s amelyhez az egyisten-hitnek mindannyiszor folyamodnia kell, amikor bele akarja vinni Istenbe a több-lényüségét.

Jézus, úgy látszik, távol tartotta imiagát ezektől a hittudományi szórszálhasogatásoktól, melyek nemsokára betöltötték a világot meddő vitáikkal. Az Ige metafizikai tana, amint azt kortársának, Philonak, irataiban, a chaldeai Targumban, s már a „Bölcsesség könyvében²⁾ is megtaláljuk, nem bukkan föl sem Máté *Égő*‘a-iban, sem általában a synopticusokban, kik pedig oly hiteles tolmácsoló! Jézus szavainak. Az Ige tanának, valóban,

¹⁾ Apost. csel. VIII. 10.

²⁾ IX. 1—2; XVI. 12. V. ö. VII. 12; VIII. 5. és köv.; IX., és általában IX—XI. A megszemélyesített Bölcsesség kijelentéseit sokkal régebbi könyvekben találjuk. Prov. VIII., IX.; Jób XXVIII.

semmi köze sincs a messiási gondolathoz. Philo és Targum Igéje semmiképp sem azonos a Messiással. János evangélista, vagy az ő iskolája, volt az, aki igyekezett később bebizonyítani¹, hogy Jézus egy az Igével, s aki ilyen értelemben egy új, Isten országának teológiájától merőben különbözöt teremtett.¹) Az Ige tulajdonképpeni hivatása az, ami a teremtőé és a gondviselésé; Jézus pedig sohasem állította, hogy ő teremtette, vagy hoigy Ő kormányozza a világot. Az ő szerepe az ítélkezés és a megújítás lesz. Az emberiség végítéletének vezetése, ez az a lényegi sajátság, amelyet Jézus magáénak vall, ez az a szerep, amelyet az első keresztények neki tulajdonítottak.²) A nagy napig Isten jobbán ül, mint *Me-tathronosa*, első minisztere és jövődő megbosszulja.³) A bizánci szentélyek emberfölötti Krisztusa, amint a világ bírójaként az apostolok között ül, kik hozzá hasonlók és magasabbrendűek az angyaloknál, akik csak segítenek és szolgálnak nekik, nagyon hű képes kifejezése az „Ember fia“ fogalmának, melynek első nyomait már oly éles vonásokban megtaláljuk Dániel könyvében.

Szigorú scolasticus következetességet semmiesetre sem szabad ily világban keresnünk. A fentebb kifejtett eszmék egész összesége oly kevésé alkotott megállapodott teológiai rendszert a tanítványok lelkében, hogy

¹) Ján. I. 1—14; I. levél, V. 7; A p o c. XIX. 13. Látható különben, hogy János evangéliumában az „Ige“ kifejezés csak a bevezetésben fordul elő, s hogy az elbeszélő sohasem adja Jézus szájába.

²) Apost. csel., X. 42.

³) Máté XXVI. 64; Márk XVI. 19; Luk. XXII. 69; Apóst, csel., VII. 55; Rom. VIII. 34; Efezusiakhoz, I. 20; Kolossébeliekhez, III. 1; hebr. I. 3, 13; VIII. 1; X. 12; XII. 2; Péter I. levele, III. 22. V., a fentebb idézett helyek a zsidó Meta-thronos szerepéről.

Isten fiát, az istenségnek ezt a szinte fele-részét, tisztán mint embert szerepeltetik. Kisértésbe jön; sok dologról nem tud; megváltoztatja szavait;¹⁾ le van sújtva, csüggedt, kéri Atyját, hogy kímélje meg a megpróbáltatásoktól; engedelmes Isten iránt, mint egy fiú.²⁾ ő, akinek ítéletet kell tartania a világ fölött, nem ismeri az ítélet napját.³⁾ Biztonságára óvintézkedéseket tesz.⁴⁾ Mindjárt születése után, el kell rejteni, hogy megmentsék a hatalmasok elől, akik meg akarták ölni.⁶⁾ Ördögűzésnél az ördög megréfálja, s nem távozik rögtön.⁸⁾ Csodatételeinél érezni a kínos erőlködést, a kimerültséget, mintha csak valami kiválnék belőle.⁷⁾ Mindez egyszerűen Isten küldöttjének a cselekedete, olyan emberé, akit Isten kedvel és pártfogol.⁸⁾ Sem logikát, sem okozatosságot nem szabad itt keresni. Jézusnak az a kénytelensége, hogy mindenáron: hitet ébresszen! maga iránt, s tanítványainak lelkesültsége az ellenmondó fogalmakat nagy számban hozták létre. Az ezerév-hívő iskola messiásváróinak, Dániel és Enoch elkeseredett olvasóinak űz Ember fia volt; a közönséges hitű zsidóknak, Esaiás és Mikeás olvasóinak Dávid fia; saját követőinek Isten fia, vagy egyszerűen a „Fiú“. Mások, anélkül, hogy tanítványai korholták volna érte őket, a feltámadt Keresztelő Jánosnak, Éliásnak, Jeremiásnak tartották, megegyezően

1) Máté X. 5. V. ö. XXVIII. 19.

2) Máté XXVI. 39; Ján. XII. 27.

3) Márk XIII. 32.

4) Máté XII. 14—16; XIV. 13; Márk III. 6—7; IX. 29—30; Ján. VII. 1. és köv.

5) Máté II. 20.

6) Máté XVII. 20; Márk IX. 25.

7) Luk. VIII. 45—46; Ján. XI. 33, 38.

8) Apost. csel. II. 22.

a néphittel, amely szerint a régi próféták fel fognak támadni, hogy előkészítsék a Messiás korát. 0

Tökéletes meggyőződés, vagy helyesebben, lelkesülés, mely a kételynek még a lehetőségét is kizárta, fedezte mindezt a merészséget. Mi, a mi fagyos, félénk természetünkkel, megérteni is alig tudjuk, hogyan vehet erőt annyira az emberen az eszme, amelynek apostolává szegődött. Nálunk, mélységesen hűvös fajoknál, a meggyőződés nem egyéb, mint az önmagunk iránt való őszinteség. Az önmagunk iránt való őszinteségnek azonban nincs sok értelme a keleti népeknél, melyek nem igen vannak hozzászokva a kritikai szellem finomságaihoz. Jóhízeműség és csalás az a két szó, mely merev lelkiismeretünk előtt, mint két összeegyeztetetlen fogalom, áll egymással szemben. Keleten, egyiktől a másikig ezer átmenet, ezer kerülő van. Az apokrif könyvek szerzői (például Dániel és Enoch könyvéé), ezek a túlbuzgó emberek, ügyük érdekében, s bizonyára a kétely legcsekélyebb árnya nélkül, elkövettek olyasmit, amit mi hamisításnak neveznénk. Az anyagi igazságnak kevés becse van a keleti ember előtt; mindent a saját eszméin, érdekein, szenvedélyein át néz.

A történelem csak úgy állhat meg, ha Myrltanl elismerjük, hogy az őszinteségnek különböző mértékei vannak. Minden nagy dolog a nép útján jön létre; a népet pedig csak úgy vezethetjük, ha eszméit magunkévá tesszük. A bölcselőt, aki ezt tudva, elszigeteli magát és visszavonul a saját nemességébe, dicséret illeti. De nem szabad kárhoznatni azt sem, aki veszi az emberiséget a maga ábrándjaival, s rá és általa hatni akar. Caesar nagyon jól tudta, hogy ő nem Venus fia; s Fran-

¹⁾ Máté XIV. 2; XVI. 14; XVII. 3. és köv.; Márk VI. 14—15; VIII. 28; Luk. IX. 8. és köv., 19.

ciaország sem lenne az, ami, ha nem hitt volna ezer éven át a rheimsi szent ámpolnában. Könnyű nekünk, másfajta embereknek, tehetetlenségünkben hazugságnak bélyegezni ezt, s gyáva becsületességünkre büszkén, megvetéssel tekinteni a hősökre, kik más viszonyok közepette felvették a harcot az étellel. Ha majd kétségeinkkel végrehajtottuk azt, amit ők végrehajtottak a hazugságaikkal, akkor lesz jogunk szigorú ítéletet mondani felettük. Legalább is, élesen el kell választani a mi társadalmunkat, melyben minden a megfontolás napfénye mellett történik, azoktól a gyermeteg és hiszékeny társadalmaktól, melyekben a századokat betöltő hitek születtek. Nincs egy nagy alkotás sem¹, mely ne legendán alapulna. Az egyetlen, aki hibás, az emberiség, mely csalódní akar.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Csodák.

Csak két bizonyíték, a csodák és a jövendölések beteljesülése, igazolhatta Jézus kortársai szerint a természetfölötti küldetést. Jézus, s különösen tanítványai, a legnagyobb jóhiszeműséggel fordultak a bizonyítás e két módjához. Jézus már régóta meg volt győződve, hogy a próféták csak ő rá gondoltak írásaikban. Magát lelte fel szent jóslataikban; úgy tekintette magát, mint egy tükröt, melyből Izráel egész prófétai szelleme a jövőt olvasta. A keresztény iskola pedig, talán már alapítója életében, igyekezett bebizonyítani, hogy Jézus tökéletesen megfelelt mindannak, amit a próféták a Mesiásról jósltak.¹⁾ Ezek a vonatkozások sokszor egészen külsőlegeseek voltak, s számunkra alig érthetők. Legtöbbször, a mester életének egészen véletlen, vagy jelentéktelenül körülményei emlékeztették a tanítványokat a Zsoltárok és a Próféták bizonyos helyeire, melyekben, a folytonos vele-foglalkozás következtében, az ő képét látták.²⁾ A kor írásmagyarázata szinte kizárólag szójátékokból, s mesterségesen és önkényesen előrán-

¹⁾ Például Máté I. 22; II. 5—6, 15. 18; IV. 15.

²⁾ Máté I. 23; IV. 6, 14; XXVI. 31, 54, 56; XXVII. 9. 35; Márk XIV. 27; XV. 28; Ján. XII. 14—15; XVIII. 9; XIX. 19. 24, 28, 36.

gatott idézetekből áll. A zsinagógának nem volt hivatalosan megállapított összeírása azokról a helyekről, melyek az eljövendő országra vonatkoztak. A messiási fejtegetések meg voltak engedve, s inkább álltak stílusbeli mesterikétségekből, mint komoly érvelésből.

Ami a csodákat illeti, ebben a korban az isteni sajtóság elengedhetetlen bizonyítékának és a prófétai hivatás jelének tekintették őket. Éliás és Elisa legendái tele voltak velük. Általános hit volt, hogy a Messiás sok csodát fog tenni.¹⁾ Szamáriában, Jézusból pár mérföldnyire, egy Simon nevű bűbájos csodáival csaknem isteni szerepre tett szert.²⁾ Később, mikor Tyanai Apollo hírét akarták megalapítani, s bebizonyítani, hogy élete egy Istennek a földi útja volt, tudták, hogy ez másképp nem sikerülhet, csak ha nagy csodakört költenek köréje.³⁾ Még az alexandriai bölcseletről, Plotinusról és a többiekéről is, azt tartották, hogy csodákat művelnek.⁴⁾ Jézusnak teliát jüem ,voit más választása, mint hogy vagy, lemond hivatásáról, vagy csodatevő lesz. Nem szabad elfelejteni, hogy az egész ó-kor, a nagy görög tudományos iskolák s azok római követőinek kivételével, lehetségeseknek tartotta a csodákat; s hogy Jézus, nemcsak hogy hitt bennük, de a legcsekélyebb fogalma sem volt arról, hogy van egy természeti rend, melyet törvények szabályoznak. Ismeretei ebben a tekintetben semmivel sem múltak felül kortársaiét. Sőt, egyik legmélyebben gyökerező meggyőződése volt, hogy a hit és az imádság teljes hatalmat ad a természet

¹⁾ Ján. VII. 34; IV. Ezsdrás, XIII. 50.

²⁾ Apost. c s e Γ., VIII. 9. és köv.

³⁾ Lásd életrajzát Philostrat-tól.

⁴⁾ Lásd a Szofisták életét Eunapé-tól; Plotinus életét Porphyrus-tól; Proclusét Marinus-tól; Isidorét állítólag Damascius-tól.

fölött. 9 A csodatevés képességét Isten természetszerű adományának tekintették,²⁾ melyben semmi meglepő nincsen.

Az idők különbsége számunkra mélyen-sértő valamivé változtatta azt, amiből a nagy alapító hatalmát merítette, s ha valaha Jézus tisztelete meggyöngülne az emberiségben, az éppen azokért a tettekért történnék, amelyekért hittek benne. A kritika azonban az ilyen történeti jelenségek előtt nem jön zavarba. Egy mai csodatevő, hacsak nem rendkívül naiv az illető, mint ahogy néhány németországi stigmásnál láttuk, gyűlöletesnek tűnik; mert csodát tesz anélkül, hogy hinne benne; vagyis szédelgő. De vegyük csak Assisi Ferencet, a kérdés mindjárt megváltozik; a szent Ferenc-rend keletkezését körülvevő csodás monda-kör, nemhogy sértene bennünket, inkább igazi gyönyörűséget okoz. A kereszténység megalapítói a költői tudatlanságnak legalább is olyan teljes állapotában éltek, mint szent Klára és a *trés socii*. Egész természetesnek találták, hogy mesterüknek összejövetelei vannak Mózesrel és Ellással, hogy parancsol az elemeknek, s hogy meggyógyítja a betegeket. Nem szabad elfelejteni különben, hogy minden eszme veszít a tisztaságából, mihelyst meg akar valósulni. Sohasem juthatunk sikerre, hogy a lélek finomsága ne érezzen valami horzsolást. Az emberi szellem gyöngesége olyan, hogy a legjobb ügyet is rendszerint csak méltatlan úton lehet megnyerni. A kereszténység első hitvédőinek bizonyítékai niagyon szegényes érveken nyugsznak. Mózes, Columbus Kristóf, Mohamed csak úgy győzhettek az akadályokon, hogy számoltak mindennap az emberek gyöngeségeivel, s nem tárták

¹⁾ Máté XVII. 19; XXI. 21—22; Márk XI. 23—24.

²⁾ Máté IX. 8.

fel mindig az igazság valódi okait. Valószínű, hogy Jézus környezetére jobban hatottak csodatettei, mint oly mélységesen isteni prédikációi. Tegyük hozzá, hogy a néphit, Jézus halála előtt és után, kétségkívül rendkívül túlozta is az ilyen cselekedetek számát. Az evangéliumi csodák típusa valóban nem nagyon változatos; mindegyre megisméltődnek, s úgy látszik, csekély számú, az illető tartomány ízlése szerinti példa után kélszültek.

Lehetetlön a csodatörténetek között, melyeknek fásasztó felsorolását az Evangélium magában foglalja, azokat a csodákat, melyeket a közvélemény tulajdonított Jézusnak, megkülönböztetni azoktól, melyekben valóban cselekvő szerepet játszott. Különösen lehetetlen megállapítani, hogy azok az erőlködésükkel, borzongásukkal megütközést keltő jelenségek, s egyéb szemfényvesztésre emlékeztető vonások,¹⁾ csakugyan történelmi adaitok-e, vagy pedig . csupán) a szerzők hiedelmének a gyümölcsei, akik erősen hajlottak a szellemidézésre, s e tekintetben szintié ugyanolyan légkörben éltek, mint a mai spiritiszták?) Majdnem az összes csodák, melyeket Jézus végrehajtani vélt, a gyógyítás körébe tartoztak. A gyógyászat ebben a korban Júdeában, mint általában még ma is Keleten, egyáltalán nem volt tudományos, hanem teljesen ki volt szolgáltatva az egyéni ihletnek. A tudományos orvostan, melyet Görögország öt századdal azelőtt megteremtett, Jézus korában még ismeretlen volt a Palesztinái zsidóknál. Az ismeretek

¹⁾ Luk. VIII. 45—46; Ján. XI. 33, 39.

²⁾ Apost. csel., II. 2. és köv.; IV. 31; VIII. 15. és köv.; X. 44. és köv. Csaknem egy századon át, az apostolok és a tanítványok állandóan csodákról álmodoztak. Lásd az Apostolok cselekedeteit, Szent Pál iratait, szemelvényeket Papiadból Eusebiusnál. Hist. eccl. III, 39, istb. V. ö. Márk III. 15; XVI. 17—18, 20.

ilyen állapota mellett, egy magasabbrendű ember jelenléte, ki a beteget gyöngéden kezeli, hatásos jelekkel biztosítja meggyógyulásáról, gyakran maga kész orvosság. Ki vitathatná, hogy a jellegzetes sérüléseket kivéve, egy kiváló egyén közelsége nem ér fel a patika szereivel? Az öröm, amit látása nyújt, gyógyít. Ad, amit adhat, mosolyt, reménysugarat, s ez nem hiábavaló.

Jézusnak épp oly kevés fogalma volt az észszerű orvostudományról, mint honfitársainak; mint mindenki, ő is azt hitte, hogy a gyógyulásnak vallási eszközök útján kell bekövetkeznie, s ez a hiedelem teljesen következetes volt. Attól a perctől, ahogy a betegséget a bűm büntetésének,¹⁾ vagy az ördög művének²⁾ tartották és semmikép sem fizikai okok eredményének, a legjobb orvos a szent ember lett, kinek hatalma volt a természetfölötti világon¹. A gyógyítást erkölcsi cselekedetnek tekintették¹; Jézusnak, aki érezte erkölcsi erejét, különösen hivatottnak kellett hinnie magát a gyógyításra. Minthogy meg volt győződve róla, hogy ruhája megérintése,³⁾ kezeinek rátevése⁴⁾ jobbulást idéz elő a betegeknél, keményszívű lett volna, ha megtagadja a szenvedőktől azt az enyhülést, amelyet módjában állt nyújtania. A betegek gyógyítását Isteni országa egyik jelének tekintették, s kapcsolatba hozták mindig a szegények felszabadításával.⁵⁾ Úgy az egyik, mint a másik annak a nagy átalakulásnak volt a jele, mely minden nyomorúság jórafordulásával fog végződni.

Jézus egyik leggyakoribb gyógymódja az exorcizmus, vagyis ördögűzés volt. Sajátságos haliam vitte a

1) Ján. V. 14; IX. 1. és köv., 34.

2) Máté IX. 32r—33; XII. 22; Luk. XIII. 11. 16.

3) Luk. VIII. 45. 46.

4) Luk. IV. 40.

5) Máté XI. 5; XV. 30—31; Luk. IX. 1—2. 6.

lelkeket a rossz szellemekben való hitre. Általános felfogás volt nemcsak Júdeában, hanem az egész világon, hogy az ördögök megszállják némelyek, testét, s akaratukkal ellentétes cselekedetekre kényszerítik őket. Egy perzsa *div*, melyet az Avesta¹⁾ többször említ, az *Aeschma Daéva*, „a kéjvágy ördöge“, melyet a zsidók is átvettek *Asmod?*) név alatt, lett az okozója a nők minden idegbajos zavarainak.³⁾ A nyavalya-törést, az elme- és idegbetegségeket,⁴⁾ melyeknél a beteg már nincs öntudatánál, s azokat a fogyatkozásokat, melyeknek oka nem szembetűnő, mint a süketséget és a némaságot,⁸⁾ szintén ugyanígy magyarázták. Hippocrates csodálatos értekezése „A szent betegségről“, mely Krisztus előtt négy és fél századdal megállapította e kérdésben az orvostan igazi elveit, éppen nem irtotta ki a világból a hasonló tévelygést. Ügy gondolták, hogy többé vagy kevésbé hatásos eljárások vannak az ördögök kiűzésére; az ördögűzők foglalkozása épp oly rendes hivatás volt, mint az orvosoké.⁸⁾ Nem fér hozzá kétség, hogy Jézusnak már életében olyan híre volt, mint aki ismeri e mesterség legrejtettebb titkait is.⁷⁾ Júdeában akkoriban nagyon sok eszelős volt, nyilván a szellemeik! rendívüli túlfeszültsége folytán. Ezek a bolondok, akiket mint azon

¹⁾ Vendidad. XI. 26; Yagna, X. 18.

²⁾ Tóbiás III. 8; VI. 14; babil. talmud, Gittin. 68 a.

³⁾ V. ö. Márk XVI. 9; Luk. Vili. 2; a gyermekkor evangéliuma. 16, 36; Cod. syr., megjelent Land Anecdota syriaca-jában, I. 152. oldal.

⁴⁾ Jos., Bell, j u d. VII., VI. 3; Lucianus Philopsideu., 16; Philost. Apó 11. élete, III. 38; IV. 20; Aret, De causis morb. eh rom, I. 4.

⁵⁾ Máté IX. 33; XII. 22; Márk IX. 16, 24; Luk. XI. 14.

⁶⁾ Tóbiás VIII. 2—3; Máté XII. 27; Márk IX. 38; Apóst, esel., XIX. 13; Jos. Ant., VIII., II. 5; Justin, Dial, cum Tryphone, 85; Lucian., epigr. XXII.

⁷⁾ Máté XVII. 20; Márk IX. 24. és köv.

a vidéken ma is, szabadon hagytak csatangolni, elhagyott sírvermekben, a csavargók rendes menedékhelyén laktak. Jézus nagy hatással volt a szerencsétlenekre.¹⁾ Gyógyításairól ezer meg ezer különös történetet meséltek, melyekben szabad utat nyert a kor hiszékenységére. De itt sem kell túlozni a nehézségeket. (Azok a lelki zavarok, melyeket megszállottsággal magyaráztak, gyakran nagyon könnyű természetűek voltak. Szíriában napjainkban is eszelőseknek vagy ördögösöknek (a két fogalom egyet jelent: *medzsnun*)²⁾ tartják azokat, akiknek csupán valami különcségük van. Ilyen esetben gyakran egy szelíd szó elég arra, hogy kiűzze az ördögöt. Kétségkívül ilyenek voltak a Jézus eszközei is. Ki tudja, hogy ördögűző híre nem szinte tudtán kívül terjedt-e el? Akik Keleten járnak, néha meglepetéssel tapasztalják, hogy bizonyos idő múltán -nagy orvos, varázsló, kincsfelfedező hírében állnak, anélkül, hogy számot adhatnának maguknak a tényekről, melyek ezekre a furcsa képzelődésekre vezettek.

Különben sok körülmény szól amellett, hogy Jézus csak későn, és kedve ellen, lett csodatevő. Gyakran csak hosszas kéretés után, s bizonyos lehangoltsággal, hajtja végre a csodát, s szemükre hányja szellemi durvaságukat azoknak, akik azt tőle kívánták.³⁾ Látszólag megmagyarázhatatlan furcsaság, hogy szinte titokban igyekszik véghezvinni a csodát, s hogy a meggyógyí-

¹⁾ Máté VIII. 28; IX. 34; XII. 43. és köv.; XVII. 14. és köv.; 20; Márk V. 1. és köv.; Luk. VIII. 27. és köv.

²⁾ Ez a mondat, *Daemonium habes*¹⁾ (Máté XI. 18; Luk. VII. 33; Ján. VII. 20; VIII. 48. és köv.; X. 20. és köv.) így fordítandó; „örült vagy“, arabul pedig így hangzik: *Medzsnun* enté. A *δαίμονάκι* is az egész klasszikus ó-korban annyit tesz, mint „örjöngni.“

³⁾ Máté XII. 39; XVI. 4; XVII. 16; Márk VIII. 17. és köv.; IX. 18; Luk. IX. 41.

fótiaknak meghagyja, ne szóljanak róla senkinek semmit. 9 Mikor az ördögök Isten fiának akarják nyilvánítani, megtiltja nekik, hogy szájukat kinyissák; akarata ellenére ismerik el. 9 Ezek a vonások különösen jellegzetesek Márknál, aki kiváltképpen a csodák és ördögűzések evangélistája. Úgy látszik, hogy az a tanítvány, aki ehhez az evangéliumhoz az alapvető adatokat szolgáltatva, sokat alkalmatlankodott Jézusnak a csodákon való elragadtatásával, s hogy a mester, aki unta a nyomasztó hírnevet, gyakran mondta neki: „Ne beszélj róluk“. Egyizben ez a meg-nem-értés különös kifakadásra vezetett, 9 türelmetlen! kitörésre, amelyből kiviláglik az a fáradság, melyet Jézusnak az alacsony szellemek folytonos sürgetése okozott. Némelykor azt hihetnők, hogy kellemetlen neki a csodatevő szerepe, s arra igyekeznek, hogy lehető kevesen szerezzenek tudomást a csodákról, melyek úgyszólván a lába alatt nőnek. Mikor ellenségei csodát, főleg égi csodát, például meteort kérnek, makacsul elzárkózik.⁴⁾ Fel szabad tehát tenni, hogy csodatevő hírnevét csak úgy aggatták! rá, hogy nem nagyon szabadkozott ellene, de nem is tett semmit az előmozdítására, s hogy mindenesetre érezte e tekintetben a közfelfogás ürességét.

Nem járnánk el a helyes történeti módszer szerint, ha túlságosan hallgatnánk idegenkedésünkre, s hogfý útját álljuk azoknak a kifogásoknak, melyeket Jézus jelme ellen valaki felhozhatna, egyszerűen letagadnánk

¹⁾ Máté VIII. 4; IX. 30—31; XII. 16. és köv.; Márk I. 44; V. 24. és köv.; VIII. 26.

²⁾ Márk I. 24—25, 34; III. 12; Luk. IV. 41.

³⁾ Máté XVII. 16; Márk IX. 18; Luk. IX. 41.

⁴⁾ Máté XII. 38. és köv.; XVI. 1. és köv.; Márk VIII. 11.

oly tényeket, melyek kortársai szemében a legfontosabbak voltak.¹⁾ Kényelmes volna azt mondani, hogy mindezek a mesterinél alacsonyabb-rendü tanítványok toldásai, akik, minthogy nem, tudták felfogni a valódi nagyságát, hozzá méltatlan eszközökkel akarták emelni. De Jézus életének mind a négy elbeszélője egyhangúlag dicséri csodáit; egyikük, Márk, Péter apostol magyarázója, oly nagy súlyt helyez erre a pontra,²⁾ hogy, ha Jézus jellemét egyedül az ő evangéliuma után akarnólki megrajzolni, rendkívüli bűbájjal felruházott ördögűzőnek kelleje őt elképzelnünk, hatalmas varázslónak, aki félelmet gerjeszt, s aki elől szeret az ember kitérni.³⁾ Habozás nélkül elismerjük tehát, hogy oly cselekedetek, melyeket ma érzeki csalódás vagy téboly jelenségeinek tartanánk, nagy helyet foglaltak el Jézus életében. De ezért a hálátlan oldaláért feláldozzuk-e az ilyen élet magasztos oldalát is? óvakodjunk ettől. Egy közönséges varázsló, amilyen Simon; a Bűbájos, nemi idézett volna elő olyan erkölcsi forradalmat, amelyet Jézus. Ha a csodatevő elhomályosította volna Jézusban a moralistát és a vallás-újítót, akkor a szellemidézés új iskolája, s nem a kereszténység származott volna tőle.

A kérdés különben egyformán áll minden szentre és vallás-alapítóra nézve. Dolgok, amelyeket ma betegségek tartanak, mint a nyavalyatörést, a látomásokat, hajdan az erő és a nagyság forrásai voltak. Az¹ orvos-

¹⁾ Jos., A n t., XVIII., III. 3.

²⁾ Papias, Eusiebiusnál, Hi, st. eccl. III. 39.

³⁾ Márk IV. 40; V. 15, 17, 33, 36; VI. 50; X. 32. V. ö. Máté VIII. 27, 34; IX. 8; XIV. 27; XVII. 6-7; XXVIII. 5, 10; Luk. IV. 36; V. 17; VIII. 25, 35, 37; IX. 34. Zsidó Tamás apokrif evangéliuma ezt a vonást a legképtelenebb túlzásig fokozza. V. ö. a Gyermekkor csodáit, Thilonál, C o d. a p o c r. N. T.

tudomány meg tudja mondani a nevét annak a betegségnek, amelynek Mohamed szerencsését köszönheti. ¹⁾ Szinte napjainkig, mindazok, akik embertársaikért a legtöbbet tették (még a kitűnő Paulai Vince is!), akár akarták, akár nem, csodatevők voltak. Ha abból iindduluniki ki, hogly minden törtéhelmi személyiség, akinek oly tetteket tulajdonítanak, amelyeket a XIX-ik században értelmetleneknek vagy szédelgésszerűeknek tartunk, valóban eszelős vagy szédelgő is volt, akkor az egész kritika tévúton) jár. Az alexandriai iskola előkelő iskola volt, kiszolgáltatta magát mégis egy bogaras szellemidézés furcsaságainak. Socrates és Pascal sem volt mentes a hallucinációkfól. A jelenségeket „a hozzájuk mért okokból kell megfejteni. Az emberi szellem gyöngeségei csak gyengeséget sarjaznakl; a nagy dolgoknak mindig nagy okaik vannak az emberi természetben, bár gyakran a kicsinyességek egész uszályával lélpndk fel, melyek a felületes lelkek előtt elhomályosítják a nagyságot.

Általánosságban tehát, el lehet mondani, hogy Jézus csak mintegy akarata ellenére lett csodatevő és ördögűző. A csoda rendszerint inkább a közönség műve, mint azé, akinek tulajdonítják. Ha Jézus makacsul vonakodott volna csodát tenni, a tömeg teremtett volna helyette; a legnagyobb csoda az lett volna, ha nem tesz csodát; soha a történelem és a néplélektan törvényei nemi szenvedtek volna ennél élesebb csorbát. Jézus csodái századának erőszak-tétele volt rajta, olyant engedmény, melyet a múló szükségesség csikart ki tőle. Az ördögűző és csodatevő ki is múlt; a vallás-újító azonban örökké élni fog.

Még azok is, akik nem hittek benne, elbámultak

¹⁾ Hysteria muscularis, Schoenlein-nél.

tettein, s igyekeztek) azoknak tanúi lenni¹⁾ A pogányok és a kevésbé beavatottak félelmet éreztek iránta, s igyekeztek vidékükről eltávolítani.²⁾ Némelyek talán felkelési mozgalmakra akarták felhasználni nevét.³⁾ Jellemének tisztán erkölcsi, és teljességgel nem politikai volta azonban megóvta Jézust ezektől a kísértésektől. Az ő országa a gyermekek körében volt, akiket a képzelet hasonló üdesége és a menny ugyanazon elő-ize gyűjtött és fűzött köréje.

¹⁾ Máté XIV. 1. és köv.; Márk VI. 14; Luk. IX. 7; XXIII. 8.

²⁾ Máté VIII. 34; Márk V. 17; VIII. 37.

³⁾ Ján. VI. 14—15.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Jézus gondolatainak végleges formája Isten országáról.

Azt hisszük, Jézus tevékenységének ez az utolsó szaka körülbelül tizennyolc hónapig tartott, a 31-ik évi húsvéti zarándok-útról való visszatértétől addig az útjáig, mikor 32-ben a Sátoros-ünnepekre Jeruzsálembe ment.¹⁾ Ezalatt az idő alatt Jézus gondolatvilága, úgy látszik, nem gyarapodott már semmi új elemmel; mindazonban, ami benne volt, egyre növekvő erővel és merészséggel fejlődött és gyümölcsözött.

Jézus alapvető eszméje, az első naptól kezdve, Isten országának a megalapítása volt. Ezt az Isten országát azonban, mint már mondtuk, Jézus nagyon különbözőképpen értelmezte. Olykor niépvezérnek tartanok, aki egyszerűen a szegények és kitagadottak uralmát akarja. Máskor, Isten országa Dániel és Enoch apokaliptikus látomásainak a betűszerinti beteljesedése. Végül, gyakran, Isten országa a lelkek országa, s a közeli megváltás a lélek útján való megváltás. Az az átalakulás, amelyet Jézus akart, akkor csakugyan az, ami a valóság-

¹⁾ Ján. V. 1; VII. 2. János rendszerét követjük, amely Szerint Jézus nyilvános pályája három évig tartott. Ezzel el-
lentétben. a synopticusok egy év keretébe szorítják az ösz-
szes eseményeket.

ban be is következett, vagyis egy új kultusz megalapítása, mely a Mózesénál tisztább. — Mindezek a gondolatok, úgy látszik, egyszerre benne éltek Jézus tudatában. Az első azonban, a múltó földi forradalom gondolata, nem sokáig foglalkoztathatta. Jézus sohasem tekintette sem a földet, sem a földi gazdagokat, sem az anyagi hatalmat olyannak, mint amely megérné a vele való fáradságot. Semmi világi nagyravágyás nem volt benne. Néha, a dolgok természetes rendje szerint, nagy vallási jelentősége arra a pontra jutott, hogy társadalmi ható-erővé vált. Emberek jöttek hozzá, akik bíróul kérték fel anyagi ügyeikben. Jézus büszkén visszautasította a kívánságot, mintha csak megsértették volna.¹⁾ Telve mennyei eszményével, sosem vetkezte le büszke szegénységét. Ami Isten országának másik két felfogását illeti, Jézus, mintha mindig együtt, egymás mellett vallotta volna őket. Ha csak egyszerű rajongó lett volna, aki eltévedt az Apokalipsziszben, melyből a népképelet táplálkozott, akkor ismeretlen szakadár marad, alacsonyabb-rendű azoknál is, akiknek eszméit követte. Ha csak az erkölcs szigorára ügyelt volna, mint valamely Chainininig vagy új „savoyai vikárius¹¹, kétségkívül nem ért volna el semmi sikert. Rendszerének két része, jobban mondva, Isten országáról való két felfogása kölcsönösen egymásra támaszkodik, s ez a kölcsönösség hozta létre páratlan sikerét. Az első keresztények vizionáriusok, akik olyan eszmekörben éltek, amelyet mi álmodásnak neveznénk; ugyanakkor azonban, a hősei is annak a társadalmi harcnak, mely a lelkiismeret felszabadítására és egy oly vallásnak a megalapítására vezetett, melyből egykor mégis az alapító által hirdetett tiszta kultusz fog életre kelni.

¹⁾ Luk. XII. 13—14.

Jézus apokaliptikus gondolatai, legteljesebb kialakulásukban, a következőkben foglalhatók össze:

Az emberiség mostani rendje vége felé közeledik. Kimúlása roppant forradalom lesz, „halálos rémület“, mely a szülés fájdalmaihoz hasonlít; *palingenesis*, vagy „újjászületés“¹⁾ (Jézus saját szavai szerint¹⁾), melyet sok nyomorúság előz meg és különös tünetények jeleznek.²⁾ Fényes nappal megvillan az égen az Ember Fiának jele; dübörgő és vakító látomás lesz ez, mint a Sziniai-hegyi; vihar szaggatja szét a felhőt, s szempillanat alatt nagy tfizfolyam rohan keletről nyugatra. A Messiás megjelenik a felhőkben, teljes dicsőségében és fenségében, harsonák hangja mellett, angyaloktól övezve. Tanítványai trónokon székelnek oldalán. A halottak feltámadnak, s a Messiás megkezdi az ítélezést.³⁾

Ez az ítélet két csoportra fogja osztani az embereket, *tetteik* szerint.⁴⁾ Az angyalok hajtják végre az íté-

¹⁾ Máté XIX. 28.

²⁾ Máté XXIV. 3. és köv.; Márk XIII. 4. és köv.; Luk. XVII. 22. és köv.; XXL 7. és köv. Meg kell jegyezni, hogy a világ végének megrajzolásában, melyet a synopticusok Jézusnak tulajdonítanak, sok olyan vonás van, amely Jeruzsálem Ostromára emlékeztet. Lukács nem sokkal az ostrom után írta evangéliumát (XXL 9, 20, 24). Máté munkája ellenben (XXVI. 15, 16, 22, 29) éppen az ostrom idejére, vagy csak nagyon kevéssel későbbre, visz vissza bennünket. Kétségtelen azonban, hogy Jézus azt jövendölte, hogy borzasztó események fogják megelőzni újabb megjelenését. Ezek a borzalmak kiegészítő részét alkották minden zsidó apocalypsisnek Enoch XCIX—C, CII, Cili (Dillmann beosztása); Carm. sibyll., III. 334. ©sí köv.; 633. és köv.; IV. 168. és köv.; V. 511. és köv. Dániel könyve szerint is, a Szentek országa csak akkor jön el, mikor a kétségbeesés már elérte tetőpontját. (VII. 25. és köv.; VIII. 23. és köv.; IX. 26—27; XII. 1.)

³⁾ Máté XVI. 27; XIX. 28; XX. 21; XXIV. 30. és köv.; XXV. 31. és köv.; XXVI. 64; Márk XIV. 62; Luk. XXII. 30; I. Cor. XV. 52; I. Tessz. IV. 15. és köv.

⁴⁾ Máté XIII. 38. és köv.; XXV. 33.

letet.¹⁾ A kiválasztottak gyönyörű helyre jutnak, mely az ő számukra készült a világ kezdete óta;²⁾ fény tői övezve, itt lakomához ülnek, melyen Ábrahámé,³⁾ a patriarcháké és a prófétáké a főhely. Ezek csak kevesen lesznek.⁴⁾ A többiek a *Gyehennába* kerülnek. A Gyehenna a Jeruzsálemtől nyugatra fekvő völgy volt. Régebbi korokban itt tűzimádást űztek, s a hely szinte óriás szemétdörré vált. A Gyehenna tehát Jézus képzeletében komor, mocskos völgy volt, melyben állandóan tűz lobogott. Isten országának kutasítottjait itt fogják égetni a lángok és rágcsálni a férgek, a sátánnal és a pártütő angyalokkal együtt.⁸⁾ Lesz majd zokogás és fogcsikorgatás. ®) Isten országa olyan lesz, mint egy zárt, tündöklő terem, e sötét és kinteljes világ közepén.⁷⁾

A világnak ez az új rendje örökké fog tartani. A Paradicsomnak és a Gyehennának nem lesz vége. Át-hidalhatatlan mélység választja el egyiket a másiktól.⁸⁾ Az Ember Fia, Isten jobbján ülve, trónol a világ és az emberiség e végleges állapotában.⁹⁾

Hogy mindezt a tanítványok, s némelykor maga a

¹⁾ Máté XIII. 39, 41, 49.

²⁾ Máté XXV. 34. V. ö. Ján. XIV. 2.

³⁾ Máté VIII. 11; XIII. 43; XXVI. 29; Luk. XIII. 28; XVI. 22; XXII. 30.

⁴⁾ Luk. XIII. 23. és köv.

⁵⁾ Máté XXV. 41. Az angyalok (bukásának eszméje, melylyel Enoch könyve annyit foglalkozik, általánosan el volt fogadva Jézus körében. Judás levele. 6. és köv.; a> Péternek tulajdonított II. levél, II. 4, 11; Apoc. XII. 9; Ján. evang. VIII. 44.

·) Máté V. 22; VIII. 12; X. 28; XIII. 40, 42, 50; XVIII. 8; XXIV. 51; XXV. 30; Márk IX. 43, stb.

⁷⁾ Máté VIII. 12.; XXII. 13; XXV. 30. V. ö. Jos., B. J. III., VIII. 5.

⁸⁾ Luk. XVI. 28.

⁹⁾ Márk III. 29; Luk. XXII. 69; Apost. csel. VII. 55.

mester is, betűszerinti értelemben vették, teljés határozottsággal kítűnik a kor irataiból. Ha az első keresztény nemzedéknek volt valamely mély és megingathatatlan hite, úgy ez az volt, hogy a¹ világ a vége felé jár,¹⁾ s hogy Krisztus nagy „kinyilatkoztatása¹⁴ ²⁾ nem-sokára beteljesedik. A heves intelem: „Közéig az idő!“ ³⁾ melylyel a Jelenések könyve kezdődik és végződik, a szüntelenül ismételt felszólítás: „Akinek van füle á hallásra, hallja!“ ⁴⁾ az egész apostoli korszakban a remény és az együvé-tartozás felkiáltásai. A szíriai *Maran atha* kifejezés, a „Mi Urunk közeleg!“ ⁵⁾ mintegy jelszóvá vált, melyet a hívők egymásnak mondogattak, hogy erősítsék egymást a hitben és reménységben. A Jelenések könyve, melyet időszámításunk 68-ik évében⁶⁾ írtak, három és fél évre teszi ezt az időpontot.⁷⁾ „Esaiás mennybemenetele“⁸⁾ hasonló számítást vesz fel.

Jézus sohasem bocsátkozott ilyen meghatározásba. Vonakodott mindig válaszolni, amikor megkérdezték tőle,

¹⁾ Apost. csel., II. 17; III. 19. és köv.; I. Cor. XV. 23—24, 52; I. Tessz. III. 13; IV. 14. és köv.; V. 23; II. Tessz. II. 8; I. Tim. VI. 14; II. Tim. IV. 1; Tit. II. 13; Jakab levele, V. 3, 8; Judás levele, 18; Péter II. levele, III. végig; az egész apocalypsiiS, és különösen I. 1; II. 5. 16; III. 11; XI. 14; XXII. 6, 7, 12, 20. V. ö. Ezdrás IV. könyve, IV. 26.

²⁾ Luk. XVII. 30; I. Cor. I. 7—8; II. Tessz. I. 7; Péter I. levele, I. 7, 13; Apoc. I. 1.

³⁾ Apoc. I. 3; XXII. 10.

⁴⁾ Máté XI. 15; XIII. 9. 43; Márk IV. 9, 23; VII. 16; Luk. VIII, 8; XIV. 35; Apoc., II. 7, 11, 27, 29; III, 6. 13, 22; XIII. 9.

⁵⁾ I. Cor. XVI. 22.

⁶⁾ Apoc. XVII. 9. és köv. A hatodik császár, aki a szerző szerint ekkor uralkodott. Galba volt. A halott császár pedig, akinek vissza kell térnie, Neró; az ő neve számokkal van megjelölve. (XIII. 18.).

⁷⁾ Apoc., XI. 2, 3; XII. 14. V. ö. Dániel VII. 25; XII. 7.

⁸⁾ IV. 12, 14. V. ö. Cedrenus. 68. oldal (Páris. 1647).

hogy mikor jön el az ő országa; sőt egyszer kijelentette, hogy a nagy nap időpontjait csak az Atya ismeri, aki azt sem az angyaloknak, sem a Fiúnak nem nyilatkozta ki. Ő Azt mondotta, hogy Isten országa éppen akkor nem jön el, amikor a legnyugtalanabb kíváncsisággal várják.²⁾ Egyre ismételte, hogy meglepetés lesz az, mint Noé és Lóth idejében; legyen mindenki a helyén, állandóan indulásra készen; virrasszon mindenki, s tartsa meggyújtva lámpáját, mintha csak nász-kiséretbe menne, mely váratlan érkezik;³⁾ az Ember Fia úgy jön el, mint a tolvaj, oly órában, amikor senki sem várja;⁴⁾ úgy jelenik meg, mint a villám, mely a láthatár egyik szélétől a másikig szalad.⁵⁾ A végpusztulás közelsége felől azonban, kijelentései nem hagynak fenn kétséget.⁶⁾ „Bizony mondom néktek“, szolt, „el nem múlik ez a nemzetség, mígnem mindezek meglesznek. Azok között, akik itt állanak, vannak némelyek, akik nem kószolják meg a halált, amíg meg nem látják az Embernek Fiát eljöni az ő országában.⁷⁾ Azoknak, akik nem hisznek benne, szemükre hányja, hogy nem tudják olvasni az eljövendő ország jeleit. „Mikor estveledik“, szolt, „azt mondjátok: Szép idő lesz; mert veres az ég. Reggel pedig: Ma zivatar lesz; mert az ég borús és veres. Képmutatók, az ég ábrázatját meg tudjátok Ítélni, az idők

¹⁾ Máté XXIV. 36; Márk XIII. 32.

²⁾ Luk. XVII. 9 “A Oé Babil. talmud, S a n h e r i n, 97 a.

³⁾ Máté XXIV. 36. és köv.; Márk XIII. 32. és köv.; Luk. XII. 35. és köv.; XVII. 20. és köv.

⁴⁾ Luk. XII. 40; Péter II. levele, III. 10.

⁵⁾ Luk. XVII. 24. ,

⁶⁾ Máté X. 23; XXIV—XXV. végig, s különösen XXIV. 29, 34; Márk XIII. 30; Luk. XIII. 35; XXI. 28. és köv.

⁷⁾ Máté XVI. 28; XXIII. 36, 39; XXIV. 34; Márk Vili. 39; Luk. IX. 27; XXI. 32.

jeleit pedig nem tudjátok?“¹⁾ Minden nagy reformátor közös ábrándjával Jézus sokkal közelebb hitte a célt, mint valóban volt; nem számolt az emberiséig mozgalmiainak lassú menetével; úgy képzelte, hogy egyetlen nap alatt megvalósíthatja azt, amit tizennyolc századdal később sem lehetett még befejezni.

Ezek az olyannyira határozott kijelentések közel hetven esztendőm át betöltötték a keresztény közösséget. Úgy hitték, hogy a tanítványok némelyike még látni fogja halála előtt a végső kinyilatkoztatás napját. Jánost különösen úgy tekintették, mint aki ezek sorába tartozik. ²⁾ Sokan azt hitték, hogy sohasem hal meg. Talán csak késiéi nézet volt ez, mely az első század vége felé keletkezett, amikor is János előrehaladott kora alkalmat szolgáltatott arra a hitre, hogy Isten életben akarja őt tartani egész a nagy napig, hogy így valóra váltsa Jézus szavát. Bármint legyen is, halála sokak hitét megingatta, s tanítványai attól fogva elmosódott értelmet adtak Krisztus jövendölésének.³⁾

Ugyanakkor, amikor teljesen magáévá tette az apokaliptikus hiedelmeket, úgy, amint az apokrif zsidó könyvekben található, Jézus magáévá tette kiegészítő dogmájukat, vagyis inkább alapfeltételüket is, a halottak föltámadásának gondolatát. Ez a tan, mint már említettük,⁴⁾ meglehetősen új volt még Izraelben; sokan nem ismerték, vagy nem hittek benne.⁵⁾ A farizeusoknak és

¹⁾ Máté XVI. 2—4; Luk. XII. 54—56.

²⁾ Ján. XXI. 22—23.

³⁾ Ján. XXI. 22—23. A negyedik evangélium XXI-ik fejezete toldalék, amint azt az eredeti szöveg végső záradéka, a XX-ik fejezet 31-ik verse, bizonyítja. A toldalék azonban csaknem egykorú az említett evangélium megjelenésével.

⁴⁾ Lásd fentebb a negyedik fejezetben.

⁵⁾ Márk IX. 9; Luk. XX. 27. és köv.

a messiási remények buzgó híveinek volt a hite. 9 Jézus fentartás nélkül elfogadta, de mindig a legeszményibb értelemben. Sokan úgy képzelték, hogy a feltámadottak világában enni, inni, házasodni fognak. Jézus is elfogadja ugyan, hogy országában új Húsvét, új asztal és új bor lesz;²⁾ a házasságot azonban kifejezetten kizárja. A szadduceusoknak erre vonatkozólag látszólag durva, de alapjában a régi teológiával meglehetősen összhangzó ellenvetésük volt. Tudjuk, hogy a régi bölcsek szerint, az ember csak a gyermekiéiben folytatja életét. A mózesi törvény egy különös intézménnyel, a leviratus-sal szentesítette ezt a patriarkális elméletet. A szadduceusok ebből körmönfont következtetéseket vontak le a feltámadás ellen. Jézus -kitért a csapda elől, határozottan kijelentette, hogy az örök életben megszűnik a nemek közti különbség, s az ember hasonló lesz az angyalokhoz. 9 Olykor mintha csak az igazaknak Ígérné a feltámadást,⁴⁾ s az istentelenek büntetése az volna, hogy teljesen meghalnak és a semmiségbe sülyednek.⁸⁾ Még gyakrabban azonban, azt akarja, hogy kiterjedjen a gonoszokra is a feltámadás, hogy bűnhődésük így örökké tartson.⁵⁾

Amint látjuk, semmi sem volt egészen új ezekben

¹⁾ Dániel XII. 2. és köv.; Macchabeusok II. könyve. VII. végig; XII. 45, 46; XIV. 46; Apost. csel. XXIII. 6. 8; Jós. Ant. XVIII. 1. 3; B. J. II. VIII. 14; HL, VIII. 5.

²⁾ Máté XXVI. 29; Luk. XXII. 30.

³⁾ Máté XXII. 24. és köv.; Luk. XX. 34—38; az ebionita. vejgy úgynevezett egyiptomi evagélium, Allex. Kelemennél, Strom., II. 9. 13; Clem. Rom. II. levél. II. 12.

⁴⁾ Luk. XIV. 14; XX. 35, 36. Ez Szent Pál vélekedése is: I. Cor., XV. 23. és köv.; I. Tessz. IV. 12. és köv. Lásd fentebb a negyedik fejezetben.

⁵⁾ V. ö. Ézsdrás IV. könyve, IX. 22.

^{e)} Máté XXV. 32. és köv.

az elméletekben. Az apocaliptikus tatotokat illetően, az evangéliumók és az apostoli iratok nem tartalmaznak semmi olyat, ami a zsidó eredetű Dániel,¹⁾ s Enoch könyvében²⁾ vagy a Szibilli jóslatokban³⁾ elő ne fordulna. Jézus magáévá tette ezeket a kortársai között általánosan elterjedt eszméket. Tevékenysége pillérévé, vagy helyesebben, egyik pillérévé tette; mert sokkal mélyebben átérezte igazi művét, semhogy egyedül ilyen törekény, s az eseményektől oly megsemmisítőleg megcáfolható alpra építette volna.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen tannak, ha betűszerinti értelmébe veszük, nem lehet jövője. A világ, amely továbbra is fennáll, megdönti. Legfeljebb egy emberöltőig tarthat. Az első keresztény nemzedék hitét meg lehet érteni; de a második nemzedékét már nem; János halála után, vagy bárki volt is az illető, azon csoport utolsó tagjának halála után, amely látta még a Mestert, a Mester szava hazugsággá bélyegződött. ³⁾ Ha Jézus tana nem lett volna egyéb, mint a világ közeli végében való hit, ma már bizonyára a feledés homályában nyugodna. Mi mentette hát meg? Az evangéliumi (elgondolások nagy térsége, mely lehetővé tette, hogy ugyanazon szimbólum mögött a különböző értelmiségi állapotokhoz mért tanok megférjenek egymással. A világnak nem lett vége, mint Jézus hirdette, s mint a tanítványok hitték. De megújhdott, s bizonyos értelemben úgy újhdott meg, ahogyan Jézus akarta. Gondolata éppen

¹⁾ Lásd főleg a IL VI—VIII., X—XIII. fejezeteket.

²⁾ L, XLV—LII., LXII, XCIII. 9. és köv.

³⁾ III. könyv 573. és köv.; 652. és köv.; 766. és köv.; 795. és köv.

⁴⁾ A keresztény öntudatnak ezek az aggodalmai naivan megnyilatkoznak a Péternek tulajdonított II. Hévében, III. 8. és köv.

azért volt termékeny, mert két arculata is volt. Az ő álma nemi jutott arra a sorsra, mint annyi más, miely keresztülsuihánt az emberi szellemen, mert az élet oly csiráját rejtette mágiában, mely, hála a meseszerű burok-nak, belejutva az emberiség kebelébe, örökéletű gyümölcsöket hozott.

. S ne mondják, hogy ez csak jóakaratu belemagyarázás, melynek az a célja, hogy tisztára mossa nagy mesterünk becsületét a kegyetlen meghazudtolástól, melylyel a valóság álmait sújtotta. Nem, nem. Istennek ezt a valódi országát, a lélek országát, hol mindenki pap és király; ezt az országot, mely mint a mustár magja, fává terebélyesedett s beárnyékolja a világot, s amelynek ágai között a madarak raknak fészket, Jézus valóban átértette, ezt akarta, ezt alapította meg. A pompázatos trónfoglalás hamis, hideg, lehetetlen gondolata mellett felfogta Isten igazi lakhelyét is, a valódi „ujjászületést“, a Hegyi beszédet, a gyöngék megdicsőülését, a nép szeretetét, a szegényekhez való vonzódást, mindannak a felmagasztaltatását, ami alázatos, igaz és gyermeteg. Ezt a felmagasztaltatást páratlan művészetel, olyan vonásokban rajzolta meg, melyek örök időkig élnek. Mindegyikünk ő neki adósa azzal, ami a jobbik része. Bocsássuk meg üres apokaliptikus reményét, hogy nagy dicsőséggel eljövend az ég felhőiben. Talán inkább mások tévedése volt, mint az övé, s ha még ő maga is osztozott volna az általános ábrándban, mit tesz az, ha álma tette erőssé a halállal szemben, s tartotta fenn oly küzdelemben, amelyben enélkül talán gyöngé lett volna.

Többféle értelmezést kell tehát felvenni Jézusnak Isten országára vonatkozó felfogásáról. Ha egyetlen gondolata az lett volna, hogy az idők végezte közel van, s hogy arra készülni kell, nem múltá volna felül

Keresztelő Jánost. Lemondani az összeomlóban levő világról, mindjobban elszakadni a jelen élettől, vágyakozni az eljövendő ország után, ez lett volna prédikációjának utolsó szava. Jézus tanításának azonban mindig sokkal szélesebb köre volt. Meg akarta teremteni az emberiség új állapotát is, s nem csupán a meglevő végét akarta előkészíteni. Ha Éliás vagy Jeremiás támadt volna fel, hogy előkészítse az embereket a végpusztulásra, aligha prédikált volna úgy, mint ő. Olannyira áll ez, hogy az utolsó napok erkölcsse örökkévaló erkölcs lett, az, amely megváltotta a világot. Jézus maga gyakran olyan hangon beszél, mely egyáltalán nem vág az apokaliptikus elmélethez. Gyakran kijelenti, hogy Isten országa már elkezdődött, hogy minden ember magában hordja, s élvezheti örömeit, ha méltó rá, hogy továbbá ezt az országot mindenki zajtalanul megteremtheti szívének igaz megtéréssel.¹⁾ Isten országa ilyenkor nem egyéb, mint a jóság,²⁾ a dolgoknak a mostaninál jobb rendje, az igazság uralma, melynek megalapításában a hívőknek erejükhöz képest részt kell venniök, vagy végül a lélek szabadsága, a buddhista „felszabaduláshoz“ hasonló valami, a világtól való elszakadás gyümölcse. Ezek az igazságok, melyek számunkra tisztára elvontaknak tetszenek, Jézus előtt élő valóságok voltak. Gondolatvilágában minden megfogható és tárgyias: Jézus az az ember, aki a legszenvedélyesebben hitt az eszme valóságában.

Jézus tehát, mikor magáévá tette korának és fájának ábrándjait, a termékeny tévedések segítségével magasztos igazságokká varázsolta őket. Az ő Isten or-

¹⁾ Máté VI. 10. 33; Márk XII. 34; Luk. XI. 2; XII. 31; XVII. 20, 21. és köv.

²⁾ Lásd főleg Márk XII. 34.

szága kétségkívül a közeli apocalypsis volt, mely nem-sokára végbe fog menni a mennyben. De egyúttal, s valószínűleg elsősorban, a lélek országa volt, melyet a szabadság s az a fiúi érzés, amit az erényes ember Atyja kebelén érez, teremtett meg. A tiszta vallás volt ez, melynek nincsenek szertartásai, templomai és papjai; erkölcsi Ítékezés a világ fölött, az igazak lelkiismeretiére és a nép karjára bízva. Imié, ez volt életre hivatott, s ez is maradt fenn. Mikor egy század hiába-való várakozása után, a világ közeli végében való anyagi reménykedés kimerült, akkor bontakozik ki Isten igazi országa. Engedékeny magyarázatok fátyolt vét-“nek a tényleges uralomra, mely nem akar eljönni. János Jelenéseit, az Új-Szövetség első kánoni könyvét,¹⁾ minthogy túlságosan tele van a közeli végpusztulás eszméivel, második rangsorba szorítják, érthetetlennek tartják, ezer módon kiforgatják,, s végül csaknem elvetik. Mindenesetre, bizonytalan ^dőre kitolják beteljesülését. Azok a szegény elmaradtak, akik még ebben a lehiggadt korban is megőrzik az első tanítványok reményeit, 1 eretnekekké válnak (ebioniták, millenáriusok), s elenyésznek a kereszténység háttérében. Az emberiség más Isten-országára tért át. Az igazságnak az a magja, amely Jézus gondolatában benne volt, győzedelmeskedett az agyrémen, amely elhomályosította.

De inle vessük meg mégsem ezt, az agyrémet, mely durva kérge volt a szent gumónak, amelyből élünk. Ez a fantasztikus mennyei birodalom, Isten székhelyének ez a végnélküli keresése, mely hosszú pályája alatt folyton foglalkoztatta a kereszténységet, volt az alapja a jövő azon hatalmas ösztönének, mely Floris Joachimtól korunk protestáns felekezetéig, az összes

¹⁾ Justin, Dial, cum Tryph., 81.

újítókat, az Apocalypsis tántoríthatlan tanítványait hevítette. Ez a tehetetlen erőlködés a tökéletes társadalom megalapítására, volt a forrása annak a rendkívüli erőmegfeszítésnek, mely mindig atlétává edzette az igazi keresztényt a kora elleni harcban. „Isten országának eszméje, s az Apocalypsis, mely annak a tökéletes képe, így bizonyos értelemben az emberi haladás legmagasabb és legköltőibb kifejeződése. Bizonyos, hogy nagy tévelygések kiindulópontja is lett. A világ vége, mintegy állandó fenyegetésként lebegve az emberiség fölött, a meg-megújuló rémülettel, melyet századokon át okozott, sokat ártott minden világi fejlődésnek. A társadalom, minthogy nem volt biztos fenmaradásában, a létéért való remegésnek és a földöncsúszó alázatosságának olyan szokásait vette fel, melyek a középkort annyira alacsonyrendűvé süllyesztik az ó- és az új-korral szemben.¹⁾ Különben, mély átalakulás ment vegbe Krisztus eljövételének elgondolásában is. Az emberiség, mikor először nyilatkoztatták ki néki, hogy bolygója elvész, akár a gyermek, aki mosolyogva fogadja a halált, olyan örömmujongásba tört ki, mint még soha. De amint vénült a világ, egyre jobban ragaszkodott az élethez. A kegyelem napja, melyet a galileai tiszta lelkek oly sokáig vártak, a vas-századok számára a harag napja lett: *Dies irae, dies illa!* De még a barbárság ölni is termékeny maradt Isten országának eszméje. A hűbéri egyház ellenére is, a felekezetek, vallási rendek, szent-életű személyek továbbra is tiltakoztak az Evangélium nevében a világ igazságtalanságai ellen. Sőt nap-

¹⁾ Lásd például Grégoire de Tours-nak *Histoire ecclésiastique de s* Francs című művéhez írt előszavát, s a középkor első felének számos más iratát, melyek mind ezekkel a szavakkal kezdődnek: „A világ estéjének közeledtekor...”

jainkban is, ezekben a borús napokban, mikor Jézus leg-hitelesebb folytatói éppen azok, akik mintha megtagadnák őt, a társadalom eszményi megszervezésének álmai, melyek oly sokban hasonlítanak az első keresztény felekezetek törekvéseihez, bizonyos értelemben nem egyebek, mint ugyanennek az eszmének a kifejtései, egyik ága a roppant fának, melyen a jövő minden gondolata rügyezik, s amelynek „Isten országa“ lesz örök időnkig a törzse és gyökere. Az emberiség minden társadalmi forradalma ezzel a szóval lesz beoltva. De nyers anyagiassággal beszennyezten, s a lehetetlenre törekedve, vagyis arra, hogy az általános boldogságot politikai és gazdasági intézményekkel biztosítsák, korunk „szociálista“ kísérletei meddők maradnak mindaddig, míg irányító elvül Jézus valódi szellemét nem fogadják el, a teljes ideáлизmust, azt az elvet, hogy ha bírni akarjuk a földet, le kell róla mondanunk.

Az „Isten országa“ szó másrészt ritka szerencsésen fejezi ki azt a szükségletet, melyet a lélek a sors kiegyenlítése, a jelen életért való kárpótlás iránt érez. Akik iníem hajlanak arra, hogy az embert mint két lényeg összetételét fogják fel, s akik a lélek halhatatlanságának deisztikus dogmáját az élettannal ellenmondásban levőnek találják, szívesen nyugosznak meg a végső igazságtevés reményében, mely valamely ismeretlen formában elégtételt szerez az emberi szív szükségleteinek. Ki tudja, vájjon a haladás végső fokia, imíillió századok múlva, nem hozza-e meg a mindenség teljes öntudatát, s ebben az öntudatban életre-ébredését mindannak, ami élt? Millió év álma nem hosszabb egy órai álomnál. Ilyen elgondolásban, Szent Pál joggal mondhatta: *In actu oculi.*¹⁾ Bizonyos, hogy az erkölcsös és erényes emberi-

¹⁾ I. Cor. XV. 52.

ség elégtételt kap még, hogy egykor a becsületes szegény ember szíve fogja irányítani a világot, s hogy ezen a napon Jézus eszményi alakja megszégyeníti majd a léhát, aki nem hitt az erényben, s az önzőt, ki nem tudta azt elérni. Jézus kedvelt szava tehát halhatatlan szépséggel teljes marad. Mintha roppant isteni sugallat tartotta volna magasztos bizonytalanságban, hogy egyszerre átkarolja az igazság különböző árnyalatait.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Jézus Útmutatásai.

Hogy különben Jézus sohasem merült el teljesen apokaliptikus álmaiba, mutatja az, hogy még abban az időben is, amikor a legjobban el volt telve velük, különös biztossággal veti meg tartósnak szánt egyháza alapjait. Lehetetlen kételkedni benne, hogy ő maga választotta ki tanítványai közül azokat, akiket kiváltképpen „apostolokénak vagy a „tizenkettő“-nek neveztek, mert az illetők már a halála után való napon testületben egyesülnek, s a kebelükben támadt hiányokat választás útján töltik be?) Jónás két fia, Zebedeus két fia, Jakab, Kleofás fia, Fülöp, Tolmai Nathan, Tamás, Lévi, Alpheus fia vagy Máté, Simon, a Túlbugzó, Taddeus vagy Lebbeus és keriothi Judás voltak az apostolok?) Valószínű, hogy Izrael tizenkét törzsének a gondolata befolyással volt számuk megválasztására.³⁾ A „tizenkettő“-k a tanítványok között mindenesetre kiváltságos csoportot alkottak, melyben Péteré volt a testvéries

¹⁾ Apóst csel., I. 15. és köv.; I. Cor. XV. 5; Gál. I. 10. .

²⁾ Máté X. 2. és köv.; Márk III. 16. és köv.; Luk. VI. 14. és köv.; Apóst csel., I. 13; Papias, Eusebiusnál, Hiist Eccl., III.. 39.

³⁾ Máté XIX. 28; Luk. XXII. 30.

elsőség, ¹⁾ s amelyre Jézus rábízta műve terjesztésének gondját. Semmi olyan, ami szabályosan szervezett papi testületre emlékeztetne; a „tizenkettő“-k névsoraiban, melyek ránk maradtak, sok a bizonytalanság és az ellenmondás; ketten vagy hárman közülök teljesen ismeretlenek maradtak. Legalább kettő, Péter és Fülöp,²⁾ nős volt és gyermekeik voltak.

Jézus az apostolok számára kétségkívül fentartott titkokat, melyeknek közlését megtiltotta.³⁾ Néha úgy tűnik fel, mintha bizonyos titokzatossággal akarná körüvenni személyét, a nagy bizonyítékokat halála utánra akarná halasztani, s csupán tanítványai előtt nyilatkoznék meg teljesen, rájuk bízva, hogy később elismertesék a világgal.⁴⁾ „Amit (nektek a sötétben mondom, a világosságba!)» mondjátok; és amit fülbe súgva hallok, a háztetőkről hirdessétek/* Ezzel elkerülte, hogy túlságosan pontos kijelentéseket kelljen tennie, s maga és a közvélemény között mintegy közvetítőt teremtett. Bizonyos, hogy az apostolok számára külön oktatást nyújtott, s hogy megmagyarázott előttük több olyan példázatot, melynek értelmét a nép előtt homályban hagyta.⁵⁾ Az akkori tudósok tanításaiban divatban volt az eszme-társítás bizonyos találós és furcsa módja, amint azt a *Pirké Aboth* mondásainál láthatjuk. Jézus megmagyarázta bizalmasainak, ami mondásaiban és

¹⁾ Apost. csel., I. 15; II. 14; V. 2—3, 29; VIII. 19; XV. 7; Gal. I. 18.

²⁾ Pétert illetőleg lásd a kilencedik fejezetet; Fülöpöt illetőleg: Papiast, Polycrateg. s Alexandriai Kelemt. Eusebius idézeteiben, Hist. Eccl., III. 30, 31, 39; V. 24.

³⁾ Máté XVI. 20; XVII. 9; Márk VIII. 30; IX. 8.

⁴⁾ Máté X. 26, 27; Márk IV. 21. és köv.; Luk. VIII. 17; XII. 2. és köv.; Ján. XIV. 22.

⁵⁾ Máté XIII. 10. és köv., 34. és köv.; Márk IV. 10. és köv., 33. és köv.; Luk. VIII. 9. és köv.; XII. 41,

példabeszédeiben különös volt, kivetköztette előttük tanítását a hasonlatoknak abból a pompájából, mely néha elhomályosította azt.¹⁾ Sok ilyen fejtegetését, úgy látszik, gondosan megőrizték.²⁾

Az apostolok már Jézus életében prédikáltak,³⁾ de sohasem mentek messze tőle. Prédikálásuk különben csak abból állott, hogy Isten országának közeli eljövételét hirdették.⁴⁾ Városról-városra jártak, s-mindenütt megvendégelték őket, vagy jobban mondva, keleti szokás szerint, mindenütt megvendégeltették magukat. Keleten a vendégnek nagy a tekintélye; elobbrevaló, mint a házigazda, aki a legnagyobb bizalommal van iránta. Az ilyen, tűzhely körül való prédikálás rendkívül alkalmas új tanok terjesztésére. A vendég közli a rejtett kincset, így fizeti vissza, amit kapott; s a figyelmesség és szívélyesség csakhamar oda juttatja, hogy az egész ház már meg is van hatva és megtér. keleti vendégszeretet* nélkül a kereszténység elterjedését lehetetlen volna megmagyarázni. Jézus, aki sokat adott a régi, jó szokásokra, biztatta tanítványait, hogy ne szégyeljék igénybe venni ezt az ősi közös jogot, mely valószínűleg már kiveszett a nagyvárosokban, ahol vendégfogadók voltak.⁵⁾ „A munkás“, mondotta, „megérdemli díját.“ Ha egyszer valakihez betértek, maradjanak ott, s élvezzék a nyújtott ételeket és italokat mindaddig, amíg küldetésük tart.

Jézus azt óhajtotta, hogy a jó hír hirdetői hozzá hasonlóan szívélyes és nyájas modorukkal kedveltség

1) Máté XVI. 6. és köv.; Márk VII. 17—23.

2) Máté XIII. 18. és köv.; Márk VII. 18. és köv.

3) Luk. IX. 6.

4) Luk. X. 11.

5) A görög *πανδοχέων* szó minden szemita nyelvbe átment, s vendégfogadót jelent.

meg prédikálásukat. Azt akarta, hogy amikör belépnek valahová, mondjanak selám-ot, vagyis áldást. Egyesek haboztak, minthogy keleten a selám, akkor épp úgy mint ma, a hitsorsosság jele volt, melyet kétes hitűekkel szemben nem kockáztattak. „Ne télietek“, mondotta Jézus, „ha valaki a házban nem méltó a ti selámtokra, ti-reátok tér az vissza“.1) Némelykor, valóban rosszul is fogadták Isten országának apostolait, ilyenkor Jézushoz mentek panaszkodni, ki igyekezett lecsillapítani őket. Egyeseket, kik mesterük mindenhatóságáról mleg voltak győződve, sértett ez a hosszantűrés. Zebedeus fiai azt szedették volna, hogy mennyköveket árásson a barátságatlan városokra.2) Jézus finom gúnynyal fogadfaheyeskedésüket, s ezekkel a szavakkal szakította félbe őket: „Nem azért jöttem, hogy elveszítsem az emberek lelkét, hanem hogy megtartsam.“

Minlendenkép igyekezett elfogadtatni, hogy apostolait úgy kell tekinteni, mint őt magát.3) Azt tartották, hogy közölte velük csodás erényeinek titkát. Ördögöt űztek, jósoltak, s híres ördögűző-iskolát alkottak,4) noha bizonyos esetek felülmúlták erejüket.5) Gyógyítottak is, vagy kéz-rátévással, vagy olajjal való megkenéssel,6) mely a keleti orvoslás egyik legfőbb eljárása. Végül, mint a psyllák, értettek a kígyószelidítéshez, s ártalom nélkül ittak halálos italokat.7) Minél jobban távolodunk Jézustól, annál bántóbb ez a kuruzslás. Kétségtelen

1) Máté X. 11. és köv.; Márk VI. 10. és köv.; Luk. X. 5. és köv. V. ö. János II. levele., 10—11.

2) Luk. IX. 52. és köv.

3) Máté X. 40—42; XXV. 35. és köv.; Márk IX. 40; Luk. X. 16; Ján. XIII. 20.

4) Máté VII. 22; X. 1; Márk III. 15; VI. 13; Luk. X. 17.

5) Máté XVII. 18—19.

6) Máté VI. 13; XVI. 18; Jakab levele, V. 14.

7) Márk XVI. 18; Luk. X. 19.

azonban, hogy nagy szerepet játszott az első egyházban, s hogy a kortársak figyelmét elsősorban ez vonta magára.¹⁾ Szédelgők használták ki, mint rendszeren történni szokott, a nép hiszékenységét. Sokan, anélkül, hogy tanítványai lettek volna, már Jézus életében ördögöt űztek az ő nevében. Az igazi tanítványok nagyon felháborodtak, s igyekeztek ezt megakadályozni. Jézus azonban, aki ebben hírneve iránt való hódolatot látott, nem lépett fel velük szemben szigorúan.²⁾ Megjegyzendő különben, hogy ezek a képességek utóbb mintegy mesterséggé váltak. Némelyek végletekig vitték a képzelenség logikáját, s Belzebub-bal,³⁾ az ördögök királyával, űztek ördögöket. Úgy képzeltek, hogy az alvilági seregek fejedelme teljhatalommal rendelkezik alárendeltjei fölött, s így ha az ő nevében cselekszenek, biztosan elkergethetik a befészkelődött szellemeket.⁴⁾ Egyesek még meg is akarták vásárolni Jézus tanítványaitól a rájuk bízott bűvös erők titkát.⁵⁾

E perctől kezdve már bontakozni kezd az egyház csírája. Az a termékeny gondolat, hogy az emberek egyesüléséből (*ecclesia*) hatalom származik, úgy látszik, valóban Jézusé. Áthatva attól a teljesen eszményi tanítástól, hogy a szeretetben való egyesülés meghozza a lelkek jelenlétét is, kijelentette, hogy valahányszor páran az ő nevében összegyűlnek, mindig köztük lesz. Az egyházra ruhazza a kötés és az oldás jogát (vagyis, hogy bizonyos dolgokat megengedhessen vagy eltilthasson), a bűnök megbocsátását, a dorgálást, intést, s a

¹⁾ Márk XVI. 20.

²⁾ Márk IX. 37—38; Luk. IX. 49—50.

³⁾ A filiszteusok régi istene; a zsidók ördöggé változtatták.

⁴⁾ Máté XII. 24. és köv.

⁵⁾ Apost. csel., VIII. 18. és köv.

meghallgatás bizonyosságával való imádkozást.¹⁾ Lehetséges, hogy sok kijelentést csak a Mester szájába adtak, hogy alapot szerezzenek a közös tekintélynek, melylyel utóbb az övét helyettesíteni akarták. Mindenestre, csak halála után alakultak külön egyházak, s még ezek az első alakulások is tisztán és kizárólag a zsinagógák mintájára történtek. Többen, akik nagyon szerették Jézust s nagy reményeket vetettek belé, mint Arimathiai József, Lázár, magdalai Mária, Nicodemus, úgy látszik, sohasem léptek be ezekbe az egyházakba, hanem ahhoz a gyöngéd és tiszteletteljes emlékhez tartották magukat, melyet megőriztek róla.

Jézus tanításában, különben, nyoma sincs a tételes erkölcstannak, vagy bármily, kevésbé is meghatározott egyházjognak. Egyetlen egyszer nyilatkozik félreérthetetlenül a házasságról, melynél tiltja a válást.²⁾ Semmi hittudomány, semmi jelkép. Alig néhány tekintet az Atyára, Fiúra, Szent Lélekre,³⁾ melyből később a Szent Háromságot és a Testté-lételt vonták le, de amelyek akkor még csak elmosódó képek voltak. Az utolsó zsidó egyházi könyvek már ismerik a Szent-Leiket, az isteni megtestesülést, melyet olykor a Bölcsességgel vagy az Igével azonosítottak.⁴⁾ Jézus különös súlyt helyezett erre a pontra,⁵⁾ s tanítványainak a lélekkel és tüzzel való keresztséget hirdette,⁶⁾ mely sokkal becsesebb lesz a Jánosénál, s amelyről azok azt hitték, hogy Jézus ha-

¹⁾ Máté XVIII. 17. és köv.; Ján. XX. 23. ·

²⁾ Máté XIX. 3. és köv.

³⁾ Máté XXVIII. 19. V. ö. Máté III. 16—17; Ján. XV. 26.

⁴⁾ Sap., I. 7; VII. 7; IX. 17; XII. 1; Eccl., I. 9; XV. 5; XXIV. 27; XXXIX. 8; Judith, XVI. 17.

⁵⁾ Máté X. 20; Luk. XII. 12; XXIV. 49; Ján. XIV. 26; XV. 26.

⁶⁾ Máté III. 11; Márk I. 8; Luk. III. 16; Ján. I. 26; III. 5; Apost. csel., I. 5, 8; X. 47.

lála után egy napon, nagy szél és tüzes nyelvek alakjában, valóban meg is kapták.¹⁾ A Szent Lélek, akit így az Atya küldött, kinyilatkoztat előttük minden igazságot, s bizonyosságot tesz azok mellett, amelyeket Jézus maga hirdetett.²⁾ E Lélek megjelölésére Jézus a *Perakiit* szót használta, melyet a szír-chaldeai nyelvjárás a görögből kölcsönzött (*παράκλητος*), s amely nála, úgy látszik, annyit jelentett, mint „védő“,³⁾ „vigasztaló“,⁴⁾ némelykor pedig „mlennyei igazságok tolmácsolója“, vagy „tudó“, aki meg van bízva, hogy felfedje az emberek előtt a még rejtett titkokat.⁵⁾ Ő maga ilyen peraklitnak tartja magát tanítványai számára,⁶⁾ s a Lélek, mely halála után visszatér, csupán őt fogja helyettesíteni. Annak a gondolatmenetnek az alkalmazása volt ez, melyet a zsidó és a keresztény hittudomány századokon át követett, s amely az isteni tanácsadók egész sorát, a *Metathron-t*, *Synadelphos-t* vagy *Sandalphon-t*, és a kabala ezer megszemélyesítését hozta létre. Csakhogy, míg a zsidóságban ezek a teremtmények különálló és szabad elmélkedések körébe tartoztak, addig a kereszténységben a IV-ik századtól kezdve az igazhitűségnek és az egyetemes hittételnek a lényegét alkották.

Fölösleges megjegyezni, mennyire távol állott Jézustól egy olyan vallási könyv szerkesztésének a gondolata, mely a hit törvényeit és cikkelyeit foglalja magában. Nemcsak hogy nem írt, de a csírázó felekezet szellemével

¹⁾ Apóst. csel., II. 1—4; XI. 15; XIX. 6. V. ö. Ján. VII. 39.

²⁾ Ján. XV. 26; XVI. 13.

³⁾ A *perakli*-tal szembe állították a *kati*ger (*κατήγορος*) „vádoló“-t.¹

⁴⁾ Ján. XIV. 16; Ján. I. levele, II. 1.

⁵⁾ Ján. XIV. 26; XV. 26; XVI. 7. és köv. V. ö. Philo, *De Mundi Ofificio*, 6.

⁶⁾ Ján. XIV. 16. V. ö. fentebb id. levéllel.

is ellentétben volt a szent könyvek írása. Hisz' azt hitték, hogy a nagy végpusztulás előestéjén állanak. A Messiás azért jött, hogy rátegye a pecsétet a Törvényre és a prófétákra, nem pedig, hogy új szövegeket hirdessem. János Jeleniési-nek kivételével, mely bizonyos tekintetben a születő keresztényiég egyetlen kinyilatkoztatott könyve, az apostoli kor összes iratai csak alkalmi művek, melyeknek egyáltalán nincs az az igényük, hogy teljes dogmatikus egésznek alkossanak. Az evangéliumok eleinte tisztán magánjellegűek voltak, s tekintélyük jóval alatta állott a hagyományoknak.¹⁾

De nem volt-e a felekezeteknek mégis valami szentsége, valami szertartása, valami összekötő jele? Volt egy, melyet valamennyi hagyomány Jézusig vezet vissza. A Mester egyik kedvelt eszméje volt, hogy ő az új kenyér becsesebb, mint a manna, s hogy az emberiség ebből a kenyérből fog élni. Ez a gondolat, az Oltáriszentség csirája, olykor sajtáságosam érzékletes formát nyert szájában. Különösen egyszer, a kapernaumi zsinagógában, merész kijelentésre ragadtatta magát, mely több tanítványába került. „Bizony, bizony, mondom nektek: niem Mózes adta nektek a mennyei kenyeret, hanem az én Atyám adja majd nektek az igazi mennyei kenyeret“.²⁾ És hozzátette: „Én vagyok az életnek ama kenyere; aki hozzám jó, semmiképen meg nem éhezik, és aki hisz bennem, meg nem szomjuhozik soha“.³⁾ Szavai hangos zúgolódást váltottak ki: „Mit ért ő“, mondták, „e szavak alatt: Én vagyok az élet kenyere? Nem ez-e Jézus, a József fia, akinek mi ismerjük atyját és anyját? Mi módon

¹⁾ Papias, Eusebiusnál, {list. e c c l., III. 39,

²⁾ Ján. VI. 32. és köv.

³⁾ Hasonló fordulatot találunk Jánosnál, IV. 10. és köv., mely épp ilyen félreértést idézett elő.

mondja hát ez, hogy: „A mennyből szállottam alá!“ S Jézus még inkább ragaszkodott szavaihoz: „Én vagyok az életnek kenyere. A ti atyáitok a mannátt ették a pusztában és meghaltak. Ez az a kenyér, amely a mennyországból szállott alá, hogy ki-ki egyék belőle és meg ne haljon. Én vagyok amaz élő kenyér; ha valaki eszik e kenyérből, él örökké. És az a kenyér pedig, amelyet én adok, az én testem, amelyet én adok a világ életéért^{44.1)} A megbotránkozás tetőpontjára hágott: „Mimódon adhatja ez nekünk a testét, hogy azt együk?⁴⁴ Jézus pedig még tovább hajtotta: „Bizony, bizony, mondom néktek: Ha nem érzitek az ember Fiának testét és nem isszátok az ő véré, nincs élet bennetek. Aki eszi az én testemet és issza az én vére, örök élete van annak, és én feltámasztom azt az utolsó napon. Mert az én testem bizony étel, és az én vérem bizony ital. Aki eszi az én teltemet és issza az én vére, az énbenl nem lakozik, és én is abban. Amiként elküldött engem amaz élő Atya, és én az Atya által élek: akként az is, aki engem eszik, él ért általam. Ez az a kenyér, amely a mennyből szállott alá; nem úgy, amint a ti atyáitok evék a mannátt; és maghalának: aki ezt a kenyeret eszi, él örökké.“ Ez a makacs ragaszkodás a látszólagos kép telenséghez felháborította több tanítványát, akik el is szakadtak tőle. Jézus azonban nem vont vissza szavait; csak ezt tette hozzá: „A lélek az, ami megelevenít, a test nem¹ használ semmit: a beszédek, amelyeket én szólok néktek, lélek és élet.“ A tizenkettő hú maradt hozzá a furcsa prédikáció ellenére is. Különösen Kéfas

¹⁾ Mindezek a mondások sokkal inkább magukon viselik János saját előadás-módjának bélyegét, semhogy szó szerinti pontosaknak tarthatnók őket. A negyedik evangélium VI. fejezetében leírt eseménynek azonban lehet valamely történeti alapja-

mutatta ki ez alkalommal tökéletes odaadását, kijelentve még egyszer: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia“.

Valószínű, hogy a felekezet közös étkezéseinél már akkor meghonosodott valamely szokás, amelyre a kapernaumiak részéről oly rosszul fogadott beszéd vonatkozott. De az erre vonatkozó apostoli hagyományok nagyon eltérőek, s valószínűleg szándékosan hiányosak. A synopticus evangéliumok egyetlen szent cselekedetet említenek, mint amely a titokzatos szertartás alapja volna, s azt az Utolsó Vacsorára teszik. János, akitől éppen a kapernaumi zsinagógában történt eset feljegyzése származik, nem emlékezik meg ilyen cselekedetről, noha igen körülményesen leírja az Utolsó Vacsorát. Másrészt, azt látjuk, hogy Jézust megismerték a kenyér megszegéséről,¹⁾ mintha csak környezete szemében ez a mozdulata lett volna egyéniségének legjellemzőbb sajátysága. Halála után, úgy jelent meg tanítványai kegyes emlékezetében, mint aki az asztalon ül a rejtélyes lakomán, s a kenyeret kezébe vevén, megáldja, megtöri, s átnyújtja a jelenlevőknek.²⁾ Valószínű, hogy egyike volt ez szokásainak, s hogy ilyenkor különösen szeretetreméltó és elérzékenyült volt. Az a külső körülmény, hogy hal volt az asztalon (szembeszökő bizonyítéka annak, hogy a szertartás a Tibériás-tó partján született³⁾, maga is szinte szent volt, s alkotó-részévé vált a képnek, melyet a szent lakomáról az emberek alkottak.⁴⁾

Az_étkezések voltak a legkellemesebb percek a

¹⁾ Luk. XXIV. 30, 35.

²⁾ Luk. id. h.; Ján. XXL 13.

³⁾ V. ö. Máté VII. 10; XIV. 17. és köv.; XV. 34. és köv.; Márk VI. 38. és köv.; Luk. IX. 13. és köv.; XI. 11; XXIV. 42; Ján. VI. 9. és köv.; XXL 9. és köv. A Tibériás-tó medencéje az egyetlen vidék Palesztinában, ahol a hal a táplálkozás egyik fő anyaga.

⁴⁾ Ján. XXL 13; Luk. XXIV. 42—43. V. ö. az Úrvacsora

születését élő közösségben. Ilyenkor gyűltek össze; a Mester mindegyikükkel beszélt, s bájos és jókedvű társalgást kezdett. Jézus szerette ezeket a pillanatokot, s örömet lelte abban, hogy lelki családját maga körül látta.¹⁾ Azt, hogy ugyanazon a kenyéren osztoztak, a közösség, a közös kötelék bizonyos jeléinek tartották. A Mester ebben a tekintetben rendkívül erőteljes kifejezéseket használt, melyeket később rideg betűszerintiséggel értelmeztek Jézus nagyon-eszményi gondolataiban, s ugyanakkor nagyon-anyagi kifejezéseiben. Annak a gondolatának a kifejezésére, hogy a Ijívő csak általa él, hogy teljességgel (testében, vérében, lelkében) ő az igazak élete, azt mondta tanítványainak: „Én vagyok a ti táplálékotok“, s ez a mondása képies szavakban így hangzott: „Az én húsom a ti kenyeretek, az én vérem a ti italotok“. Később, nyelvének mindig erősen anyagi fordulatai még messzebb ragadták Jézust. Az asztalnál, az ételre mutatva, így szólt: „íme, ez én vagyok“; a kenyeret véve: „Ez az én testem“; a bort véve: „Ez az én vérem“ mind oly kifejezések, melyek annyit jelentettek: „Én vagyok a ti táplálékotok“⁴⁴.

Ez a titokzatos szertartás már Jézus életében nagy jelentőségre emelkedett. Valószínűleg, jóval az utolsó jeruzsálemi út előtt kialakult, s inkább valamely általános tannak, mint egy bizonyos cselekedetnek volt az eredménye. Jézus halála után, a keresztény közösség nagy_jelképe lett,²⁾ s megalapítását a Megváltó életének

legrégibb leírását, amint azokat Rossi az *ΙΧΘΥΣ-ῶΙ* szóló értekezésében közli (S p e c i l e g i u m Soles m e n s e, III. 568. oldal és köv.) Az *ΙΧΘΥΣ* szóba foglalt anagramma értelme valószínűleg valamely régebbi, az evangéliumi lakomák hal-étkieire vonatkozó hagyományyal van összefüggésben.

¹⁾ Luk, XXII. 15. .

²⁾ Apost. csel., II. 42. 46.

legünnepélyesebb percével hozták kapcsolatba. A kenyér és a bor megszentelésében a búcsú emlékjelét akarták látni, melyet Jézus, az élettől való megválása pillanatában, hagyott hátra tanítványainak.¹⁾ Magát Jézust találták meg[^]ra ebben a szentségben. A lelkek jelenvalóságának teljesen szellemi felfogása, mely annyira kedves volt a Mesternek, s amely például arra a mondásra vezette, hogy személyében ott lesz tanítványai között,²⁾ amikor azok nevében összegyűlnek, könnyen elfogadhatóvá tette ezt. Jézusnak, mint már mondtuk,³⁾ sohasem volt igazán megállapodott fogalma arról, hogy mi az egyéniség. A rajongás azon a fokán, amelyre eljutott, az eszme annyira felülkerekedett benne mindenben, hogy a test már nem is számított. Az emberek egyek, ha szeretik egymást, ha egyik a másik kezéből él; hogyan lettek volna hát egyek ő és a tanítványai?⁴⁾ Tanítványai ugyanezt a beszédmodort vették fel. Ők, akik évekein át vele éltek, mindig úgy látták, amint a kenyeret, majd a kelyhet tartja „szent és tisztetreméltó kezeiben^{41,5)} s amint felajánlja önmagát nekik. Az ő testét ették és itták; ő lett az igazi Husvét, minthogy a régít vérével eltörölte. A mi erősen meghatározott nyelvünkön, melyben mindig éles különbséget kell tenni a tulajdonkénem jelentés és a metaphora között, lehetetlen lefordítani olyan stílus-fordulatokat, melyeknek éppen az a legfőbb sajátosságuk, hogy teljes valóságot kölcsönöznek a metaphorának, vagy helyesebben, a gondolatnak.

1) I. Cor. XI. 20., és köv.

2) Máté XVIII. 20.

3) Lásd fentebb a tizenötödik fejezetet.

4) Ján. XII. végig.

5) A görög és a latin mise kánonja (nagyon régi).

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

A lelkesültség és rajongás egyre fokozódó növekedése.

Világos, hogy az olyan vallási egyesülésnek, mely egyedül Isten országának eljövételére épült, már önmagában elhibázottnak kellett lennie. Az első keresztény nemzedék teljességgel a várakozásnak és álmoknak élt. A világ pusztulásának előestéjén haszontalannak tartottak mindent, ami a világ folytatására szolgált. „A birtoklás tiltva volt.¹⁾ Kerülni kellett mindent, ami az embert a földhöz köti, ami elvonja az égtől. Noha több tanítvány nős volt, azután, hogy a felekezetbe beléptek²⁾ úgy látszik, már nem nősültek.²⁾ A nőtlenséget nagyra becsülték; sőt még a házasságban is önmegtartóztatást ajánlottak.³⁾ Egyszer, a mester mintha megdicsérné azokat, akik Isten országának reményében megcsonkítják magukat.⁴⁾ Ebben következetes volt elvéhez: „Ha pedig a te kezed vagy a te lábad megbotránkoztat téged, vágd le azokat és vedd el magadtól; jobb néked az életre sántán vagy csonkán bemenned, hogynem két kézzel vagy két lábbal vettetned az örök tűzre. És ha

1) Luk. XIV. 33; Ap őst. csel. IV. 32. és köv.; V. 1—11.

2) Máté XIX. 10. és köv.; Luk. XVIII. 29. és köv.

3) Pálnak ez állandó tanítása. V. ö. Apo c., XIV. 4.

4) Máté XIX. 12.

a te szemed botránkoztat meg téged, vájd ki azt és vesd el magadtól; jobb néked félszemmél bemenned az életre, hogynem két szemmel vetteted a gyehenna tüzére.“¹⁾ A nemzedékek magva-szakadását gyakran úgy tekintették, mint Isten országának jelét és feltételét.²⁾

Látnivaló, hogy ez az első egyház sohasem vezetett volna tartós társadalomra, ha Jézus nem ültette volna el tanításába a különféle csírák nagy változatosságát. Több mint egy századra volt még szükség, hogy az igazi keresztény egyház, az, amely megtérítette a világot, kibontakozzék az „utolsó nap szentjei“-nek ebből a kisded felekezetéből, s olyan keretté válják, mely alkalmazható az egész emberiségre. Ugyanez történt különben a buddhizmusban, melyet kezdetben csak szerzetesek számára alapítottak. S ugyanez történt volna Szent Ferenc rendjében is, ha sikerült volna elérnie azt a célját, hogy az egész emberi társadalom törvényévé válják. Az említett nagy alapítások, melyek mintegy álmvilágként születtek s éppen túlzásaik révén jutottak sikerre, csak úgy hódíthatták meg a világot, hogy maguk is mélyen átalakultak s túlzásaikról lemondtak. Jézus nem haladta túl ezt az első, szerzetesi korszakot, mikor még azt hiszi az ember, hogy büntetlenül megkísértheti a lehetlent. Semmi engedményt sem tett a kényszerűségnek. Merészen harcot hirdetett a természet ellen; teljes szakítást a vérrel. „Bizony mondom néktek“, szölt, „hogy senki sincs, aki elhagyta házát, vagy szüleit, vagy testvéreit, vagy feleségét, vagy gyerme-

¹⁾ Máté XVIII. 8—9. V. ö. Babil. talmud, Niddah 13 b.

²⁾ Máté XXII. 30; Márk XII. 25; Luk. XX., 35; az ebionita, úgynevezett egyiptomi evangélium, Alex. Kelemennél, S r o m., III. 9, 13. cs Kelemen ro<n. lev. II. 12.

keit az Isten országáért, aki sokszorta többet ne kapna ebben az időben, a jövő világon pedig örök életet“.¹⁾

Azok az utasítások, amelyeket Jézus tanítványainak adott, ugyanezt a rajongást lehellik.²⁾ Ő, aki a kívülállók iránt annyira elnéző, aki olykor fél-ragaszkodással is beéri,³⁾ az övével szemben rendkívül szigorú. Nem tűr félig-meddig-et. Azt hinné az ember, hogy valamely, a legridegebb szabályokra alapított „Rend“-ről van szó. Híven ahhoz a gondolatához, hogy az élet gondjai zavarják és lealacsonyítják az embert, Jézus a földtől való teljes elszakadást, s műve iránt való tökéletes odaadást követelte meg társaitól. Nem volt szabad sem pénzt, sem útravaló élelmet, sőt még tarisznyát vagy váltó-ruhát sem vinniök magukkal. Teljes szegénységet kellett viselniök, alamizsnából és vendégszeretetből élniök. „Amit ingyen vettetek, ingyen adjátok,“⁴⁾ mondta szép nyelvén. Ha elfogják és bíró elé állítják Őket, ne készüljenek a védelmükre; a mennyei védő, a *Perakiit*, megtanítja őket, hogy mit mondjanak. Az Atya leküldi hozzájuk a magasból Lelkét, mely minden tetteiket vezérelve, gondolataik irányítója, a világban útmutatójuk lesz.⁵⁾ Ha valamely városból kiűzik őket, verjék le saruik porát, de nehogy tudatlanságára hivatkozhasson majd a város, figyelmeztessék mindenesetre Isten országának közeledésére. „Mielőtt megjárnátok Izráelnek minden városát“, tette hozzá, „az Embernek Fia megjelenendő

¹⁾ Luk. XVIII. 29—30.

²⁾ Máté X. végig; XXIV. 9; Márk VI. 8. és köv.; IX. 40; XIII. 9—13; Luk. IX. 3. és köv.; X. 1. és köv.; XII. 4. és köv.; XXI. 17; Jan. XV. 18. és köv.; XVII. 14.

³⁾ Márk IX. 38. és köv.

⁴⁾ Máté X. 8. V. ö. Midrasch. Jalkut, Mózes V. könyve, 824. oldial.

⁵⁾ Máté X. 20; Ján. XIV. 16. és köv., 26; XV. 26; XVI. 7,13.

Különös hév hatja át ezeket a beszédeket, melyek részben lehetnek a tanítványok lelkesültségének alkotásai,¹⁾ de amelyek ez esetben is közvetve Jézustól származnak, minthogy maga a lelkesültség az ő műve volt. Jézus azoknak, akik követni akarják, megjósolja a nagy üldöztetéseket és az emberek gyűlöletét. Ügy küldi ki őket, mint a bárányokat a farkasok közé. Meggostorozák a zsinagógákban, s börtönbe hurcolják őket. Testvér testvérét, atya fiát árulja el. Ha az egyik országban üldözik őket, meneküljenek a másikba. „Nem fölebbvaló a tanítvány“, mondá, „a tanítónál, sem a szolga az ő uránál. Ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik. Nemde, két verebecskét meg lehet venni egy kis fillérért? És egy sem esik azok közül a földre a ti Atyátok akarata nélkül! Néktek pedig még a fejete hajszájai is mind számon vannak. Ne féljete azért; ti sok verebecskénél drágábbak vagytok“.²⁾ „Valaki azért“, tette hozzá, „vallást &sz én rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én mennyei Atyám előtt; aki pedig megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom azt az angyalok előtt, mikor eljövök mennyei Atyám dicsőségében“.³⁾

A szigorúságnak ezekben a kitöréseiben elment a test teljes megtagadásáig. Követelményeinek már nem volt határuk. Megvetve az emberi természet józan korlátait, azt akarta, hogy az emberek csupán érte éljenek, egyedül őt szeressék. „Ha valaki én hozzám jő és meg nem gyűlöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fitestvéreit és nőtestvéreit, sőt még a maga lelkét

¹⁾ Máté X. 38; XVI. 24; Márk VIII. 34; Luk. XIV. 27, — ezeket a helyieket csak Jézus halála után gondolhatták ki.

²⁾ Máté X. 24—31; Luk. XII. 4—7.

³⁾ Máté X. 32—33; Márk VIII. 38; Luk. IX. 26; XII. 8—9.

is, nem lehet az én tanítványom“.¹⁾ — „Ezenképen azért valaki közületek búcsút nem vesz minden javaitól, nem lehet az én tanítványom“.²⁾ Valami emberentúli és idegenszerű vegyült ekkor már szavai közé; olyasmi, mint a tűz, mely gyökerénél nyeli el az életet és szörnyű pusztasággá] perzsel mindent. A világtól való elfordulás, a túlhajtott lemondás fanyar és szomorú érzése, mely a keresztyény tökéletességet jellemzi, nem az első napok finom és vidám erkölcsprédikátorától ered, hanem a komor óriástól, akit valamely roppant sejtelem mindinkább kiragad az emberiségből. Azt mondhatná az ember, hogy a szív legjogosabb szükségletei ellen való -harcában elfelejtkezett az élet, a szeretet, a látás, az érzés örömeiről. Minden korláton túlemelkedve, ki merte mondani: „Valaki az én tanítványom akar lenni, mondjon le önmagáról és kövessen engemet! Aki inkább szereti atyját és anyját, hogynem engemet, nem méltó én hozzám; és aki hakább szereti fiát és leányát, hogynem engemet, nem nreltó én hozzám. Mert aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt; aki pedig elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt. Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de az ő lelkében kárt vall?“³⁾ Két példázat, melyet nem lehet ugyan történetinek tartani, de amelyek éppen túlzásukkal akarnak jellemezni, jól festik a természetnek ezt a kihívását. így szólt egy emberhez: „Kövess engem!“ — „Uram“, válaszolt az, „engedd meg nékem, hogy előbb elmenjek és eltemessem az én atyámat“. Jézus pedig ezt mondá: „Hadd temessék el a halottak az ő

¹⁾ Luk. XIV. 26. Itt azonban tekintetbe kell venni Lukács előadás-módjának túlzásait.

²⁾ Luk. XIV. 33.

³⁾ Máté X. 37—39; XVI. 24—25; Luk. IX. 23—25; XIV. 26—27; XVII. 33; Ján. XII. 25.

halottaikat: te pedig elmenvén, hirdesd az Isten országát“. Egy másik ember így szólt hozzá: „Követlek téged Uram; de előbb engedd meg nékem, hogy búcsút vegyek azoktól, akik az én házamban vannak“. Jézus pedig így válaszolt: „Valaki az eke szarvára veti kezét és hátra tekint, nem alkalmas az Isten országára“. ¹⁾ Rendkívüli biztosság-érzet, s néha valami sajtáságos, minden képzeletünket felülmúló szelídség tette elfogadhatóvá ezeket a túlzásokat: „Jöjjetek én hozzám“, kiáltott, „mindnyájan, akik megfáradtatok és megterheltetek, és én megnyugosztalak titeket. Vegyétek föl magatokra az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok: és nyugalmat találtok a ti leikeiteknek. Mert az én igám gyönyörűség, és az én terhem könnyű“. ²⁾

Nagy veszély származott a jövődre ebből a túlfeszített erkölcsi felfogásból, mely ilyen túlzott szavakban és megdöbbenő erővel jutott kifejezésre. Ha erőszakosan elszakítják az embert a földtől, magát az életet törlik ketté. A keresztény dicséretet kap, amiért rossz fiú, rossz hazafi, ha Krisztus az, akiért szembeszáll apjával és harcol hazája ellen. A régi község, a köztársaság, mindnyájunk anyja, az állam, mindnyájunk közös törvénye, ellensége Isten országának. Az istenállam végzetes csírája bele van oltva a világba.

Egy másik következményt is előre lehetett már látni. Ennek az erkölcstannak, mely a válság perceire készült, tarthatatlanná kellett válnia, mihelyt csendes viszonyok közé, és a saját léte felől nyugodt társadalomba ültették át. Az Evangéliumnak tehát az volt a sorsa, hogy a keresztények számára álomképpé váljék,

¹⁾ Máté VIII. 21—22; Luk. IX. 59—62.

²⁾ Máté XI. 28—30.

melynek megvalósítására csak nagyon kevesen törekednek. A dörgő tételeknek a nagy tömeg előtt mély feledésbe kellett merülniök, amit maga a papság is előmozdított, hisz az evangéliumi ember már veszedelmes ember. A legönzöbb, legkevélyebb, . legkegyetlenebb, legélvágyóbb ember, például XIV-ik Lajos, is talál papokat, akik meggyőzik, hogy az Evangélium ellenére is keresztény. De kellett lenniök mindig Szenteknek is, akik betű szerint veszik Jézus magasztos képtelenségeit. Minthogy a tökéletesség a társadalom rendes törvényein kívül esett, s minthogy igazi evangéliumi életet csak a világon kívül lehetett élni, az aszkétaság és szerzetesség alapja le volt rakva. A keresztény társadalomnak kétféle erkölcsi szabályuk lesz, az egyik közepeesen hősiés a mindennapi emberek számára, a másik végletekig túlhajtott a tökéletes ember számára; s a tökéletes ember a szerzetes lesz, ki olyan törvényeknek vetette alá magát, melyek az evangéliumi eszményt akarják megvalósítani. Kétségtelen, hogy ez az eszmény, már csak a nötlenségi és szegénységi fogadalom miatt is, nem lehetett mindenkié. Ilyformán, bizonyos tekintetben, a szerzetes az egyetlen igazi keresztény. A közönséges józan ész fellázad-az ilyen túlzás ellen; ha az ember ezt veszi mértékül, akkor a lehetetlen már gyengeség és tévelygés jele. A közönséges józan ész azonban rossz bíró, amikor nagy dolgokról van szó. Hogy az emberiségtől csak keveset is kapjunk, sokat kell követelnünk. Az a roppant erkölcsi haladás, melyet az Evangéliumnak köszönhetünk, éppen a túlzásoknak az eredménye. Ezek révén lett, a stoicismushoz hasonlóan, csakhogy végtelenül nagyobb mértékben, az emberben rejlő isteni erők élő bizonyítékává s az akarat hatalmának emlékoszlopává.

Könnyen el lehet képzelni, hogy abban az időpont-

ban, amelyhez eljutottunk, Jézus számára már megszűnt minden, ami nem volt Isten országa. Ügyszólván teljesen kívül helyezkedett a természetben: a család, barátság, haza, nem jelentett többé számára semmit. Kétségkívül, ipár akkor feláldozta életét. Olykor szinte hajlandók vagyunk azt hinni, hogy miután saját halálát eszköznek tekintette birodalma megalapítására, ő maga határozta el előre megfontoltan, hogy megöleti magát.¹⁾ Máskor (noha ez a gondolat csak később emelkedett dogmává) a halál olyan áldozatnak tűnik fel előtte, melynek az a célja, hogy kiengesztelje Atyját s megváltsa az embereket.²⁾ Az üldöztetés és kínszenvedés különös vágya hatotta át.³⁾ Vérért egy második keresztség vizének érezte, melyben meg kell fürödni, s mintha valamely furcsa sietség hajtotta volna e keresztség felé, mely egyedül olthatta szomját.⁴⁾

A jövődőbe mélyített tekintete néha meglep nagy-szerűségével. Nem titkolta maga előtt sem, hogy fellépésével iszonyú vihart zúdít a világra. „Ne gondoljátok“, mondá merészen és gyönyörű szavakkal, „hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássák e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássák, hanem hogy fegyvert. Mert mostantól fogva öten lesznek egy házban, akik meghasonlanak, három kettő ellen, és kettő három ellen. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt. És hogy az embernek ellensége legyen az ő háznépe“.⁵⁾ „Azért jöttem, hogy e vi-

¹⁾ Máté XVI. 21—23; XVII. 12, 21—22.

²⁾ Márk X. 45.

³⁾ Luk VI. 22. és köv.

⁴⁾ Luk. XII. 50.

⁵⁾ Máté X. 34—36; Luk. XII. 51—53. V. ö. Mikeás, VII. 5—6.

lára tüzet bocsássák: és mit akarok, ha az immár meggerjedett?¹⁾ „A gyülekezetekből kirekesztenek titeket; sőt jön idő, hogy aki öldököl titeket, mind azt hiszi, hogy isteni tiszteletet cselekszik.²⁾ Ha gyűlöl titeket a világ, tudjátok meg, hogy engem elébb gyűl.ölt tinálatoknál. Emlékezzetek meg ama beszédekről, amelyeket én mondtam néktek. Nem nagyobb a szolgálta az ő uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldöznek majd“.³⁾

A lelkesültség ijesztő növekedésétől hajtva, mind rajongóbb prédikálásának szükségétől üzelve, Jézus nem volt többé ura önmagának; szerepéé, s bizonyos értelemben az emberiségé volt egészen. Olykor azt lehetne mondani, hogy elméje megháborodott. Félelem és belső izgatottság lepte meg.⁴⁾ Isten országának nagy látomása, mely folytonosan szeme előtt villogott, megszédítette. Tanítványai néha eszelősnek hitték.⁵⁾ Ellenégei ördögösnek nyilvánították.⁸⁾ Végletekig szenvedélyes vérmérséklete minden pillanatban túragadta az emberi természet korlátáin. Műve nem az ész műve volt; gúnyt űzve az emberi szellem minden osztályozásából, a „hit“ volt az, amit a legparancsolóbban követelt.⁷⁾ Ezt a szót ismételte a leggyakrabban bizalmasai körében. Minden népi mozgalomnak ez a jelszava. Nyilvánvaló, hogy egyetlen ilyen mozgalom sem jönne létre, ha annak, aki felszítja, megfelelő és észszerűen levezetett bizonyítékokkal kellene megnyernie minden egyes

¹⁾ Luk. XII. 49. Lásd a görög szöveget.

²⁾ Ján. XVI. 2.

³⁾ Ján. XV. 18—20.

⁴⁾ Ján. XII. 27. .

⁵⁾ Márk III. 21. és köv.

⁶⁾ Márk III. 22; Ján. VII. 20; VIII. 48. és köv.; X. 20. és köv. .

⁷⁾ Máté VIII. 10; IX 2. 22, 28—29; XVII. 19; Ján. VI 29. stb.

követőjét. A gondolkozás csak kétségekre vezet, s ha például a francia forradalom megindítói csak hosszas előzetes tépelődések után juthattak volna elhatározásukra, mindnyájan megöregedtek volna, anélkül, hogy bármit is cselekedtek volna. Jézus szintén inkább a magával-ragadásra, mint a rendes meggyőzésre gondolt. Sürgetően, parancsolóan lép fel, nem tűr semmi ellenkezést: meg kell térni. Természetes szelídsége mintha elhagyta volna; némelykor nyers és megfoghatatlan.¹⁾ Tanítványai gyakran már nem értik meg, s bizonyos félelmet éreznek előtte.²⁾ Minden ellenállás felingerli, s bosszúsága néha érthetetlen, és látszólag képtelen cselekedetekre ragadja.³⁾

Nem mintha erényei hanyatlottak volna; hanem az eszmény nevében a valóság ellen folytatott harca vált tarthatatlanná. A földdel való érintkezés sebztette és lázította. Az akadály felingerelte. Isten Fiáról alkotott fogalma elborult és túlcsigázódott. Erőt nyert rajta is az a végzetes törvény, mely sülyedésre kárhoztatja az eszmét, mihelyt az meg akarja téríteni az embereket. Az emberek, már azzal, hogy érintkeztek vele, lehúzták magukhoz. Azt a hangot, amelyet felvett, nem győzhette tovább néhány hónapnál; ideje volt, hogy a halál eljőjön, s megoldja ezt a végletekig feszült helyzetet, kiragadja őt bedugult útja fonákságából, s megszabadítva túlhosszura nyúlt megpróbáltatásától, mint ezentúl már szeplőtelen vezesse be a mennyei derűbe.

¹⁾ Máté XVII. 16; Márk III. 5; IX. 18; Luk. VIII. 45; IX. 41.

²⁾ Különösen Márknál lehet ezt érezni? IV. 40; V. 15; IX. 31; X. 32.

³⁾ Márk IX. 12—14; 20. its köv.

HUSZADIK FEJEZET.

Jézus ellenségei.

Pályafutása első szakában, Jézus, úgy látszik, nem talált komoly ellenállásra. A rendkívüli szabadság folytán, melyet Galileában élveztek, s a mindenfelé fellépő tanítók nagy száma folytán, prédikálása csak meglehetősen szűk körben keltett feltűnést. Mióta azonban csodáktól s nyilvános sikerektől ragyogó pályája elkezdődött, egyre jobban fenyegetett a vihar. Nem egyszer bujkálnia és menekülnie kellett.¹⁾ Antipas sohasem zavarta, noha Jézus néha nagyon kíméletlenül nyilatkozott felőle.²⁾ Tibériásban, rendes székhelyén, a tetrarcha alig egy-két mérföldre volt attól a vidéktől, amelyet Jézus tevékenysége központjául választott; hallott csodatetteiről, melyeket kétségkívül csupán ügyes fogásoknak tartott és szerette volna látni azokat.³⁾ A hitetlenek akkoriban nagyon kíváncsiak voltak az ilyen mutatványokra.⁴⁾ Jézus szokott tapintatával kitért a kívánság elől. Óvakodott beletévedni a vallástalan világba, mely pusztán üres szórakozást remélt tőle; csak a népet akarta megnyerni; az egyszerű emberek szá-

¹⁾ Máté XII. 14—16; Márk IP. 7; IX. 29—30.

²⁾ Márk VIII. 15; Luk. XIII. 32.

³⁾ Luk. IX. 5; XXIII. 8.

⁴⁾ Lucius, melyet Luciánusnak tulajdonítanak, 4.

mára tartotta fenn azokat az eszközöket, melyek csupán az ő számukra voltak jók.

Egyízben híre támadt, hogy Jézus nem más, mint a halottaiból feltámadt Keresztelő János. Antipas aggódott és nyugtalan volt;¹⁾ cselhez folyamodott, hogy az új prófétát eltávolítsa tartományából. Mintha vele éreznének, farizeusok jöttek hozzá azzal, hogy Antipas meg akarja öletni. Jézus azonban, minden egyszerűsége mellett is, észrevette a csapdát, s nem távozott.²⁾ Teljesen békés viselkedése, s a nép izgatásától való tartózkodása, végre is megnyugtatta a tetrarchát, s eloszlatta a veszélyt.

Távolról sem fogadták egyforma jóakarattal az új tant Galilea minden városában. Nem csupán a hitetlen Nazareth taszította el továbbra is azt, aki dicsőségét megalapította; nem csupán testvérei tartottak ki vele szemben hitelenségükben;³⁾ noha általában barátságosak voltak, maguk a tóparti városok sem tértek meg valamennyien. Jézus gyakran panaszkodik a hitelenség és keményszivűség miatt, melylyel találkozik, s bár természetes, hogy ezekben a szemrehányásokban részük van a prédikátor túlzásainak is, s bár kiérződik belőlük az a *conviáum. seculi*, melylyel Jézus szerette Keresztelő Jánost utánozni,⁴⁾ világos, hogy a tartomány még meszsze volt attól, hogy megadja magát egészen Isten országának. „Jaj néked Korazin! Jaj néked Bethsaida!“ kiáltott Jézus, „mert ha Tirusban és Sidonban történnek vala azok a csodák, amelyek bennetek lőnek, rég megértetek volna gyászruhában és hamuban. De mondom

¹⁾ Máté XIV. 1. és köv.; Márk VI. 14. és köv.; Luk. IX. 7. és köv.

²⁾ Luk. XIII. 31. és köv.

³⁾ Ján. VII. 5.

⁴⁾ Máté XII. 39. 45; XIII. 15; XVI. 4; Luk. XI. 29.

néktek: Tirusnak és Sidonnak könnyebb dolga lesz az ítélet napján, hogynem néktek. Te is Kapernaum, aki az égig felmagasztaltattál, «a pokolig fogsz megaláztatni; mert ha Sodomában történnek vala azok a csodák, amelyek te benned lőnek, mind e mai napig megmaradt volna. De mondom néktek, hogy Sodorna földének könnyebb dolga lesz az ítélet napján, hogynem néked*^{4.1)} „A Délnek királynéasszonya” tette hozzá, „felkél majd az ítéletkor a nemzetség férfijaival, és kárhoztatja őket: mert ő eljött a földnek széléről, hogy hallhassa a Salamon bölcsességét; és imé, nagyobb van itt Salamonnál. Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd fel a nemzetséggel, és kárhoztatják ezt: mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására; és imé, nagyobb van itt Jónásnál^{44.2)} Kőborló életmódja is, mely eleinte annyi örömet szerzett neki, kezdett nyomasztó lenni számára. „A rókáknak” mondotta, „vagyon barlangjok és az égi madaraknak fészük; de az Ember Fiának nincs hová fejét lehajtani^{44.3)} A keserűség és neheztelés mindjobban előtört szivéből. Vádolta a hitetleneket, hogy elzárkóznak a bizonyosság elől, s azt mondotta, ha az Ember Fia mennyei pompájában jelenne meg, akkor is akadnának, akik kételkednek benne.⁴⁾

Jézus valóban nem tudta az ellenállást a bölcselő higgadtságával fogadni, ki megértve a különféle vélemények okát, természetesnek találja, hogy nem mindenki osztja az ő nézetét. A zsidó faj egyik főhibája a vitában való kíméletlenség, s a gyalázkodó hang, melyet majd mindig belekever. Soha és seholsem voltak még élesebb civódások azoknál, amelyeket a zsidók

¹⁾ Máté XI. 21—24; Luk. X. 12—15.

²⁾ Máté XII. 41—42; Luk. XI. 31-32.

³⁾ Máté VIII. 20; Luk. IX. 58.

⁴⁾ Luk. XVIII. 8.

folytattak egymás között. Az árnyalatok megérzése a csiszolt és mérsékelt emberek legfőbb sajátsága. S éppen az árnyalatok hiánya jellemzi a leggyakrabban a szemita szellemet. A finom művek, például Plató párbeszédei, teljesen idegenek e népek számára. Jézus, ki fájának csaknem minden hibájától ment volt, s akinek éppen a végtelen finomság volt a legjellemzőbb tulajdonsága, kénytelen volt vitáiban akarata ellenére a közönséges emberek modorával élni.¹⁾ Akár Keresztelő János,²⁾ ellenfeleivel szemben nagyon éles kifejezéseket használt. Ő, aki az együgyűek iránt oly rendkívül gyöngéd, indulatra gerjelt még a legkevésbé támadó hitetlenség miatt is.³⁾ Többé már nem a „Hegyi beszéd⁴⁴” szelíd mestere, ki még sem ellenállásra, sem nehézségre nem talált. A szenvedély, mely ott égett lényé mélyén, a leghevesebb szidalmakra ragadta. Ne lepjen meg ez a sajátságos keveredés. Napjainkban is ritka élességgel ugyanezt az ellentétet feltünteti valaki; Lamennais. Az „Egy, hívő szavai⁴⁴” című szép munkájában a düh legfoktelenebb kitérései váltakoznak a legfinomabb fordulatokkal. Ez a férfi, aki a társadalmi életben tele volt jóssággal, az eszelősséig csökönös tudott lenni azok iránt, akik nem úgy gondolkoztak, mint ő. Jézus szintén nem ok nélkül alkalmazta magára Esaiás könyvének mondatát:⁴⁾ „Nem verseng és nem kiált; az utcákon senki nem hallja szavát. A megrepedezett nádat nem töri el, és a pislogó gyertyabelet nem oltja ki⁴⁴.⁵⁾ Mindamellet, tanítványainak adott számos utasítása az igazi fanatizmus csíráit rejtí magában,⁶⁾ olyan csírákat, me-

1) Máté XII. 34; XV. 14; XXIII. 33.

2) Máté III. 7.

3) Máté XII. 30; Luk. XXI. 23.

4) XLII. 2—3.

5) Máté XII. 19—20.

6) Máté X. 14—15; 21. és köv.; 34. és köv.; Luk. XIX. 27

lyeket a középkor aztán kegyetlen módon kifejlesztett. Szemrehányást tegyünk neki miatta? Egy forradalom sem megy végbe bizonyos nyersség nélkül. Ha Luthernek, vagy a francia forradalom szereplőinek, tekintettel kellett volna lenniök az udvariasság szabályaira, sem a reformáció, sem a forradalom nem következett volna be. Sőt örülünk, hogy Jézus nem botlott olyan törvénybe, mely büntette az osztály elleni izgatást. A farizeusok akkor sérthetetlenek lettek volna. Az emberiség minden nagy eseménye határozott elvek nevében ment végbe. A kritikus bölcselelő így szólt volna tanítványaihoz: tiszteljétek mások véleményét, s gondoljátok meg, hogy senkinek sincs annyira igaza, hogy a másinak egyáltalán ne lenne igaza. Jézus tevékenységének azonban semmi köze sincs a bölcselelő részrehajlatlan szemlélődéséhez. Az a gondolat, hogy amikor pillanatra már elérte az eszményt, egyesek gonoszsága feltartóztatja, elviselhetetlen a lángoló lélekre. Hát még egy új világ megalapítójára?

Jézus eszméi elé legyőzhetetlen akadályt különösen az orthodox zsidóság gördített, melyet a farizeusok képviseltek. Jézus mindjobban eltávolodott a régi Törvénytől. Az igazi zsidók pedig, a zsidóság ereje és idege, a farizeusok voltak. Noha a párt központja Jeruzsálemben volt, híveik voltak Galileában is, vagy legalább is gyakran ellátogattak oda.¹⁾ Általában korlátolt emberek voltak, akik sokat adtak a külsőre, s döllyfös, hivatalos, önelégült és önhiitt jámborságot mutattak.²⁾ Szokásaik neveltségesek voltak, s még azokat is mo-

¹⁾ Márk VII. 1; Luk. V. 17. és köv.; VII. 36.

²⁾ Máté VI. 2, 5, 16; IX. 11, 14; XII. 2; XXIII. 5, 15, 23; Luk. V. 30; VI. 2, 7; XI. 39. és köv.; XVIII. 12; Ján. IX. 16; Pirké A both, I. 16; Jos. Ant., XVII. II. 4; XVIII. I. 3; Vitai. 38; babil. talmud, S o t a, 22 b.

solyra készítették, akik tisztelték őket. Bizonyosság rá az a sok gúnynev, amelyet a nép adott nekik, s amelyekből ki lehet érezni a torzképet. Ilyen volt a „görbelábu farizeus⁴⁴ (*mkfi*), akii járásközbenl húzta a lábait és minden kavicsban megbotlott; a „véres homloku farizeus^{4*} (*kizahi*), aki behunyt szemmel járt, hogy ne lássa a nőket, s nekiment a homlokával a falnak, úgy hogy mindig felvrezte; a „bunkó-farizeus“ (*medukia*), aki kétrét volt görbedve, mint a bunkó fogója; az „erős vállu farizeus⁴⁴ (*sikmi*), aki görnyedten járt, mintha vállain cipelné a Törvény egész súlyát; a „mit kell tenni, én megteszem farizeus“, aki mindig valami teljesítendő parancsra kémlt; s végre „festett farizeus“ akinél az egész külső ájtatosság csak képmutató máz volt.¹⁾ Ez a szigorúság gyakran valóban csak külszín volt, s a valóságban nagy erkölcsi romlottságot takart.²⁾ A nép mindamellert rá hagyta magát szedni. A népet, amelynek ösztöne mindig helyes, még akkor is, ha a személyekben a legerősebben téved, az álszenteskedők könnyen becsaphatják. Amit éi nép szeret bennük, az jó és méltó a szeretetre; nincs azonban elég éleslátása, hogy a látszatot megkülönböztesse a valóságtól.

Könnyű megérteni, hogy az ilyen szenvedélyes világban milyen ellenszenvnek kellett mindjárt kitörni Jézus és az ilyen jellemű emberek között. Jézus csak

¹⁾ Jeruzs. talmud, Berakó th, IX. vége felé; Sot a, V. 7; babil. talmud, S o t a, 22 b. Ennek az érdepkes résznek a két előadása érezhetően eltér egymástól. Mi általában a babilóniai összeállítást követtük, mely természetesebbnek látszik. V. ö. Épiph., Adv. haer., XVI. 1. Lehetséges különben, hogy Epiphanes és a talmud több vonása Jézus koránál későbbi időre vonatkozik, amikor a „farizeus“ szó egyértelművé vált az „ájtatoskodó“ szóval.

²⁾ Máté. V. 20; XV. 4; XXIII. 3, 16. és köv.; Ján. VIII. 7; Jos. Ant.. XII. IX. 1; XIII. X. 5.

a szív vallását akarta; a farizeusoké pedig majdnem kizárólag szertartásokból állott. Jézus az alázatosakat és a kitaszítottakat kereste; a farizeusok ebben megsértését látták vallásuknak, mely a kifogástalan emberek vallása volt. A farizeus csalhatatlan és véték nélkül való volt, szőrszálhasogató, akinek mindig igaza van, aki első sorba ül a zsinagógában, az utcán imádkozik, trombitászó mellett oszt alamizsnát, s folyton ügyel, hogy köszönnek-e néki. Jézus azt vitatta, hogy mindenkinek félve és alázatosan kell várnia Isten ítéletét. Nem szabad azonban azt hinni, mintha a farizeusok képviselte helytelen vallási irányzat minden ellenvélemény nélkül uralkodott volna. Jézus előtt, s korában is, többen, mint Sirach-fia, Jézus, a názárethi Jézus egyik igazi őse, továbbá Gamaliel, Socoi Antigonus, s különösen a szelíd és nemes Hillel, sokkal emelkedettebb és már szinte evangéliumi vallási tanokat hirdettek. Ezeket a jó magvakat azonban elfojtották. Hillel szép tetteit, melyek a méltányosságban foglalják össze az egész Törvényt,¹⁾ és Sirach-fia Jézus tanait, melyek szerint az istentisztelet a jó gyakorlásában áll,²⁾ mind elfelejtették vagy kiátkozták.³⁾ Schammai kerekedett felül, korlátolt és türelmetlen szellemével. A „hagyományok“ roppant tömege fojtotta el a Törvényt,⁴⁾ védelem és magyarázat ürügye alatt. Kétségtelen, hogy ennek a konzervatív felfogásnak megvolt a hasznos oldala is; jó, hogy a zsidó nép az örületig imádkozta Törvényét, mert azzal, hogy Antiochus Epiphanes és Heródes alatt megmentette a mosaismust, ez az őrző szeretet

¹⁾ Rabil. talmud, 9chahba>th. 31 a; Jóm a, 35 b.

²⁾ Ec cl, XVII. 21. és köv.; XXXV. 1. és köv.

³⁾ Jeruzs. talmud, Sanhedrin, XI. 1; babil. talmud, Sa nhiedr in. 100 b.

⁴⁾ Máté XV. 2. ,

őrizte meg a *kovászt*, amelyből a kereszténység életre kelt. Magukban véve azonban mindezek a régi szabályok gyerekesek voltak. A zsinagóga, amely a lerakódó helyük volt, nem volt egyéb, mint a tévedések szülőanyja. Uralmának vége volt, s mégis, azt kívánni tőle, hogy álljon félre, annyi lett volna, mint lehetetlent kívánni, olyasvalamit, amit fennálló hatalom még sohasem tett, s nem is tehetett.

Jézus szakadatlanul harcolt a hivatalos képmutatás ellen. Azoknak a reformátoroknak, akik a fentebb vázolt vallási viszonyok között, melyet „hagyományos formaszerezés”-nek lehetne nevezni, lépnek fel, az a rendes taktikájuk, hogy a szent könyvek „szövegét”^{4*} szembe állítják a „hagyományok”-kal. A vallásos buzgóság mindig újító, még akkor is, mikor a legnagyobb mértékben konzervatívnak hiszi magát. Ahogy napjaink neokatholikusai egyre jobban eltávolodnak az Evangéliumtól, épp úgy lépésről-lépésre eltávolodtak a farizeusok a Bibliától. Ezért van az, hogy a szigorú reformátor rendszerint kiválólag „bibliai”; a változhatatlan szövegből indul ki, hogly megbírálja az elfogadott hittudományi, mely nemzedékről-nemzedékre szállt. így tettek később a kara'iták és a protestánsok is. Jézus sokkal nagyobb erővel vágta a fejszét a gyökérbe. Igaz ugyan, hogy néha a szöveget idézi a hamis *Masz&era*, a farizeusok hagyományai ellen.¹⁾ Általában azonban, keveset törődik az írásmagyarázattal; a lelkiismeret az, amire hivatkozik. Egy csapással kettévágja a szöveget is, a magyarázatokat is. Kimutatja a farizeusoknak, hogy hagyományaikkal mélyen megsértik a mózesi szellemet; de ő maga egyáltalán nem akar visszatérni Mózeshez.

¹⁾ Máté XV. 2. és köv.; Márk VII. 2. és köv.

Az ő célja előre volt, nem pedig hátra. Jézus több volt, mint egy elaggott vallás megújítója; az emberiség örök vallásának volt a megteremtője.

A vita különösen néhány, a hagyomány által meghonosított külső szertartás miatt tört, ki, melyet sem Jézus, sem tanítványai nem tartottak be.¹⁾ A farizeusok ezért heves szemrehányásokkal illették. Ha náluk evett, nagyon megbotránkozta őket azzal, hogy kivonta magát a szokásos kézmosások alól. „Csak adjatok al- · mizsnát“, mondotta „és minden tiszta lesz néktek“.²⁾ Finom érzését legjobban az az önbizalom sértette, melyet a farizeusok vallási dolgokban tanúsítottak, kicsinyes jámborságuk, mely üres rang- és címkórsággá fajult s éppen nem járt a szív megnemesítésével. Egy gyönyörű példázat végtelen bájjal és igazsággal fejezte ki ezt a gondolatát. „Két ember méné fel“, mondotta, „a templomba imádkozni; az egyik farizeus és a másik vámszedő. A farizeus megállván, ily módon imádkozék magában: „Isten! hálákat adok néked, hogy nem vagyok olyan, mint egyéb emberek, ragadozók, hamisak, paráznák, vagy mint ím e vámszedő is. Böjtölök kétszer egy héten; dézsmát adok mindenből, amit szerzek*. A vámszedő pedig távol állván, még szemeit sem akarja vala az égre emelni, hanem veri vala mellét, mondván: „Isten, légy irgalmas nékem bűnösnek!* Mondom néktek, ez megigazulva méné alá az ő házához, inkább hogynem amaz“.³⁾

Olyan gyűlölség volt ezeknek a harcoknak a következménye, amelyet csak a halál olthatott ki. Már Ke-

¹⁾ Máté XV. 2. és köv.; Márk VII. 4, 8; Luk. V. vége ielé és VI. elején; XI. 38. és köv.

²⁾ Luk. XI. 41.

³⁾ Luk. XVIII. 9—14. V. ö. Luk. XIV. 7—11.

tesztelő János hasonló ellenségeskedést váltott ki.¹⁾ Őt azonban a jeruzsálemi arisztokraták lenézték, s hagyták, hogy az együgyűek prófétának tartsák.²⁾ De most életre-halálra szolt a harc. Új szellem jelent meg a világon, mely pusztulással fenyegetett minden meglévőt. Keresztelő János mélységesen zsidó volt; Jézus alig volt áz. Jézus mindig az erkölcsi érzés finomságát tartja szem előtt. Csak akkor vitatkozik, mikor a farizeusok ellen érvel, ha az ellenfél, mint történni szokott, rákényszeríti a maga hangját.³⁾ Elmés tréfálózásai, gúnyos ingerkedései mindig a szívig hatottak. Örök bélyegek, melyek beévedtek a sebbe. A nevetségesség Nessus-ingét, melyet a zsidó, a farizeus fia, tizennyolc század óta rongyokban is maga után hurcol, Jézus szötte isteni művészettel. Vágásai, a legmagasabb gúny megannyi mesterművei, tűzvonalakkal vannak beleégetve a képmutató és álszenteskedő húsába. Páratlan vágások, méltók egy Isten Fiához! Csak egy Isteni tud így kivégezni. Socrates és Molière csupán a bőrt horzsolják fel. ő azonban a csontok velejébe viszi bele a tüzet és a mérget.

De helyénvaló is volt, hogy a gúnynak ez a nagy mestere életével lakoljon diadaláért. Már Galileában igyekeztek a farizeusok elveszejteni, s oly fogásokkal éltek ellene, melyekkel később Jeruzsálemben célt kellett érniök. Megkísérelték belevonni vizályukba a kialakult új politikai rend híveit.⁴⁾ Az a könnyűség, ahogyan Jézus Galileában kikerülhetette a veszedelmeket, továbbá Antipas kormányának gyöngesége, meghiusí-

¹⁾ Máté III. 7. és köv.; XVII. 12—13.

²⁾ Máté XIV. 5; XXI. 26; Márk XI. 32; Luk. XX. ú.

³⁾ Máté XII. 3—8; XXIII. 16. és köv.

⁴⁾ Márk hl. 6.

tóttá ezeket a kísérleteket. Most maga ment a veszély elébe. Jól látta, hogy tevékenysége, ha Galileában marad, szükségkép nagyon szűkklörü lesz. Judea szinte babonásan vonzotta; végső erőfeszítést akar tenni, hogy megnyerje a pártütő várost, s mintha csak igazolni akarná azt a közmondást, hogy egy próféta sem halhat meg Jeruzsálemen kívül.¹⁾

¹⁾ Luk. XIII. 33

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Jézus utolsó útja Jeruzsálembe.

Jézus már régóta érezte a veszélyt, mely környezte.¹⁾ Mintegy tizennyolc hónap óta került a Jeruzsálembe való zarándoklást.²⁾ A 32-ik év Sátoros-ünnepekor (az elfogadott feltevés szerint), még mindig rosszakarató és hitetlen rokonai³⁾ biztatták az útra. János evangélista mintha azt sejtetné, hogy a rábeszélésben volt valami rejtett cél elveszejtékére. „Nyilatkozzál a világ előtt,” mondták neki, „menj el innét, és menj el Júdeába, hogy lássák a te dolgaidat, melyeiket cselekszel.” Jézus, árulástól tartva, eleinte vonakodott; mikor azonban a zarándokok csapata elindult, útra kelt ő is, a többiek tudta nélkül és csaknem egyedül.⁴⁾ Ez volt az utolsó búcsúja Galileától. A Sátoros-ünnep az őszi napj-egyenlőség idejére esett. Hat hónapnak kellett még eltelnie a végzetes kifejlésig. De ez alatt az idő alatt Jézus nem látja többé viszont kedves északi tartományait. Az öröm napjai elmúltak; most lépésről-lépésre végig kell haladni a fájdalmas úton, mely a halál rettenetével fog végződni.

1) Máté XVI. 20—21; Márk VIII. 30—31.

2) Ján. VII. 1.

3) Ján. VII. 5.

4) Ján. VII. 10.

Tanítványai és a jámbor asszonyok, akik gondját viselték, Júdeában ismét találkozniak Vele.¹⁾ De mennyire más volt itt minden számára! Jézus idegen volt Jeruzsálemben. Érezte, hogy sziklafal mered előtte, melyen nem hatolhat át. Csapdától és ellenségességtől körülvéve, a farizeusok rosszakarata állandóan üldözte.²⁾ A hitre való határtalan képesség, az ifjú lelkek e boldog adománya helyett, melyet Galileábaim talált, a jó és szelíd lakosság helyett, melyhez az ellenvetés (mely mindig némi rosszindulat és okulni-nem-akarás gyümölcse) nem férközhetett be, itt lépten-nyomon makacs hitetlenségre bukkant, melylyel szemben északon oly sikeres eszközei hatástalanok maradtak. , Tanítványait, mint Galileából valókat, megvetették. Nicodemus, ki egyik előbbi útja alkalmával egy éjszakai beszélgetést folytatott vele, csaknem rossz hírbe keverte magát a sanhedrin előtt, mikor védelmezni akarta. „Vájjon te is Galileus vagy-é?“ mondták néki, „tudakozódjál és lásd meg, hogy Galileából nem támadt próféta.“³⁾

A város, mint már említettük, nem tetszett Jézusnak. Eddig mindig elkerülte a nagy gócpontokat, jobban szerette a falvakat és kisebb városokat választani tevékenysége helyéül. Több utasítása, melyet apostolainak adott, teljesen kivihetetlen másutt, mint az alacsonysorsú emberek szerény körében.⁴⁾ Minthogy fogalma sémi volt a világról, s az ő kedves galileai kommunizmusához volt hozzászokva, állandóan naivitások csúsztak ki a száján, melyek Jeruzsálemben különöseknak tűnhettek.⁵⁾ Kép-

¹⁾ Máté XXVII. 55; Márk XV 41; Luk. XXIII. 49. 55.

²⁾ Ján. VII. 20. 25, 30, 32.

³⁾ Ján. VII. 50. és köv.

⁴⁾ Máté X. 11—13; Márk VI. 10; Luk. X. 5—8.

⁵⁾ Máté XXL 3; XXVI. 18; Márk XI. 3; XIV 13-14; Luk. XIX. 31; XXII. 10—12.

zelete, természet-érzéke szűknek találta ezeket a falakat. Az igazi vallás nem indulhatott ki a városok zajából, hanem csak a mező csendes derűjéből.

A papok dölyfössége ellenszenvet keltett benne a templom tornáca iránt. Egy ízben¹ néhány tanítványa, ki jobban ismerte Jeruzsálemet, mint ő, fel akarta hívni figyelmét a templom építészeti szépségére, az anyagok bámulatos válogatottságára, a falakat borító áldozati ajándékok gazdagságára: „Nem látjátok-e mindezeket?”⁴⁴ felelte, „bizony mondom néktek: Nem marad itt kő kövön, mely le nem romboltatik^{44.1)} Nem akar megcsodálni semmit, csupán azt a szegény özvegy-asszonyt, ki épp akkor ment el arra, s egy fillért dobott a perselybe: „Bizony mondom néktek” szöveg⁴⁴ szöveg, „hogyan ez a szegény özvegy-asszony többet vetett, hogyanem mind a többi, akik a perselybe vetettek vala. Mert azok mindnyájan az ő fölöslegükből vetélnek; ez pedig az ő szegénységéből, amiye csak volt, mind betevé, az ő egész vagyonát^{44.2)} Ez a bíráló szemmel való nézése mindannak, ami Jeruzsálemben történik, felmagasztalása a szegénynek, aki keveset adott, lealacsonyítása a gazdagnak, aki sokat adott,³⁾ s végül a duslaködő papság ostromozása, mely semmit sem tesz a nép javáért, természetesen elkeserítette a papi rendet. A templom, a konzervatív arisztokrácia főfészke, épp úgy, mint a muzulmán *haram*, mely nyomába következett, volt talán az egész világon a legkevésbé alkalmas hely a forradalom számára. Képzeljük el, hogy egy újító ma Omar mecsetje mellé menne hirdetni az izlám felforgatását! Azonban, itt volt a zsidó élet központja, az a hely, ahol győzni vagy meghalni

¹⁾ Máté XXIV. 1—2; Márk XIII. 1—2; Luk. XIX. “ XXL 5—6. V. ö. Márk XI. 11.

²⁾ Márk XII. 41. és köv.; Luk. XXL 1. és köv.

³⁾ Márk XII. 41.

tellett. Ezen a kálvárián, melyen Jézus bizonyára többéit szenvedett, mint a Golgothán, napjai civódásban és keserűségben teltek, unalmas egyházjogi és írásmagyarázati viták közepette, melyekben nagy erkölcsi emelkedettsége kevés előnyére, sőt inkább hátrányára szolgált. ,

E zaklatott élet bajaiban Jézus érzékeny és jó szívének sikerült mégis menhelyet teremtenie, ahol sok örömben volt része. Miután a napot a templomi szóharcokban töltötte, esténként Jézus leszállt a Cedron-völgyébe, pillanatra megpihent egy majorság (valószínűleg olajfa-ültetvény) gyümölcsösében, *Gethsemané-ban*,¹⁾ mely a lakosság kiránduló-helye volt, s éjszakára az Olajfák-hegyére ment, mely keletről zárja el a város láthatárát.²⁾ Ez az egyetlen hely Jeruzsálem környékén, mely kissé vidám és zöld képet nyújt. Számos olajfa-, fügefá-, pálma-ültetvény volt erre, s a környező falvak, tanyák, majorok, mint Bethphage, Gethsemane, Bethania, tőlük kapták neveiket.³⁾ Az Olajfák-hegyén két hatalmas cédrusfa állott, melynek emléke sokáig íenmaradt a szétszóródott zsidók között; ágaik egész galamb-rajoknak adtak menhelyet, s árnyékukban kis bazárok helyezkedtek el.⁴⁾ Ez az egész külváros mintegy rendes tanyája lett Jézusnak és tanítványainak; ismertek itt külön szinte minden darab földet és minden egyes házat.

Különösen Bethania falva,⁵⁾ mely a domb tetején, a

¹⁾ Márk XI. 19; Luk. XXII. 39; Ján. XVIII. 1—2. Ez a gyümölcsös nem lehetett nagyon messze attól a helytől, ahol a katolikusofc kegyelete néhány vén olajfát fallal körülkerített. A Gethsemane szó. úgy látszik, „olajprés“-t jelent,

²⁾ Luk. XXI. 37; XXII. 39; Ján. VIII. 1—2.

³⁾ Babil. talmud, P e s a c h i m, 53 a.

⁴⁾ Jeruzs. talmud, Taanith, IV. 8.

⁵⁾ Most El-Azirie (El-Azir, Lázár arab neve után); a középkori keresztény iratokban L a z a r i u m.

Holt-tenger és a Jordán felé lejtő oldalon, Jeruzsálemtől másfél órányira feküdt, volt Jézus kedvelt tartózkodási helye.¹⁾ Megismerkedett itt egy három tagból (két nő és egy fi-testvérből) álló családdal, melynek barátsága sok örömet szerzett számára.²⁾ A két nővér közül az egyik, Mártha, szíves, jó és buzgólkodó volt;³⁾ a másik viszont, Mária, bágyatag epedésével⁴⁾ és elmélyedésre hajló természetével tetszett Jézusnak. Gyakran, Jézus lábainál ülve s szavait hallgatva, egészen elfeledkezett a valóságos élet kötelességeiről. Ilyenkor nővére, akire az egész háztartás terhe nehezült, szelideten panaszkodott: „Mártha, Mártha“, mondotta neki Jézus, „szorgalmas vagy és sokra igyekezel: de egy a szükséges dolog: és Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik ő tőle“. ⁵⁾ Fivérüket, Eleázárt, vagy Lázárt, szintén nagyon szerette Jézus.⁶⁾ Végül, bizonyos Simon, a bélpoklos, ki a ház tulajdonosa volt, tartozhatott még a családhoz.⁷⁾ Itt, a meghitt barátság ölen, Jézus elfeledte a nyilvános szereplés kellemetlenségeit. Ebben a csendes családi körben kipihente a vesződéseket, melyekkel a farizeusok és írástudók állandóan kikezdték. Gyakran ült az Olajfák-hegyén, szemben a Moria-hegyével,⁸⁾ s szemei előtt a templom csarnokainak s csillogó ércel bevont tetőzetéinek ragyogó látványa terült el. Ez a kilátás ámulatba ejtette az idegent; főleg nap-keltekor, a szent hegy el-

1) Máté XXI. 17—18; Márk XI. 11—12. .

2) Ján. XI. 5.

3) Luk. X. 38—42; Ján. XII. 2.

4) Ján. XI. 20.

5) Luk. X. 38. és köv.

6) Ján. XI. 35—36.

7) Máté XXVI. 6; Márk XIV. 3; Luk. VII. 40, 43; Ján. XII.

1. és köv.

8) Márk XIII. 3.

kápráztatta a szemet, s úgy tűnt fel, miimt valamely roppant hó- és arany-tömeg.¹⁾ De a mélységes szomorúság érzése mérgezte meg Jézus számára a látványt, mely örömmel és büszkeséggel töltötte tel az összes zsidókat. „Jeruzsálem, Jeruzsálem! ki megöled a prófétákat és megkövezed azokat, akik lehozzad küldettek,“ kiáltott fel e keserű pillanatokban, „hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk egybegyűjti kis csirkéit szárnya alá; és te nem akartad!⁴⁴²⁾

Nem mintha nem akadt volna itt is, mint Qalileában, néhány jó lélek, aki megindult szavain. Olyan nagy volt azonban az uralkodó orthodoxia nyomása, hogy csak kevesen merték bevallani. Félték, hogy hitelüket veszítik a jeruzsálemiek szemében, ha egy galileai iskolájához csatlakoznak. Kockáztatták volna, hogy kiűzik őket a zsinagógából, ami az ilyen szenteskedő és kicsinyes társadalomban a legsúlyosabb meggyalázás volt.³⁾

A kiközösítés különben maga után vonta az összes javak elkobzását is.⁴⁾ Ha valaki megszűnt zsidó lenni, azzal még nem lett római; minden oltalom nélkül ki volt szolgáltatva a legkegyetlenebb papi törvénykezés hatalmának. Egy ízben a templom sekrestyései, akik jelen voltak Jézus egyik beszédénél, mely elbűvölte őket, elmentek a papokhoz, hogy megvallják kételyeiket: „Vájjon a főemberek vagy a farizeusok közül hitt-é benne valaki?“ hangzott a felelet, „de ez a sokaság, amely nem ismeri a Törvényt, átkozott!“⁵⁾ Jézus tehát Jeruzsálemben is csak vidéki maradt, akit a hozzá hasonló vidé-

¹⁾ Jos., B. J. V. 6.

²⁾ Máté XXIII. 37; Luk. XIII. 34.

³⁾ Ján. VII. 13; XII. 42—43; XIX. 38.

⁴⁾ Ezsdrás I. könyve, X. 8; A zsidókhöz irt levél, X. 34; jeruzs. talmud, M o e d k a t o n. HI. 1.

⁵⁾ Ján. VII. 45. és köv.

kiek megbámultak, de akiról a nemzet egész előkelősége tudni sem akart. Az iskolák és szekták fejei sokkal számosabban voltak, semhogy nagy felindulást keltett volna, hogy most egygyel több van. Szavának kevés visszhangja volt Jeruzsálemben. A faji és felekezeti előítéletek, az evangéliumi szellem egyenes ellenségei, nagyon is erősen meg voltak itt gyökeresedve.

Ebben az új világban tanítása szükségkép nagyon megváltozott. Szép prédikációi, melyeknek hatása mindig a hallgatók képzeletének frissességére és erkölcsi öntudatuk tisztaságára volt építve, itt kietlen köre hullottak. Ő, aki annyira jól érezte magát bájos kis tavának partján, zavart és hontalan volt a vaskalaposokkal szemben. Küldetésének örökös emlegetése némileg unalmassá vált.¹⁾ Vitázónak, jogásznak, írásmagyarázónak, hittudósna kellett lennie. Társalgásai, melyek rendszeren teli voltak bájjal, viták pergőtüzévé,²⁾ skolasztikus csaták véget nem érő sorává váltak, összhangos lángeszze a Törvény és a próféták fölött való ízetlen vitatkozásokban tompul,³⁾ s jobban szeretnők, ha nem kellene látni, hogy olykor ő játssza a támadó szerepét.⁴⁾ Sért az az engedékenység, ahogyan aláveti magát a tapintatlan szórszálhasogatók r. avasz vizsgáztatásának.⁵⁾ Egészben véve, sok ügyességgel lábalt ki a zavarból. Igaz, hogy okoskodásai gyakran furfangosak voltak (a szellem egyszerűsége és a furfangosság súrolják egymást; mikor az egyszerű ember okoskodik, kicsit mindig szofista); néha talán keresi és szándékosan nyújtja

¹⁾ Ján, VIII. 13. és köv.

²⁾ Máté XXL 23—37.

³⁾ Máté XXII. 23. és* köv.

⁴⁾ Máté XXII. 42. és köv.

⁵⁾ Máté XXII. 36. és köv.. 46.

a félreértéseket;¹⁾ okfejtése, az aristotelesi logika szabályai szerint megítélve, nagyon is gyöngé. Mikor azonban szellemének páratlan bája megnyilatkozhatott, a diadal percei voltak. Egyszer egy házasságtörő nőt vittek eléje, s azt hitték, zavarba hozzák, ha megkérdezik tőle, hogyan bánjanak az asszonynyal. Ismerjük Jézus csodálatos válaszát.²⁾ A világfő finom gúnyja, melyet isteni jóság mérsékel, nem találhatott volna pompásabb szavakat. De az erkölcsi nagysággal párosult szellem az, amit az ostobák a legkevésbé bocsátanak meg. Mikor kiejtette ezeket az olyannyira igaz és tiszta szavakat: „Aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ“, Jézus szíven, döfte a képmutatást, s egyúttal aláírta saját halálos ítéletét.

Valószínű csakugyan, hogy anélkül az elkeseredés nélkül, melyet keserű vágásai keltettek, Jézus sokáig észrevétlen maradt volna, s abban az iszonyú förgetegben veszett volna el, mely nemsokára elsöpörte az egész zsidó nemzetet. A felső papság és a szadduceusok inkább lenézték, semmint gyűlölték. A nagy papi családok, a *Boethusim* és Hanan családja, egyáltalán nem voltak fanatikusok, legfeljebb, hacsak nem a nyugalomról volt szó. A szadduceusok, épp úgy, mint Jézus,

¹⁾ Lásd különösen a Jánosnál közölt vitákat, a VIII. fejezetben például; igaz ugyan, hogy az ilyen helyek hitelessége csak viszonylagos.

²⁾ Ján. VIII. 3. és köv. Ez a hely eleinte nem volt benne János evangéliumában; a legrégebb kéziratokban hiányzik, s szövege nagyon ingadozó. Mindamellet a legelső evangéliumi hagyományokból ered, amint azt a 6-ik és 8-ik vers sajtószerű részletei bizonyítják, melyek teljesen elütnek Lukács és a többi másodkézből való kompilátor modorától, akik semmi olyant nem vesznek át, ami magában meg nem magyarázható. Ez a történet, úgy látszik, a héber evangéliumból való. (Papias, Eusebiusnál. Hist e c 1. III. 39.)

elvetették a farizeusok „hagyományait“.¹⁾ Különös sajátosság, hogy éppen ezek a hitetlenek, akik tagadták a feltámadást, a szóbeli törvényt, s az angyalok létezését, voltak az igazi zsidók; vagy helyesebben, minthogy a régi törvény a maga egyszerűségében már nem elégítette ki a kor vallási igényeit, azok, akik szigorúan ragaszkodtak hozzá és az újabb toldalékokat nem fogadták el, az ajtatoskodók szemében istenteleneknek tetszettek, csaknem olyanformán, ahogy az evangélikus protestáns hitetlennek tűnik fel ma az orthodox országokban. Erről a részről semmiesetre sem támadhatott éles visszahatás Jézus ellen. A hivatalos papság, mely szemét a politikai hatalom felé fordította, szorosán össze lévén barátkozva vele, mitsem törődött a rajongó mozgalmakkal. A farizeus polgárság, a számtalan *soferim* vagy írástudó, kik a „hagyományok“ ismeretéből éltek, voltak azok, akik zajt ütöttek, s akiknek úgy előítéleteit, mint érdekeit az új mester tana csakugyan veszélyeztette is.

A farizeusok egyik legkitartóbb törekvése az volt, hogy Jézust a politikai kérdések terére csalják, s belekeverjék golomiti Juda pártjába. A taktika ügyes volt, mert Jézus csak mélységes nyíltszívűségének köszönhetette, hogy, noha Isten országát hirdette, még mindig nem került összeütközésbe a római hatóságokkal. Véget akartak vetni a bizonytalanságnak, nyilatkozatra akarták kényszeríteni. Egy napon, egy csoport farizeus és olyan politikus, akiket „heródiánus“-oknak neveztek (valószínűleg a Boéthusimok közül), lépett hozzá, s a jámbor buzgóság színe alatt, így szólt: „Mester, tudjuk, hogy igaz vagy és az Isten útját igazán! tanítod, és nem tőjródöl senkivel, mert embereknek személyére nem nézel. Mondd meg azért nekünk, mit gondolsz: szabad-é

¹⁾ Jos. Ant., XIII, X. 6; XVIII., I. 4.

a császárnak adót fizetnünk, vagy nem?“ Azt remélték, hogy olyan választ ad, mely ürügyül szolgál arra, hogy kiszolgáltassák Pilátusnak. Jézus felelete azonban csodálatos volt. Megmutattatta magának a pénz képes oldalát: „Adjátok meg“, mondotta, „ami a császáré a császárnak, és ami az Istené az Istennek“.1) Mélységes szavak, melyek eldöntötték a kereszténység jövőjét! A tökéletes eszmeiség csodásán igaz szavai, melyek megteremtették a szellemi és a múlandó különválasztását, s lerakták az igazi szabadság és az igazi polgároltságot alapkövét!

Szelíd és átható szelleme varázslatos hangokat sugallt neki, amikor egyedül volt tanítványaival: „Bizonny, bizony, mondom néktek: Aki nem az ajtón megy be a juhok aklába, hanem másunnal hágn be, tolvaj az és rabló. Aki pedig az ajtón megy be, a juhok pásztora az. A juhok hallgatnak annak szavára; és a maga juhait nevékön szólítja, és kivezeti őket. És mikor kiereszti az ő juhait, előttök megy; és a juhok követik őt, mert ismerik az ő hangját. A tolvaj nem egyébért jő, hanem hogy lopjon és öljön és pusztítson. A béres pedig, akinek a juhok nem tulajdonai, látja a farkast jőni, és elhagyja a juhokat, és elfut. Én vagyok a jó pásztor; és ismerem az enyéimet, és engem is ismernek az enyéim; és életemet adom a juhokért“.2) A gondolat, hogy az emberiség válságával közel van már a megoldás, gyakran visszatér nála: „Mikor a fügefafa ága már zsendül és levelet hajt“, mondotta, „tudjátok, hogy közel van a nyár. Emeljétek fel szemeiteket és lássátok meg a tájékokat, hogy már fehérek az aratásra“.3)

1) Máté XXII. 15. és köv.; Márk XII. 13. és köv.; Luk. XX. 20. és köv. V. ö. jeruzs. talmud, Sanhedrin, II. 3.

2) Ján. X. 1—16.

3) Máté XXIV. 32; Márk XIII. 28; Luk. XXI. 30; Ján. IV. 35.

Nagyszerű ékesszólása helyén volt mindig, valahányszor a képmutatás ellen kellett küzdenie: „A Mózes székiben ülnek az írástudók és farizeusok. Mindeneket azért, melyeket nektek parancsolnak, megtartsátok és megcselekedjétek: de az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjétek, mert ők mondják, de nem tartják meg. Mert ők nehéz és elhordozhatatlan terheket kötöznek egybe, és azokat vetik az embereknek hátukra, de ők azokat csak ujjokkal sem akarják illetői.

„Minden ő cselekedeteiket pedig csak azért cselekszik, hogy az emberektől láttassanak, mert megszelesítik az ő homlokukon való filakteriomokat,¹⁾ és kötösüknek prémjét²⁾ meghosszabbítják, és a lakodalomban a főhelyet szeretik és a gyülekezetekben az előülést, és a piacokon való köszöntéseket, és hogy az emberek így nevezzék: Mester, mester! Jaj nekik!...

„Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert a mennyeknek országát bezárjátok az emberek előtt,³⁾ mert ti nem mentek be, és akik be akarnának menni, azokat is nem bocsátjátok. Jaj nektek, mert a szegény özvegyeknek házukat megemésztitek hosszú könyörgésnek színe alatt, annakokáért súlyosabb lesz

¹⁾Totafóth vagy tefillín, érc-lapocskák vagy pergamen-alaku szeletek, melyekre törvény-idézetek voltak írva, s amelyeket az ájtatos zsidók homlokukra és balkarjukra erősítve viseltek, amint¹ a törvény betűjel kívánta. Ex. XIII. 9; Mózes V. könyve VI. 8; XI. 18.

²⁾Zizith, az a vörös szegély vagy rojt, amelyet a zsidók köpenyük szélén viseltek, hogy a pogányoktól megkülönböztessék magukat. (Mózes IV. könyve, 38—39; Mózes V. könyve, XXII. 12.)

³⁾A farizeusok fontoskodó szórszálhasogatásukkal kirekesztik az embereket Isten országából, mivel az oda való bejutást nagyon nehéznek tüntetik fel s így az együgyűeket visszariasztják.

a ti büntetésiek. Jaj nektek, mert mind a tengert, mind a földet elkerültek, hogy pogányból zsidót tegyetek, és mikor zsidóvá leend, azt a gyehennának fiává teszitek. Jaj nektek, mivelhogy olyanok vagytok, mint a sírok, amelyeken az emberek keresztülfutnak és nem ismerik meg azokat!¹⁾

„Bolondok és vakok, mert megdézsmáljátok a mentát, a kaprot, a köményt, és elhagyjátok, ami a Törvényben födolog volna, az ítéletet, az irgalmasságot és a tökéletességet. Ezeket kellene cselekedni, amazokat is el nem kellene hagyni. Vak vezérek, kik megszűritek a szűnyogot, a tevét pedig elnyelitek. Jaj nektek!

„Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohárnak és a tálnak külső részét,²⁾ belül pedig azok rakvák ragadmánnyal és mértékletlenséggel. Vak farizeus,³⁾ tisztítsd meg először, ami belől vagyon a pohárban és a tálban, hogy ami kívül vagyon, az is tiszta legyen.⁴⁾

„Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert szinte hasonlatosak vagytok a megfehéритett ko-

¹⁾ A sírok érintése tisztátalanná tett. Ezért gondoskodtak is, hogy pontosan megjelöljék széleiket. Babil. talmud, Baba B at hr a, 58 a; Baba metsia 45 b. Jézus itt azt a szemrehányást teszi a farizeusoknak, hogy egész sereg apró szabályt találtak ki, melyeket az ember megsért, anélkül, hogy rágondolna, s amelyek csak arra valók, hogy a törvényt sértés eseteit szaporítsák.

²⁾ Az edények kiöblítése a farizeusoknál a legbonyolultabb szabályok szerint történt. (Márk, VII. 4.).

³⁾ Ez a gyakran ismételt jelző (Máté XXIII. 16, 17, 19, 24, 26.) talán célzás egyes farizeusoknak arra a szokására, hogy szentségük fitogtatása végett leöntött szemmel jártak. Lásd fentebb a huszadik fejezetben,

⁴⁾ Lukács (XI. 37. és köv.) úgy sejtí, s talán nem alap nélkül, hogy ezeket a szavakat egy lakoma alkalmával mondta, feleletül a farizeusok semmis aggodalmaira.

porsókhoz,¹⁾ melyek kívül ugyan szépeknek tetszenek, belül pedig rakvák holtaknak tetemeivel és minden undoksággal. Ezenképpen ti is láttatok az embereknek igazakat, de belől rakvák vagytok képmutatással és minden Isten törvénye ellen való bűnnel.

„Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mivelhogy építitek a prófétáknak koporsóikat, és az igazaknak temetése helyét ékesgetitek, és ezt mondjátok: Ha a mi atyáinknak idejében éltünk volna, nem lettünk volna nekik társaik a prófétáknak öletésekben. Azért ti magatok ellen bizonyosságot tesztek, hogy ti fiai vagytok azoknak, kik megölték a prófétákat. Ti is töltésétek be a ti atyáitoknak mértékét. Annakokáért azt mondja az Úrnak bölcsesége:²⁾ „íme, én is bocsátók tihozzátok prófétákat és bölcseket és írástudókat, és azok közül némelyeket megöltök és megfeszítetek, másokat azok közül a ti zsinagógáitokban megostoroztok és városról-városra üldöztök. Hogy reátok szálljon minden igaz vér, amely kiömlött a földön, az igaz Ábelnek véréből Zakariásnak, a Barakiás fiának véréig,³⁾ akit a

¹⁾ Minthogy a sírok tisztátalanok voltak, szokás volt fehérre bemeszlni őket, figyelmeztetésül, hogy ne közeledjen senki feléjük. Lásd Mischna. Maasar scheni, V. 1; jeruzs. talmud, Schekalim, I, 1; Maasar scheni. V. 1; M o é d k a r t o n, I. 2; Sota. IX. 1; babil. talmud, Moédkaton 5 a. Jézus e hasonlatában talán a „festett farizeus“-na van célzás. (Lásd fentebb a huszadik fejezetben).

²⁾ Nem tudni, hogy ez az idézet melyik könyvből való.

³⁾ Itt kis zavar van, mely Jonathan targumában (L a m e n t., II. 20.) szintén feltalálható. Zakariás, Joiáda fia, és Zakariás próféta, Barakiás fia, között. Most az előbbiről van szó (II. P a r a 1., XXIV. 21). A Paralipoménák könyve, mely Zakariásnak, Joiáda fiának meggyilkoltatását beszéli el, zárja be a zsidó kánont. Ez *ai* gyilkosság volt az utolsó az igaz emberek meggyilkolásának sorában, aszerint a rend szerint számítva, ahogyan a Bibliáiban következnek. Ábel meggyilkolása volt az első.

templom és az oltár között megöltetek. Bizony mondom nektek, mindezek reá következnek erre a nemzetségre“.¹⁾

Félelmes dogmája a pogányok helyettesítő szerepéről az a gondolat, hogy Isten országa másoké lesz, mert azok, akiknek szánva volt, nem akarták elfogadni,²⁾ gyakran megismétlődik, mint véres fenyegetés az előkelők ellen, s az ő „Isten Fi.a“ címe, melyet nyíltan hirdetett élénk példabeszédeiben,³⁾ hol ellenségei úgy szerepelnek, mint a mennyei követek gyilkosai, kihívás volt a törvényes zsidósággal szemben. A merész felhívás, melyet a szegényekhez intézett, még sokkal lázítóbb volt. Kijelentette, hogy azért jött, hogy „akik nem látnak, lássanak: és akik látnak, vakok legyenek“^{4,4)} A templom iránt érzett ellenszenve egyszer meggondolatlan szavakra ragadta: „Én lerontom“ mondotta, „azt a kézzel csinált templomot, és három nap alatt mást építek, amely nem kézzel csináltatott“^{4,5)} Nem tudni, milyen értelmet tulajdonított Jézus ezeknek; a szavaknak, melyekben tanítványai erőltetett példázatokat kerestek. De akiknek csak ürügy kellett, kapva-kaptak a kijelentésen. Ott találjuk majd Jézus halálos Ítéletének indokai között, s visszacseng fülébe a Golgotha utolsó halálkínjai alatt. Ezek az izgatott viták mindig viharok-

¹⁾ Máté XXIII. 2—36; Márk XII. 38—40; Luk. XI. 39—52; XX. 46—47.

²⁾ Máté VIII. 11—12; XX. 1. és köv.; XXI. 28. és köv.. 33. és köv.. 43; XXII. 1. és köv.; Márk XII. 1. és köv.; Luk. XX. 8. és köv.

³⁾ Máté XXL 37. és köv.; Ján. X. 36. és köv.

⁴⁾ Ján. IX. 39.

⁵⁾ E mondás leghitelesebb alakja; úgy látszik. Márknál található. XIV. 58; XV. 29. V. ö. Ján. II. 19; Máté XXVI. 61; XXVII. 40.

kal végződtek. A farizeusok kövel dobálták meg;¹⁾ ebben csak a Törvény parancsát követték, mely azt rendeli, hogy meghallgatás nélkül meg kell kövezni minden prófétát, még ha csodatevő is, aki a népet az ősi hittől el akarja téríteni.²⁾ Máskor viszont eszelősnek, ördögösnek, szamaritánusnak³⁾ nevezték, sőt meg is akarták ölni.⁴⁾ Megjegyezték szavait, hogy felidézzék ellene a türelmetlen papi hatalom törvényeit, melyet a római uralom akkor még nem törölt el.⁵⁾

¹⁾ Ján. VIII. 59; X. 31; XI. 8.

²⁾ Mózes V. könyve XIII. 1. és köv. V. ö. Luk. XX. 6; Ján. X. 33; II. Cor. XI. 25.

³⁾ Ján. X. 20.

⁴⁾ Ján. V. 18; VII. 1, 20, 25, 30; VIII. 37, 40.

⁵⁾ Luk. XI. 53—54.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Jézus ellenségeinek fondorlatai.

Jézus az őszt és a tél egy részét Jeruzsálemben töltötte. Ez az időszak itt meglehetősen hideg. Salamon tornáca, fedett csarnokaival, volt rendes sétahelye.¹⁾ Ez a tornác két karzataból állott, melyet három sor oszlop alkotott, s fa-faragványos mennyezet fedett.²⁾ Uralkodott a Cedromvölgye fölött, mely kétségkívül akkor még nem volt úgy tele omladékkal, mint ma. A csarnokból nem lehetett lelátni a völgy mélyére, s a lejtő hajlása folytán úgy látszott, mintha szakadék tátongna a fal tövében.³⁾ A völgy másik oldalán már pompás sírboltok ékeskedtek. A még ma is itt látható egyik-másik emlékmű talán azonos azokkal, a régi próféták tiszteletére emelt síremlékekkel,⁴⁾ melyekre Jézus mutatott, mikor az oszlopok alatt ülve, a hivatalos körök ellen menmiydörgött, melyek e roppant kötömegek mögé rejtik képmutatásukat és hivságukat.⁵⁾

¹⁾ Ján. X. 23.

²⁾ Jos. B. J. V., V. 2. V. ö. Ant., XV., XI. 5: XX., IX. 7.

³⁾ Jós. loc. cit. '.

⁴⁾ Lásd a huszonegyedik fejezetet. Hajlandó vagyok azt hinni, hogy Zacharias és Absolon állítólagos sírja is ilyen emlék volt. V. ö. 11 i n. a B u r d i g. H i e r u s., 153. oldal (Schott kiadása).

⁵⁾ Máté XXIII. 29; Luk. XI. 47.

December havának végem megülte Jeruzsálemben azt az *ünnepet, melyet*, Antiochus Epiphanes szentségtörése utáni, Macchabeus Judás emelt a templom megtisztításának emlékére.¹⁾ A „Fények ünnepének is nevezték ezt az ünnepet, mert nyolc napja alatt állandóan lámpák égtek a házakban.²⁾ Kevéssel ezután, Jézus Pereába és a Jordán partjára ment, arra a vidékre^ ahol néhány évvel azelőtt járt, mikor János iskoláját követte,³⁾ s ahol maga is keresztelt. Itt, különösen Jerichóban, úgy látszik, némi vigasztalásra lelt. A városnak, akár mert az országút legfőbb pontja volt, akár illatos kertjei és gazdag ültetvényei miatt,⁴⁾ fontos vámhivatala volt. A fő-vámszedő, Zacheus, aki gazdag ember volt, látni akarta Jézust.⁵⁾ Minthogy alacsony termetű volt, felmászott egy eperfára az út mellett, ahol a menetnek el kellett haladnia. Jézust meghatotta a magasabb állású embernek ez a gyenmetegsége. Be aklart térni Zaoheushoz, még ha botrány támad is. Valóban! zúgolódtak is, hogy egy bűnös házát megtisztelt látogatásával. Távozásakor, Jézus Ábrahám igaz fiának nyilvánította házigazdáját, s mintha csak az orthodoxok bosszantására történt volna, Zacheus szentté lett: mint mondják, javai felét a szegényeknek adta, s kétszeresen helyrehozta a hibákat, melyeket elkövethetett. Különben nem csak ez az egy öröme volt

1) Ján. X. 22. V. ö. Macch. I. könyve, IV. 52. és köv.; Macch. II. könyve X. 6. és köv.

2) Jós. A n t. XII., VII. 7.

3) Ján. X. 40. V. ö. Máté XIX. 1; Márk X 1. A synopticusok is tudnak erről az útról. De úgy látszik, azt hiszik, hogy Jézus akkor tette, amikor Galileából Pereán át Jeruzsálemben ment

4) Eccl. XXIV. 18; Strabo XVI., II. 41; Justinus XXXVI. 3; Jois. Ant, IV., VI. 1; XIV., IV. 1; XV., IV. 2,

5) Luk. XIX. 1. és köv.

itt Jézusnak. A város kapujánál, Bartimeus koldus¹⁾ nagyon megörvendezettette azzal, hogy makacsul „Dávid fia“-nak nevezte, noha megparancsolták neki, hogy hallgasson. A galileai csodák sora mintha pillanatra megújult volna ezen a vidéken, mely nagyon sokban hasonlított az északi tartományokhoz. A jerichói gyönyörű oázis, mely akkor még dúsan volt öntözve, Szíria egyik legszebb helye lehetett. Josephus ugyanazzal az elragadtatással beszél róla, miint Galileáról, s mint az utóbbi, ezt is „isteni tartományinak nevezi.“²⁾

Jézus, miután befejezte zarándoklását első prófétai tevékenységének helyeire, visszatért kedves Bethániájába, ahol sajátos esemény történt, mely, úgy látszik, döntő befolyással volt élete végére.³⁾ Leverve a rossz fogadtatástól, melyre Isten országa a fővárosban talált, Jézustól hívei nagy csodát kívántak, mely meg tudja rendíteni a jeruzsálemiek hitetlenségét. Valamely Jeruzsálemben ismert embernek a feltámasztása. különösen alkalmasnak tetszett előttük erre. Ne feledjük, hogy az igazi kritika legfőbb követelménye, hogy meg kiéli érteni az idők különbözőségét, s hogy le kell vetkőzni azt az ösztönszerű ellenszenvet, melyet a tisztán ész-oki nevelés belénk oltott. S ne feledjük azt sem, hogy a tisztátalan és nyomasztó Jeruzsálemben Jézus nem volt többé igazi valójánál. Öntudata, az emberek és nem a maga hibája folytán, vesztett valamit eredeti Ikristályosságából. Kétségbeesve, végletekig üzve, nem volt többé ura önmagának. Küldetése parancsolt neki, s ő engedett az árnak. Mint a nagy isteni pályafutásoknál történni szokott, inkább csak elszenvedte, semmint végrehajtotta

¹⁾ Máté XX. 29; Márk X. 46. és köv.; Luk. XVIII. 35.

²⁾ B. J. IV, VIII. 3., V. ö. ugyanott I., VI. 6; I., XVIII. 5., és A n t i q u., XV.. IV. 2.

³⁾ Ján. XI. 1. és köv.

azokat a csodákat, melyeket a közvélemény követelt tőle. Ilyen) időtávoliság után, s egyetlen szöveg birtokában, melyen a szerkesztésbeli mesterkéltség nyomai világosan felismerhetők, lehetetlen megállapítani, hogy csupán pusztá kitalálásról van-e szó, vagy pedig valódi, Bethániában megtörtént esemény szolgált-e az elterjedt híreik alapjául. El kell azonban ismernünk, hogy János elbeszélésének formája teljesen elüt a népképzletből sarjadt csoda-történetekétől, melyekkel a synopticusok tele vannak. S teigyük még hozzá, hogy János az egyetlen evangélista, ki Jézusnak a bethániai családhoz való viszonyát pontosan ismerte, s hogy nem lehetne megérteni, hogy egy népi elbeszélés mikép kerülhetett volna be ilyen egészen személyes emlékek keretébe. Valószínű tehát, hogy a szóbanforgó csoda intem tartozik az egészen legendaszerűek közé, amelyekért senki sem felelős. Más szóval, azt hisszük, hogy csakugyan történt Bethániában valami, amit feltámadásnak tartottak.

A hír már tulajdonított Jézusnak két-három hasonló tettet.¹⁾ A bethániai családot, szinte a legcsekélyebb kétely nélkül, bele lehetett vonni a nagyjelentőségű cselekedetbe, melyet az emberek kívántak. Jézust itt imádták. Ügy látszik, Lázár beteg volt, s Jézus éppen megriadt nővérei üzenetére hagyta el Pereát.²⁾ A megérkezése fölött való öröm adhatta vissza Lázárt az életnek. Talán a forró vágy, hogy befogják a száját azoknak, kik barátjuk isteni küldetését oly meggíyalóan tagadták, ragadta túl minden korláton ezeket a szenvedélyes embereket. Talán Lázár, ki betegségétől még halovány volt, csavargatta magára a szíjakat, mint a halottakra szokás,

¹⁾ Máté IX. 18. és köv.; Márk V. 22. és köv.; Luk. VII. 11. és köv.; Vili 41. és köv.

²⁾ Ján. XI. 3. és köv.

s záratta magát a családi sírboltba. A sírok sziklába vágott nagy üregek voltak, hová niégyszögü nyíláson lehetett bejutni, melyet óriási kőlap zárt el. Mártha és Mária Jézus elébe mentek, s anélkül, hogy Bethániába engedték volna, a barlanghoz vezették. A jelenlevők azt a felindulást, melyet Jézus holtnak vélt barátja sírjánál érzett,¹⁾ annak, az izgatottságnak és remegésnek vehették,²⁾ mely a csodákat kísérni szokta; a népfelfogás ugyanis azt kívánta, hogy az isteni erő az emberben mint valamely görcsös, nyavalyatörős tényező hasson. Jézus (mindig a fentebbi feltevésnél maradva) még egyszer látni akarta, akit annyira szeretett, s amikor aztán a követ félretolták, Lázár szíjaival, feje a szemfödéllel letakarva, kilépett a sírból. A tüneményt természetesen mindenki feltámadásnak tekintette. A hitnek nincs más törvénye, mint annak az érdeke, amit igaznak tart. Minthogy célja előtte mindenekfölött szent, ügye érdekében minden aggály nélkül folyamodik rossz eszközökhöz is, ha a jók nem vezetnek eredményre. Ha ez a bizonyíték nem elegendő, van helyette annyi más!... Ha ez a csoda nem igazi, igazi volt annyi más!... Lázár és a két nővére, bensőleg meg lévén győződve Jézus csodatevő képességéről, segíthettek egyik csodája kivitelében, mint jámbor emberek, akik áthatva vallásuk igazságától, az emberek makacsságán igyekeztek olyan eszközökkel is erőt venni, melyeknek gyarlóságát maguk is jól látták. Öntudatuk olyan állapotban volt, mint a bélyegeseké, rángatódzóké, klastromi. megszállottaké, kiket környezetük befolyása és saját hitük színlelt cselekedetekre ragad. Ami pedig Jézust illeti, épp oly kevésbé volt hatalmában mérsékelni a tömegnek és saját tanít-

1) Ján. XI. 35. és köv.

2) Ján. XI. 33, 38.

ványainak a csodák iránt való mohóságát, mint Szent Bernátnak, vagy Assisi Ferencnek. A halál külföldön pár nap múlva már vissza fogja adni isteni szabadságát, s kiragadja szerepe végzetes kényszer-helyzetéből, mely napról-napra követelőbb és tarthatatlanabb lett.

Valóban, minden arra vall, hogy a bethániai csoda érezhetően siettette Jézus halálát.¹⁾ Akik tanúi voltak, elszéledtek a városba, s mindenfeléi beszéltek róla. A tanítványok olyan részletekkel mesélték el az esetet, melyek mind a meggyőzést célozták. Jézus többi csodája csak alkalmoszerű cselekedet volt, melyet a hit ösztönyszerűleg elfogadott, a közhír megnövelt, s amelyre, mintán egyszer megtörtént, nem tértek többé vissza. Ez azonban igazi esemény volt, melyet bele akartak vinni a köztudatba, s amelylyel el akarták némítani a farizeusokat.²⁾ Jézus ellenségeit nagyon felizgatta mindez a híresztelés. Mint mondják, meg akarták Lázárt ölni.³⁾ Annyi bizonyos, hogy a papok fejei ekkor tanácsot hívtak egybe,⁴⁾ s hogy a tanácsban határozottan feltették a kérdést: „Jézus és a zsidóság megférhet-e együtt?” Feltenni a kérdést, annyi volt, mint felelni is rá, s anélkül, hogy próféta lett volna, mint az evangélista hiszi, a főpap könnyen kimondhatta véres gondolatát: „Jobb, ha egy ember hal meg, az egész nép helyett”.

„Ennek az évnek a főpapja”, hogy a negyedik evangélista kifejezésével éljünk, aki találóan tükrözteti vissza azt a sülyedést, ahová a főpapi hatalom jutott, Kaiphas József volt, kit Valerius Gratus nevezett ki, s aki a rómaiak hódoló szolgája volt. Mióta Jeruzsálem a prokurátoroktól függött, a főpapi állás elmozdithatóvá

1) Ján. XI. 46. és köv.; XII. 2, 9. és köv.; 17. és köv.

2) Ján. XII. 9—10, 17—18.

3) Ján. XII. 10.

4) Ján. XI. 47. és köv.

vált, s a letételek csaknem minden évben be is következtek.¹⁾ Kaiphas azonban tovább tartotta magát, mint a többiek. 25-ben foglalta el hivatalát, s csak 36-ban vesztette el. Jellemét egyáltalán nem ismerjük. Sok körülmény arra mutat, hogy hatalma csak névleges volt. Csakugyan mindig ott látunk mellette vagy fölötte valakit, akinek ebben a döntő pillanatban, úgy látszik, nagyobb hatalma volt.

Ez a személy Kaiphas apósa, Hanan vagy Annas²⁾ volt, Seth fia, a lett öreg főpap, aki a főpapi hivatal ilyen ingadozása közepette is valójában megtartotta egész hatalmát. Hanan a főpapi méltóságot Quirinius legátustól kapta, időszámításunk 7-ik évében. Hivatalát 14-ben, Tiberius trónralépésekor vesztette el; de azért nagy tekintélye maradt. Tovább is „főpapinak nevezték, noha már nem volt állásban,³⁾ s tanácsát kikérték minden fontos kérdésben. ötven éven át, szinte megszakítás nélkül, családja töltötte be a főpapi állást; egymásután öt fia viselte a méltóságot,⁴⁾ vejét, Kaiphast, nem is számítva. „Papi családnak neveztek őket, mintha csak a papság örökösről-örökösre szállott volna náluk.⁵⁾ A templomi fő-tisztségeket is csaknem mind ők örökölték egymástól.⁶⁾ Igaz, egy másik család is váltakozott a Hananéval a főpapságban; a Boéthus-család.⁷⁾ A Boéthusim-okat azonban, akik szerencsésüket nem éppen tisztességes dolgoknak köszönhatték,

¹⁾ Jos., Ant., XV., III. 1; XVIII., II. 2; V. 3; XX., IX. 1, 4.

²⁾ Josephusnál A nanus. így lett a héber Johan an név a görögben Joannes vagy Joannas.

³⁾ Ján. XVIII 15—23; Apost. csei., IV. 6.

⁴⁾ Jos., A n t., XX., IX. 1.

⁵⁾ Jos.. Ant., XV., III. 1; B. J. IV., V. 6. és 7; Apóst, csel. IV. 6.

⁶⁾ Jos., Ant., XX., IX. 3.

⁷⁾ Jos._k Ant., XV., IX. 3; XIX.. VI. 2; VIII. 1.

sokkal kevésbé becsülte a jámbor polgárság. Valójában tehát Hanan volt a papi párt feje. Kaiphas mitsem csinált nélküle; az emberek megszokták, hogy a két nevet egybekapcsolják, s mindig a Hananét tették előre.¹⁾ Értethető tehát, hogy ilyen rendszer mellett, mikor a főpapi hivatal évenként, s a prokurátor szeszélye szerint változtatta gazdáját, annak az öreg főpapnak, aki ismeri a hagyományok titkát, sok, a magáénál fiatalabb pályafutást látott már fel- és letűnni, s akinek még elég befolyása volt arra, hogy olyanoknak juttassa a hatalmat, akik családi helyzetüknél fogva aíja voltak rendelve, nagyon tekintélyes személyiségnek kellett lennie. Mint *a templom egész előkelősége,*²⁾ *ő is szadduceus volt,* amely felekezet, mint Josephus mondja, „különösen szigorú volt az Ítékezésben”⁴⁾. Fiai is mind hevesen üldözték az új iskolákat.³⁾ Egyikük, akit szintén Hanannak hívtak, megköveztette Jakabot, az „Úr testvérét” olyan körülmények között, melyek sokban hasonlítanak Jézus halálához. A család szelleme dölyfös, elszánt és kegyetlen volt;⁴⁾ telve azzal a különös, lenéző és alattomos gonoszúsággal, mely a zsidó politikát jellemzi. Hananra és az övéire hárul a felelősség mindazért, ami bekövetkezett. Hanan (vagy ha úgy tetszik, az a párt, melyet képviselt) ölte meg Jézust. Hanan volt a főszereplője a szörnyű drámának, és sokkal inkább mint Kaiphasnak, sokkal inkább mint Pilátusnak, neki kell viselnie az emberiség átkainak súlyát.

Az evangélista Kaiphas szájába adja a döntő szót, mely Jézus halálos ítéletéhez vezetett.⁵⁾ Azt hitték,

1) Luk. III. 2.

2) Apóst csel. V. 17.

3) Jos., Ant, XX., IX. 1.

4) Jos., Ant., XX., IX. 1.

5) Ján. XI. 49—50. V. ö. ugyanott XVIII. 14.

hogy a főpapnak bizonyos jövőbe látó tehetsége van; szava így a keresztény közösség számára mélyértelmű jóslattá vált. Ez a kijelentés azonban, bárki mondta is ki először, az egész papi párt gondolata volt. Ez a párt heves ellensége volt a nélpozgalmaknak. Meg akarta állítani a vallási rajongókat, okosan előrelátva, hogy túlfeszült prédikációkkal a iniemzet teljes pusztulását idézik elő. Noha a Jézus által keltett mozgalomban semmi világias nem volt, a papok úgy látták, hogy végső következménye mégis a római iga súlyosbodása, s a templomnak, összes javaik és méltóságai forrásának,¹⁾ felforgatása lesz. Bizonyos, hogy azok az okok, amelyek harminchét évvel később Jeruzsálem romlására vezettek, másutt keresendők, mint a születését élő kereszténységben. Magában Jeruzsálemben rejtettek azok, s nem Galileában. Nem lehet azonban azt sem állítani, hogy a papok által felhozott ok, ebben az esetben annyira valószínűtlen lenne, hogy pusztán csak rosszhiszeműséget kellene benne látni. Jézus, ha eszméi diadalmaskodnak, csakugyan a zsidó nép pusztulását idézte volna elő. Kiindulva tehát olyan elvekből, melyeket az egész régi politika magáévá tett, Hanan és Kaiphas joggal mondhatta: „Jobb, ha egy ember hal meg, mint ha az egész nép elpusztul“. Ez az okoskodás gyűlöletes lehet előttünk. De az emberi társadalmak kezdete óta mindig ez volt a konzervatív pártok okoskodása. A „rend pártja“ (a kifejezést szűk és kicsinyes értelmében gondolom) mindig ugyanaz volt. Abban a hitben!, hogy a kormányzás legfőbb feladata a nélpozgalmak elfojtása, hazafias cselekedetet vél elkövetni, ha bírói úton végrehajtott gyilkossággal megelőzi a tömeges vérontást. A jövővel keveset törődve, arra sem gondol, hogy

¹⁾ Ján. XI. 48.

amikor hadat üzen minden kezdeményezésnek, kockáztatja azt is, hogy megsérti azt az eszmét, mely egykor mégis csak diadalmaskodni fog. Jézus halálában, mint ezer más esetben, ez a politika jutott érvényre. Az ő mozgalma tisztán szellemi volt; de mégis csak mozgalom volt; a rend embereinek tehát, kiknek meggyőződésük, hogy az emberiségre nézve az a legfontosabb, hogy meg se mozduljon, meg kellett gátolniok az új szellem terjedését. Soha kiáltóbb példáját nem láttuk, hogy mennyire célját téveszti az ilyen eljárás. Ha szabadon hagyják, Jézus kimerült volna a lehetetlen ellen való kétségbeesett harcában. Ellenségeinek esztelen gyűlölete azonban eldöntötte műve sikerét, s megpecsételte istenségét.

Jézus halálát tehát már februárban, vagy március elején, elhatározták.¹⁾ Jézus azonban még megmenekült egy időre. Visszavonult egy kevésbé ismert városba, Ephraimba, vagy Ephronba, mely Bethel közelében, Jeruzsálemtől alig egy napi járóföldre, feküdt.²⁾ Itt élt néhány napig tanítványaival, várva, hogy elvonul a vihar. De már ki volt adva a parancs, hogy mihelyt felismerik Jeruzsálemben, azonnal el kell fogni. Husvét ünnepe közelgett, s úgy gondolták, hogy Jézus, szokása szerint, Jeruzsálembé jön az ünnepet megülni.³⁾

¹⁾ Ján. XI. 53.

²⁾ Ján. XI. 54. V. ö. Krón. II. könyve, XIII. 19; Jos., B. J. IV., IX. 9; Euseb. és sz. Jer., De situ et nóm. loc. hebr., *EfpQcón* vagy *Hφπάίμ*, alatt.

³⁾ Ján. XI. 55—56. Az események sorrendjében, az egész fejezeten keresztül. János rendszerét követjük. A synoptikusok úgy látszik, kevésbé ismerik Jézus életének azt az időszakát, mely a Kínszenvedéseket megelőzte.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Jézus utolsó hete.

Valóban, elindult tanítványaival, hogy viszontlássa utoljára a hitetlen várost. Környezetének reményei egyre rajongóbbakká váltak. Jeruzsálem felé haladva, mindnyájan azt hitték, hogy Isten országa most megnyilatkozik.¹⁾ Az emberek istentelensége elérte tetőpontját, ami számukra annak a jele volt, hogy a leszámolás közeledik. Olyan erős volt ez a meggyőződésük, hogy már arról vitatkoztak, kié lesz az elsőség Isten országában.²⁾ Ekkor történt, hogy, mint beszélik, Salome az Ember Fia jobbján és balján levő két helyet fiai számára kikérte.³⁾ A mestert azonban nehéz gondok gyötörték. Néha kitör belőle a komor keserűség ellenségei iránt; példázatot mesélt az előkelő emberről, ki távoli országokba ment, hogy elfoglalja királyságát, de alig távozott el, polgártársai nem akartak többé róla tudni. A király visszatér, maga elé vezetetti azokat, akik ellene voltak az ő uralkodásának, s valamennyiüket megöleti.⁴⁾ Máskor viszont, kegyetlenül szétfoszlatta tanítványainak ábrándjait. Mikor Jeruzsálemtől északra,

¹⁾ Luk. XIX. 11.

²⁾ Luk. XXIII. 24. és köv.

³⁾ Máté XX. 20. és köv.; Márk X. 35. és köv.

⁴⁾ Luk. XIX. 12—27.

a köves úton vonultak előre, Jézus, gondolatokba merülve, társai csapata előtt haladt. Mindnyájan csendben figyelték, félelemérzet szállta meg őket, és senki sem merte megszólítani. Már többször beszélt nekik jövőendő szenvedéseiről, s ők mindig elszorult szívvel hallgatták.¹⁾ Jézus végre megszólalt, s nem titkolva többé sejtelméit, beszélt közeli végétől.²⁾ Nagy szomorúság borult az egész csapatra. A tanítványok azt várták, hogy nemsokára feltűnik a jel a felhőkben. Isten országának fölavató kiáltása: „Áldott, aki jő az Úrnak nevében*^{4,5)} visszhangzott már ujjongva a csapatban. De ez a véres kilátás megdöbbenetette őket. A végzetes út minden lépésénél, Isten országa majd közeledett, majd távolodott álmaik délibábjában. Ő maga megnyugodott a gondolatban, hogy meg kell halnia, halála azonban megváltja a világot.⁴⁾ Percről-percre mélyebb lett közte és tanítványai között a szakadék.

Szokás volt, hogy a zarándokok már néhány nappal Husvét előtt Jeruzsálembe érkeztek, hogy előkészülhessenek az ünnepre. Jézus később jött meg, mint a többiek, s ellenségei pillanatra már lemondtak a reményről, hogy kézre keríthetik.⁵⁾ Hat nappal az ünnep előtt (szombat, nisan hónap 8-ik napján, március 28-án⁶⁾), végre Bethániába érkezett. Szokása szerint Lázár, Mártha és Mária körében, Béipoklos Simon házában, szállt meg. Ünnepelesen fogadták. Béipoklos

1) Máté XVI. 21. és köv.; Márk VIII. 31. és köv.

2) Máté XX. 17. és köv.; Márk X. 31. és köv.; Luk, XVIII. 31. és köv.

3) Máté XXIII. 39; Luk. XIII. 35.

4) Máté XX. 28.

5) Ján. XI. 56.

6) A húsvétot nisan hónap 14-én ünnepelték. A 33-ik évben nisan hónap elseje szombatra esett, s március 21-nek felelt meg.

Simonnál nagy lakoma volt,¹⁾ amelyen sokan összegyűltek, akik mind látni akarták, s látni akarták Lázárt is, akiről néhány nap óta annyit meséltek. Lázár már az asztalnál ült, s úgy látszik, magára vont a érdeklődést. Szokása szerint, Mártha szolgált fel.²⁾ Mintha a külső hódolat megkettőzésével igyekeztek volna a jelenlevők hidegségét legyőzni, s vendégük magasztos méltóságát kiemelni. Hogy a lakomának ünnepélyesebb színe legyen, Mária az étkezés alatt korsóval lépett be, melynek illatos olaját Jézus lábaira öntötte. Aztán összetörte a korsót, a régi szokás szerint, amely azt kívánta, hogy szét kell zúzni azt a tálát, melyet előkelő vendég fogadásakor használtak.³⁾ Végül pedig, addig a soha nem hallott túlzásig vitte a hódolatát, hogy leborult és hosszú hajával törülte meg mestere lábát.⁴⁾ Az egész ház megtelt jó illattal, a fukar keriothi Judás kivételével, mindnyájuk nagy örömére. Tekintve a közösség nagy takarékoságát, igazi tékozlás volt ez. A kapzsi pénztáros rögtön kiszámította, mennyiért lehetett volna az illatos olajat eladni, s mennyit hozott volna az a szegények pénztárának. Ez a szűkkeblűség, melyben személyének kisebbitését látta, rosszul esett Jézusnak. Szerette a tisztelet megnyilvánulását, mert a megtisztelés elősegítette célját, s megerősítette az ő Dávid fia címét. Mikor tehát a szegényeket említették, 'meglehetősen hevesen válaszolta: „A szegények mindenkor léznek veletek; de én nem mindenkor Jészek vele-

¹⁾ Máté XXVI. 6; Márk XIV. 3. V. ö. Luk. VII. 40, 43—44.

²⁾ Keleten nagyon gyakori, hogy az embert a saját cselédje vagy meghittje szolgálja ki akkor is, ha másoknál ebédel.

³⁾ Ezt a szokást még láttam ma is Sur-ban.

⁴⁾ Nem szabad elfelejteni), hogy a vendégek lábai nem az asztal alatt voltak, mint nálunk, hanem a testtel egy magasságban el voltak nyújtva a pamlagon vagy tricliniumon.

tek“. S ahogy erőt vett rajta a rajongás, halhatatlanságot Ígért a nőnek, ki a, válságos pillanatban szeretetének zálogát nyújtotta neki.¹⁾

Másnap (vasárnap, nisan hónap 9-én) Jézus Bethániából Jeruzsálembe ment.²⁾ Mikor az Olajfák-hegyén, a,,z út kanyarulatánál, feltárult előtte a város képe, azt mondják, sírva fakadt miatta, s egy utolsó intést intézett hozzá.³⁾ A hegy lábánál, néhány lépésre a kaputól, mikor a város keleti falának környékére ért, melyet, kétségkívül fügefá-ültetvényeiről, *Bethphage-nak*. neveztek,⁴⁾ megható emberi elégtételben volt még része?) Megérkezésének híre már elterjedt. A galileaiak, akik a Husvételre jöttek, nagyon megörültek, s kis ünneplést rendeztek számára. Nőstény szamarat vezettek elébe, melyet a szokás szerint vemhe is kísért. A galileaiak legszebb ruháikat terítették takaróul a szegény állat hátára, s Jézust felültették rá. Mások viszont az útra teregették öltönyeiket, s zöld galyakat hintettek szét. A tömeg, mely előtte és utána haladt, pálmát lengetve kiáltozta: „Hozsánna Dávid fiának! áldott legyen, ki jó az Úrnak nevében!“ Sőt egyesek Izrael királyának is

¹⁾ Máté XXVI. 6. és köv.; Márk XIV. 3. és köv.; Ján. XI. 2; XII 2. és köv. V. ö. Luk. VII. 36. és köv.

²⁾ Ján. XII. 12. .

³⁾ Luk. XIX. 41. és köv.

⁴⁾ Mischna, Menachoth, XI. 2; babil. talmud, Sanhedrin, 14 b; P e s a c h i m, 63 h. 91 a; S o t a, 45 a; B a b a m e t s i a, 85 a, E helyekből az következik, hogy Bethphage gyümölcske,rt-féle volt, mely a templom keleti falánál terült el, s amelynek szintén külön falkerítése volt. Máté XXL 1., Márk XI. 1.. Luk. XIX. 29. helyeiből nem tűnik ki tisztán, hogy Bethphage falu lett volna, amint Eusebius és szent Jeromos hitték.

⁵⁾ Máté XXI 1. és köv.; Márk XI 1. és köv.; Luk. XIX. 29. és köv.; Ján. XII. 12. és köv.

szólították.¹⁾ „Rabbi, hallgattasd el őket“, mondták neki a farizeusok. „Ha ők elhallgatnak, a kövek fognak kiabálni“, felelt Jézus és bevonult a városba. A jeruzsálemiek, akik alig ismerték, meglepődve kérdezték, kicsoda. „Jézus, a nazarethi próféta, Galileából“, hangzott a válasz. Jeruzsálemnek mintegy 50.000 lakosa volt.²⁾ Bármely kis esemény, egy valamicskét is ismert idegen, vagy egy vidéki csoport érkezése, jelentéktelen utcai népcsőület, közönséges körülmények között hamar közbeszéd tárgya lett volna. Az ünnepek idején azonban nagy volt a kavarodás.³⁾ Jeruzsálem ilyenkor az idegenek városa volt. Az izgatottság is ő náluk volt a legnagyobb. A zsidó vallásra tért pogányok, kik görögül beszéltek, s kik szintén az ünnepekre jöttek, a kíváncsiságtól sarkalva, látni akarták Jézust. Tanítványaihoz fordultak;⁴⁾ nem tudjuk, milyen eredménye lett a találkozásnak. Jézus a maga részéről, szokása szerint, kedvelt falujában, Bethániában, töltötte az éjszakákat.⁵⁾ A következő három nap (hétfőn, kedden, szerdán) ismét bement Jeruzsálembe; naplemente után pedig visszatért vagy Bethániába, vagy az Olajfák-hegyének nyugati lejtőjén fekvő majorokba, hol számos barátja volt.⁶⁾

¹⁾ Luk. XIX. 38; Ján. XII. 13.

²⁾ A 120.000-es szám, melyet Hecateus (Jos. Contra A p i o η. I. 22.) említ, túlzottnak látszik. Cicero úgy beszél Jeruzsálemről, mint egy rongyos faluról (Ad A 11 i c u m. II., IX.¹⁾). A város régi övezetei, bárhogy számítjuk is, nem tudják befogadni a mai lakosság négyszeresét, amely pedig nem éri el a 15.000-et. Lásd Robinson, Bibi. Res., I. 421—422 (2-ik kiadás); Fergusson, Topogr. of Jérus, 51. oldal; Forster, Syria and Palestine, 82. oldal.

³⁾ Jos., B. L, IL, XIV. 3; VI.. IX. 3.

⁴⁾ Ján. XII. 20. és köv.

⁵⁾ Máté XXL 17; Márk XI. 11.

⁶⁾ Máté XXI. 17—18; Márk XI. 11—12, 19; Luk. XXL 37—38.’

Mintha valami nagy szomorúság szállta volna meg az utolsó napokban Jézusnak különben oly vidám és derült lelkét. Az összes elbeszélések megegyeznek abban, hogy elfogatása előtt pillanatra ingadozás és nyugtalaniság vett erőt rajta, szinte a leendő haláltusájának az érzete. Némelyek szerint hirtelen felkiáltott: „Az én lelkem háborog. Atyámé ments meg engem ettől az órától“. ¹⁾ Úgy tűnt fel nekik, mintha e pillanatban szózat hallatszott volna az égből; mások azt beszélték, hogy angyal jött le vigasztalni. ²⁾ Nagyon elterjedt forrás szerint, az eset Gethsemane kertjében történt. Jézus, mint mondták, kőhajításnyira eltávozott alvó tanítványaitól, s csak Képhart és Zebedeus kiét fiát vitte magával. Ekkor arccal a földre borult, s úgy imádkozott. Lelke halálosan szomorú volt; iszonyú félelem: nehezedett rá; de győzött az istepi akaratan való megnyugvása. ³⁾ A syjniopicusok, azzal az ösztönös érzékkel ¹⁾, mely a szerkesztésben vezette őket, s amely az elbeszélések elrendezésében gyakran tekintettel volt hatásbeli ‘szempontokra, Jézus utolsó éjszakájára, elfogatása pillanatára teszik ezt a jelenetet. Ha ez a felfogás felelne meg a valóságnak, lehetetlen volna megérteni, hogy János, minit közvetlen tanúja a megható jelenetnek, ne emlékeznék meg róla csütörtök estéjéről_irt oly körülményes elbeszélésében. ⁴⁾ Bizonyos

¹⁾ Ján. XII. 27. és köv. Érthető, hogy János elbeszéléséből, rajongó hangja és Jézus isteni szerepét illető elfogultsága folytán, hiányoznak a természetes gyengeségnek mindazok a körülményei, melyeket a svnopticusok előadnak.

²⁾ Luk. XX. 43; Ján. XII. 28—29.

³⁾ Máté XVIII. 36. és köv.; Márk XIV. 32. és köv.; Luk. XXII. 39. és köv.

⁴⁾ Annál kevésbé volna ez érthető, mert János különös előszeretettel emeli ki az olyan körülményeket, amelyek személyére vonatkoznak, vagy amelyeknek ő volt aiz egyedüli tanúja (XIII. 23. és köv.; XVIII. 15. és köv.; XIX. 26. és köv., 35; XX. 2. és köv.; XXI. 20. és köv.)

csak annyi, hogy vállalt küldetésének rettentő súlya, az utolsó napokban, kegyetlenül ránehezedett Jézusra. Pillanatra felébredt benne az emberi természet. Talán kételkedni is kezdett művében. A félelem és a habozás erőt vett rajta, s olyan kétségbeesésbe kergették, mely rosszabb a halálnál. Az ember, ki valamely nagy eszmének áldozta fel nyugalját és az élet iránt való jogos* igényeit, pillanatra szomorú összecsuklást érez mindig, mikor először jelenik meg előtte a halál képe, s igyekszik meggyőzni, hogy minden hiábavaló. Talán azok a megindító emlékek, melyek megmaradnak a legedzettebb lelkekben is, s amelyek néha éles kardként szúrnak, támadtak fel benne e pillanatban. Talán Galilea tiszta forrásaira gondolt, hol szomját enyhíthette volna; a szőlőtökre és fügefákra, melyek alatt megpihenhetett volna; vagy a fiatal lányokra talán, kiknek szerelmét elnyerhette volna? Átkozta keserű sorsát, mely megtagadta tőle azokat az örömeket, melyeket mindenki másnak nyújtott? Fájlalta magasztos lelkét, s áldozataként önönagyságának, siratta, hogy nem maradt egyszerű názarethi munkás? Nem tudjuk. Mindez a belső tusakodás nyilván örökre titok maradt tanítványai előtt, ők nem értettek belőle semmit, s naiv találgatásokkal igyekeztek kiegészíteni, ami Mesterük nagy leikéből homályos volt előttük. Bizonyos azonban, hogy isteni lelke csakhamar újra győzött. Elkerülhette volna még a halált; de nem akarta. Művéért való rajongása magával ragadta. Vállalta, hogy utolsó csöppig kiüríti a kelyhet. S valóban, ettől kezdve Jézus ismét felleli önmagát, teljesen s homálytól menten. A hit vitázó ügyeskedései, a csodatevő - és ördögűző hiszékenysége, feledésbe merültek. Nem maradt fenn, csupán a Kínszenvedések páratlan hőse, a lelkiismeret szabadságának megalapítója, a tökéletes

eszménykép, akit minden szenvedő lélek keres, hogy erősítést és vigasztalást találjon.

A bethphagei diadalmenet, a vidékieknek az a mérészege, hogy Jeruzsálem kapuinál ünnepelték meg Messiásuk és királyuk bevonulását, végleg elkeserítette a farizeusokat és a templom előkelősegeit. Szerdán (nisan 12-én) újabb tanácskozást tartottak Kaiphas Józsefinél.¹⁾ Elhatározták, hogy haladéktalanul elfogatják Jézust. A fennálló rend és biztonság követelményeinek érzése irányította ezeket az intézkedéseket. Vigyázni kellett azonban arra, hogy el lehessen kerülni a nyilvános botrányt. Minthogy Husvétkor, mely ebben az évben péntek este kezdődött, mindig nagy szokott lenni a torlódás és az izgalom, elhatározták, hogy nem várják be ezeket a napokat. Jézus népszerű volt;²⁾ lázadástól tartottak. Abban állapodtak tehát meg, hogy másnap, csütörtökön, fogják el. Elhatározták azt is, hogy nem a templomból hurcolják el, ahol mindennap megjelent,³⁾ hanem kilesik szokásait, s valamely gyanútlan helyen kerítik kézre. A papok emberei puhatolóztak a tanítványoknál, remélve, hogy gyengeségük vagy együgyűségük folytán értékes adatokhoz juthatnak. Amit kerestek, megtalálták Karióthi Júdásbán. Ez a szerencsétlen, megfoghatatlan okokból, elárulta Mesterét, megadott minden szükséges felvilágosítást, sőt (noha ekkora elvetemültség már szinte hihetetlen) magára vállalta azt is, hogy az elfogatas végett kiküldött csapatot Jézushoz vezeti. Az a borzalmas emlék, melyet ennek az embernek az ostobasága, vagy gonoszsága»a keresztény hagyományban hátrahagyott, okvetlen okozója volt bizonyos

¹⁾ Máté XXVI. 1—5; Márk XIV. 1—2; Luk. XXII. 1—2.

²⁾ Máté XXI. 46.

³⁾ Máté XXVI. 55.

túlzásnak. Júdás eddig éppen olyan tanítvány volt, mint a többi; sőt apostoli címe is volt; csodákat hajtott végre és ördögöket űzött. A legenda, mely éles színeket akar, csak tizenegy szentet és egy elkárhozottat szerepeltetett az utolsó vacsorán. A valóság azonban nem ismer ilyen feltétlen osztályozást. A kapzsiság, melyet a syniopicusok bűne indító-óik ául felhoznák, nem nyújt elegendő magyarázatot. Különös volna, hogy az, aki a pénztárt kezelte s tudta, mit veszít a Mester halálával, ily csekély összegért elcserélje¹⁾ állása jövedelmét.²⁾ Vagy talán hiúságában sértette meg Júdást az a dorgálás, amit a bethániai lakománál kapott? Ez sem elég magyarázat. János szeretné úgy feltüntetni, mint aki már kezdettől fogva tolvaj és hitetlen volt,³⁾ aminek azonban semmi valószínűsége sincs. Inkább lehet valami féltékenykedésre, belső egyenetlenségre gondolni. Az a különös gyűlölet, melyet János Júdás iránt tanúsít,⁴⁾ megerősíti ezt a feltevést. Minthogy szíve kevésbé volt tiszta, mint a többieknek, Júdás, anélkül, hogy maga is észrevette volna, elsajátította a feladatával járó szűkeblűséget. Mint a gyakorlati ügyek intézésénél sokszor előfordul, odajutott, hogy a pénztár érdekeit többre becsülte, miint magát a művet, melynek az szolgálatában állott. A hivatalnok megölte benne az apostolt. Az a mór megás, mely Bethániában kicsúszott a száján, azt sejteti, hogy néha úgy találtai, a Mester nagyon is sokba kerül szellemi családjának. Ez a kicsinyes szűkmarkúság kétségkívül sok súrlódást idézett elő a kis társaságban.

Ha nem is tagadjuk tehát, hogy Júdás elősegítette mestere elfogatását, azt hisszük mégis, hogy a rászórt

¹⁾ János nem is beszél pénzbeli jutalomról.

²⁾ Ján. XII. 6.

³⁾ Ján. VI. 65; XII. 6.

⁴⁾ Ján. VI. 65, 71—72; XII. 6; XIII. 2. 27. és köv.

átkok részben igazságtalanok. Talán több ügyetlenség, mint romlottság volt cselekedetében. A nép gyermekének erkölcsi íntudata eleven és igaz, de ingatag és következetlen. Nem tud ellenállni a pillanat hatásának. A köztársasági párt titkos egyesületeiben sok volt a meggyőződés és az őszinteség, de volt sok áruló is. Kis neheztelés elég volt rá, hogy a hívőből áruló váljék. De ha a néhány pénzdarab után való esztelen vágy zavarta mieg szegény Júdás fejét, úgy látszik, még sem vesztette el teljesen erkölcsi érzését, mert látva bűne következményeit, megbánta tettét,¹⁾ és, mint mondják, megölte magát.

Ebben az időpontban már ünnepélyes minden perc, s többet számít az emberiség történetében, mint más hosszú századok. Csütörtökhöz, nisan 13-hoz (április 2-ika) érkeztünk. Másnap este kezdődött a Husvét, a lakomával, melyen a bárányt elköltötték. Az ünnep hét napig tartott, mialatt kovásztalan kenyeret ettek. Az első és az utolsó nap különösen ünnepélyes színezetű volt. A tanítványok már készülődtek az ünnepre.²⁾ Ami Jézust illeti, azt kell hinnünk, hogy tudott Júdás árulásáról, s hogy sejtette, milyen sors várt rá. Este, tanítványaival költötte el utolsó vacsoráját. Nem szertartásos húsvéti lakoma volt ez, ahogy később, egy nappal tévedve,³⁾ gondolták; a kezdődő Egyház számára azonban a

¹⁾ Máté XXVII. 3. és köv. .

²⁾ Máté XXVI. 1. és köv.; Márk XIV. 12; Luk. XXII. 7; Ján. XIII. 29.

³⁾ Ez a synopticusok felfogása (Máté, XXVI. 17. és köv.; Márk XIV. 12. és köv.; Luk. XXII. 7. és köv., 15). János azonban, kinek elbeszélése e részt illetően a legtöbb hitelességgel bír, határozottan állítja, hogy Jézus azon a napon halt meg, amelyen a bárányt elfogyasztok. (XIII. 1—2. 29; XVIII. 28; XIX. 14, 31). A talmud is „húsvét előestéjére“ teszi Jézus halálát. (Babil. talmudi, Sanhedrin, 43 a, 67 a).

csütörtöki vacsora volt az igazi Husvét, az Új-Szövetség megpecsételése. Minden tanítvány a legdrágább emlékekkel gondolt vissza rá, s az a sok megható vonás, melyet a mesterről megőriztek, mind ehhez a lakomához fűződött, mely a keresztyény áhítat sarokköve és a legtermékenyebb intézmények kiinduló-pontja lett.

Kétségtelen valóban, hogy az a gyöngéd szeretet, mely Jézus szívét eltöltötte az őt környező kisdéd egyház iránt, e pillanatban nem ismert határt.¹⁾ Derűs és erős lelke könnyed maradt a ránehezülő komor balsejtelmek terhe alatt is. Mindegyik barátja számára volt szava. Különösen kettejük, János és Péter, részesült ragaszkodásának gyöngéd jeleiben. János (ő maga legalább azt állítja) Jézus oldalán a panHagon feküdt, s fejét a Mester mellére hajtotta. A vacsora vége felé, Jézus száján kicsúszott a titok, mely szívét nyomta: „Bizony mondom néktek“, szolt, „ti közületek egy elárul engem!?) A rémült döbbenet perce volt ez ezekre az egyszerű emberekre; egyik a másikat nézte, s vizsgálták önmagukat. Judás is jelen volt; Jézus, ki egy idő óta joggal volt bizalmatlan iránta, talán ezzel a szóval próbálta tekintetéből és zavart magaviseletéből bűne beismerését kiolvasni. A hűtlen tanítvány azonban vesztette el lélekjelenlétét; sőt állítólag a többiekkel együtt még ő is kérdezni merte: „Én vagyok-é az, Mester?“

Péter egyenes és becsületes lelke azonban kínokban gyötrődött. Intett Jánosnak, hogy tudakolja ki, kiről beszél a Mester. János, aki úgy beszélhetett Jézussal, hogy a többiek nem hallhatták, kérte, hogy fejtse meg a talányt. Jézus, minthogy csupán gyanúja volt, nem

¹⁾ Ján, XIII. 1. és köv.

²⁾ Máté XXVI. 21. és köv.; Márk XIV. 18. és köv.; Luk. XX. 21. és köv.; Ján. XIII. 21. és köv.; XXL 20.

akart nevet említeni; csak annyit mondott Jánosnak, jegyezze meg jól, hogy kinek nyújt egy darabka borbamártott kenyeret. Azzal bemártotta a kenyeret, s oda nyújtotta Judásnak. Csak János és Péter tudott a dologról. Jézus néhány szót intézett Judáshoz, mely tele volt véres szemrehányással, de amelyet a jelenlevők nem értettek. Azt hitték, hogy Jézus a másnapi ünnepre vonatkozólag adott neki utasításokat. Judás eltávozott.¹⁾

Ekkor még senki sem talált a vacsorában semmi feltűnőt, s eltekintve az aggodalmaktól, melyeket a Mester tanítványaival közölt, s amelyeket azok csak félig értettek meg, semmi rendkívüli sem történt. Jézus halála után azonban sajátságosan ünnepies jelentőséget tulajdonítottak ennek az estének, s a hívők képzelete lágy titokzatosság homályával vonta be. Egy kedves, szeretett lénynél legjobban mindig az utolsó napokra emlékezünk. A beszélgetésnek, melyet akkor folytattunk vele, valami kikerülhetetlen csalódásnál fogva olyan értelmet kölcsönzünk, melyet annak csak a halál adott; évek emlékeit néhány órára szorítjuk össze. Az említett vacsora után a tanítványok nagyrésze nem látta többé Jézust. Ez volt a búcsú-lakoma. Most is, mint annyi más vacsorán, Jézus elvégezte a kenyértörés titokzatos szer-tartását. Minthogy már kezdetben azt hitték, hogy a kérdéses vacsora Hús vét napjára esett, s húsvéti lakoma volt, természetszerűen merült fel az a gondolat, hogy az Oltári-szentség intézménye e magasztos pillanatban született. Abból a feltevésből indulva ki, hogy Jézus pontosan előre tudta halála percét, a tanítványoknak arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy sok fontos dolgot tartogatott utolsó óráira. Minthogy különben egyik alapvető eszméje volt az első keresztényeknek, hogy

¹⁾ Ján. XIII. 21. és köv., mely a svnopticus elbeszélések valószínűtlenségeit kiküszöböli.

Jézus halála olyan áldozat volt, mely pótolja a régi Törvény összes áldozását, a „Vacsora“ melyről azt tartották, hogy csak egyszer, s a Kínszenvedések előestéjén történt, a legfőbb áldozat, az Új-Szövetség alkotó cselekedete, a mindnyájunk üdvéért kiömlött vér jele lett.¹⁾ A kenyér és a bor ekként, kapcsolatba hozva magával a halállal, a Jézus szenvedéseivel megpecsételt Új-Testamentum képmásává, Krisztus áldozatának emlékeztető jelévé vált, egészen új eljöveteleig.²⁾

Ez a misztérium már kezdetben kis szent elbeszéléssé rögződött, mely négy hasonló változatban maradt fenn.³⁾ János, kit az Oltári-szentség eszméi annyira eltöltenek,⁴⁾ ki az utolsó vacsorát oly hosszad almasan beszéli el, oly sok apró körülményt és megjegyzést idéz,⁵⁾ — János, akit erre nézve egyedül fogadhatunk el szemtanúként az evangéliumi elbeszélők közül, nem tud erről az elbeszélésről. Ez azt bizonyítja, hogy nem tekintette az Oltári-szentség megteremtését az Úrvacsora külön sajátosságának. Az ő szemében az Úrvacsora szertartása a lábmosás. Valószínű, hogy egyes ősi keresztény közösségekben az utóbbi szertartás olyan jelentőségre emelkedett, melyet azóta elvesztett.⁶⁾ Kétségtelen, hogy Jézus némely alkalommal gyakorolta, hogy példát mutasson tanítványainak a testvéri alázatosságról. Ezt is halála előestéjére tették, ugyanabból a törekvésből kifolyólag, amelylyel minden nagy erkölcsi és

¹⁾ Luk. XXII. 20.

²⁾ I. Cor. XI. 26. -

³⁾ Máté XXVI. 26—28; Márk XIV. 22—24; Luk. XXII. 19—21; I. Coir. XI. 23—25.

⁴⁾ VI. fejezet.

⁵⁾ XIII—XVII. fejezet.

⁶⁾ Ján. XIII. 14—15. V. ö. Máté XX. 26. és köv.; Luk. XXII. 26. és köv.

szertartási parancsát az Úrvacsora köré igyekeztek csoportosítani.

A szeretet, megértés, könyörületesség és kölcsönös odaadás magasztos érzelmei hatották át különben azokat az emlékeket, melyeket Jézus utolsó óráiról megőriztek.¹⁾ Mindig Egyházának egysége, melyet ő vagy szelleme alapított, a lelke azoknak a jelképeknek és beszédeknek, melyeket a keresztény hagyomány e szent pillanatokra visz vissza: „Új parancsolatot adok néktek“, mondotta, „hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok. Nem mondalak többé titeket szolgálknak; mert a szolga nem tudja, mit cselekszik az ő ura: titeket pediigi barátainnak mondtalak; mert mindazt, amit az én Atyámtól hallottam, tudtul adtam néktek. Ezeket parancsolom néktek, hogy egymást szeressétek.“²⁾ Még az utolsó pillanatban is megnyilvánult bizonyos versengés, harc az elsőbbségért.³⁾ Jézus megjegyezte, hogy ha ő, a Mester, úgy élt tanítványai között, mintha a szolgájuk lett volna, annál inkább kell nekik engedelmeskedniök egyik a másikának. Némelyek szerint, mikor ivott a borból, így szólt: „Mostantól fogva nem iszom a szőlőtökének ebből a terméséből, mind ama napig, amikor ujan iszom azt veletek az

¹⁾ Jan. XIII. 1. és köv. Ázokait a beszédeket, melyeket János az Úrvacsora leírása után előad, nem lehet történetieknek tekinteni. Tele vannak olyan fordulatokkal és kifejezésekkel, melyek nem illenek bele Jézus beszédeinek stílusába, de annál inkább János szokott beszédmódjába. így a felkiáltás is: „Fiaim“ (Ján. XIII. 33), nagyon gyakori János első levelében. Jézus, úgy látszik, nem használta.

²⁾ Ján. XIII. 33—35; XV. 12—17.

³⁾ Luk. XXII. 24—27. V. ö. Ján. XIII. 4. és köv.

én Atyámnak országában“.¹⁾ Mások szerint azt ígérte nekik, hogy nemsokára mennyei lakomában lesz részük, ahol majd királyi székekben ülnek körülötte.²⁾

Ügy látszik, az estebéd vége felé Jézus balsejtelmei átragadtak tanítványaira is. Mindnyájan érezték, hogy súlyos veszély fenyegeti a Mestert, s hogy válság közeledik. Pillanatig Jézus óvintézkedésekre gondolt, s kardokról beszélt. Csak két kardja volt a társaságnak. „Elég ennyi“, mondta.³⁾ De felhagyott a gondolattal; jól látta, hogy a félénk vidékiek nem szállhatnak szembe Jeruzsálem hatalmas urainak fegyveres erejével. Képhas, teli bátorsággal és bizva önmagában, megesküdt, hogy követi a börtönbe és a halálba is. Jézus szokott finomságával némi kételynek adott kifejezést. Egy hagyomány szerint, mely valószínűleg magától Pétertől származik, Jézus a kakas-szóra figyelmeztette.⁴⁾ Képhashoz hasonlóan, mindannyian megesküdték, hogy erősek lesznek.

¹⁾ Máté XXVI. 29; Márk XIV. 25; Luk. XXII. 18.

²⁾ Luk. XXII. 29—30.

³⁾ Luk. XXII. 36—38.

⁴⁾ Máté XXVI. 31. és köv.; Márk XIV. 29. és köv.; Luk. XXII. 33. és köv.; Ján. XIII. 36. és köv.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Jézus elfogatása és pöre.

Késő éjszaka volt már,¹⁾ mikor a termet elhagyták.²⁾ Jézus, szokása szerint, áthaladt a Cédron völgyén, s tanítványaitól kísérve, Gethsemane kertjébe ment, az Olajfák-hegyének aljába.³⁾ Ott lepihent. Roppant többségével túlszárnyalva barátait, virasztóit és imádkozott. Azok mellette aludtak, mikor egyszerre lobogó fáklyákkal fegyveres csapat jelent meg. Botokkal ellátott templom-szolgák voltak, amolyan rendőr-szakasz, melyet meghagytak a papoknak; egy osztag karddal felfegyverzett római katona támogatta őket; az elfogatói parancsot a főpap és a szanhedrin bocsátotta ki.⁴⁾ Judás, aki ismerte Jézus szokásait, ezt a helyet jelölte meg, mint olyat, ahol legkönnyebben meglephetik. A legrégebb kor egyöntetű hagyománya szerint, Judás

¹⁾ Ján. XIII. 30.

²⁾ A Máté XXVI. 30. és Márk XIV. 26. említett vallásos ének felvetése onnan ered, hogy a két evangélista véleménye szerint Jézus utolsó vacsorája a húsvéti lakoma volt. A húsvéti lakoma előtt és után zsoltárokat szoktak énekeim. Babil. talmud, Pesachim, IX. fej. 3., 118 a., stb.

³⁾ Máté XXVI. 36; Márk XIV. 32; Luk. XXII. 39; Ján. XVIII. 1—2.

⁴⁾ Máté XXVI. 47; Márk XIV. 43; Ján. XVIII. 3, 12.

maga is elkísérte a csapatot,¹⁾ sőt egyesek szerint²⁾ anynyira vitte az alávalóságot, hogy csókjával mutatta meg, hogy ki az elárult. De bárhogyan történt is, bizonyos, hogy a tanítványok ellenállást kíséreltek meg.³⁾ Egyikük (szemtanuk szerint, Péter*) kardot rántott, s megsebezte a főpap egyik szolgájának, Malek-nak, a fülét. Jézus megállította ezt az első, ösztönszerű szembezállást. Megadta magát a katonáknak. A tanítványok, akik gyengébbek és tehetetlenebbek voltak, sem hogy sikerrel léphettek volna fel ilyen tekintélyes hatóságokkal szemben, futásnak eredtek és szétszéledtek. Csupán Péter és János nem vették szem elől Mesterüket. Egy másik ismeretlen ifjú is követte, könnyed ruhába öltözve. El akarták őt is fogni; az ifjú azonban elfutott, csak a köpenye maradt a poroszlók kezében.⁵⁾

A papok megállapodtak abban, hogy Jézussal szemben olyan eljárást követnek, mely teljesen alkalmazkodik a fennálló joghoz. A „csábítók“-kal (*mészit*) szemben való törvényes eljárást, akik a vallás tisztasága ellen akarnak merényletet elkövetni, a Talmud olyan részletességgel írja le, hogy annak naiv szemtelensége már mosolyra késztet. A jogászi csapdák alkotják a bűnvádi nyomozás leglényegesebb részét. Ha valakit „csábítás“-sal vádolnak, két tanút kerítenek, akiket egy fal mögé rejtenek; a vádlottat a szomszéd szobába csalják, ahol a két tanú kihallgathatja szavait, anélkül, hogy észrevenné. Két gyertyát gyújtanak mellette, hogy

1) Máté XXVI. 47; Márk XIV. 43; Luk. XXII. 47; Ján. XVIII. 3; A p o s t . c s e l . I. 16. .

2) A synopticusok hagyománya szerint, János elbeszélésében, Jézus maga nevezi meg magát.

3) Ebben a pontban mind a két hagyomány megegyezik.

4) Ján. XVIII. 10.

5) Márk XIV. 51—52.

megállapítható legyen, hogy a tanúk „látják“.¹⁾ Ekkor ismételvek vele istenkáromlását. Majd felszólítják, hogy vonja vissza szavait. Ha vonakodik, a két tanú törvényszék elé viszi, s aztán megkövezik. A Talmud elmondja, hogy Jézussal szemben is ezt az eljárást alkalmazták, hogy két kirendelt tanú vallomására Ítélték el, s hogy egyébként a „csábítás“⁴ bűne az egyetlen, melyre így előkészítik a tanúkat.²⁾

Jézus tanítványai valóban úgy adják elő, hogy Jézust „csábítás“⁴ bűnével vádolták,³⁾ s néhány apróság leszámításával, mely a rabbinikus képzelődésnek volt a gyümölcse, az evangéliumok előadása szinte mondatról-mondatra megegyezik a Talmudban leirt eljárással. Jézus ellenségeinek az volt a terve, hogy tanúvallomások és saját beismerései alapján rábizonyítják az istenkáromlást és a mózesi vallás megtámadását, aztán a törvény értelmében halálra ítélik, s az ítéletet Pilátussal megerősítetik. A papi hatalom, mint már láttuk, a valóságban teljesen Hanan kezében volt. Valószínűleg, tőle eredt az elfogatási parancs is. Ehhez a hatalmas személyiséghez vezették először Jézust.⁴⁾ Hanan kérdéseket intézett hozzá tana és tanítványai felől. Jézus, jogos büszkeséggel, vonakodott hosszas magyarázatokba bocsátkozni. Hivatkozott tanítására, amely nyilvános volt; kijelentette, hogy sohasem voltak titkos tanai; felszólította a volt főpapot, kérdezze ki azokat, akik hallgatták. A válasz egészen természetes volt; az

¹⁾ Bűnvádi ügyekben csak szemtanukat fogadtak el. Mischna, Sanhedrin. IV. 5.

²⁾ Jeruzs. talmud. Sanhedrin. XIV. 16; babil. talmud, ii. fei. 43 a. V. ö. S eh ab bath. 104 b.

Máté XXVII. 63; Ján. VII. 12, 47.

⁴⁾ Ján. XVIII. 13. és köv. Ez a körülmény, mely csak Jánosnál fordul elő, a legerősebb bizonyítéka a negyedik evangélium történeti becsének.

a túlhajtott tisztelet azonban, melylyel az agg főpapot övezték, kihívónak tüntette fel; a jelenlevők egyike általában pofonnal felelt rá.

Péter és János egész Hanan lakásáig követték Mesterüket. Jánost, akit ismertek a házban, minden nehézség nélkül bebocsátották; Pétert azonban feltartóztatták a bejáratnál, s Jánosnak kellett a kapus-asszonyt megkérni, hogy engedje be. Az éjszaka hideg volt. Péter az előszobában maradt, s a tűzhöz húzódott, amely körül a cselédek melegedtek. Csakhamar ráismertek benne a vádlott egyik tanítványára. A szerencsétlen, akit galileai kiejtése elárult, mikor a szolgák, akik közül az egyik rokona volt Maleknak és látta őt Gethsemaneban, kérdéseikkel sarokba szorították, háromszor egymásután megtagadta, hogy legcsekélyebb viszonya is tett volna valaha Jézussal. Azt hitte, hogy Jézus úgy sem hallhatja, s nem gondolt arra, mekkora gyöngédtelenség volt ebben a meghúzódo gyávaságban. Becsületes telke azonban csakhamar megérezte a hibát, melyet elkövetett. *Eg# véletlen*, a kakas megszólalása, eszébe juttatta Jézus szarvát. Elszorult szívvel kimént és keservesen zokogott.¹⁾

Hanannak, noha ő volt a küszöbön-álló jogi gyilkosság igazi szerzője, nem volt meg az a hatalma, hogy ítéletet mondjon Jézus felett; vejéhez, Kaipháshoz küldte tehát, aki a hivatálos címét, viselte. Ennek az embernek, aki csupán apósa vak eszköze volt, természetesen mindent jóvá keltett hagynia. Egybeült nála a szanhedrin.²⁾ A tárgyalás megkezdődött; több tanú, akit a Talmudban előírt nyomozó eljárás szerint előkészítettek, jelent meg a törvényszék előtt. A végzetes szavakat,

¹⁾ Máté XXVI. 69. és köv.; Márk XIV. 66. és köv.; Luk. XXII. 54. és köv.; Ján. XVIII. 15. és köv., 25. és köv.

²⁾ Máté XVI. 57; Márk XIV. 53; Luk. XXII. 66,

melyeket Jézus valóban mondott: „Én lerontom Istennek templomát és harmadnapon felépítem azt“, két tanú idézte. Isten templomát káromolni, a zsidó törvények szerint annyi volt, mint magát Istent káromolni.¹⁾ Jézus hallgatott, s vonakodott megmagyarázni a kifogásolt szavakat. Egy elbeszélés szerint, a főpap kérve-kérte, mondaná meg, ő-e a Messiás; Jézus pedig töredelmesen bevallotta, hogy ő az és kihirdette a gyülekezet előtt, hogy mennyei országa nemsokára eljő.²⁾ Jézusnak azonban, ki bátran el volt szánva a halálra, erre nem volt szüksége. Valószínűbb, hogy itt is, akár Hanan házában, hallgatott. Általában ez jellemezte az utolsó pillanatban egész magatartását. Az ítélet már ki volt mondva; csak ürügyeket kerestek. Jézus érezte, ezt, s nem kezdett hiábavaló védekezésbe. Az orthodox zsidóság szempontjából valóban istenkáromló volt, destruktív a fennálló vallási renddel szemben; ezeket a bűnöket pedig a törvény halállal büntette.³⁾ A gyülekezet egyhangúlag főbenjáró bűnben bűnösnek mondta ki. A tanácsnak azok a tagjai, akik titokban hozzá húztak, vagy nem voltak jelen, vagy nem szavaztak.⁴⁾ A régi arisztokráciák szokásos könnyelműsége nem engedte, hogy a bírák hosszasan megfontolják Ítéletük következményeit. Az ember-életet akkor nagyon könnyen feláldozták; a szanhedrin tagjai bizonyosan nem gondoltak arra, hogy gyermekeik fognak még számot adni az ingerült utókornak azért az ítéletért, melyet ők olyan gondatlan göggel mondtak ki.

1) Máté XXIII. 16. és köv.

2) Máté XXVI. 64; Márk XIV. 62; Luk. XXII, 69. János mit sem tud ei jelenetről,

3) Lev it.. XXIV. 14. és köv.; Mózes V. könyve XIII. 1. és köv.

4) Luk. XXIII, 50—51. .

A szanhedrinnek nem volt meg az a joga, hogy végrehajtsa egy halálos ítéletet.¹⁾ De a hatásköröknek abban az össze-visszaságában, mely akkor Júdeában uralkodott, Jézus ettől a perctől kezdve már halálraítél volt. Az éj hátralevő részében ottmaradt, kiteve a durvább cselédség bántalmainak, akik semmi sértéstől sem kímélték.²⁾

Reggel a papok fejei és a vének ismét összegyűltek.³⁾ Arról volt szó, hogy megerősíttessék Pilátussal a szanhedrin által kimondott halálos Ítéletet, amely a római megszállás óta magában nem volt elégséges. A prokurátor ugyan nem volt felruházva az élet és halál jogával, mint a császári legátus, Jézus azonban nem volt római polgár; s így a kormányzó jóváhagyása is elég volt, hogy az ellene hozott ítéletet végrehajtsák. Mint rendszerint történni szokott olyankor, amikor egy politikai nemzet meghódít olyan népet, amelynél a polgári és vallási törvények összeolvadtak, a rómaiak is kénytelenek voltak a zsidó törvényt szinte hivatalosan támogatni. A római jog nem terjedt ki a zsidókra. Ezek megmaradtak egyházi törvényeik alatt, melyeket a Talmudban találunk egybegyűjtve, épp úgy, mint ahogyan az algíri arabokat még ma is az izlám törvényei szerint kormányozzák. A rómaiak tehát, noha vallási kérdésekben semlegesek maradtak, nagyon gyakran helybenhagytak olyan büntetéseket, melyeket vallási vétségekre szabtak ki. Körülbelül ugyanaz volt a helyzet, mint amilyen ma az indiai szent városokban az angol uralom alatt, vagy mint amilyen Damaskusé lenne attól a naptól kezdve, amikor Szíriát valamely európai nem-

¹⁾ Ján. XVIII. 31; Jós., Ánt., XX.. IX. 1.

²⁾ Máté XXVI. 67—68; Márk XIV. 65; Luk. XXII. 63-65.

³⁾ Máté XXVII. 1; Márk XV. 1; Luk. XXII. 66; XXIII. 1; Ján. XVIII. 28.

zet elfoglalná. Josephus azt állítja (de ebben, bizonyára kételkedni lehet), hogy ha egy római azokat a tilailomköveket, melyek a pogányok számára mutatták, hogy meddig szabad menniük, túllépte, akkor maguk a rómaiak szolgáltatták ki az illetőt a zsidóknak, hogy vessék halálra.¹⁾

A papok bérencei tehát megkötötték Jézust, s a praetori hivatalba vitték, mely Heródes régi palotájában volt,²⁾ szorosan az Antónia-torony mellett.³⁾ Annak a napnak a reggelén, amikor a húsvéti bárányt szokták elfogyasztani (pénteken, nisan hónap 14-én, április 3-án). A zsidók tisztátalanokká váltak volna, ha a praetoriumba lépnek, s nem tarthatták volna meg a szent lakomát. Így hát kint maradtak.⁴⁾ Pilátus, mikor megjelenésükről értesült, a ö/nm-ra,⁵⁾ a szabad ég alatt álló emelvényre lépett,⁸⁾ arra a helyre, melyet *Gabbathanak*, görögül *Lithostrotos-nak* neveztek, mert a föld kockakövekkel volt kirakva.

Alig hogy értesült a vádról, elfogta a bosszúság, hogy a dologba keverték.⁷⁾ Azután bezárkózott Jézussal a praetoriumba. Itt beszélgetés folyt közöttük, melynek pontos részleteit nem ismerjük, minthogy egyetlen szemtanú sem mondhatta el a tanítványoknak, de amelynek színezetét János alighanem jól eltalálta. Elbeszélése csakugyan teljes összhangban áll azzal, amit a törtelem tanít a két fél kölcsönös viszonyáról.

¹⁾ Jos. A n t., XV.. XI. 5; B. J. VI., II. 4.

²⁾ Philo, *Leigatio ad Caiim*, 38. §. Jos.. B. J. II., XIV. 8.

³⁾ Arra a helyre, ahol ma a ieruzsálemi pasa szerailja áll.

⁴⁾ János XVIII. 28.

⁵⁾ A görög *βήμα* szó átment a szir-chaldeai nyelvbe.

⁶⁾ Jos. B. J. II., IX 3; XIV. 8; Máté XXVII. 27; Ján. XVIII. 33.

⁷⁾ Ján. XVIII. 29.

Pontius prokurátornak, akit melléknéven Pilátusnak hívtak, kétségkívül a *pilum* vagy díszkopja miatt, melyet ő vagy valamelyik őse kitüntetésül kapott,¹⁾ eddig semmi dolga sem volt a csírázó felekezettel. Teljesen közömbös volt a zsidók belső civódásai iránt; s mind-ezekben a felekezeti mozgalmakban nem látott egyebet, mint a féktelen képzelődés és a megzavart elme szüleményeit. Általában, nem szerette a zsidókat. De a zsidók még jobban gyűlölték őt, durvának, gőgösnek, indulatosnak tartották; valószínűtlen bűnökkel vádolták.²⁾ Jeruzsálem, mint nagy népmozgalmak központja, nagyon nyugtalan város volt, ahol az idegen számára elviselhetetlen volt a tartózkodás. A túlzók azt vitatták, hogy az új prokurátornak feltett szándéka volt a zsidó törvény eltörlése.³⁾ Korlátolt vakbuzgóságuk, vallási gyűlölködésük kihívta maga ellen az igazságnak és polgári kormányzásnak azt az erős érzetét, mely még a legjelentéktelenebb rómaiban is mindig benne lakott. Pilátust minden cselekedete, amelyről csak tudunk, jó közigazgatási erőként állítja elénk.⁴⁾ Hivataloskodása elején alárendeltjeivel nehézségei voltak, melyeket főlöttébb erőszakosan intézett el, de amelyekben a dolog lényegét illetően, úgy látszik, igaza volt. A zsidókat elmaradt embereknek tarthatta; kétségkívül úgy ítélte meg őket, mint ahogy valamikor a szabadelvű prefektus a bretonokat, akik fellázadtak egy új út vagy iskola építése miatt. Az ország javára irányuló legszebb ter-

¹⁾ Verg. Aen., XII. 121; Martial., Epi gr., L. XXXII.; X., XLVIII; Pint., Romulus élete, 29., V. ö. a H a s t a púra, katonai rendjelet. Orelli és Henzen, I n s r c. lat., 3574, 6852, stb. Pilátus e jeltevés szerint oly szó, mint Torquatus.

²⁾ Philo, Leg. ad C a ĩ u m, 38. §.

³⁾ Jos., Ant., XVIII. III. 1.

⁴⁾ Jós, Ant., XVIII., II—IV.

veiben, különösen mindabban, ami a közmunkákra vonatkozott, elháríthatatlan akadályként szembe találta magával a Törvényt. Annyira megbéklyózta a Törvény az életet, hogy útjába állt minden változásnak és minden javításnak. A római építkezéseket, még a leghasznosabbakat is, a hitbuzgó zsidók a legnagyobb ellen-szenvvel fogadták.¹⁾ Két felirattal ellátott fogadalmi tábla, melyet Pilátus a szent udvar szomszédságában fekvő palotájára állíttatott fel, még hevesebb vihart idézett elő.²⁾ Pilátus eleinte kevésbé vetett számot az ilyen érzékenykedéssel; ennek folytán véres megtorlásokra kényszerült,³⁾ ami aztán utóbb elmozdítására vezetett.⁴⁾ Annyi összetűzésben szerzett tapasztalata nagyon óvatossá tette a csökönyös nép iránt, mely azzal bosszulta meg magát urain, hogy gyűlöletes szigorra kényszerítette őket önmaga ellen. A prokurátor a legnagyobb bosszúsággal látta, mint kell ebben az új ügyben is kegyetlen szerepre vállalkoznia, olyan törvény kedvéért, amelyet gyűlölt.⁵⁾ Tudta, hogy a vallási vakbuzgóság, mihelyt sikerült a polgári hatóságoktól valamely erőszakos intézkedést kicsikarnia, maga lesz az első, aki a felelősséget igyekszik rájuk hárítani, sőt csaknem vádolni is fogja őket. Ez a legnagyobb igazságtalanság; mert az igazi bűnös ilyen esetben a felbujtó!

Pilátus tehát szerette volna megmenteni Jézust. Talán a vádlott nyugodt és méltóságteljes magatartása hatott rá. Egyik hagyomány szerint,⁶⁾ Jézus magában a

¹⁾ Babil. talmud, S c h a b b a t h, 33 b.

²⁾ Philo. Leg. ad C a ĩ u m, 38. §.

³⁾ Jos., Ant., XVIII., III. 1. és 2; B. J. IL, IX. 2. és köv.; Luk. XIII. 1.

⁴⁾ Jos., Ant., XVIII., IV. 1—2,

⁵⁾ Ján. XVIII. 35.

⁶⁾ Máté XXVII. 19.

prokurátor feleségében talált pártfogóra. Talán látta az asszony a szelíd galileait a palota valamelyik ablakából, mely a templom udvarára nyílt. Talán megjelent előtte újra álmában, s a szép ifjú ember vére, melyet ki fognak ontani, lidércként nehezedett rá. Annyi bizonyos, hogy Pilátus bizonyos vonzalmat érzett Jézus iránt. A kormányzó jóindulattal és azzal a szándékkal kérdezte ki, hogy valamiképp módot találjon megszabadítására.

A „Zsidók királya“ cím, amelyet Jézus sohasem használt, de amelyet ellenségei úgy állítottak be, mint szerepének és törekvéseinek végcélját, volt természetesen a legalkalmasabb arra, hogy a római hatóság gyanúját felkeltsék. Erről az oldalról, mint lázító és államellenes cselekményekben vétkest, igyekeztek tehát bevádolni. Semmi sem lehetett volna igaztalanabb, mert Jézus mindig elismerte a római birodalmat fennálló hatalomként. De a maradi vallás-pártok nem szoktak viszsziariadni a rágalomtól. Akarata ellenére levontak minden következtetést tanaiból; megtették goloniti Juda tanítványává; azt állították, hogy megtiltotta, hogy adót fizessenek a császárnak.¹⁾ Pilátus megkérdezte tőle, hogy csakugyan a zsidók királya-e?²⁾ Jézus mitsem titkolt el gondolataiból. De magasztos kétértelmősége, mely erejét alkotta, s amely halála után királyságát megteremtette, ez alkalommal vesztét okozta. Jézus, az idealista, aki előtt a szellem és az anyag egy volt, aki az Apocalypsis képe szerint szájában kétélű kardot tartott, sohasem nyugtatta meg teljesen a földi hatalmakat. Ha hinni lehet Jánosnak, meg is vallotta királyságát, de ugyanakkor kimondta a mélyértelmű szót: „Az én or-

¹⁾ Luk. XXIII. 2, 5.

²⁾ Máté XXVII. 11; Márk XV. 2; Luk. XXIII. 3; Ján. XVIII. 33.

szágom nem e világról való“. Aztán megmagyarázta országa természetét is, mindent az igazság bírásában és hirdetésében foglalva össze. Pilátus mitsem értett ebből a magasabb eszményiségből.¹⁾ Jézus kétségkívül ártatlan áldozó benyomását tette rá. Minthogy a rómaiak ebben a korban egyáltalán nem ismerték a vallási és bölcséleti térítési buzgalmat, az igazságért való önfeláldozást agyrémnek tekintették. Ezek a viták untatták őket, s értelmetleneknek tűntek fel előttük. Nem látták át, hogy milyen veszélyes kovász rejlik a birodalomra nézve az új eszmékben, s így nem volt okuk arra, hogy erőszakkal lépjenek fel ellenük. Egész bosszúságuk azok ellen fordult, akik halálbüntetéseket követeltek tőlük üres szörszálhasogatások miatt. Húsz évvel később, Gallio ugyanilyen magatartást tanúsított a zsidókkal szemben.²⁾ Egész Jeruzsálem pusztulásáig a rómaiak kormányzati irányelve az volt, hogy teljesen közömbösök maradtak a felekezetek egymásközi viszálykodásában.³⁾

A kormányzónak egy kibúvó jutott eszébe, melylyel összeegyeztethetni remélte saját érzelmeit a vakbuzgó nép követelésével, melynek nyomását már annyiszor tapasztalta. Szokásban volt, hogy Húsvét alkalmából szabadon bocsátottak egy foglyot a nép kedvéért. Pilátus, aki tudta, hogy Jézust csak a papok féltékeny-

¹⁾ Ján. XVIII. 38.

²⁾ Apo st. csel. XVIII. 14—15. ,

³⁾ Tacitus (Ann. XV. 44.) úgy tünteti fel Jézus halálát, mint Pontius Pilátus egyik politikai ítéletét. Abban az időben azonban, amikor Tacitus írt, a keresztényekkel szemben folytatott római politika¹ már megváltozott; állam-ellenes titkos szövetség részeseinek tartották őket. Természetes, hogy a Latin történetíró azt hitte, hogy Pilátus, mikor Jézust kivégeztette, közbiztonsági okokból cselekedett. Josephus sokkal pontosabb (A n t. XVIII., III. 3).

sége folytán fogták el,¹⁾ Őt akarta részesíteni e szokás jótéteményében. Újra az emelvényre lépett, s azt indítványozta a tömegnek, hogy engedjék szabadon „a zsidók királyát”. A javaslatban, melyet e szavakkal tett, volt bizonyos nagylelkűség és egyszersemind gúny is. A papok észrevették a veszélyt. Gyorsan cselekedtek,²⁾ s hogy Pilátus szándékát megbuktassák, egy olyan fogoly nevét sugalmazták a tömegnek, aki Jeruzsálemben nagy népszerűségnek örvendett. Különös véletlen folytán, ezt is Jézusnak hívták,³⁾ s Bar-Abba vagy Bar-Rabban volt a vezetékneve.¹⁾ Nagyon ismert ember volt;⁵⁾ gyilkossággal párosult zendülés miatt börtönözték be.⁶⁾ Egyhangú kiáltás zúgott: „Ne őt, hanem Jézus Barabbást”. Pilátus kénytelen volt Jézus Barabbást bocsátani szabadon.

Zavara növekedett. Félt, hogy a túlságos engedelmienység olyan vádlattal szemben, akinek „a zsidók királya” címet adták, gyanúba keveri; A vakbuzgóság különben minden hatalmat egyezkedésre kényszerít. Pilátus úgy érezte, hogy engedményeket kell tennie; de még mindig vonakodva vért ontani olyanok kedvéért, akiket utált, tréfára akarta fordítani a dolgot. Úgy tetette, mintha csak nevetne a Jézusnak adott pompás címen, s megkorbácsoltatta.⁷⁾ A megostorozás rendszeren bevezetője volt a keresztre-feszítésnek.⁸⁾ Talán azt

1) Márk XV. 10.

2) Máté XXVII. 20; Márk XV. II.

3) A Jézus név a kéziratok legnagyobb részéből eltűnt.

4) Máté XXVII. 16.

6) V. ö. Szent Jeromos, Máté XXVII. 16.

7) Márk XV. 7; Luk. XXIII. 19.; János (XVIII. 40), aki azt állítja róla, hogy tolvaj volt, úgy látszik, távolabb áll az igazságtól, mint Márk.

7) Máté XXVII. 26; Márk XV. 15; Ján. XIX. 1.

8) Jos., B. J. II, XIV. 9; V., XI. 1; Tit, Liv. XXXIII. 36; Quintus Curtius VII., XI. 28.

akarta Pilátus elhíttetni, hogy a halálos ítélet már ki van mondva, s emellett azt remélte, hogy az előzetes büntetéssel is megelégszenek. Ekkor, az összes elbeszélések szerint, felháborító jelenet következett. A katonák vörös palástot akasztottak Jézus vállára, fejére tövises ágakból font koronát tettek, s nádbotot adtak a kezébe, így felmascarázva, kivezeték az emelvényre, a nép elé. A katonák ellépdeltek előtte, egymásután arculütötték, s térdeiket meghajtva kiáltották: „Üdvözlégy, zsidók királya“.¹⁾ Mások állítólag leköpdösték, s a nádbottal fejbeütötték. Nehezen lehet megérteni, hogy a római komolyság eszközül engedte magát ilyen szégyenletes dolgokhoz. Igaz, hogy Pilátusnak, mint prokurátornak, csak gyarmati csapatok állottak rendelkezésére.²⁾ Római polgárok, amilyenek a légionáriusok voltak, nem sülyedtek volna ilyen gyalázatosságig.

Azt hitte Pilátus, hogy ezzel a játékkal eltereli magáról a felelősséget? Azt remélte, hogy elhárítja Jézus fejről a csapást, ha valamit enged a zsidók gyűlöletének is,³⁾ s a tragikus megoldást olyan groteszk véggel pótolja, amelyből az tűnnék ki, hogy a dolog nem is érdemelt más kimenetet? Ha erre gondolt, úgy nem ért el semmi sikert. A tömeg zúgása növekedett, s valószínűsége zendüléssé fajult. „Feszítsd meg őt! feszítsd meg őt!“ visszhangzott mindenfelől a kiáltás. A papok, akik egyre követelőbben léptek fel, kijelentették, hogy a Törvény veszélyben forog, ha az izgató nem bűnhődik halállal.⁴⁾ Pilátus világosan látta, hogy Jézust csak véres lázadás elfojtása árán menthetné meg. De azért

¹⁾ Máté XXVII. 27. és köv.; Márk XV. 16. és köv.; Luk. XXIII. 11; Ján. XIX. 2. és köv.

²⁾ Lásd *In s c r i p t. rom. de Γ Α λ γ é r i e*, 5. fragm. B.

³⁾ Luk. XXIII. 16, 22.

⁴⁾ Ján. XIX. 7.

még megpróbált időt nyerni. A praetoriumba ment, s érdeklődött, hogy melyik tartományból való Jézus, így keresve ürügyet arra, hogy elháríthassa magától az illetékeséget.¹⁾ Egyik hagyomány szerint, még el is küldte Jézust Antipashoz, aki akkor állítólag Jeruzsálemben időzött.²⁾ Jézus keveset törődött a jóindulatú igyekezettel; mint Kaiphasnál, méltóságteljes és komoly hallgatásba merült, ami nagyon meglepte Pilátust. Kint egyre fenyegetőbb kiáltások hangzottak. Már emlegették, hogy milyen kevés buzgóság van abban a hivatalnokban, aki védelmezi a császár ellenségét. A római uralom legádázabb ellenségei Tibérius hűséges alattvalóivá“ alakultak át, csak hogy felségsértéssel vádolhassák a nagyon is türelmes prokurátort. „Itt nincs más király“, mondták, „csak a császár; valaki magát királylyá teszi, ellene mond a császárnak. Ha ezt szabadon bocsátod, nem vagy a császár barátja.¹⁴³⁾ A gyenge Pilátus nem tudott kitartani; szinte olvasta már a jelentést melyet ellenségei majd Rómába küldenek, s amelyben megvádolják, hogy Tibérius egyik vetélytársát

¹⁾ Ján. XIX. 9. V. ö. Luk. XXIII. 6. és köv.

²⁾ Valószínű, hogy ebben már az „Evangéliumok öszihangjájá“-nak első kísérlete nyilvánul meg. Lukács előtt alkalmasint egy elbeszélés feküdt, melyben Jézus halálát hibásan Hefódesnek tulajdonították. Hogy az állítást teljesen fel ne áldozza. a két hagyományt bizonyára összeillesztette, annál is inkább, mert talán homályosan sejtette azt is. hogy Jézus (mint Jánostól tudjuk) három hatóság előtt jelent meg. Sok más esetben is úgy tűnik feiU, mintha Lukács némi távoli sejtélemmel bírna ai János elbeszéléseiben foglalt tényekről. Különben a megfeszítés történetére vonatkozólag a harmadik evangéliumban egész sereg toldás van, melyet a szerző úgy látszik egy régebbi iratból merített, amelynek elrendezésében az okulás célja észrevehető.

³⁾ Ján. XIX. 12, 15. V. ö. Luk. XXIII. 2. Hogy ellenőrizhessük a jelenet színezetének pontosságát az evangélistáknál, lássuk Philo, Leg. a d Caī tim, 38. §.

támogatja. Már a fogadalmi táblák ügyében¹⁾ is írtak a zsidók a császárnak, s az nekik adott igazat. Féllette állását. Gyengeségből, mely nevét a történelem ostor-csapásainak szolgáltatta ki, engedett, de állítólag a zsidókra hárított minden felelősséget a történendőkért. A zsidók pedig, a keresztény szájhagyomány szerint, teljesen magukra is vállalták, azt kiáltozva: „Az ő vére mirajtunk és a mi magzatainkon!”²⁾

Valóban elhangzottak ezek a szavak? Kétkedni lehet benne. De mindenesetre, mélységes történelmi igazságot fejeznek ki. Tekintve azt a magatartást, amelyet a rómaiak Júdeában tanúsítottak, Pilátus nem tehetett egyebet, mint amit tett. Hány halálos ítélet, melyet a vallási türelmetlenség erőszakolt ki, kényszerítette cselekvésre a polgári hatalmat! A spanyol király, ki, hogy a vakbuzgó papságnak kedvében járjon, száz meg száz alattvalóját hurcoltatta máglyára, inkább kárhoztatható, mint Pilátus; mert sokkal nagyobb hatalma volt, mint a rómaiaknak abban az időben Jeruzsálemben. Mihelyt a polgári hatalom, a papok bujtotgatására, üldözővé, zaklatóvá válik, saját gyengeségéről tesz bizonyosságot. De az a kormány vesse Pilátusra az első követ, melynek a lelkiismerete e tekintetben tiszta. Nem a „világi kar“ a bűnös, amely mögött a papi kegyetlenség megbúvik. Senki sem mondhatja, hogy irtózik a vértől, ha bérenceivel vért ontat.

Nem Tibérius és nem Pilátus ítélte tehát Jézust halálra, hanem a régi zsidó párt; a mózesi törvény. Mai felvilágosult gondolkozásunk szerint az erkölcsi bűn nem szállhat apáról fiúra; az emberi és isteni törvények előtt mindenki csak azért felelős, amit ő maga

¹⁾ Lásd fentebb e fejezetben.

²⁾ Máté XXVII 24—25.

követett el. Következésképp, minden zsidó, aki még ma is szenved Jézus meggyilkolásáért, joggal panaszkodik; mert ő talán éppen Cyreai Simon lett volna; vagy legalább is, nem tartozott volna talán azok közé, akik azt kiáltották: „Feszítsd-meg őt!“ A nemzeteknek azonban épp úgy megvan a saját felelősségük, mint az egyeseknek. S ha soha bűn egy nemzet bűne nem volt, a Jézus halála az volt. Ez a halál „törvényes“ volt abban az értelemben, hogy eredendő oka olyan törvény, mely a lelke volt a nemzetnek. A mózesi törvény, igaz, hogy csak újabb, de már elfogadott formájában, halálbüntetést szabott minden kísérletre, mely a fennálló kultusz megváltoztatását célozta. Jézus pedig kétségkívül megtámadta ezt a kultuszt, s igyekezett megdöntönni. A zsidók egyszerű és igaz őszinteséggel mondták Pilátusnak: „Nékünk törvényünk van, és a mi törvényünk szerint meg kell halnia, mivelhogy Isten fiává tette magát“.¹⁾ A törvény gyűlöletes volt; de ez az ősi kegyetlenség törvényei voltak, s a hősnek, ki eltörlésére vállalkozott, elsőnek kellett áldozatául esnie.

Sajnos, tizenhét századnál többre volt szükség, hogy kiomló vére meg hozza gyümölcseit. Századokon át, nevében kínpadra és máglyára vetnek gondolkozókat, kik épp oly nemeseik, miint ő volt. Még ma is szabnak ki vallási vétségekre büntetéseket, országokban, melyek keresztényeknek nevezik magukat. Jézus nem felelős az ilyen eltévelyedésekért. Nem láthatta előre, hogy megzavarodott képzeletű népek egykor *Moloch-naki* fogják tekinteni, aki megégetett emberhúsrá éhes. A kereszténység türelmetlen volt; a türelmetlenség azonban nem jellegzetes keresztény vonás. Zsidó tulajdonság ez, olyan értelemben hogy a zsidóság hozta be először a vallásba

¹⁾ Ján. XIX. 7.

az abszolútum fogalmát, s állította fel azt az elvet, hogy minden újítót, még ha csodákat is tesz talnai támogatására, kövekkel kell fogadni, meg kell kövezni mindenkinek, mindéin ítélet nélkül.¹⁾ Bizonyos, hogy a pogány világban siem hiányzottak a vallási kegyetlenkedések. De ha még ez a törvénye is meg lett volna, hogyan válhatott volna kereszténnyé? Mózes öt könyve ilyformán a vallási terror első codexe volt a világon. A zsidóság teremtette meg a karddal felfegyverzett, változhatatlan dogma példaképét. Mennyivel nagyobb hasznára vált volna a kereszténység az emberiségnek, ha ahelyett, hogy vak gyűlölettel a zsidókat üldözte, azt a rendszert irtotta volna ki, mely alapítóját megölte!

¹⁾ Mózes V-ik könyve. XIII. 1. és köv.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Jézus halála.

Noha Jézus halálának igazi oka tisztára vallási volt, ellenségeinek mégis sikerült őt a ipraetoriumban felségsértőnek tüntetni fel; eretnokség miatt aligha tudtak volna a szkeptikus Pilátustól halálos ítéletet kieszközölni. Híven e gondolathoz, a papok rávették a tömeget, hogy a keresztre-feszítés büntetését követelje Jézus számára. Ez a kivégzési mód nem volt zsidó eredetű; ha Jézus elítélése tisztán mózesi lett volna, úgy megkövezték volna.) A keresztre-feszítés római halálbüntetés volt, melyet a rabszolgáktól és olyan esetekben alkalmaztak, mikor a halált még meggy alázással is súlyosítani akarták. Mikor Jézust erre ítélték, olyan elbánásban részesítették, mint az országutak zsványait, a rablókat, haramiákat, vagy mint olyan alsóbbbrangu ellenségeket, akiket a rómaiak nem méltattak a pallos által való halál tisztességére.²⁾ Nem az eretnek hittanítót, hanem a rög-

¹⁾ Jos. Ant., XX., IX. 1. A Talmud, mely Jéziis elítélését teljesen vallási jellegűnek tünteti fel, valóban azt állítja, hogy Jézust megkövezték, vagy legalább is, hogy megfeszítése után kövezték meg, amint az gyakran előfordult (Mischna. Sanhedrin, VI. 4). Jeruzs. talmud, Sianhedrin, XIV. 16; babil. talmud, u. fejt. 43 a, 67 a.

²⁾ Jos., Ant., XVII., X. 10; XX., VI. 2; B. J. V., XI. 1; Apui, Métám. III. 9; Suetonius, Galiba 9; Lampr., Alex. S e v. 23.

eszmés „zsidók királyát“ büntették benne. Éppen ezért, a kivégzés is a rómaiakra maradt. Tudjuk, hogy a rómaiaknál a katonák, mint akiknek mesterségük volt az emberölés, végezték a hóhér feladatát is. Jézust tehát átadták egy segédsapatbeli szakasznak, s aztán az új hódítók kegyetlen szokásai által behozott büntetés egész gyalázatát végig kellett szenvednie. Dél-tájt lehetett.¹⁾ Ráadták újra ruháit, melyeket az emelvényen történt fetmaskarázás alkalmával lehúztak róla, s minthogy a csapatnak még H>ét tolvajt is ki kellett végeznie, a három elítéltet összekötözték, s a menet megindult a vesztőhely felé.

A vesztőhely környékét Golgothá-nak nevezték; Jeruzsálemen kívül, de a város falaihoz közel feküdt.²⁾ A *Golgotha* szó *koponyát* jelent; valószínűleg kopár dombot jelölt, mely kopasz fejhez hasonlított. Nemi tudjuk pontosan eninek a dombnak a helyét. Bizonyosan a várostól északra vagy észak-nyugatra feküdt, azon az egyenetlen fensíkon, mely a város falai, Cedron és Hinnom völgyei között terül el;³⁾ meglehetősen sivár vidék, melyet a nagy város szomszédságával járó kellemetlenségek még szomorúbbá tettek. Bajos a Golgothát pontosan arra a helyre tenni, amelyet Konstantin óta az egész kereszténység így tisztelt?) Ez a hely túlságosan

¹⁾ Ján. XIX. 14. Márk XV. 25. szerint csak reggel nyolc óra lehetett, minthogy ez evangélista szerint Jézust kilenc órakor feszítették meg.

²⁾ Máté. XXVII. 33; Márk, XV. 22; Ján. XIX. 20; Epist. ad Heb r., XIII. 12.

³⁾ Úgy látszik, a Golgotha valóban összefüggésben van azzal a Góreb dombjával, vagy Goath helységével, melyet Jeremiás XXXI. 39. említ.

⁴⁾ Azok a bizonyítékok, amelyek szerint a Szent Sirt Konstantin óta áthelyezték volna, nem elég hitelesek.

bent van a város belsejében, s azt kell hinnünk, hogy Jézus korában a falak övezetén belül feküdt.

A kereszt-halálra ítéltnek magának kellett cipelnie a keresztet.¹⁾ Jézus azonban, aki gyöngébb volt, mint két társa, nem bírta vinni a magáét. A menet találkozott valami Cyrenei Simon nevű emberrel, aki a mezőről tért vissza, s a katonák az idegein helyőrségek durva módján kényszerítették, hogy vigye a végzetes gerendákat. Talán ezzel csak elismert robot-jogukkal éltek, minthogy maguk, mint rómaiak, nem cipelhették „a gyalázat fáját. Úgy látszik, Simon később belépett a keresztény közös - ségbe. Két fia, Sándor és Rufus,²⁾ nagyon ismeretes volt. Talán el is beszélt több olyan körülményt, amelynek szemtanúja volt. Egyetlen tanítvány sem volt ekkor Jézus körül.³⁾

Végre megérkeztek a vesztőhelyre. Zsidó szokás szerint, megkínálták a halálraítélteket erősen fűszerezett borral, valami bódító itallal, melyet mintegy szánalomból nyújtottak az elítéltnak, hogy elkábuljon tőle.⁴⁾ Úgy látszik, hogy gyakran maguk a jeruzsálemi nők hozták a kivégzésre váró szerencsétleneknek ezt az utolsó italt; ha senki sem jött el közülök, a közpénztár költségén szerezték be.⁵⁾ Jézus, miután ajkaival érin-

¹⁾ Plut „D c sera num. vilid.. 19; Artemid. Ouirorit, II. 56.

²⁾ Márk. XV. 21.

³⁾ A Luk. XXIII. 27—31. említett körülmény azok közül való, amelyekeken megérzik a jámbor és meghatott képzelet (munkája. Azokat a szavakat, melyeket itt Jézus szájába adnak, csak Jeruzsálem ostroma után írhatták.

⁴⁾ Babil. talmud, S a n h e. d r i n, föl. 43 a. V. ö. Pro v. XXI. 6.

⁵⁾ Babil. talmud. Sanhedrin., id. h.

tette a kelyhet, vonakodott inni.¹⁾ A közönséges elítélteknek ez a szomorú könnyebbsége nem illett az ő fenkölt lényéhez. Inkább azt választotta, hogy szelleme tökéletes tisztaságában válik meg az élettől, s teljes öntudattal várja meg a halált, melyet akart és keresett. Aztán levetkezették,²⁾ s a keresztre szegezték. A kereszt két, T alakban összerótt gerendából állott.³⁾ Alacsony volt, úgy hogy az elitéit lábai csaknem a földet érték. Először felállították a keresztet;⁴⁾ majd szegeket verve a tenyerén keresztül, hozzáerősítették a szerencsétlent; gyakran a lábait is odaszögezték, néha azonban csak kötéllel kötözték oda.⁵⁾ Egy darab fa, mint valami csap, volt a kereszt szára középtájon ráerősítve, mely az elitéit lábai közt nyúlt ki, úgy hogy az ránehezdedhetett.⁶⁾ Máskülönben a kezek szétszakadtak volna, s a test lehullott volna. Olykor vízszintes lapot szegeztek fel a lábak magasságában, hogy fentartsa a testet.⁷⁾

Jézus egész vadságukban megízlelte ezeket a bor-

¹⁾ Márk, XV. 23. Máté XXVII. 34. meghamisítja ezt a részletet, hogy a XLIX. zsoltár 22. versének messiási célzását alkalmazhassa.

²⁾ Máté XXVII. 35; Márk XV. 24; Ján. XIX. 23. V. ö. Artemidor, *Onirocr.*, II. 53.

³⁾ Lucianus, *Jud. vic.* 12. Lásd a római Palatínus-hegy egyik falára vésett torz feszületet. *Civil tá cattolica*, CLXI. 529. oldal és köv.

⁴⁾ Jos., *B. J.*, VII., VI. 4; Cic. *In. Ver.*, V. 66; Xenoph., *Ephes.*, *Ephesiaca*, IV. 2.

⁵⁾ Luc. XXIV. 39; Ján. XX. 25—27; Plautus, *MoStelánia*, II., I. 13; Lucianus. *Phars.*, VI. 543. és köv., 547; Justin. *Dial. cum Tryph.*; 97; Tertull., *Adv. Marcionem*. III. 19.

⁶⁾ Irenaeus, *Adv. haer.* II. 24; Justin. *Dial. cum Tryph.* 91.

⁷⁾ Lásd a fent említett képet.

zalmakat. Égő szomjúság, a megfeszítés egyikszörnyű kínja¹⁾ emésztette. Inni kért. A közelben volt egy edény, megtöltve a római katonák rendes italával, valami ecetes vízkeverékkel, melyet posca-nak neveztek. A katonáknak magukkal kellett vinni posca-jukat minden útkukra,²⁾ melyek közé a kivégzés is számított. Egy katona szivacsot mártott az italba, s egy nádbot végére tűzve, Jézus ajkaihoz emelte, aki kiszívta.³⁾ A két tolvajt mellette feszítették fel. A hóhérok, akikre a kivégzettek csekély hagyatéka (*pannicularia*) rendszerint jutott,⁴⁾ sorsot húztak ruháira, s a kereszt lábánál ülve, őrizték.⁵⁾ Egyik hagyomány szerint, Jézus ezeket a szavakat mondta, melyek ha ajkán nem is, szívében bizonyosan ott voltak: „Atyám, bocsásd meg nekik; mert nem tudják, mit cselekszenek“.⁶⁾

Római szokás szerint, a kereszt tetejére feliratot erősítettek, melyen három nyelven, héberül, görögül és latinul, ez állott: A ZSIDÓK KIRÁLYA. Volt ebben a kifejezésben valami kínos és megalázó a nemzetre

¹⁾ Lásd a Rosegarten által közölt arab szöveget, C h r e s t. ara b., 64. old.

²⁾ Spart, Hadrián élete, 10; Vulcatius Gallicanus, Avidius Cassius élete, 5.

³⁾ Máté XXVII. 48; Márk XV. 36; Luk. XXIII. 36; Ján. XIX. 28—30.

⁴⁾ Dig., XLVIL, XX: De bonis damn at.. 6. Hadrián korlátozta e szokást.

⁵⁾ Máté XXVII. 36. V. ö. Petr. Satyr., CXI., CXII.

⁶⁾ Luk. XXIII. 34. A Jézusnak tulajdonított utolsó szavak általában, de különösen Lukács előadásában, kevésbé hitelesek. Érezhető, hogy okulásra törekszik, s hogy ki akarja mutatni a jövendölések beteljesedését. Ilyen esetekben különben, mindenki aizzt hallja, amit éppen hallani óhajt. A hires halálraítéltek utolsó szavait a legközelebb álló tanuk mindig két-háromféle, teljesen különböző módon adják elő.

nézve. A sok járókelő, aki olvasta, sértve érezte magát. A papok figyelmeztették Pilátust, hogy olyan feliratot kellett volna alkalmaznia, melyből kitűnik, hogy csak Jézus maga nevezte magát a zsidók királyának. Pilátus azonban, akit már ingerültté tett a dolog, kijelentette, hogy semmit sem változtat a feliraton.¹⁾

Tanítványai elmenekültek. János mindamellet az állítja, hogy jelen volt és állandóan ott maradt a kereszt lábánál.²⁾ Több bizonyossággal lehet azt állítani, hogy a hű galileai barátok, akik Jézust Jeruzsálembe kísérték és továbbra is gondját viselték, nem hagyták el. Mária Cleophas, magdalai Mária, Hanna, Khusa felesége, Salome és mások bizonyos távolságra állottak,³⁾ s nem vették le róla szemüket.⁴⁾ Ha hihetünk Jánosnak,⁵⁾ Mária, Jézus anyja is ott volt a kereszt lábánál, s Jézus, mikor anyját és kedvelt tanítványát egymás mellett látta, így szólt az egyikhez: „Imhol a te anyád“, s a másikhoz: „Imhol a te fiad“. Érthetetlen volna azonban, hogy a synopticus evangélisták, akik a többi asszonyt megemlítik, hogyan hagyhatták ki éppen azt, akinek a jelenléte annyira szembetűnő volt. Talán még Jézus jellemének rendkívüli magasztossága sem tesz valószínűvé ilyen egyéni elérékenyülést abban a percben, mikor

¹⁾ Ján. XIX. 19-22.

²⁾ Ján. XIX. 25. és köv.

³⁾ A synopticusok megegyeznek abban, hogy a kis csoport „távol“ állott a kereszttől. János azt mondja: „mellette“, amire az a vágy indítja, hogy úgy tűnjék fel, mint aki naigyon közel állott Jézus keresztiéhez.

⁴⁾ Máté XXVII. 55—56; Márk XV. 40—41; Luk. XXIII. 49, 55; XXIV. 10; Ján. XIX. 25. V. ü. Luk. XXIII. 27—31.

⁵⁾ Ján. XIX. 25. és köv. Lukács is, aki mindig mintegy közvetít a két első synopticus és János között, messzibbre helyezi „mind az ő barátait“ (XXIII. 49).

lelkét egyedül műve töltvén be, már csupán az emberiség számára élt.¹⁾

E kis asszony-csoportot kivéve, mely a távolból tekintetének vigasztalást nyújtott, Jézus előtt nem volt más, mint az emberi alacsonyság és ostobaság látványa. Az arra járók sértegették. Otromba gúnyolódást hallhatott maga körül, legvérzőbb jajkiáltásai durva szójátékokba fulladtak: „íme, ez az, aki Isten fiának mondotta magát! Most szabadítsa meg atyja, ha akarja! — Másokat megtartott, magát nem tudja megtartani. Ha Izráel királya, szálljon le most a keresztről, és majd hiszünk neki! — Te, ki lerontod a templomot, és harmadnapra felépíted, szabadítsd meg magad at!²⁾ Egyesek, akik hallottak valamit apocalypticus eszméiről, azt hitték, hogy Éliást hívja, s azt mondták: „Lássuk, eljő-e Éliás, hogy megszabadítsa őt.“ Úgy látszik, még a kétoldalt megfeszített két tolvaj is sértegette.³⁾ Az ég komor volt;⁴⁾ a föld, mint Jeruzsálem egész környéke, száraz és sivár. Némely forrás szerint, szive pillanatra megtört; felhő takarta el előle Atyja arcát; a kétség-

¹⁾ Nézetem szerint, ez is egyike azoknak a vonásoknak, ahol elárulja magát János egyénisége, s az a vágy, hogy fontosságot tulajdonítson önmagának. Úgy látszik, hogy Jézus halála után csakugyan magához vette, s mintegy magáénak fogadta a Mester anyját (Ján. XIX. 27). Az a nagy tisztelet, amelynek Mária a sarjadzó egyházban örvendett, kétségkívül arra ösztönözte, hogy elhitesse, hogy Jézus, akinek kedvelt tanítványául akarta magát feltüntetni, halála percében rábízta azt, aki számára a legkedvesebb volt. Ez a nagybecsű letét bizonyos elsőbbséget biztosított neki a többi apostol fölött, s a tanításának nagy tekintélyt kölcsönzött.

²⁾ Máté XXVII. 40. és iöv.; Márk XV. 29. es köv.

³⁾ Máté XXVII. “ *Márk XV. 32.* Lukács, a bűnösök megterése iránt való előszeretetét követve, itt megváltoztaitta a hagyományt.

⁴⁾ Máté XXVII. 45; Márk XV. 33; Luk. XXIII. 44.

beesés haláltusáját vívta, mely ezerszer sajtóbb volt minden gyötrelmennél. Nem látott mást, csak az emberek hálátlanságát; talán megbánta, hogy e hitvány fajért szenved, s így kiáltott fel: „Istenem, Istenem, miért, hagytál el engemet?“ De isteni ösztöne ismét győzedelmeskedett. Abban a mértékben, amelyben a test élete kialudt, derült ki újra lelke és tért vissza mennyei eredetéhez. Meglelte ismét küldetésének érzetét; halálában a világ üdvét látta; eltűnt szemei elől az iszonyú látvány, mely lábai alatt lejátszódott, s mélységesen egyesülve Atyjával, megkezdte a kereszten az isteni életet, mely a századok végtelenségéig fog élni az emberiség szívében.

A keresztre-feszítés különös kegyetlensége abban állt, hogy az elítélt ebben a borzalmas állapotban három-négy napig is élélhetett, a kínoknak ezen az oszlopán.¹⁾ A kezek vérzése hamar megszűnt és nem volt halálos. A halál igazi oka a test természetellenes helyzete volt, mely szörnyű zavarokat idézett elő a vérkeringésben, iszonyatos fő- és szívfájást okozott, s végül a tagok is egészen megmerevedtek. Azok a megfeszítettek, akiknek erős volt a testalkatuk, csak az éhségtől haltak meg.²⁾ Ennek az iszonyú kivégzési módnak szülő-eszméje nem az volt, hogy határozott sebekkel rögtön megölje az elítéltet, hanem hogy leszegezett kezekkel, melyeknek nem tudja hasznát venni, mintegy közszemlére állítsa ki a rabszolgát, míg csak el nem rothad a keresztfán. Jézust finom szervezete megóvta ettől a lassú kínszenvedéstől. Minden jel arra mutat, hogy a szív egyik véredényének hirtelen megrepedése, három óra múltán,

¹⁾ Petron. Sat., CXI. és köv.; Origenesu In Matth. Comment, series, 140; a Kesegarten által közölt arab szöveg (i d. mű, 63. old. és köv.).

²⁾ Euseb. Hist. eccl. VIII. 8.

rögtöni halált okozott. Néhány perccel azelőtt, hogy lelkét kilehelte, még erős volt a hangja.¹⁾ Egyszerre iszonyút kiáltott,²⁾ melyet egyesek így értettek: „Ó Atyám, a te kezeidbe teszem le lelkemet!“ s amelyet mások, akiket inkább a jövődölések beteljesülése töltött el, ezekkel a szavakkal adtak vissza: „Elvégeztett!“ Feje mellére hanyatlott, s kiszenvedett.

Nyugodj most már dicsőségben, nemes alapító. Műved befejeztetett; istenséged meg van alapozva. Ne félj többé, hogy erőfeszítéseid épülete, valamely hiba folytán össze fog omolni. Menten már a múlandóság veszélyeitől, az isteni béke magasságából segédkezel tetteid végtelen következményeiben. Néhány órai szenvedés árán, mely nem is érintette nagy lelkedet, megvásároltad a legteljesebb halhatatlanságot. Belőled merít új erőt a világ évezredeken keresztül! Ellenmondásaink zászlója, te leszel a jel, amely körül a leghevesebb csatákat vívják. Ezerszer inkább élsz, ezerszer inkább szeretnek halálad óta, mint földi életed napjai alatt, s annyira alapkövévé válsz az emberiségnek, hogy nevedet kitörölni a világból annyit jelentene, mint gyökeréig megrázkódtatni. Nem tesznek többé különbséget köztied és Isten között. Ki teljesen győzedelmeskedtél a halál fölött, vedd birtokodba országodat, hol az általad kijelölt felséges úton követni fognak az imádó századok.

¹⁾ Máté XXVII. 46; Márk XV. 34.

²⁾ Máté XXVII. 50; Márk XV. 37; Luk. XXIII. 46; Ján. XIX. 30.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Jézus a sírban.

Körülbelül délután három óra lehetett, a mi számításunk szerint,¹⁾ amikor Jézus kiszenvedett. A zsidó törvény²⁾ tiltotta, hogy a kivégzés napjának estéljén túl is a kereszten hagyják a holttestet. Nem valószínű, hogy a rómaiak által végrehajtott kivégzéseknél is figyelembe vették ezt az előírást. Minthogy azonban a következő nap szombat volt, még pedig különösen ünnepélyes szombat, a zsidók kifejezték a római hatóság előtt is azt a kívánságukat,³⁾ hogy ezt a szent napot ne mocskolják be ilyen látvánnyal.⁴⁾ Teljesítették kérésüket; rendelet ment ki, hogy siettessék a három elítélt halálát, s hogy vegyék le őket a keresztről. A katonák úgy teljesítették a parancsot, hogy a kelt gonosztevőn még egy második, a keresztre-feszítésnél sokkal gyorsabban ható büntetést hajtottak végre, a *crucifragium-ot*, vagyis a lábszár-

1) Máté XXVII. 46; Márk XV. 37; Luk. XXIII. 44. V. ö. Ján. XIX. 14.

2) Deuter. XXL 22—23; Josue, VIII. 29; X. 26. és köv. V. ö. Jos. B. J. IV.. V. 2; Mischna, Sanhedrin, VI. 5.

3) János azt mondja: „Pilátus előtt“; ez azonban lehetetlen, mert Márk (XV. 44—45) azt állítja, hogy Pilátus este még nem tudott Jézus haláláról.

4) V. ö. Philo, In FLaccum, 10. §.

törést,¹⁾ mely a rabszolgák és hadifoglyok rendes kivégzési módja volt. Ami Jézust illeti, őt már halva találták, s így nem látták szükségesnek, hogy a lábszárait is eltörjék. Egyikük mégis, hogy teljesen megbizonyosodjék a harmadik megfeszített haláláról is, s hogy vegyen vele, ha netalán maradt volna még benne lehellet, lándzsájával az oldalába lökött. Úgy tűnt fel, mintha vér és víz folyt volna belőle, amit úgy tekintettek, mint az élet megszűnésének jelét.

János, aki azt állítja, hogy mindezt látta,²⁾ nagy súlyt helyez erre a körülményre. Annyi csakugyan bizonyos, hogy kételyek merültek fel Jézus halálának valósága felől. Néhány órai függés a kereszten, teljesen elégtelennek tűnt fel ilyen eredmény előidézésére, olyanok előtt, akik gyakran láttak megfeszítést. Sok esetről beszéltek, amikor a megfeszítettet, ha idejében levették, hathatós ápolással életre keltették.³⁾ Origenes később azt hitte, hogy csak csodával magyarázhatja meg ezt a gyors halált.⁴⁾ Ugyanaz a meglepetés tükröződik Márk elbeszélésében is.⁵⁾ Hogy őszinték legyünk, az ilyen kérdésben a történetíró számára a legfőbb biztosíték Jézus ellenségeinek gyanakvó gyűlölete. Az ugyan kétséges, hogy a zsidók már akkor félték volna, hogy Jézust majd feltámadottnak hirdetik; arra azonban mindenesetre vigyáztak, hogy csakugyan meg is haljon.

¹⁾ Nincs több példa rá, hogy a keresztre-feszítés után még crucifragium-ot is alkalmaztak volna. De gyakran megtörtént, hogy a szenvedőnek kínjai megrövidítése végett, kegyeltem döfést adtak. Lásd Ibn-Hischám idevonatkozó helyét, a Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes fordításában. I. 99—100. old.

²⁾ Ján. XIX. 31—35.

³⁾ Herodotos VII. 194; Jós., Vita 75.

⁴⁾ In Mat th. Comment, series, 140,

⁵⁾ Márk XV. 44—45.

Bármilyen is volt bizonyos korokban a régiek hanyagsága a dolgok törvényes megállapítása és szigorú elintézése körül, nem lehet feltételezni, hogy az érdekelték ebben a tekintetben óvatosak ne lettek volna.¹⁾

Római szokás szerint, Jézus holttestének függve kellett volna maradnia, hogy a madarak zsákmányává válják.²⁾ A zsidó törvények szerint pedig, minthogy még ugyanazon este levették, el kellett volna temetni arra a meggyalázott helyre, mely a kivégzettek temetőjéül volt szánva.³⁾ Ha Jézusnak nem lettek volna más tanítványai, csak a szegény, félénk és befolyástalan galileaiak, akkor az utóbbi módon történt volna a dolog. Láttuk azonban, hogy Jézus, noha kevés sikere volt Jeruzsálemben, megnyerte néhány tekintélyes egyén rokonszenvét, akik szintén várták Jézus országát, s akik, anélkül, hogy tanítványainak vallották volna magukat, mélységesen ragaszkodtak hozzá. Egyikük, József, Arimathia (*Ha-ramathaim*[^]) kis városából, este a prokurátorhoz ment, hogy kikérje a holttestet.⁵⁾ József gazdag és köztiszteletben álló ember volt, tagja a szanhedrinnek is. A római törvény különben ebben a korban úgy rendelkezett, hogy a kivégzett holttestét ki kell

¹⁾ A keresztény hitvitázás később kénytelen volt ezeket az elővigyázati intézkedéseket nagyobbaknak feltüntetni, különösen, mikor a zsidók már rendszeresen azt állították, hogy Jézus holttestét ellopták. Máté XXVII. 62. és köv.; XXVIII. 11—15.

²⁾ Hor. Epist, I., XVI. 48; Juv. XIV. 77; Lucan. VI. 5⁴ Plautus, Mil. glor., II., IV. 19; Artemid.. Onicr.. II. 53; Plin. XXXVI. 24; Plut. Cleomenes élete, 39; Petr. Sat., CXI—CXII.

³⁾ Mischna, Sanhedrin, VI. 5.

⁴⁾ Valószínűleg azonos Sámuel ősi Rama-jávak Efraim iörzsében.

⁵⁾ Máté XXVII. 57. és köv.; Márk XV. 42. és köv.; Luk. XXIII. 50. és köv.; Ján. XIX. 38. és köv.

adni annak, aki kéri?) Pilátus, aki a *crucifragium*-ról nem tudott, csodálkozott, hogy Jézus olyan hamar meghalt, s magához hívatta azt a centuriót, aki a kivégzést vezette, hogy megtudja, hogyan áll a dolog. Miután a centurio meggyőzte Jézus haláláról, Pilátus beleegyezett József kérésébe. A testet valószínűleg már levették a keresztről. Átadták Józsefnek, hogy tegyen vele, amit jónak lát.

Egy másik titkos barát, Nicodemus,²⁾ aki, mint látuk, már nem egyszer érvényesítette befolyását Jézus érdekében, szintén megjelent e pillanatban. A balzsamozáshoz szükséges szerekből bőséges készletet hozott. József és Nicodemus kiterítették Jézust, vagyis a zsidó szokás szerint, mirrhával és áloéval illatosított lepedőbe takarták. A galileai asszonyok jelen voltak,³⁾ s kétségkívül hangos jajgatással és zokogással kísérték a jelenetet.

Késő volt, s mindez nagy sietségben történt. Nem választották még ki a helyet sem, ahová végleg eltemethették volna a holttestet. Az elszállítás különben belenyúlhatott volna az esti órákba, s a szombat megsértésével járhatott volna; a tanítványok pedig még ekkor lelkiismeretesen megtartották a zsidó törvények előírásait. Elhatározták tehát, hogy csak ideiglenesen temetik el?) Volt a közelben, egy kertben, egy sziklába vájt friss sír, melyet még sohasem használtak. Valószínűleg valamelyiküké volt?) Azok a sírok, melyeket csak egy holttest számára szántak, kis kamrából álltak, mely-

) Dig. XLVIII, XXIV. D e c ada vemb us punitor um.

²⁾ Ján. XIX. 39. és köv.

³⁾ Máté XXVII. 61; Márk XV. 47; Luk. XXIII. 55.

⁴⁾ Ján. XIX. 41—42;

⁵⁾ Az egyik hagyomány szerint (Máté XXVII. 60), maga Arimáthiai József volt a sír tulajdonosa.

nek belsejében a holttest helyét kis boltozat alatt levő és a sziklába vájt teknőszerű mélyedés mutatta.¹⁾ Mint-hogy a sírok a lejtős szikla oldalába voltak vájva, ki-egyenesedve is be lehetett menni; nyílásukat nehéz kőlap zárta el. Jézust letették a sírboltba; a követ a nyílásra hengergették, s megegyeztek abban, hogy visz-szajönnek s rendesen eltemetik. Minthogy azonban a következő nap ünnepélyes szombat volt, harmadnapra halasztották a munkát.²⁾

A nők, miután pontosan megjegyezték, hogyan volt elhelyezve a test, eltávoztak. Az est hátralevő óráit arra fordították, hogy további előkészületeket tettek a balzsamozásra. Szombaton mindenki megpihent.³⁾

Vasárnap reggel az asszonyok, elsőnek Mária Mag-daléna, már nagyon korán kijöttek a sírhoz.*) A kő félre volt tolva a nyílásról, s a test nem volt ott, ahová helyezték. Ugyanekkor, a legkülönösebb hírek terjedtek el a keresztény gyülekezetben. A kiáltás: „Feltáma-dott!“, villámgyorsan futott szét a tanítványok között. A szeretet folytán mindenütt könnyen hitelre talált. Mi történt? Az apostolok történetének tárgyalásánál fogjuk

^{A)} Az a boltozat, melyet Konstantin korában Jézus sírjának tartottak, ilyen allaku volt, amint Areulf leírásából (Mabillor A c t a S S. 0 r d. S. B e n e di., II, II. 504. old.), továbbá abból a bizonytalan hagyományból következtetni lehet, mely Jeru-zsálemben a görög papság körében fennmaradt, s arról a szikláról szól, melyet a Szent-Sír kápolnája ma eltakar. Azok a bizonyítékok azonban, amelyekre Konstantin korában e sír-nak a Krisztuséval való azonosságát alapították, gyengék vagy értéktelenek. (Lásd főleg Sozomen, H. E. II. 1.) Még ha a Golgotha helyét pontosnak vennők is fel, a Szent-Sírt^ akkor sem lehetne komolyan hitelesnek tartani. A helyek külső képe mindenesetre teljesen megváltozott.

²⁾ Luk. XXIII. 56.

³⁾ Luk. XXIII. 54—56.

⁴⁾ Máté XXVIII. 1; Márk XVI. 1; Luk. XXIV. 1; Ján. XX. 1.

majd ezt a kérdést vizsgálni, s a feltámadásra vonatkozó legendák eredetét kutatni. Jézus élete, a történetíró számára, véget (ér utolsó iehelletével. Az a nyom azonban, melyet tanítványai és néhány hű barát nő szívében hagyott, olyan volt, hogy számukra még hetek múlva is élt és vigasztalt. Ellopták testét,¹⁾ vagy pedig a mindig hiszékeny rajongás adott utóbb létet azoknak az elbeszéléseknek, melyekkel a feltámadás hitét akarták megalapítani? Ez az, amit az ellenmondó források folytán, sohasem fogunk megtudni. Annyit azonban mondhatunk, hogy Mária Magdaléna erős képzelődése²⁾ döntő szerepet játszott a dologban.³⁾ Szeretet isteni hatalma! szent pillanatok, mikor egy megszállott nő szenvedélye feltámadt Istent ad a világnak!

¹⁾ Lásd Máté XXVIII. 15; Ján. XX. 2.

²⁾ Hét ördög lakozott benne. (Márk XVI. 9; Luk. VIII. 2.)

³⁾ Különösen érezhető ez Márk XVI-ik fejezetének 9-ik és köv. verseiben. Ezek a versek a második evangélium egyik befejezését adják, mely különbözik a XVI. 1—8. befejezésétől, amelylyel több kézirat végződik. A negyedik evangéliumban (XX. 1—2, 11. és köv.), szintén Mária Magdaléna a feltámadás egyetlen eredeti tanúja.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Jézus ellenségeinek sorsa.

A számítás szerint, melyet mi is magunkévá teszünk, Jézus halála időszámításunk 33-ik évére esett.¹⁾ Semmi-
esetre sem eshetett a 29-ik év előttre, minthogy János
és Jézus prédikálása 28-ban kezdődött,²⁾ sem a 35-ik év
utánra, mert 36-ban, alighanem még Husvét előtt, Pilá-
tus is, Kaiphás is elvesztette hivatalát.³⁾ Jézus halála
különben, úgy látszik, semmi összefüggésben sem állt a
két elmozdítással.⁴⁾ Pilátus, visszavonultságában, való-
színűleg pillanatig sem gondolt arra az elfelejtett kis
esetre, mely a legkésőbb utókor számára is fentartotta
szomorú hírnevét. Ami Kaiphást illeti, neki Jonathán,
a sógora, lett az utóda, ugyanannak a Hanannak a fia,
aki Jézus pórében a főszerepet játszotta. Hanan szad-

¹⁾ A 33-ik év megfelel annak a feltevésnek, hogy nisan
hónap 14-ike péntekre esett. Ha a 33-ik évet nem akarnók
elfogadni, akkor, hogy e feltételnek megfelelő évet találhas-
sunk, vissza kellene térnünk a 29-ik, vagy előre kellene men-
nünk a 36-ik évre.

²⁾ Luk. III. 1.

³⁾ Jos., Ant, XVIII., IV. 2. és 3.

⁴⁾ Tertullianus és Eusebius ellenkező állítása értéktelen
apokrif iraton alapszik. (Philo, Cod. apocr., N. T., 813. és
köv. old.) Pilátus öngyilkossága (Euseb. H. E. II. 7; Chron.
ad ann. 1. Caii), úgy látszik, szintén legendaszenu iratok-
ból ered.

duceus családja még soká megtartotta a főpapi méltóságot, s nagyobb hatalomra jutva, mint valaha, folytatta Jézus tanítványai és családja ellen az elkeseredett harcot, melyet az alapító ellen kezdett. A kereszténység, mely neki köszönheti megalapításának végleges tényét, neki köszönheti első vértanúit is. Hanant százada egyik legboldogabb emberének tartották.¹⁾ Jézus halálának igazi okozója a tisztelet és tekintély tetőpontján végezte életét, anélkül, hogy pillanatig is kételkedett volna benne, hogy nagy szolgálatot tett a nemzetnek. Fiai továbbra is uralkodtak a templom körül, a prokurátorok alig tudták féken tartani őket;²⁾ gyakran meg sem kérdezték a prokurátorokat, ha erőszakos és gögös hajlamaikat akarták kielégíteni.

Antipas és Heródiás szintén nemsokára eltűntek a politikai színtérről. Mikor Caligula Heródes Agrippát királyi méltóságra emelte, az irigy Heródiás megesküdtött, hogy ő is királyné lesz. Antipas, kit a nagyravágyó asszony folyton unszolt, úgy bánva vele, mint egy gyámoltalannal, mert családjában nálánál magasabbrangút is túrt, erőt vett veleszületett közönyösségén, s Rómába ment, hogy megszerezze ő is azt a címet, melyet unokaöccse kapott (időszámításunk 39-ik évében). A dolog azonban a lehető legrosszabbul ütött ki. Antipas, kit Heródes Agrippa a császárnál beárult, elvesztette hivatalát s élete hátralevő részét száműzetésben!, Lyonban, majd Spanyolországban töltötte. Heródiás követte balsorsában.³⁾ Legalább száz évnek kellett még eltelni, míg ismeretlen alattvalójuk neve, ki istenné lett, elérkezett e távoli országokba, hogy sírjaik felett felidézze Keresztelő János meggyilkolásának emlékét.

1) Jos., Ant. XX.. IX. 1.

2) Jos., i d. h. .

3) Jos.. Ant., XVIII., VII. 1. 2; B. J. II., IX. 6.

Ami a szerencsétlen kerióthi Judást illeti, szörnyű legendák keringtek halála felől. Azt beszélték, hogy árulása díján Jeruzsálem környékén telket vásárolt. Valóban volt is a Sión hegyének déli lejtőjén egy hely, melyet *Hakeldamá-nak*. (vérmező-nek) neveztek.¹⁾ Azt tartották, hogy ezt a birtokot vásárolta meg az áruló.²⁾ Az egyik hagyomány szerint, megölte magát.³⁾ A másik szerint, elbukott a földjén, s a bele kiömlött.⁴⁾ Ismét mások szerint, mint vízkóros halt meg, olyan visszatartó körülmények között, hogy betegségét általánosan Isten büntetésének tekintették.⁵⁾ Ezeket a legendákat az a vágy kelthette életre, hogy beigazolhassák Júdásbán mindazoknak a fenyegetéseknek a beteljesedését, melyeket a zsoltár-költő az áruló barátról megjósolt⁶⁾ Judás talán, félrevonulva hakeldamai birtokán, szelíd és csendes életet élt, mialatt egykori barátai meghódították a világot, s széthintették benne gyalázatának hírét. Lehet azonban az is, hogy az iszonyatos gyűlölet, mely fejére nehezedett, olyan erőszakos tettekre ragadta, melyekben Isten ujját látták.

¹⁾ Hieronymus, *De situ et nóm. loc. h e b r.*, *Achel-d a m a* szónál. Eusebius: (ugyanott) északra teszi. Azít a hagyományt, mely a Hinnom-völgy végében fekvő temető-hegyet neveizi *Ha cel dam a-nak*, legalább Konstantin koráig vissza lehet vezetni.

²⁾ Apost. csel. I. 18—19. Máté, vagy inkább kiigazítója, a hagyománynak itt kevésbé elfogadható fordulatot adott, hogy szólhasson az idegenek temetőjéről is. mely közel volt ahhoz a helyhez.

³⁾ Máté XXVII. 5.

⁴⁾ Apost. csel., I. c., *Capias Oecumeniunnál*, *En ar r. in Act. Apóst. II. és Münternél!*: *Fragm, pair, graec. (Hafniae, 1788). I. 17. old. és köv.)* Theophilactus, Máté XXVII. 5.

⁵⁾ Papias, Münternél, id. h.; Theophilactus id. h.

⁶⁾ LXIX. és CIX. zsoltár.

A nagy keresztény bosszúállások ideje különben még nagyon messze volt. Az új felekezetiek semmi szerepe sem volt abban a szerencsétlenségben, mely a zsidóságot nemsokára sújtotta. A zsinagóga csak sokkal később értette meg, milyen következményei vannak a türelmetlenség törvényeinek. A császárság bizonyára még kevésbé gyanította, hogy jövendő megsemmisítője megszületett. Közel három századon át, halad tovább a maga útján, nem is sejtve, hogy olyan elvek sarjadtak ki körülötte, melyek teljesein át fogják alakítani a világot. Az az egyidejűleg theokratikus és demokratikus eszme, melyet Jézus a világba vetett, a germánok betörése mellett, a leghatalmasabb bomlasztója volt a Caesarok alkotásának. Egyfelől, kimondták, hogy minden embernek joga van! Isten országához. Másfelől, a vallást a jövőre nézve elvben elválasztották az államtól. A lelkiismeret jogai, felszabadulva a politikai törvények alól, új hatalmat kezdenek alkotni, a „szellemi hatalmat.“ Ez a hatalom nem egyszer meghazudtolta eredetét; századokon keresztül a püspökök fejedelmek voltak, s a pápa király. Az állítólagos lelki uralom különböző alkalmakkor szörnyű zsarnokságként jelentkezett, mély a kínpadhoz és máglyához folyamodott, hogy fentarthassa magát. De eljő a nap, mikor az elválasztás megtenni gyümölcseit, mikor a lelki dolgok birodalma felcseréli a „hatalom“ nevet a „szabadság“ nevével. A kereszténységet, mely a nép egy fiának leikéből kelt életre, a nép előtt bontakozott ki, s amelyet elsőnek a nép vett körül szeretetével és csodálatával, a kereszténységet olyan eredendő sajátság hatotta át, mely soha el nem enyészik. A kereszténység volt a forradalom első diadala, a népi érzés győzelme, az egyszerű szívűek trónfoglalása, a nép felavatása, úgy, ahogyan a nép felfogja. Jézus így az ó-kor arisz-

tokratikus társadalmain olyan rést ütött, melyeim keresztül utat talál minden.

A polgári hatalomnak, noha ártatlan volt Jézus halálában (nem tett egyebet, mint hogy ellen jegyezte az ítéletet, s azt is kedve ellenére), valóban, nehéz felelősséget kellett miatta magára vennie. Mikor a Kálvárián lejátszódott jelenetben részt vett, az állami a legsúlyosabb csapást intézte önmaga ellen. A legkülönbélebb gyálázásokkal teli legenda keletkezett, s járta be a világot, legenda, melyben a törvényes hatóságok gyűlöletes szerepet visznek, melyben a vádlottnak van igaza, s amelyben a bírák és poroszlók szövetkeznek az igazság ellen. A Kínszenvedés véresen lazító története ezer meg ezer népies képben¹ terjedt el, s úgy mutatott a római sasokra, minit amelyek szentesítik, a katonákra, mint akik végrehajtják, s a helytartóra, mint aki elrendeli, a legvigasztalanabb büntetést is. Mekkora csapás minden fennálló hatalomra! Sohasem is épültek fel belőle teljesen. Hogyan lehetné a szegény nép előtt a csalhatatlanság kiépét felöltem, amikor a lelkiismeretet a gethsemánei nagy ballépés terheli.¹⁾

¹⁾ Ez a népi érzés gyermekkoromban Bretagne-ban még élt. Ott a csendőrrre, akárcsak másutt a zsidóra, bizonyos valóságos ellenszenvvel néztek; mert ő volt az, aki Jézust elfogta!

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET.

Jézus művének igazi lényege.

Jézus, mint látjuk, sohasem lépte túl tevékenységével a zsidóság körét. Noha mindazok iránt érzett rokonszenve, kiket az orthodoxok megvetettek, rábírta, hogy helyet adjon a pogányoknak is Isten országában, noha nem egyszer tartózkodott pogány földön, s egy-két alkalommal barátságos érintkezésben találjuk hitetlenekkel,¹⁾ mégis azt mondhatjuk, hogy egész élete abban a kicsiny, elzárt világban folyt le, amelyben született. A görög és római tartományok nem is hallották hírét; neve csak száz esztendő múlva fordul elő a profán írónál, s még akkor is csak közvetett módon, mikor a tanai által előidézett forrongásokról vagy tanítványai üldöztetéseiről van szó.²⁾ Magában a zsidóság kebelében sem keltett Jézus tartósabb benyomást. Philonak, aki az 50-ik év körül halt meg, sejtelve sincs róla. Josephus, aki 37-ben született, s a század utolsó éveiben írt, néhány sorban³⁾ említi meg kivégeztetését, akár egy alárendelt fontoságú eseményt; a korabeli felekezetek felsorolásánál pedig a keresztényeket kihagyja.⁴⁾ A Mzsdmn-ban semmi

¹⁾ Máté, VIII. 5. és» köv.; Luk. VII. 1. és köv.; Ján, XII. 2Q és köv. V. ö. Jos. Ant., XVIII. III. 3. ¹

²⁾ Tac., Ann, XV. 45.; Sueton.. COIaudius 25.

³⁾ Ant, XVIII. III. 3. E Myen keresztény kéz változtatott.

⁴⁾ Ant, XVIII. I.; B. J. IL, VIII, 3. Vita, 2,

nyoma sincs az új iskolának; a két Gemara-nak azok a helyei, amelyek a kereszténység megalapítójáról szólnak, nem vihetők vissza messzebbre a IV-ik vagy V-ik századnál.¹⁾ Jézus igazi alkotása az volt, hogy maga körül tanítványokat gyűjtött, akikbe határtalan ragaszkodást öntött, s akiknek kebelébe tanainak magvait elültette. Oly szeretetet tudott fakasztani maga iránt, hogy „halála után sem szűntek meg szeretni“, íme, ez Jézus mester-műve, ez hatott kortársaira a legjobban.²⁾ Tanítása oly kevésbé volt dogmatikus, hogy sohasem jutott eszébe leírni, vagy leíratni. Nem azzal lett valaki tanítványává, hogy hitt ebben vagy abban, hanem hogy ragaszkodott az ő személyéhez, s szerette őt. Néhány könnyen az emlékezetbe férkőző mondás, s különösen ^erkölcsei egyénisége és az a benyomás, melyet maga után hagyott, volt minden, ami belőle fenmaradt. Jézus nem alapított dogmákat, nem csinált szimbólumokat; ő egy új szellemű világnak a megindítója. A legkevésbébb keresztények, egyfelől a görög egyház tudósai, akik a IV-ik századtól kezdve a kereszténységet gyerekes metafizikai viták tévútjára terelték, s másfelől a latin középkor scolastikusai, akik az Evangéliumból ezer meg ezer szabály roppant „summá“-ját akarták levezetni. Csatlakozni Jézushoz Isten országának reményében, íme ebben állott eleinte kereszténynek lenni.

¹⁾ Jeruzs. talmud, Sanhedrim, XIV. 16; Ab oda zár a, II 2; Schabbath, XIV. 4; Babil. talmud, Sanhedrin 43a, 67a; Schabbath, 104b, 116b. V. ö. Chagiga 4 b; Gitt in 57 a, 90 a. A két Gemara Jézusról szóló adatait egy ostoba és parázna mondából meríti, melyet a kereszténység ellenségei költöttek, s melynek semmi történeti értéke sincs.

²⁾ Jos., Ant, XVIII. III. 3.

Így érthetjük meg, hogy kivételes rendeltetésével, hogyan lehet a tiszta kereszténység ma is, tizennyolc század múltán, az egyetemes és örök vallás mintaképe. Azért, mert Jézus vallása bizonyos tekintetben csakugyan a végleges vallás. Mint a lelkek teljesen ösztönzerű megmozdulásának eredménye, mely születésekor minden dogmatikus béklyótól ment volt, s háromszáz évig a lelkiismeret szabadságáért harcolt, a kereszténység, a bekövetkezett sülyedések ellenére, még most is aratja magasztos eredetének gyümölcseit. Ha meg akar ujhodni, csak vissza kell térnie az Evangéliumhoz. Isten országa, úgy amint mi felfogjuk, erősen elüt attól a természetfeletti jelenségtől, melyet az első keresztények a felhőkben felvillanni reméltek. Az az érzés azonban, amelyet Jézus a világba oltott, valóban a mienk. Az őg tökéletes idealizmusa a legfőbb mértéke az önzetlen és erényes életnek, ő teremtette meg a tiszta lelkek menyországát, ahol mindaz megvan, amit hiába keresünk a földön: Isten gyermekeinek tökéletes nemessége, a feltétlen tisztaság, a világ szemétől való teljes elvonatkozás, s végül a szabadság, melyet a valóságos társadalom mint lehetetlenséget kizár, s amely egész terjedelmében csak a gondolat birodalmában lelhető fel. Azoknak, akik Istennek ebbe az eszményi országába menekülnek, még mindig Jézus a nagymesterük. Ő volt az első, aki kikiáltotta a szellem királyságát; az első, aki legalább cselekedeteivel kimondotta: „Az én országom nem e világról való.“ Az igaz vallás megalapítása valóban az ő műve. Utána, már csak fejleszteni és termékenynyé tenni lehet.

A „kereszténység“ így majdnem egyértelmű lett a „vallás“-sal. Mindaz, ami e nagy és jóságos keresztény hagyományon kívül történik, meddő marad. Jézus alapította meg az emberiség vallását, mint ahogy Socrates

a bölcséletét, s Aristoteles a tudományét. Volt Socrates előtt is bölcsélet, s Aristoteles előtt is tudomány. Socrates óta és Aristoteles óta a bölcsélet és a tudomány óriási haladást tett; de minden arra az alapra épült, amelyet ők raktak le. Hasonlóképp, a vallás eszméje is sok átalakuláson ment keresztül már Jézus előtt, Jézus óta is nagy hódításokat tett; annak a fogalomnak a lényegén azonban, amelyet Jézus teremtett meg, mégsem haladtak túl, s nem is fognak túlhaladni soha; minden időkre megalapította a tiszta kultusz eszméjét. Jézus vallásának, ebben az értelemben, nincsenek határai. Az Egyháznak megvoltak a korszakai és változásai; szimbólumokba burkolózott, melyek csak egy ideig tartottak vagy tartanak: Jézus ellenben az abszolút vallást alapította meg, mely nem zár ki semmit, nem határoz meg semmit, hacsak az érzelme? nem. Az ő szimbólumai nem megállapított dogmák, hanem képek, melyek végtelen sok magyarázatot be tudnak fogadni. Hiába keresnénk teológiai tételt az Evangéliumban. Minden hitvallás eltorzítója Jézus eszméjének, körülbelül olyformán, mint ahogy a középkori scolastica meghamisította Aristoteles gondolatát, mikor őt kiáltotta ki a tökéletes tudomány egyedüli mesterének. Aristoteles, ha részt vett volna az iskola vitatkozásain, visszautasította volna ezt a korlátolt tanítást; a haladó tudomány pártjára állt volna a megszokottal szemben, mely tekintélyével takarózik; tapsolt volna ellenmondóinak. Épp így Jézus, ha visszatérne köznék, nem azokat tekintené tanítványainak, akik a katekizmus néhány frázisába akarják őt beszorítani, hanem azokat, akik munkáját igyekeznek folytatni. A nagyság minden fajánál azt illeti az örök dicsőség, aki az alapkövet lerakta. Meglehet, hogy a mai, modern „Természettanában, vagy „Meteorológiá“-ban betűt sem találunk Aristotelesnek azon fejtegeté-

seiből, melyek ugyanezt a címet viselik; Aristoteles azért nem kevésbé a természettudomány megalapítója. Bármilyen változásokon menjen is át a dogma, Jézus a vallásban a tiszta érzés megteremtője marad; a Hegyi beszéd nem avulhat el. sohasem. Semmiféle nagy fordulat sem idézheti elő, hogy vallási téren elszakadjunk attól a magasztos szellemi és erkölcsi iránytól, amelynek élén Jézus neve tündökölt. Ilyen értelemben keresztények vagyunk, még akkor is, ha csaknem minden pontban eltérünk attól a keresztény hagyománytól, mely bennünket megelőzött.

És ez a hatalmas alkotás valóban Jézus személyes műve volt. Hogy ennyire imádják, imádásra méltónak kellett lennie. Szeretet nem gyullad arra méltó tárgy nélkül, s ha semmi egyebet sem tudnánk Jézusról, mint azt a szenvedélyes ragaszkodást, melyet környezetében keltett, akkor is el kellene ismernünk, hogy nagy és tiszta volt. Az első keresztény nemzedék hite, rajongása, állhatatossága csak úgy érthető meg, ha az egész mozgalom eredetül óriási arányú embert képzelünk. Ha a hit teremtő korszakainak csodás alkotásait szemléljük, a helyes történeti kritikára nézve két, egyaránt hátrányos benyomás támad a lélekben. Egyfelől, szeretjük ez alkotásokat nem-személyieknek tekinteni; gyakran tulajdonítjuk többek tevékenységének azt, ami egyetlen hatalmas akarat, egyetlen felsőbb szellem műve volt. Másrészről, nem akarunk ezeknek a rendkívüli, a világ sorsát eldöntő mozgalmaknak az elindítóiban hozzájuk hasonló embereket látni. Többre kell becsülnünk azokat az erőket, melyeket a természet magában rejt. A mi civilizációink, melyeket kicsinyes szabályok szerint igazgatnak, nem nyújthatnak fogalmat arról, mit tudhatott az ember olyan korszakokban, mikor mindenkinek az eredetisége szabadabb teret talált a kibontakozásra.

Képzeljük el, hogy egy remete, aki a fővárosaink környékén fekvő sziklák közt lakik, időnkint felkerekedik, megjelenik a fejedelmek palotái előtt, beront s a termekben menydörgő hangon hirdeti a királyoknak a forradalom eljöveteletét, melyet ő gyújtott lánggra. Már maga a gondolat is mosolyra késztet. Éliás pedig ilyen volt. A mai Éliás át sem léphetné a Tuillériák kapuját. Jézus prédikálása, galileai szabad mozgása nem kevésbé ütőkönnek ki azokból a társadalmi viszonyokból, melyekben, mi élünk. Ezek a teljességes lelkek, kiket nem korlátoztak a mi sima konvencióink, kik mentesek voltak attól az egyformára szabott neveléstől, mely finomabbá tesz ugyan, de olyannyira ártalmára is van egyéniségünknek, meglepő erélyt vittek bele tevékenységükbe. Úgy tűnnek fel előttünk, mint valamely hős korszak óriásai, melyek nem is léteztek a valóságban. Mekkora tévedés! Ezek az emberek testvéreink voltak; ugyanolyan természetük volt, mint nekünk, ugyanúgy éreztek és gondolkoztak, mint mi. De Isten lehellete bennük szabad volt; bennünk a hitvány és gyógyíthatatlanul alacsonyrendű társadalom bilincsei béklyózzák.

Helyezzük tehát Jézus személyét az emberi nagyság legmagasabb csúcsára. Ne engedjük, hogy megtévesszen a túlzott bizalmatlanság, amiért olyan legendával állunk szemben, mely állandóan természetfeletti világban mozog. Assisi Ferencz élete sem egyéb, mint csodák szövevénye. Volt-e azért valaha is kétség Assisi Ferencz élete és szerepe iránt? Ne bizonygassuk, hogy a kereszténység megalapításának dicsősége az első keresztények tömegét illeti, s nem azt, akit a legenda istenné emelt. Az emberek egyenlőtlensége Keleten még élesebb, mint nálunk. Nem ritkaság ott, hogy a gonoszság általános légköréből olyan jellemek emelkednek ki, melyeknek nagysága meglep. Nemcsak hogy nem tanít-

ványai teremtették Jézust, de ő mindenben felsőbbrendű is tanítványainál. Szent Pál és Szent János kivételével, ezek mindnyájan egyszerű emberek voltak. Maga Szent Pál sem állja ki az összehasonlítást Jézussal, s ami Szent Jánost illeti, ki fogom mutatni később, hogy szerepe, noha bizonyos értelemben emelkedett is volt, távolról sem volt minden tekintetben kifogástalan. Innen ered az Evangéliumok óriási felsősége az Új-Szövetség iratai között. Innen van az a fájdalmas hanyatlás, melyet rögtön érezni kell, mihelyt Jézus történetéről az apostolokéra térünk át. Maguk az evangélisták is, akiktől Jézus képét örököltük, annyira alatta állnak annak, akiről beszélnek, hogy minduntalan eltorzítják, miután nem tudnak magasságáig felérni. Irataik tele vannak tévedésekkel és ellenmondásokkal. Minden soron érezni az isteni beszédet, melyet olyanok állítottak össze, akik nem értették, s akik saját gondolataikkal egészítették ki, amit csak félig fogtak fel. Általában, Jézus jellemét életrajz-írói nemhogy szépítették, hainemi inkább lerontották. A kritikának, hogy olyannak láthassa újra, amilyen valóban volt, le kell előbb nyesnie sereg félreértést, mely a tanítványok szellemi alacsonyrendűségéből származott. A tanítványok olyannak festették, amilyennek felfogták, s gyakran, mikor azt hitték, hogy felmagasztalják, megkisebbitették.

Tudom, hogy mai felfogásunkat nem egyszer horzsolja ez a legenda, melyet más faj, más ég alatt, más társadalmi szükségletek közt teremtett. Vannak erények, melyek bizonyos tekintetben inkább megegyeznek ízlésünkkel. A derék és gyöngéd Marcus Aurelius, az alázatos és szelíd Spinoza, minthogy nem hittek a csodákban, mentesek voltak egyes tévedésektől, melyekben Jézus benne leledzett. Az utóbbi, mélységes elvonultságában, olyan előnyre tett szert, melyet Jézus nem is keresett.

Rendkívül kényes érzékünkkel az érveket illetően, feltétlen őszinteségünkkel s a tiszta eszme iránt való önzetlen odaadásunkkal, mi mindnyájan, kik életünket a tudománynak szenteltük, új erkölcsi eszményt állítottunk fel magunknak. A történelem nagy egészének ítéletei azonban nem szorítkozhatnak a személyes érdemek értékelésére. Marcus Aureliusnak és nemes mestereinek nem volt tartós hatásuk a világra. Marcus Aurelius gyönyörű könyveket, s azontúl, elvetemült gyermeket és omladozó világot hagy maga után. Jézus azonban az erkölcsi újjászületés kimeríthetetlen forrása marad az emberiség számára. A bölcselet nem elégíti ki a tömeget. Valami olyas kell neki, ami szent. Tyanai Apollonius csodálatos legendájával több sikert aratott, mint Socrates a maga hideg bölcsességével. „Socrates“, mondták, „a földön hagyja az embert, Apollonius az égbe emeli; Socrates csak bölcs, míg Apollonius isten“. ¹⁾ A vallás, egészen napjainkig, nem nélkülözhetette bizonyos önsanyargatás, jámborság, csodaszerűség elemeit. Mikor az Antoniusok után, a bölcseletet vallássá akarták emelni, előbb szentekké kellett átformálni a gondolkozókat, meg kellett írni Pythagoras és Plotinus „tanulságos életét“, s legendát kellett költeni köréjük, az önmegtagadás és szemlélődés erényeivel, valamint természetfeletti erőket tulajdonítottak nekik, mert enélkül századukban sem hitelre, sem tekintélyre nem találhattak volna.

Óvakodjunk tehát megcsónkítani a történetet, hogy kicsinyes érzékenykedésünknek eleget Legyünk. Ki tudná közülünk, törpék közül, véghez vinni azt, amit a különc Assisi Ferenc, vagy a hisztérikus szent Teréz véghezvitt? Hogy az orvostudományban nevek vannak

¹⁾ Philostr.. Apollonius élete, IV. 2; VII, 11; VIII. Lunap., A szölisták élete, 154. 300. old. (Didót kiadd

az emberi természet e nagy kiugrásainak megjelölésére; hogy szerinte a lángész az agy egy bizonyos betegsége; hogy bizonyos erkölcsi gyöngédségben már a sorvadás kezdetét látja; hogy a lelkesedést és szerelmet az ideges tünetek közé sorozza — mindez nem fontos. Az „egészséges“ és „beteg“ kifejezések teljesen viszonylagosak. Ki ne akarna inkább beteg lenni, mint Pascal volt, mintsem oly egészséges, mint a mindennapi ember? Az a korlátolt felfogás, mely az örültségről napjainkban el van terjedve, az ilyenmú kérdésekben a legsúlyosabb tévedésbe viszi történelmi Ítéletünket. Az oly állapot, melyben valaki öntudatlanul mond dolgokat, melyben a gondolat megfogamzik, anélkül, hogy az akarat teremtené és kormányozná, azon veszélynek teszi ki ma az illetőt, hogy mipt eszelőst becsukják. Hajdan ezt próféta-ságnak és ihletettségnak nevezték. A világ legszebb dolgai lázállapotban jöttek létre; minden nagy alkotás az egyensúly megbomlását, énje megrázkódtatását vonja maga után azon egyénre nézve, ki azt önmagából életre hívta.

Mindenesetre elismerjük, hogy a kereszténység sokkal összetettebb mű, semhogy egy ember alkothatta volna. Bizonyos értelemben, az egész emberiség dolgozott rajta. Nem lehet oly elzárt hely, hogy kívülről valamely szellő ne érhesse. Az emberi szellem története tele van sajátos synchronismusokkal, úgy, hogy az emberiségnek egymástól legtávolabb álló töredékei, anélkül, hogy egymással érintkeztek volna, egyidejűleg csaknem azonos eszmékre és elgondolásokra jutnak. A XIII-ik században a latinok, görögök, szíriaiak, zsidók, muzulmánok mind a scholasticát művelik, s Yorktól Samarkandig csaknem ugyanazt a scholasticát; a XIV-ik században Olaszországban, Perzsiában, Indiában mindenki a titokzatos allegóriákkal foglalkozik; a XVI-ik században

a művészet teljesen hasonló módon fejlődik Olaszországban, az Athos-hegy alján és a nagy mogul udvarában, anélkül, hogy Szent Tamás, Barhebraeus, a narbonnei rabbik és a bagdadi motecallemin ismerték volna egymást, anélkül, hogy Dante és Petrarca egy sofít láttak volna, anélkül, hogy egy perugiai vagy flórenci tanítvány Delhibe ment volna. Azt kell hinni, hogy a nagy erkölcsi behatások, a határok és fajok korlátait nem ismerve, járványként futják be a világot. Az eszmék az emberiségben nemcsak könyvek vagy közvetlen tanítás útján terjednek. Jézus még csak a nevét sem ismerte Buddhának, Zoroasternek, Plútónak; nem olvasott egy görög könyvet, vagy egy buddhista sutrát sem, s mindamelllett, anélkül, hogy sejtette volna, nem egy eleme volt benne a buddhismusnak, a parsismusnak és a görög bölcsességnek. Mindez titkos csatornákon szivárgott, azon rokonszeny által, mely az emberiség különböző részei között fennáll. A nagy ember egyfelől mindent korától nyer, másfelől uralkodik korán. Ha kimutatjuk, hogy a Jézus által alapított vallás természetes következménye volt az azt megelőzőknek, ez által semmit sem vonunk le nagyszerűségéből; ez csak azt bizonyítja, hogy megvolt a létjoga, helyes volt, azaz egy bizonyos században a szív szükségéinek és ösztöneinek megfelelt.

Helyesebb-e azt mondani, hogy Jézus mindent a judaizmusnak köszönhet, s hogy nagysága ugyanaz, ami a zsidó népé? Senki sem később nálam sokra becsülni e páratlan népet, melynek, úgy látszik, különös adománya volt, hogy a jó és rossz végleteit hordozza keblében. Jézus kétségkívül a judaizmusból vált ki; de úgy vált ki, mint Socrates a sophisták iskolájából, mint Luther a középkorból, mint Lamennais a katolicizmusból, mint Rousseau a XVIII-ik századból. Az ember századából és fajából való, akkor is, ha feltámad százada és faja

ellen. Jézus nemcsak hogy nem folytatója a judaizmusnak, de ő képviseli a zsidó szellemmel való szakítást. Ha feltesszük is, hogy saját felfogása e tekintetben bizonyos homályra adhat alkalmat, az általános irány, melyet a kereszténység ő utána felvett, világosan beszél. A kereszténység általános menete egyre jobban való eltávolodás volt a judaizmustól. Tökéletesedése a Jézushoz, nem pedig a judaizmushoz való visszatérés leend. Az alapító nagyszerű eredetisége tehát teljes marad: di-csősége nem tűr osztályos társat.

Kétségtelen, hogy a körülmények nagyban elősegítették e csodálatos forradalom sikerét; de a körülmények csak azt támogatják, ami helyes és igaz. Az emberiség fejlődése minden ágának megvan a maga különösen kedvező kora, melyben mintegy ösztönszerűleg, minden erőfeszítés nélkül, tökélyre jut. Semmiféle belémerülésnek sem sikerül később oly remekműveket előállítani, mint amelyeket a természet ily pillanatokban ihletett lángeszek által teremt. Ami a művészetekre és irodalomra nézve Görögország aranykora volt, az volt Jézus kora a vallásra nézve. A zsidó társadalom a legkülönösebb szellemi és erkölcsi viszonyok közt volt, amelyeket a világ valaha átélt. Valóban egyike volt ez azon isteni óráknak, melyekben a nagyszerű számtalan, rejtett erő összeesküvéséből születik, melyekben a szép lelkek a bámulat és rokonszenv hullámain ringatóznak. A világ, felszabadulva az apró köztársaságok szűk zsarnoksága alól, teljes szabadságot élvezett. A római kényuralom csak sokkal később vált romboló hatásúvá, s e távoli tartományokban aztán sem volt oly nyomasztó, mint a birodalom központjában. Kicsinyes elővigyázati kellemetlenkedéseink (szellemi dolgokban sokkal gyilkosabbá!; a halálnál) még nem léteztek. Jézus három éven át folytathatott oly életet, mely miatt a mi társadalmunkban

hússzor a rendőrség eleibe vitték volna. Csupán az orvoslás törvényellenes gyakorlására vonatkozó törvényeink elegendők lettek volna, hogy egyszerre véget vessenek pályájának. Másfelől a Heródesek hitetlen dinasztiaja is keveset törődött a vallási mozgalmakkal; az Asmoneusok alatt Jézust valószínűleg már első lépteinél feltartóztatták volna. Ily társadalmi viszonyok között az újító csak a halált kockáztatta, a halál pedig céljukat szolgálja azoknak, akik a jövőért dolgoznak. Képzeljük Jézust arra kényszerülve, hogy istensége terhét hatvanhatven évig hordja, elvesztve mennyei lángját, lassankint őrlődve fel egy hallatlan szerep követelményei alatt! Minden kedvez azoknak, akik meg vannak jelölve; ellenállhatatlan vágygyal, s mintegy végzetes parancsra, sietnek a dicsőség felé.

E magasztos személyt, ki még most is mindennap vezérli a világ sorsát, méltán nevezhetjük isteninek, nem abban az értelemben, mintha Jézus magába olvasztott volna minden isteni tulajdonságot, vagy (hogy a scholasticusok kifejezésével éljünk) azokkal adaequat lett volna; hanem azon értelemben, hogy Jézus volt az az egyén, ki nemét a legnagyobb lépéssel vitte az isteni felé. Az emberiség a maga összességében alacsony, önző lények keveréke, kik csak abban múlják felül az állatokot, hogy önzésük megfontoltabb. De ez egyforma köznapiság közepette oszlopok emelkednek az ég felé, megannyi bizonyítékai egy nemesebb rendeltetésnek. Jézus a legmagasabb ez oszlopok között, melyek mutatják az embernek, hogy honnan jött és hová kell törekednie. Benne összpontosult minden, ami jó és magasztos van természetünkben. Tudhatott vétkezni ő is; ugyanazon szenvedélyeket küzdötte le, melyekkel mi harcolunk; Isten semmiféle angyala sem erősítette, hacsak nem jó lelkiismerete; semmiféle Sátán sem kísértette meg, ha-

csak nem az, melyet mindenki szívében hordoz. Amint-hogy nemes tulajdonságai közül sok elveszett számunkra tanítványai hibája folytán, úgy valószínű, hogy fogyatkozásai közül is sokat elhallgattak. De soha senki nem helyezte annyira az emberiség érdekeit a maga életében az önszeretet kicsinyességei fölébe. Egyedül eszméjének élve, ennek mindent annyira alárendelt, hogy élete vége felé a mindenség már nem létezett számára. A hősi akarat e rohamával hódította meg az eget. Nincs ember, talán Cakya-Muni kivételével, aki annyira lábbal tapodta volna a családot, a világ örömeit, a földi gondokat. Csak Atyjában élt, s az isteni küldetésnek, melyet meggyőződése szerint teljesítenie kellett.

Mi pedig, tehetetlenségre kárhozottatott örökös gyermekek, kik dolgozunk, anélkül, hogy aratnánk, és sohasem látjuk gyümölcsét annak, amit vetettünk, hajoljunk meg e félistenek előtt. Ők tudták azt, amit mi nem tudunk: teremteni, *állítani*, cselekedni. Feltámad-e még a magy eredetiség, vagy a világ csak haladni fog azon az úton, melyet a régi korok merész teremtől nyitottak? Nem tudjuk. De bármik legyenek is a jövő váratlan jelenségei, Jézust nem fogják túlhaladni. Isteni tisztelete örökké megújul; legendája végnélküli könnyekre fakaszt, szenvedései meghatják a jobb szíveket; s a századok mindenha hirdetni fogják, hogy az emberek fiai közt nem született nagyobb Jézusnál.

VÉGE.